

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ROMANISTIKY

SÉMANTICKÁ POLE A VZTAHY MEZI PRÁVNÍMI KONCEPTY:
KONTRASTIVNÍ STUDIE Z OBLASTI ČESKÉHO A FRANCOUZSKÉHO PRÁVA

DISERTAČNÍ PRÁCE

Autor: Mgr. Ing. Kateřina Hodková

Školitel: prof. PhDr. Ondřej Pešek, Ph.D., Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Místo vydání: České Budějovice

Rok vypracování: 2023

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem autorem této kvalifikační práce a že jsem ji vypracovala pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu použitých zdrojů.

Dne ..... v Sezimově Ústí

.....

Mgr. Ing. Kateřina Hodková

ANOTACE

Tato práce se zabývá studiem vztahů mezi lingvistickým jednotkami v doméně práva. Úvodní kapitoly, věnované vybraným oblastem sémantiky a odbornému jazyku, přináší vhled do zkoumané problematiky a představují teoretický základ pro vlastní výzkum. Pro účely práce byly sestaveny korpusy vážící se k tematicky identické doméně, která existuje v české i francouzském právu. Konkrétně byla zvolena doména <společné jmění manželů> v českém právu a <régime en communauté> v právu francouzském. Zmíněné korpusy slouží jako zdroj jednotek, mezi nimiž existují v rámci domény vztahy nejrůznějšího typu. Tyto jednotky, blíže představené a definované v rámci práce, jsou: koncepty, termíny a propoziční struktury. Pozornost je věnována zejména vztahům významovým. Ty podle jejich povahy lze rozdělit na tři skupiny: vztahy sémantické, vztahy vycházející z právního textu a sémantické role. Každý vztah je definován, jsou k němu uvedeny příklady, četnost ve zkoumaných korpusech a případně další informace. Jelikož se práce zabývá tematicky stejnou doménou ve dvou systémech národního práva, je možné rovněž kontrastivní srovnání výsledků analýzy. V závěru práce je na sebraná data aplikovaný nástroj zvaný lexikální funkce za účelem snazší orientace, lepší přehlednosti a systematického zápisu získaných výsledků. Je rovněž vytvořen návrh databáze, díky níž by se získaná data mohla uplatnit prakticky. Součástí této práce jsou na přiloženém CD nosiči mj. mapy zobrazující strukturu obou zkoumaných domén.

ABSTRACT

This study concerns relations existing between linguistic units in the domain of law. The first chapters, focused on selected semantic theories and specialized texts, give insight into the problematics and represent the theoretical foundation for the research. We established corpora for the purposes of this study and they cover a thematically identical domain which exist in both Czech et French law. The domain is <společné jmění manželů> in Czech law and <régime en communauté> in French law. The aforementioned corpora are used as the sources of linguistic units which hold various relationships among themselves. The units are concepts, terms and propositional structures and we define them over the course of this study. As for the relations, we focus mainly on relations of sense. We can distinguish three groups based on the nature of the relations: semantic relations, relations based on legal text and semantic roles. Every relation is defined and we mention illustrative examples, frequency and possibly other information. Given that we study the identical domain in two systems of national law, it is possible to compare the data in a contrastive way. At the end of the study we attempt to apply of a formal tool called lexical functions on our set of data in order to make them easier to navigate and to present them in a systematic and coherent way. As a practical outcome of our study, we also propose a database based on our data. CD with, among other things, graphs portraying the structure of the examined domains is part of this study.

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji prof. PhDr. Ondřeji Peškovi, PhD., za odborné vedení, cenné rady a podporu při psaní této disertační práce. Také děkuji JUDr. Mgr. Ivu Petřů, Ph.D. a prof. PhDr. Janu Radimskému, PhD., za konzultace a zpětnou vazbu.

Děkuji své rodině a partnerovi za podporu, pochopení a trpělivost.

I. Seznam použitých zkratek a jiných značení

Zkratky:

- CC ..... Code civil
- NOZ ..... zákon č. 89/2012 Sb. občanský zákoník, tzv. Nový občanský zákoník
- SPFR0 ..... korpus odpovídající doméně <régime en communauté>
- SPCZ0 ..... korpus odpovídající doméně <společné jmění manželů>
- SPFR1 ..... sémantické pole sestavené na základě SPFR0
- SPCZ1 ..... sémantické pole sestavené na základě SPCZ0
- NKx ..... neporušitelné kritérium (x značí číslo konkrétního kritéria)
- IKx ..... individuální kritérium (x značí číslo konkrétního kritéria)
- LF ..... lexikální funkce

Zkratky odpovídající jednotlivým sémantickým rolím a lexikálním funkcím jsou uvedeny v příslušných kapitolách.

Značení:

- *kurzíva* ..... koncept či pojem (či termín-koncept)
- " " ..... termín
- „“ ..... odlišení od zbytku textu
- „*kurzíva*“ ..... citace
- římské číslice ..... polysémní termíny
- * ..... uměle pojmenování
- < > ..... sémantické pole, doména
- // ..... sém
- MALÉ KAPITÁLKY ..... sémantické role
- $\neg$ ..... negace části výroku v případě podmínkových vztahů
- # ..... absentující hyperonymum či holonymum pro vztahy hyponymie a meronymie

Obsah

I. Seznam použitých zkratk a jiných značení.....	6
1 ÚVOD.....	11
2 SÉMANTIKA.....	13
2.1 Základní pojmy – pojem a jeho jazykové označení.....	13
2.1.1 Pojem.....	14
2.1.2 Vztah pojmu a jeho jazykového pojmenování.....	16
2.1.3 Změna pojmů v diachronní perspektivě.....	18
2.1.3.1 Generalizace a specializace.....	19
2.2 Sémantické pole.....	20
2.2.1 Ducháčkovo pojetí sémantických polí.....	23
2.2.2 Rastierovo pojetí sémantických polí.....	25
2.2.3 Vztahy mezi členy sémantického pole.....	26
2.2.4 Význam studia sémantických polí.....	27
2.3 Sémická analýza.....	28
2.3.1 Evropská sémická analýza.....	28
2.3.1.1 Sémy.....	29
2.3.1.2 Typy sémů.....	30
2.3.1.3 Sémantický atomismus.....	33
2.3.1.4 Nedistinktivní významové složky.....	34
2.3.1.5 Námitky k sémické analýze.....	35
2.3.2 Americká komponentová analýza.....	36
2.4 Sémantické vztahy.....	37
2.4.1 Hierarchické vztahy.....	38
2.4.1.1 Hyponymie.....	38
2.4.1.2 Meronymie.....	39
2.4.2 Víceznačnost v jazyce.....	40
2.4.2.1 Další jazykové projevy víceznačnosti.....	43
2.4.3 Synonymie.....	44
2.4.3.1 Více označení jednoho referenta.....	46
2.4.4 Antonymie.....	46
2.4.4.1 Další typy opozice.....	48
2.5 Sémantika – závěr.....	49
3 ODBORNÝ JAZYK A TERMINOLOGIE.....	51
3.1 Odborný jazyk a právní jazyk.....	51
3.2 Terminologie.....	52
3.2.1 Termíny.....	56
3.2.1.1 Tvorba termínů.....	60
3.3 Odborné koncepty.....	63
3.3.1 Koncepty a jejich definice.....	68
3.4 Vztahy mezi jednotkami v odborném jazyce.....	69
3.5 Termíny a koncepty v mezijazykovém překladu.....	71
3.6 Odborný jazyk – závěr.....	77
4 METODOLOGIE.....	78
5 IDENTIFIKACE KONCEPTŮ A TERMÍNŮ V TEXTU.....	82
5.1 Termíny a koncepty.....	82
5.2 Korpusy jako zdroj konceptů a termínů.....	83
5.3 Identifikace relevantních konceptů.....	83
5.4 Identifikace termínů v textu.....	85

5.4.1 Neuniverzálnost způsobů identifikace termínů.....	89
5.5 Rekuperace termínů pro potřeby této práce.....	89
5.5.1 Artificiální pojmenování.....	90
5.5.2 Kritéria pro identifikaci termínů v textu.....	91
5.5.2.1 Neporušitelná kritéria.....	92
5.5.2.2 Individuální kritéria.....	97
5.6 Propoziční struktury.....	103
5.7 Koncepty, termíny a propoziční struktury – závěr.....	104
6 SÉMANTICKÁ POLE.....	106
6.1 Korpusy SPCZ0 a SPFR0.....	106
6.2 Sémantická pole SPCZ1 a SPFR1.....	110
6.3 Vztahy mezi jednotkami v sémantických polích.....	111
7 Vztahy mezi termíny.....	115
7.1 Morfologická rovina.....	115
7.1.1 Morfosyntaktické varianty.....	115
7.1.2 Flektivní varianty.....	116
7.1.2.1 Typy a příklady flektivních variant.....	117
7.2 Lexikální rovina.....	118
7.2.1 Derivace.....	118
7.2.1.1 Derivace se změnou slovního druhu.....	119
7.2.1.2 Konverze.....	120
7.2.1.3 Derivace beze změny slovního druhu.....	120
7.2.1.4 Derivace – shrnutí.....	121
7.2.2 Víceslovné termíny.....	121
7.2.2.1 Termíny jako součásti víceslovných termínů.....	123
7.2.3 Zkracování termínů.....	126
7.2.4 Terminologická rozmanitost a neustálenost.....	128
7.2.5 Lexikální varianty.....	130
7.2.6 Slabé syntaktické varianty.....	131
7.3 Syntaktická rovina.....	131
7.3.1 Vkládání slov s nelexikálním významem.....	132
7.4 Vztahy mezi termíny – závěr.....	133
8 Sémantické vztahy.....	134
8.1 Synonymie.....	134
8.1.1 Dokonalá synonymie.....	135
8.1.2 Kontextová synonymie.....	136
8.1.3 Zdánlivá synonymie.....	137
8.1.4 Synonymie – shrnutí.....	138
8.2 Opozice.....	138
8.2.1 Antonymie.....	139
8.2.2 Kontrastivita.....	140
8.2.3 Opozice – shrnutí.....	145
8.3 Hierarchické vztahy.....	145
8.3.1 Hyponymie.....	145
8.3.1.1 Explicitně vyjádřená hyperonyma.....	146
8.3.1.2 Absence hyperonyma.....	150
8.3.2 Meronymie.....	152
8.3.2.1 Meronymie typu II.....	153
8.3.2.2 Meronymie typu V.....	154
8.3.2.3 Absence holonyma.....	156

8.3.3 Hyponymie a meronymie – shrnutí.....	157
8.4 Polysémie.....	157
8.5 Sémantické vztahy - závěr.....	161
9 Vztahy vycházející z právního textu.....	162
9.1 Vymezení vztahů.....	162
9.2 Teorie právních norem.....	165
9.3 Typy vztahů vycházejících z právního textu.....	167
9.3.1 Vztahy vycházející z módů normativity.....	167
9.3.1.1 Povinnost.....	168
9.3.1.1.1 Povinnost vzešlá z příkazu.....	168
9.3.1.1.2 Povinnost vzešlá ze zákazu.....	170
9.3.1.2 Oprávnění.....	171
9.3.1.3 Vztahy vycházející z módů normativity – shrnutí.....	172
9.3.2 Podmínkové vztahy.....	172
9.3.2.1 $A \rightarrow B$	173
9.3.2.2 $\neg A \rightarrow B$	174
9.3.2.3 $\neg A \rightarrow \neg B$	175
9.3.2.4 $A \rightarrow \neg B$	176
9.3.2.5 Podmínkové vztahy – shrnutí.....	176
9.3.3 Kumulace hypotéz.....	176
9.3.4 Absence.....	178
9.3.5 Výjimka.....	180
9.3.6 Analogie konceptů.....	180
9.3.6.1 Analogie rigidní.....	182
9.3.6.2 Analogie pružná.....	183
9.3.6.3 Analogie zakládající.....	184
9.3.7 Aletické vztahy.....	185
9.3.7.1 Aletická nutnost – nutnost pozitivní.....	185
9.3.7.2 Aletická nutnost – nutnost negativní.....	186
9.3.7.3 Aletická nutnost – absence nutnosti.....	186
9.3.7.4 Aletická možnost.....	186
9.4 Doplnující komentáře ke vztahům vycházejícím z právního textu.....	187
9.4.1 Spojitost s jinou významovou jednotkou.....	187
9.4.2 Změna pozice konceptu v sémantických polích.....	188
9.4.3 Vztahy vycházející z právního textu v jiných typech textů.....	189
9.4.4 Souběžná aplikace několika vztahů vycházejících z právního textu.....	190
9.5 Vztahy vycházející z právního textu – závěr.....	191
10 SÉMANTICKÉ ROLE.....	193
10.1 Rozdělení sémantických rolí.....	194
10.2 Určované sémantické role.....	196
10.3 Analyzovaná data.....	197
10.3.1 Analýza sémantických rolí na úrovni termínů.....	198
10.3.2 Analýza sémantických rolí na úrovni propozičních struktur.....	201
10.3.2.1 Analýza sémantických rolí – K1.....	202
10.3.2.2 Analýza sémantických rolí – K2.....	205
10.3.2.3 Analýza sémantických rolí - K3.....	207
10.4 Sémantické role – závěr.....	208
11 LEXIKÁLNÍ FUNKCE.....	210
11.1 Lexikální funkce Igora Mel'čuka.....	210
11.1.1 Lexikální funkce - nedostatky.....	214

11.2 Aplikace lexikálních funkcí na SPCZO a SPFR0.....	216
11.2.1 Seznam lexikálních funkcí.....	216
11.2.2 Aplikace lexikálních funkcí na koncept manžel.....	219
11.2.3 Aplikace lexikálních funkcí na koncept époux.....	221
11.2.4 Komentář k aplikaci lexikálních funkcí v SPCZO a SPFR0.....	223
11.3 Návrh databáze na základě lexikálních funkcí.....	224
11.4 Lexikální funkce – závěr.....	228
12 ZÁVĚR.....	230
13 Bibliografie a seznam zdrojů.....	233
Seznam použité literatury.....	233
Seznam použitých právních textů.....	236
Seznam použitých programů a internetových zdrojů.....	236
14 SEZNAM POUŽITÝCH OBRÁZKŮ, TABULEK A GRAFŮ.....	237

1 ÚVOD

Jazyk je komplexní systém tvořený lingvistickými jednotkami, hláskami, morfémy, slovy, koncepty, slovními spojeními, větami a texty. Všechny tyto jeho jednotky jsou vzájemně propojeny vztahy nejrůznějšího typu. Tím je vymezena pozice těchto jednotek ve struktuře jazyka a každá nová nebo naopak zaniklá jednotka tuto strukturu ovlivňuje.

Studium jazyka jako celku je úkol nesmírně obtížný vzhledem k množství jednotek, které jej utvářejí. Složité komplexy vazeb však lze pozorovat i v případě práce s menším množstvím dat. I navzdory jistým limitům mohou i takovéto užší soubory nabídnout relativně vysoký počet prvků, které mezi sebou vykazují určité vztahy a chování, navzájem se ovlivňují či kombinují. Dohromady pak vytvářejí funkční celek. Všechny tyto vazby jsou nedocenitelné jak pro porozumění jazyka jako celku, tak i pro studium domén a jednotek, které jsou jeho součástí.

Takovým studiem se bude zabývat i tato práce. Pro své účely zvolí jednu konkrétní doménu a bude se zabývat modelováním její pojmové struktury a vztahů, které se v jejím rámci objevují.

Pozornost bude věnována nikoli jazyku obecnému, ale výhradně jazyku odbornému, konkrétně jazyku právnímu. Rozhodnutí zabývat se pouze jedním z útvarů jazyka je motivováno nejen odborným zájmem autorky této práce, ale mimo jiné také skutečností, že právní jazyk vykazuje určité zvláštnosti, které v jiných vrstvách jazyka patrně nejsou. Základem této práce budou korpusy pokrývající určitou tematickou oblast, které budou sloužit jako zdroj právních konceptů, termínů a vztahů, které mezi nimi existují. Esenciální součástí výzkumu bude textový přístup.

Tato práce bude pracovat simultánně se dvěma jazyky, češtinou a francouzštinou, a v důsledku toho s právními systémy dvou států (Česká republika, Francie). Díky tomu bude možné kontrastivně komparovat analyzovaná data mezi dvěma jazyky-právní systémy.

Cílem této práce je poskytnutí ucelené a detailní představy o struktuře určité domény a o vztazích, které v ní lze nalézt, s pomocí korpusů právních textů. Ačkoli je stanoveno, že se má zabývat především vztahy významovými, konkrétní vztahy nejsou na počátku výzkumu určeny a budou záviset na datech, s nimiž se bude pracovat.

Struktura této práce je následující: V první řadě je třeba vytvořit teoretický rámec, z něhož se bude vycházet. První kapitola proto bude věnována sémantice, respektive konkrétním sémantickým teoriím a přístupům, které budou nadále využívány v dalších částech prezentovaného výzkumu. Konkrétně se bude jednat o sémickou analýzu, sémantická pole a sémantické vztahy. Jelikož data, s nimiž se bude pracovat, náleží do oblasti právního jazyka, bude druhá kapitola věnována odbornému jazyku s přesahem do jazyka právního, dále pak terminologii, odborným konceptům a specifikům, kterými se studium odborného jazyka oproti jazyku obecnému vyznačuje.

Vzhledem k obtížím souvisejících s identifikací termínů v textu bude další kapitola věnována definování a určování jednotek, s nimiž se bude v této studii pracovat. Konkrétně se bude jednat o termíny, koncepty a propoziční struktury. Zvláštní kapitola představí sémantická pole vytvořená na základě korpusů sestavených pro potřeby této práce. Součástí této práce je také CD nosič obsahující mapy zobrazující zkoumané domény.

Následující kapitoly se pak zabývají studiem konkrétních významových vztahů, které jsou na základě své povahy a aplikovaného přístupu rozděleny do několika skupin. Krátce je věnována pozornost také vztahům mezi termíny. V závěru práce dochází k propojení všech typů významových vztahů pomocí formálního nástroje zvaného lexikální funkce a k návrhu databáze utvořené na základě získaných dat.

2 SÉMANTIKA

V této kapitole bude věnována pozornost sémantice jakožto vědní disciplíně, neboť výzkum popsaný v této práci se týká zejména sémantických jednotek a významových vztahů mezi nimi.

Obecně lze říci, že sémantika jakožto věda se zabývá studiem významu lingvistických jevů jako jsou slova, slovní spojení, věty či texty (Touratier, 2010: 11-12). Samotný výraz „sémantika“ je pak odvozen od řeckého slova „sémantikós“ („mající význam“). Autorem výrazu je Michel Bréal, který jej prvně zmínil ve svém díle „*Essai de sémantique*“ z roku 1897. O upevnění místa sémantiky v lingvistice se později zasadili např. Ferdinand de Saussure ve svém „*Kurzu obecné lingvistiky*“ nebo Louis Hjelmslev v díle „*Pour une sémantique structurale*“.

Vzhledem k množství různých sémantických či lexikálně-sémantických teorií a přístupů, které existují, se tato kapitola bude zabývat pouze těmi, které budou využity v průběhu výzkumu prezentovaného v této práci. Jednat se bude o sémickou analýzu, sémantická pole a sémantické vztahy, což bude uvedeno přehledem základních pojmů z oblasti sémantiky.¹

2.1 Základní pojmy – pojem a jeho jazykové označení

Úvodem je třeba říci, že významovou složku lexikální jednotky lze nazvat různými výrazy, které jsou ovlivněné konkrétním sémantickým přístupem, lingvistickou tradicí platnou v dané zemi a také lexikem daného jazyka. Zatímco někteří autoři směřují výrazy „pojem“, „smysl“ a „význam“, popřípadě „koncept“ a další (ve francouzštině pak „concept“, „sens“ a další), jiní je striktně oddělují. V české lingvistické tradici se v rovině obecné sémantiky nejčastěji setkáme s výrazem „pojem“, který je ovšem jen jeden z možných ekvivalentů anglického výrazu „concept“ či francouzského „concept“ – druhý možným překladem je „koncept“, kterýžto výraz se v češtině užívá spíše v rovině odborného (či právního) jazyka. Tohoto rozdílu jsme si vědomi. Podle zavedeného úzu budeme v této kapitole užívat výraz „pojem“, neboť tato kapitola se věnuje sémantice v obecné rovině. V následujících kapitolách pojednávajících o odborném jazyku a o vlastním výzkumu prezentovaném v této práci budeme používat výraz „koncept“. V případě představování konkrétních sémantických teorií a přístupů uvádíme terminologii užívanou

¹ Pro bližší informace o dalších sémantických teoriích lze doporučit např. publikaci „*Teorie lexikální sémantiky*“ (Geraerts, 2019).

jednotlivými autory.

2.1.1 Pojem

Významovou složku mají podle Zufferey a Moeschlera (2012: 11) věty a slova, přičemž na úrovni slov lze význam označit výrazem „pojem“ („concept“). Význam vět pak přímo souvisí s významem jednotlivých slov ve větě, neboť celkový význam věty je složen z těchto dílčích složek. Tito autoři (2012: 122) také uvádějí, že obecně lze říct, že sémantika zkoumá explicitně vyjádřenou významovou složku, zatímco pragmatika se zabývá implicitní významovou složku.

Zufferey a Moeschler (2012: 25 a násl.) se dále podrobněji zabývají podstatou pojmu. Ten vnímají jako určitou abstraktní zásobárnu informací o skutečnosti, kterou označuje daná lexikální jednotka. Množství informací v této zásobárně se může rozšiřovat s novými znalostmi a zkušenostmi daného jedince. Tyto informace je možné vztáhnout ke konkrétním skutečnostem, např. informace obsažené v pojmu *pes* lze vztáhnout i k psovi, kterého vidíme poprvé v životě a nijak blíže ho neznáme. Podle jazykového relativismu, který vychází ze Sapir-Whorfovy hypotézy², je pro možnost existence určitého pojmu třeba, aby pro něj v daném jazyce existovalo pojmenování (2012: 27). To může představovat problém při mezijazykovém styku, např. při překladu – pro co v jednom jazyce existuje pojmenování, to je druhému jazyku neznámé. Nicméně Zufferey a Moeschler s tímto tvrzením zcela nesouhlasí. Podotýkají, že existuje určité myšlení za hranicemi jazyka, neboť někdy prostředky poskytované daným jazykem nestačí k přesnému vyjádření myšlenky (2012: 27, 136). Navíc pokud by se potvrdily předpoklady jazykového relativismu, pak by mezijazyková či mezikulturní komunikace vůbec neměly být možné. Jako další argument uvádějí osvojování jazyka dětmi. Tito autoři nicméně uznávají, že volba slov je schopná ovlivnit naše myšlení či náš úsudek (2012: 30).

Většina pojmů podle Zufferey a Moeschlera (2012: 39) označuje nikoli konkrétní objekty, ale kategorie, do které tyto objekty spadají. Např. výraz „kočka“ označuje nikoli jedno konkrétní zvíře, ale kategorii, do které spadají všechny kočky, které se vyznačují určitými rysy (v perspektivě strukturální sémantiky je lze nazvat sémy, viz níže 2.3.1.1 Sémy), které se s daným pojmem pojí.

² Tato hypotéza tvrdí, že naše vnímání světa závisí na tom, z jakého jazykového prostředí pocházíme. Slavným příkladem pro ilustraci této teorie je údajných 50 slov, která eskymáci používají pro sníh, aby odlišili jeho jednotlivé typy. Zufferey a Moeschler (2012: 29) však s tímto nesouhlasí. Podle nich je jednak počet slov pro sníh v eskymáčtině velice rozdílný v rámci různých komunit a jednak se s více pojmenováními pro různé typy sněhu lze setkat i v jiných jazycích. Pro francouzštinu uvádějí „soupe“, „poudreuse“, „carton“. Obdobně v češtině lze říci „prašan“, „namrzlý sníh“, „mokrá sníh“ a další.

Pojem *kategorie* vnímají přitom různí lingvisté různými způsoby. Pro tuto práci nepředstavuje vymezení tohoto pojmu relevantní problematiku, a proto lze jen krátce zmínit např. přístup nutných a dostačujících podmínek („conditions nécessaires et suffisantes“; „necessary and sufficient conditions“) (Zufferey a Moeschler, 2012: 40; Nyckees, 1998: 301-304), který má kořeny až u Aristotela. Tyto podmínky by měly danou kategorii vymezovat dostatečně široce na to, aby bylo možné do ní zahrnout relevantní entity, nicméně na druhou stranu ji musí dostatečně specifikovat na to, aby nebylo možné do ní zahrnout entity, které do ní nepatří (L'Homme, 2020: 83). Pravdou nicméně je, že stanovené podmínky pro určitou kategorii nemusí vždy zcela odpovídat skutečnosti – např. pokud by bylo stanoveno, že podmínkou pro kategorii (či sémantické pole, viz níže 2.2 Sémantické pole) <ptáci> je schopnost letu, pak mimo jiné pštrosi, tučňáci, pták kiwi a další by do této kategorie nespádali, byť se biologicky o zástupce ptačí říše jedná. Vhodnější se z toho důvodu zdá pro určování hranic kategorií teorie prototypu, jejíž hlavní autorkou je Eleanor Rosch (Zufferey a Moeschler, 2012: 41-42; Nyckees, 1998: 303-305, Geeraerts, 2019: 187-208). Podle této teorie jsou zástupci kategorie v jejím strukturování a jejich pozice v rámci kategorie není identická. V pomyslné středu kategorie se nachází prototyp, tedy jakýsi dokonalý představitel dané kategorie. Směrem dále od středu jsou zástupci sdílejí s prototypem méně rysů a představují „horší“ zástupce dané kategorie. V perspektivě teorie prototypu jsou hranice kategorie méně ostré a mohou pod vlivem různých faktorů zahrnovat i extrémní případy (např. na hranici kategorie <ptáci> by se mohly objevovat pojmy *anděl* a *netopýr*). Ani tato teorie nicméně není zcela prostá nedostatků – mimo jiné je ustanovování prototypu závislé na subjektivních zkušenostech každého mluvčího (např. v Japonsku bude pravděpodobně prototypickým ptákem jiný druh než v České republice), a tudíž nejsou prototypy univerzální. Dalším nedostatek je obtížné či nemožné zvolení prototypu v některých kategoriích (např. <barvy>) (Geeraerts, 2019).

Baldinger (1987: 23) rozlišuje mentální objekt („objet mental“) a pojem („concept“). Co se týká mentálních objektů, jedná se o jakési prototypické zástupce (1897:36). Problém pro Baldingera však představují (1987: 22-24) hranice mezi jednotlivými typy mentálních objektů, které spadají do téže kategorie. Mimojazyková realita totiž neexistuje pouze v takovýchto jasně ohraničených prototypech. Naopak, mnoho jevů se pohybuje na hranici více mentálních objektů. Například pokud máme kus nábytku, který se nachází na hranici křesla a židle, různí lidé jej mohou různě zařadit. Vymezení jednotlivých mentálních objektů je přitom dáno spíše jazykem, zejména pak prostřednictvím definic (Baldinger, 1987: 49), nežli skutečným stavem věcí.

Pottier (1992: 70-78) rozlišuje dva druhy pojmů, a to pojmy obecné („concepts généraux“) a pojmy

univerzální („concepts univarsaux“), které nazývá jednoslovně noémy („noèmes“). Obecné pojmy jsou podle něj zobecněná pozorování mimojazykové reality. Oproti tomu noémy jsou jakési abstraktní teoretické konstrukty, které existují pouze v mentální podobě.

2.1.2 Vztah pojmu a jeho jazykového pojmenování

Saussure rozlišuje dvě složky znaku, které pojmenoval „signifiant“ („označující“) a „signifié“ („označované“). Signifiant představuje akustickou či grafickou formu znaku, zatímco signifié je pojem, který znak označuje.

Jinou podobu vztahu mezi pojmem a jeho označením nabízí Ogden-Richardsův trojúhelník, který uvádí tři složky. Těmi jsou akustický obraz (podobně jako u Saussura), mentální obraz a nakonec skutečný objekt, k němuž znak referuje. Mezi těmito třemi prvky existují vzájemné vztahy. Akustický obraz symbolizuje mentální obraz a mentální obraz referuje ke skutečnosti. Ogden-Richardsův sémiotický trojúhelník byl dále rozpracován na sémiotický čtyřúhelník, který přidal čtvrtý prvek a tím je koncept či pojem („concept“) (Touratier, 2010: 21-22).

Většina jazykových znaků je v jednotlivých jazycích arbitrární, tedy nemotivovaná. To znamená, že mezi akustickým obrazem a označovaným pojmem není žádná příčinná souvislost. Baldinger (1984: 7) uvádí, že tato skutečnost je dobře patrná při učení se cizímu jazyku. V takovém případě je obvykle jasně vidět, že mezi slovy „stůl“ a „table“ a daným kusem nábytku nelze najít nějakou motivovanost. Nicméně existují i výrazy, u nichž určitá motivovanost existuje. Jedná se o onomatopoická neboli zvukomalebná slova (Baldinger, 1987: 8-9; Nyckees, 1998: 22-24). Příkladem mohou být v češtině slovesa jako „žblunknout“ nebo „šumět“. U zvukomalebných slov, mezi něž patří mnoho citoslovcí, ovšem dochází k určitému nesouladu mezi jazyky, jinými slovy dva jazyky mohou za typický zvuk pro určitou skutečnost považovat odlišné zvuky. Jako příklad je možné zmínit české označení zvuku pro úder či výstřel „prásk!“ oproti anglickému „bang!“.

Baldinger (1987: 9-11) jako nepřímě motivovaná slova dále uvádí metafory. Například „koruna“ jakožto odznak hodnosti vládce je nemotivovaný výraz, ovšem „koruna“ coby větve stromu už je motivovaná právě metaforickou podobností s královskou „korunou“. V souvislosti s touto takzvanou sekundární motivovaností („motivation secondaire“) je možné podle Baldinger tvrdit, že celá sémantika je takto motivována, neboť každá nová významová nuance je ve vztahu k nuancím

předchozím. Podle tohoto autora je lidská potřeba nalézt či vnímat motivovanost slov taková, že ji lidé hledají a nacházejí i v případech, kde ve skutečnosti žádná není. Jedná se o takzvanou lidovou etymologii („étymologie populaire“). Nyckees (1998: 32-36) uvádí také relativní motivovanost („motivation relative“). Relativní motivovanost se týká derivovaných slov. Např. slovo „jablko“ je nemotivované, ovšem z toho odvezený název pro strom „jabloň“ už v sobě určitou motivovanost má. Je ovšem možné pozorovat i opačný proces – z motivovaného a tedy morfologicky složeného výrazu, pokud je mluvčímu znám jako první, lze odvodit morfologicky jednoduchý výraz. Podle Nyckees (1998: 33, 35) existence relativní motivovanosti nejen umožňuje vznik morfologie, ale je rovněž důležitá pro osvojení jazyka, neboť v opačném případě by byla všechna slova nemotivovaná, což by mimo jiné výrazně ztěžovalo jejich zapamatování a zvyšovalo nároky na paměť.

V souvislosti se vztahem mezi pojmenováními a pojmy uvádějí Zufferey a Moeschler (2012: 34) tři přístupy. Prvním je přístup konceptuální sémantiky, podle níž existuje více slov než pojmů. Tento nesoulad je vysvětlován tím, že existuje pouze určité omezené množství základních (atomických) pojmů a ostatní pojmy vznikají jejich kombinací. Na druhé straně existuje přístup inéismu podle Jeffreyho Fodora a podle toho přístupu odpovídá každému slovu jeden pojem, tedy počet pojmů a slov je shodný. Existuje pak také třetí přístup lexikální pragmatiky, podle kterého existuje více pojmů než slov.

Určitý pojem nemusí v daném jazyce být vyjádřen pouze jediným slovem³. Zastupujícím znakem pak mohou být dvou nebo i víceslovné spojení, která zpravidla respektují gramatiku daného jazyka (např. shodu mezi substantivem a rozvíjejícím adjektivem). Z hlediska víceslovných spojení je však třeba odlišit, kdy se jedná jen o volné syntagma, kdy výsledný význam je pouhým složením dílčích významů (např. výraz „modré oko“ nemá jiný význam než ten, že označuje oko, které má modrou barvu), od takového slovního spojení, které označuje unikátní pojem (např. „volské oko“, které neoznačuje ani zrakový orgán, ani nijak nesouvisí s dobytkem, ale pojmenovává konkrétní kulinářskou úpravu vajec). Špatné rozlišení víceslovné lexikální jednotky označující jedinečný pojem od pouhého souvškytu několika slov může vést k nedorozumění a nepochopení. Lze se domnívat, že kritický dopad může takové pochybení mít například při mezijazykovém překladu. Pokud si překladatel není vědom, že určité slovní spojení označuje jedinečný pojem a překládá „slovo od slova,“ může být výsledek překladu kostrbatý či nesrozumitelný. S víceslovnými výrazy se lze často setkat v odborném jazyce v podobě termínů. Jedná se o projev jazykové ekonomie. Více

³ Slovo je pro potřeby této práce chápáno jako soubor hlásek oddělený od zbytku textu mezerou po obou stranách.

o odborném jazyku a jevy s ním spojeným v kapitole 3 Odborný jazyk.

2.1.3 Změna pojmů v diachronní perspektivě

Jelikož jazyk je v čase dynamický a vyvíjející se systém, i pojmy se mohou v čase měnit (Ducháček, 1967: 19; Nyckees, 1998: 90). Geeraerts (2019: 42-56) rozlišuje čtyři hlavní skupiny denotačních významových změn, kdy dochází ke změně referentu: generalizaci, specializaci, metonymii a metaforu. Stejně tak uvádí několik typů konotačních (či nedenotačních) významových změn, které se netýkají změny referenta, ale spíše příznaku daného pojmu, např. změny pejorativní a ameliorativní.

Určité významové posuny lze zaznamenat v básnických figurách (Nyckees, 1998: 94-100; Geeraerts, 2019: 23-25), například zmíněné metonymie či metaforu. Ty jsou typicky spíše individuálního charakteru a jsou vlastní jednomu autorovi. Další skupinu příčin významových změn tvoří dle Nyckeesa tvoří kolektivní příčiny („causes collectives“). Pokud má jakákoli významová změna přejít do obecného užívání, je třeba, aby ji akceptovala většina daného jazykového společenství (Nyckees, 1998: 106). Změny mohou být zapříčiněny také technologickým pokrokem (např. „plume“, původně ve významu *pero* či *brk*, postupně kromě tohoto významu získalo rovněž význam *násadka u psacího pera*). Další příčinou mohou být nové zvyklosti ustalující se ve společnosti. Např. francouzské „dîner“ neboli „večeřet“ pochází z latinského „disjejunare“, což původně znamenalo *snídat*. Postupně došlo k významovému posunu a tento výraz znamenal *obědvat*. Po další změně se ustálil současný význam *večeřet*. Příčinou mohou být rovněž změny související s vývojem společnosti, např. výraz „král“ či „královna“ v současné Velké Británii neznamena totéž jako ve středověku co do pravomocí, které nositelé těchto titulů mají.

Jako další příčinu významových změn uvádí Nyckees (1998: 112) elipsy, jinými slovy vynechání určité části výraz. Příkladem mohou být termíny z oblasti hudby "blanche" a "noire", která označují půlovou, respektive čtvrtovou notu. Celé znění těchto termínů je "note blanche" a "note noire" (doslova „bílá nota“ a „černá nota“), nicméně postupem času došlo k potlačení první části výrazu „note“ a zbylo jen determinující označení.

Význam mohou ovlivňovat rovněž další jednotky jazykového systému. Nyckees (1998: 124-125) také zmiňuje tzv. kontaminaci („contagion“), což je vliv jednoho slova na druhé, pokud se objevují

často pospolu. Jako příklad tohoto jevu ve francouzštině uvádí získání negativní konotace slov „pas“, „point“, „rien“, „personne“ a další, pokud se vyskytují spolu se záporkou „ne“. Ačkoli původně byl vyjadřován primárně záporkou „ne“, postupem času se hlavním nositelem negace stala druhá část analyticky tvořeného záporu ve francouzštině „pas“ (a další). V hovorové francouzštině se dnes někdy záporka „ne“ dokonce vynechává a zápor tedy vyjadřuje pouze „pas“ (či další). O obdobném příkladu se zmiňuje Geeraerts (2010: 30): v dánštině se pod vlivem slov jako „zwarte markt“ a „zwart geld“ („černý trh“ a „černé peníze“, tj. peníze získané nelegální činností) objevil výraz „geld witwassen“, který doslova znamená „učinit peníze bílými“ (česky „prát peníze“).

Zmínit lze rovněž paronymii (Nyckees, 1998: 125), tedy podobnost fonetické či grafické podoby slov. S tou souvisí i tzv. lidová etymologie („étymologie populaire“; „folk etymology“). Jako příklad lidové etymologie uvádí Geeraerts (2010: 64) holandský výraz „hangmat“ („houpací síť“), který nahradil zvukově podobnou výpůjčku ze španělštiny „hamac(a)“ srozumitelnějším a motivovaným („hang“ – „viset“, „mat“ – „podložka“) výrazem. Nyckees (1998: 129-130) nicméně nesouhlasí s tvrzením, že by pouhá podobnost dvou slov mohla zapříčinit významové změny. Podle něj je potřeba rovněž jakási sémantická podobnost či společný sémantický rys pojmů označovaných těmito slovy. Grafická či ortoepická podobnost pak usnadňuje proces sémantického sblížení, k němuž by ovšem mohlo dojít i v případě, že by se nejednalo o paronymickou dvojici.

Opomenout nelze ani vliv kontextu (Touratier, 2010: 73-79, 81-82), ostatně (nejen) kontextuálním zapojením slov a dopadem situačního kontextu na význam slov, výpovědí či diskurzů se zabývá samostatná vědní disciplína pragmatika.

Význam se může měnit i v závislosti na lokaci mluvčích. V rámci jednoho jazyka může slovo nabývat dalších významů v různých nářečích či geografických oblastech (Touratier, 2010: 80-81). Vliv může mít rovněž pozice mluvčích v rámci společenského uspořádání společnosti. Slova mohou měnit svůj význam například v odborném jazyce, argotu či profesní mluvě (viz níže 2.1.3.1 Generalizace a specializace).

2.1.3.1 Generalizace a specializace

Generalizace a specializace představují takové změny významu, kdy jedna lexikální jednotka nabude nového významu buď zobecněním svého původního významu (generalizace), nebo naopak

jeho zúžením, zpřesněním (specializace), jak uvádí Geeraerts (2010: 26). Příkladem specializace může být anglický výraz „queen“, který původně označoval pojmy *žena* či *manželka* a následně byl zúžen na význam *královna* či *králova manželka*. Naopak příkladem generalizace může být „měsíc“, který původně označoval pouze přirozený satelit Země, ale nakonec se rozšířil i na satelity jiných planet.

Tyto procesy probíhají také mezi obecným a odborným jazykem, což má za následek rozšíření nebo zúžení významu slova. Přejde-li slovo z odborného jazyka do obecného, stává se jeho význam v obecném jazyce neurčitější a vágnější ve srovnání s jeho významem v odborném jazyce (Tomášek: 2003). Pokud je nějaké slovo naopak přejato z obecného jazyka do odborného, obvykle se stává novým termínem pro tuto oblast a jeho význam je pro potřeby odborníků zpřesněn a definován. Tomášek (2003) tento proces nazývá specializací.

Jak uvádí Nyckees (1998: 111), totéž slovo může ve své historii projít procesem specializace i generalizace. Jako příklad uvádí francouzské sloveso „habiller“, která v původním významu znamenalo *připravit špalek dřeva*. Postupně bylo přejato do různých odborných jazyků, jako je zemědělství, veterinářství, vojenství či řeznictví, a získalo tak nové specializované významy, platné pro dané oblasti. Současný obecný význam *oblékat se* byl pak přejat z jazyka vojenství a prošel tak procesem generalizace.

Z jiného úhlu pohledu k tomuto přistupuje Nyckees (1998: 109), který se zmiňuje o rozdílnosti významu v různých sociálních skupinách. Kupříkladu astrofyzik si pod pojmem *černá díra* představí něco zcela odlišného než laik bez hlubší znalosti v tomto oboru. V souvislosti s odlišnými sociálními skupinami v rámci téhož jazykového společenství, či spíše s odlišnými jazykovými vrstvami v témže jazyku je třeba zmínit přejímání slov mezi těmito vrstvami. O tomto jevu se zmiňuje Nyckees (1998: 109-116) pod termínem sociální výpůjčka („emprunt social“).

2.2 Sémantické pole

Ve zkratce lze pojem „sémantické pole“ chápat jako skupiny slov či pojmů, které mají určité společné rysy (typicky na sémantické rovině, ale nikoli nutně – Ducháček, viz níže, uvádí pole sestavená na základě jiných než sémantických rysů). Pojmy tvořící sémantické pole jsou v jeho rámci strukturované a usouvztažněné.

Nejprve je třeba pozastavit se nad otázkou terminologie. Jak uvádí Geeraerts (2010: 56-57; 2019: 71), někteří autoři považují termíny jako „lexikální pole“ („lexical fields“), „sémantická pole“ („semantic fields“), „pojmová pole“ a „slovní pole“ („word fields“) za zaměnitelná synonyma. Jiní (např. Ducháček: 1960, viz níže 2.2.1 Ducháčkovu pojetí sémantických polí) naopak vnímají jednotlivé termíny odlišně. Pro větší přehlednost bude v této práci užíván výhradně termín „sémantické pole“. V rámci této kapitoly bude nicméně poukázáno na terminologii, kterou užívají jednotliví autoři.

Prvním, kdo se soustavně věnoval sémantickým polím, byl německý lingvista Jost Trier (Geeraerts, 2019: 68-70) počátkem 30. let minulého století, byť myšlenka skupin pojmů jakožto polí se objevovala již dříve (např. u Lea Weisgerbera ke konci 20. let 20. století). Trier používal výraz „lexikální pole“ a zabýval se slovy označujícími *moudrost* či *vědění* ve středověké němčině v diachronním pojetí. Jeho studie poukazuje nejen vztah mezi jednotlivými pojmy, ale rovněž dokládá, že struktura jazyka není neměnná a v diachronním pohledu může docházet k dynamickým změnám např. v oblasti lexikologie či sémantiky.

Jak již bylo zmíněno v úvodu, prvky, které jsou součástí jednoho pole, vstupují do vzájemných vztahů. Hodnota jednoho prvku v poli je determinována jeho vztahy k ostatním prvkům. Právě zjištění hodnoty slova a jeho významu v rámci komplexnější struktury bylo jednou z hlavních motivací pro Trierovo zaměření se na tuto oblast. Trier přirovnává svá lexikální pole k mozaice – kamínek sám o sobě žádnou hodnotu nemá, ale pokud je součástí mozaiky, je jeho role v ní určena ostatními prvky (Geeraerts: 2019: 68-69). Geeraerts (2019: 78-83) nicméně poznamenává, že připodobnění lexikálního pole k mozaice není úplně vhodné z toho důvodu, že obraz tvořený mozaikou zaplňuje celou plochu, což ovšem není případ lexikálního pole. To může obsahovat, a často také obsahuje, určité nedokonalosti, mezery, prázdná místa a další obtíže jako např. absence lexikalizace některých pojmů v konkrétním jazyce. Druhý problém s metaforou o mozaice je ten, že zatímco v případě mozaiky jsou jasně zřetelné jak hranice jednotlivých jejích prvků, tak mozaiky jako celku, v případě jazyka tomu tak není. Hranice sémantických polí jsou obvykle velmi mlhavé a nejednoznačné a nelze snadno stanovit, zda do něj nějaký prvek patří, či nikoli. S tím ostatně souhlasí i Ducháček (1960: 22). Příslušnost k danému sémantickému poli bývá určitelný bez větších obtíží u prvků patřících do jádra sémantického pole, ovšem směrem k pomyslným periferiím pole se objevuje čím dál více nejasností a obtíží. Geeraerts sám uznává, že některá slova navíc patří do dvou sémantických polí či se nacházejí na jejich hranici. K Trierově práci zaznívala i další kritika

jako kupříkladu nedostatečně reprezentativní korpus, z něhož tento lingvista při své práci čerpal (Geeraerts, 2019: 70-71).

Podle Geeraertse (2019: 71-74) se za jeden ze způsobů vymezení sémantického pole může považovat syntagmatické kritérium. Zatímco paradigma označuje možnost záměny jedno prvku za jiný, syntagmatický pohled se týká spojování prvků do větších struktur. Původní Trierovo pole pracovalo na bázi paradigmatu a tomu odpovídaly i další následné výzkumy, nicméně postupně začala v této oblasti nabývat na významu i perspektiva syntagmatická, zejména pak v 50. a 60. letech 20. století, byť pod užíváním rozličné terminologie. S pomocí syntagmatického kritéria lze vykonstruovat sémantické pole, neboť i zde se projevují určité významové vztahy a rysy. Pokud jedno slovo implikuje další či není možno jej kombinovat s jinými v důsledku restrikcí, tato další slova náleží do určitého sémantického pole. Příkladem může být sloveso „parkovat,“ které implikuje spojení s předmětem přímým, kterým bude nejspíše nějaké vozidlo, např. „auto.“ Vztahy tohoto typu chápe německý lingvista Walter Porzig jako základní významové vztahy („wesenhafte Bedeutungsbeziehungen“) (Geeraerts, 2019: 72-73). Syntagmatické kritérium lze vnímat rovněž tak, že změna významu přímo koreluje se změnou distribuce („distribution“) výrazu, tj. se změnou pozic, které může daný výraz obsazovat v rámci vyšších celků. Nejsou přitom zvažovány jen čistě syntaktické vztahy, ale i kontext a významová rovina (Geeraerts, 2019: 72-73).

Další otázkou při tvorbě sémantických polí je podle Geeraertse (2019: 75) ta, zda by základem sémantického pole měly být výhradně sémantické vztahy, nebo zda by se mělo zvážít i kritérium formální stránky konkrétní slov, např. homonyma, paronyma, derivace a další. Různí autoři k této problematice přistupují různými způsoby. Kupříkladu Trier pracoval čistě se vztahy sémantickými, oproti tomu Ducháček (1960) ve svém pojmovém poli <krása> ve francouzštině zvažuje i lexikogenerické přístupy jako kupříkladu derivaci. Geeraerts (2019: 75) k tomu dodává, že pojetí sémantických polí se všemi typy vztahů (nejen významovými, ale i formálními, morfologickými, etymologickými a dalšími) není mezi lingvisty příliš rozšířené, ačkoli zcela jistě má své opodstatnění a přínosy.⁴

Pro úplnost lze zmínit, že Baldinger (1987: 13) zavádí pojem sémasiologická pole („champs sémasiologiques“), která sestávají ze všech významů, které se pojí ke konkrétnímu lexému (Baldinger hovoří o saussurovském „signifiant“). Například v češtině by sémasiologické pole slova

⁴ Geeraerts (2019: 75-78) ukazuje několik příkladů využití takto komplexní sítě vztahů v analýze lexikálních jednotek či pojmů na pracích jiných autorů.

„koruna“ tvořily významy 1) odznak moci vládce; 2) větve stromu; 3) měna; případně i další.

Jak uvádí A. Rey (1979: 22), sémantická pole mohou pomoci ilustrovat různé lingvistické jevy. Kromě lexikálních jednotek spojených určitým sémantickým vztahem lze zmínit například systém morfémů, etymologicky provázaná slova či diachronní vývoj.

2.2.1 Ducháčkovovo pojetí sémantických polí

Otto Ducháček (1960) se věnuje tématu sémantických polí velmi detailně a nabízí velice propracovanou analýzu sémantického pole <krásy> (<beauté>) ve francouzštině. On sám užívá termín "pojmové pole" ("champ conceptuel")⁵. Kromě pojmových polí Ducháček nicméně rozlišuje ještě další typy. Přehledně je zobrazuje obrázek 1 převzatý z Ducháčkovy práce (1960: 20).

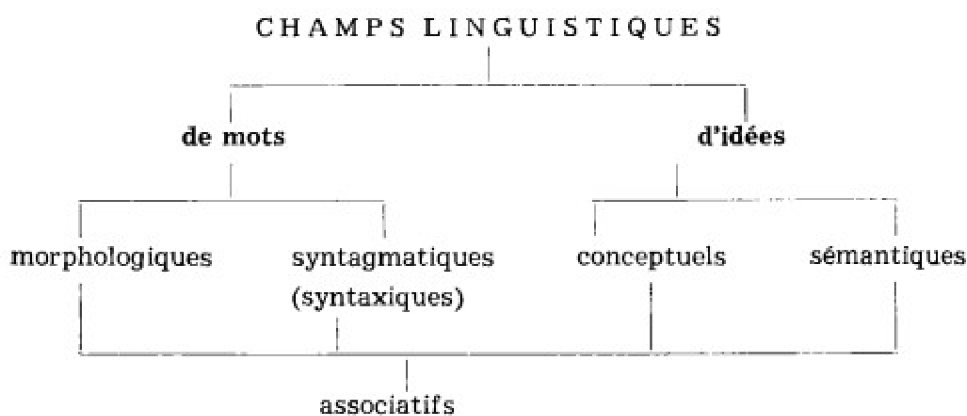
Ducháček (1960: 19-25) zavádí výraz „lingvistická pole“ („champs linguistiques“), který chápe jako hyperonymum pro všechny typy polí. Všemi jejich subtypy pak v původním pojetí prolínají asociační pole („champs associatifs“), v nichž jsou slova uspořádána na základě formální či sémantické podobnosti a příbuznosti (1960: 20, 195-196). V pozdějších Ducháčkových pracích (1967) už asociační pole uvedena nejsou.

Pole pak následně rozlišuje na dvě skupiny: lingvistická pole slov („champs linguistiques de mots“) a lingvistická pole ideí („champs linguistiques d'idées“). Pole slov se dále rozděluje na morfologická pole („champs morphologiques“) a syntagmatická pole (či syntaktická pole) („champs syntagmatiques“ / „champs syntaxiques“). Morfologická pole jsou založena na formálním kritériu, kterým může být například stejný kořen slova, předpona, přípona, identická zvuková či psaná podoba (homofonie a homografie) a další. Syntagmatická pole se týkají syntaktických pravidel, podle nichž lze slova propojovat do vyšších celků, např. určité pole může seskupovat slovesa, která jsou monovalentní.

Na druhé straně pak stojí pole ideí. I ta jsou rozdělena na dvě skupiny. První jsou pojmová pole („champs conceptuels“). Členové pojmového pole jsou propojeni na základě společného pojmu, k němuž se váží. Pojmové pole však není dáno jen synonymy, ale např. i etymologicky příbuznými slovy (za předpokladu zachování téhož pojmu) (1960: 24). Pojmové pole lze podle tohoto autora

⁵ Jedná se o překladu francouzského termínu samotným autorem v českém resumé jeho publikace (1960: 195-198).

(1960: 23) studovat jak v čistě synchronním pohledu, tak lze porovnávat strukturu určité domény v různých časových obdobích. Lze tak pozorovat vztahy mezi jednotlivými pojmy, jak se navzájem ovlivňují a jaké jsou v rámci pole tendence co do objevení či mizení pojmů. Stejně tak autor zmiňuje možnost srovnání stavu polí v různých jazycích.

Obrázek 1: Ducháčková pojetí polí 1960

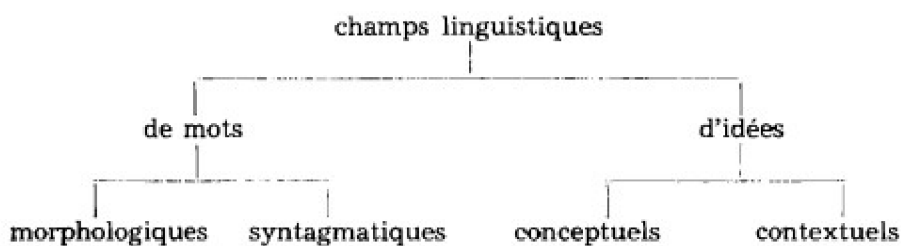
Druhý typ ideového pole se v Ducháčkově pojetí postupem času mění. Ve své práci z roku 1960 uvádí pojem sémantická pole⁶ („champs sémantiques“), čemuž odpovídá výše uvedený obrázek 1. Sémantická pole autor chápe složitější, nejrozsáhlejší a nejméně homogenní. Jako příklad uvádí slova týkající se zemědělství či umění. Na základě domény, které se pole týká, se počet členů pole může lišit – např. sémantické pole <umění> bude nutně rozsáhlejší než sémantické pole <sochařství>. Sémantická pole mohou být podle Ducháčka užitečná např. pro lexikografii. Oproti tomu v práci z roku 1967 Ducháček uvádí (1967: 33-35) namísto sémantických polí kontextová pole („champs contextuels“), viz obrázek 2, a pojímá je odlišným způsobem: kontextová pole jsou pole sdružující slova vážící se asociacemi k určitému prvotnímu pojmu. Ducháček (1967: 34-35) uvádí jako příklad pojem *voják*. V souvislosti s tímto pojmem se nabízejí další asociace jako týkající se náboru, vojenské služby, vojenského vybavení, vojenských hodností a další.

Ducháček hodnotí pojmová pole jako zvláště důležitá (1967: 35), jelikož jen díky nim lze dokonale porozumět označovanému pojmu. Ve své práci (1960) se zabývá pojmovým polem <krásy> (<beauté>) ve francouzštině. Jeho přístup je synchronní (ovšem zabývá se do jisté míry i diachronním hlediskem). Pojmové pole má podle něj podobu jádra, kde se nacházejí jádrové pojmy, které se k dané doméně bezprostředně váží (v jeho příkladu jsou to pojmy jako např. *beau*,

⁶ Pole, která využíváme v dalších částech této práce jako základ našeho výzkumu, nazýváme „sémantická pole“, ovšem chceme zdůraznit, že navzdory stejné terminologii naše pojetí neodpovídá zcela přesně Ducháčkově pojetí „champs sémantiques“.

beauté). Z tohoto jádra pak vybíhají „paprsky“. Každý paprsek představuje tematickou osu a obsahuje slova, která lze chápat jako označení pro *krásu*, ale zároveň obsahují určitý příznak nebo další sémantický rys. Ducháček zahrnuje např. osy vyjadřující <moc> (<pouvoir>), <dokonalost> (<perfection>), <lásku> (<amour>) či <magii> (<magie>). Některé paprsky ještě sdružuje do větších tematických celků, např. <magii> a <božskost> (<divinité>) sdružuje do skupiny <nadpřirozeno> (<supernaturel>).

Obrázek 2: Ducháčková pojetí polí 1967

2.2.2 Rastierovo pojetí sémantických polí

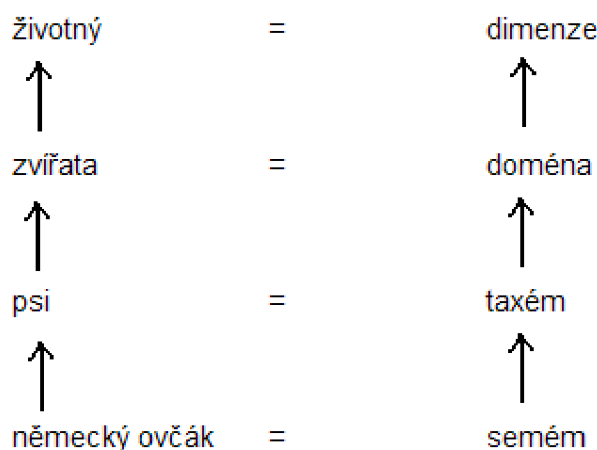
Termíny taxém („taxème“), doména („domaine“) a dimenze („dimension“) představují druhy hierarchicky uspořádaných sémantických polí obsahujících semémy⁷, která se od sebe odlišují svou velikostí. Pojmy taxém a doména zavádí Pottier (Touratier, 2010: 39-40) a dále je rozpracovává Rastier (2009: 49-50; 2016: 55-56)⁸. Jedná se o hierarchicky uspořádané třídy semémů, které se liší svým rozsahem.

Nejnižše postavené v této hierarchii a rovněž rozsahem nejmenší jsou taxémy. Jedná se typicky o relativně úzce určenou množinu pojmů, které se nacházejí ve vzájemné opozici. Domény jsou vymezeny širěji a jsou tvořeny několika taxémy. Příslušnost k určité doméně může napomoci desambiguaci polysémních výrazů. Kupříkladu slovo „pánev“ v případě domény <vaření> označuje pojem *nádobi sloužící ke smažení a opékání jídla* a nikoli *část lidského těla*. Nejobecnější a nejrozsáhlejší jsou pak dimenze. Jedná se o pole zahrnující v sobě několik domén. Příkladem může být semém *německý ovčák*, který spadá do taxému <psi>, tento taxém je součástí domény <zvířata> a tato doména spadá pod dimenzi <životný>.⁹ Toto je přehledně zobrazeno v obrázku 3.

⁷ Rastier důrazně rozlišuje výrazy „sémème“ a „concept“. Sémème vnímá jako jazykovou realitu, zatímco concept je podle něj realita mimojazyková (non-linguistique). Viz schéma (2009: 25).

⁸ Rastier nepoužívá termín "sémantické pole" či "champ sémantique".

⁹ Nejedná se o příklad uváděný Rastierem.

Obrázek 3: Ilustrace hierarchie taxémů, domén a dimenzí

2.2.3 Vztahy mezi členy sémantického pole

Ducháček (1967: 30, 37) uvádí, že mezi slovy existuje nepřeborné množství vztahů. Tyto vztahy náležejí do různých lingvistických rovin, např. do etymologie, morfologie, syntaxe a dalších. Jedním dechem však dodává, že nejvýznamnějšími z nich jsou vztahy sémantické.

Jedno slovo¹⁰ může vstupovat do různých vztahů (Ducháček, 1967: 31) s různými dalšími slovy podle konkrétních kritérií. Zkoumání takovýchto vztahů pak pomáhá lépe danému slovu porozumět. Skupiny slov, která jsou propojena určitým významovým vztahem, mohou být přirozené (vzniklé přirozeným vývojem jazyka), umělé (záměrně vytvořené struktury jako např. vojenské hodnosti) nebo poloumělé (např. odborná terminologie) (1967: 32).

Členové lingvistického pole jsou mezi sebou vymezeni diferenčně (negativně) (Ducháček, 1967: 32) a zastávají tak ve struktuře pole unikátní pozici, odlišnou od pozic všech ostatních členů. Členové jsou rovněž uspořádáni do určitých hierarchických vztahů. Dále Ducháček zmiňuje (1967: 36-37), že pokud je nějaké slovo nahlíženo jako izolované, mimo kontext či lingvistické pole, je jeho význam pouze virtuální. Teprve jeho začleněním do vyšší struktury je možné pozorovat jeho význam. Autor například uvádí (1960: 73-74), že výrazy „appas“, „attrait“ a „charme“ jsou v určitých kontextech zaměnitelné a synonymní, nicméně z jejich vzájemného srovnání (1960: 74) vyplývá, že mezi nimi existují jemné významové rozdíly, které by ovšem pravděpodobně nebyly

¹⁰ Ducháček nerozlišuje důsledně pojem a jeho pojmenování. Spíše je směřuje pod výrazem „mot“ („slovo“).

zřejmé při studium každého z pojmů jakožto izolovaného výrazu, aniž by se brala v úvahu jeho příslušnost k určitému sémantickému poli.

Podobně jako celý přirozený jazyk i lingvistická pole se přirozeně vyvíjejí (Ducháček, 1960: 23-25; 1967: 32). Některá slova postupně mizí, naopak jiná se objevují. Může to nastávat jak přirozeným vývojem jazyka (např. vzájemným ovlivňováním slov), tak i mimojazykovými příčinami (např. technologický pokrok, politická situace a další). Rozdíly ve struktuře jednotlivých polí mohou být také individuální a lišit se mluvčí od mluvčího, což může být např. vzděláním, profesí, generačními rozdíly, sociálním okruhem a dalšími faktory. Jak uvádí Ducháček (1967: 15), noví členové sémantického pole vedou k zúžení významu stávajících členů a naopak jejich zmizení způsobuje rozšíření významu ostatních členů.

2.2.4 Význam studia sémantických polí

Studium sémantických polí není jen teoretickou disciplínou. Naopak má významný praktický dopad, jak pro laika, tak i odborníka. Sémantická pole napomáhají nejen k rozšiřování a prohlubování znalostí o lexiku a pojmové struktuře dané oblasti, ale také k ujasnění si vztahů mezi jednotlivými pojmy a k lepšímu pochopení jejich významů (Ducháček, 1960: 196). To vše následně vede například ke kvalitnějším výkladovým slovníkům.

Geeraerts (2019: 75-78) vyzdvihuje přínos sémantických polí, která propojují více kritérií (zejména pak kritéria formální a sémantická), pro zkoumání diachronních změn v jazyce. Může se jednat například o studium změn v důsledku asociací nebo homonymie a vysvětlování příčin těchto změn. Tomu se věnovali lingvisté jako Jules Giliéron, Pierre Guiraud nebo Stephen Ullmann.

V případě komparace sémantických polí týkajících se dané oblasti v různých jazycích je zpravidla možné pozorovat jak podobnosti, tak odlišnosti (Ducháček, 1960: 191-192). Jejich zachycení je důležité pro lexikografy pro sestavení dvojjazyčných slovníků, pro překladatele a tlumočnický, pro jazykovědce, odborníky z daného oboru, ale kupříkladu i psychology a sociology, kteří mohou porovnávat rozdíly ve způsobu myšlení různých národů či kultur (1960: 192).

2.3 Sémická analýza

Sémická analýza, také někdo zvaná komponentální analýza či komponentová analýza,¹¹ je jednou ze sémantických teorií, která bude využívána v této práci jako teoretický základ pro vlastní výzkum a která bude také aplikována na konkrétní data. Z toho důvodu bude v následujícím textu podrobněji rozebrána.

Sémická analýza je jednou z teorií spadající do oblasti strukturální sémantiky (Geeraerts, 2019: 83-91). Sémická analýza byla inspirována fonologií. Analogicky s fonologií, kdy lze slova rozdělit na jednotlivé hlásky, jsou semémy soubory dílčích sémantických rysů. Významová složka tedy není chápána jako dále nedělitelná, ale má svou vlastní vnitřní strukturu. Sémická analýze se vyvinula se v 50. a 60. letech 20. století, přičemž existují dva směry podle místa vzniku: evropský a americký. Zatímco evropská sémická analýza vycházela z Trierových sémantických polí (viz výše 2.2 Sémantická pole), její americká obdoba se vyvinula víceméně bez návaznosti na sémantická pole na základě lingvistické antropologie (Geeraerts, 2019: 83). Oba směry se liší svým pojetím i užívanou terminologií.

Pro tuto práci má význam především evropský směr sémické analýzy, zejména pak poznatky Pottiera a Rastiera, a proto bude tento přístup popsán detailněji. Pro srovnání bude krátce shrnuta i podstata americké komponentové analýzy.

2.3.1 Evropská sémická analýza

Jak uvádí Geeraerts (2019: 87-88), základy evropské sémické analýzy položil Louis Hjelmslev, představitel kodaňské školy strukturalismu zvané glosématika. Jeho analýza dílčích sémantických rysů byla srovnatelná s pracemi Bloomfielda (viz níže 2.3.2 Americká komponentová analýza). Podrobněji tuto teorii rozpracovali v 60. letech 20. století Bernard Pottier, Eugenio Coseriu nebo Algirdas Greimas.

Pomyslným předchůdcem sémické analýzy byla sémantická pole (viz výše 2.2 Sémantická pole). Ta však vykazovala jisté nedostatky co do zachycování semémů či vztahů vůči ostatním semémům v poli (Geeraerts, 2019: 87-88). Právě zkoumání opozice jednoho pojmu vůči dalším představovalo

---

¹¹ Ve francouzštině *analyse sémique* či *analyse componentielle*.

jednu z hlavních pohnutek bádání v této oblasti.

2.3.1.1 Sémy

Podle teorie Bernarda Pottiera se minimální významové jednotky nazývají sémy. Sém („sème“) je minimální sémantický distinktivní rys. Souborem sémů je potom semém („semème“). Ačkoli byla sémická analýza inspirována fonologií, je třeba však mít na paměti, že uskupení hlásek ve fonologii se vyznačuje linearitou (při vyslovování určitého slova se hlásky vyslovují postupně), semémy tuto vlastnost postrádají a jednotlivé sémy jsou při použití semému přítomné souběžně, nikoli jeden za druhým, jak uvádí Touratier (2010: 51).

Pottier ilustroval svou teorii na svém slavném příkladu <siège>, což zachycuje tabulka 1 (Geeraerts, 2019: 88). Tento příklad představuje (zjednodušené) sémantické pole této domény a obsahuje celkem šest semémů. Tyto semémy jsou v tabulce porovnávány co do sémů (s1 – s6), které jsou jejich součástí. Přítomnost či absence jednotlivých sémů v souvislosti s konkrétními semémy je v tabulce označena znaménky + (přítomnost) a – (absence).

	s1 /for sitting/	s2 /for 1 person/	s3 /with legs/	s4 /with back/	s5 /with armrests/	s6 /rigid material/
<i>siège</i>	+	/	/	/	/	/
<i>chaise</i>	+	+	+	+	-	+
<i>fautueil</i>	+	+	+	+	+	+
<i>tabouret</i>	+	+	+	-	-	+
<i>canapé</i>	+	-	+	+	+	+
<i>pouf</i>	+	+	-	-	-	-

Tabulka 1: Slavný Pottierův příklad pro sémickou analýzu lexikálního pole <siège>¹²

Příklad je samozřejmě značně zjednodušeným modelem a je zřejmé, že ve skutečnosti by bylo možné identifikovat výrazně vyšší počet sémů pro dané pole, které by rovněž obsahovalo více semémů. První semém *siège* je ostatním semémům nadřazený a funguje jako určitá kategorie či hyperonymum (viz níže 2.4.1 Hierarchické vztahy). Jelikož jako takový je schopný v sobě zahrnout všechny ostatní uvedené semémů, je pro něj relevantní jen první z uvedených sémů s1, ostatní nejsou distinktivní, což je označeno jako /. U dalších semémů už jsou tyto sémy distinktivní.¹³ Tato

¹² Převzato z Geeraertse (2019: 88).

¹³ Přesto se zde projevuje určitá míra subjektivity. Hodnocení sémů je do jisté míry ovlivněno tím, jak kdo vnímá

tabulka pak ukazuje, jaké rysy má každý ze semémů, jaké má společné vlastnosti s dalšími semémy a v čem se naopak liší. Díky tomu lze takto ilustrovat vztahy v sémantickém poli a pozice jednotlivých semémů v jeho pojmové struktuře. Podle Pottiera (Touratier, 2010: 37) lze rozlišit absolutní semém („sémème absolu“), tedy semém izolovaný a bez jakýchkoli vztahů k ostatním semémům. Opakem je potom relativní semém („sémème relatif“), který se posuzuje ve vztahu s nejméně jedním dalším semémem (např. v rámci sémantického pole).

Ducháček (1960: 10) nepracuje se sémy, ale navrhuje analyzovat význam na tři složky: sémantickou dominantu („dominante sémantique“), doplňující pojmové rysy („éléments notionnels complémentaires“) a na mimopojmové hodnoty („valeurs extranotionnelles“). Sémantická dominantu představuje jakési jádro daného pojmu, o němž nelze mít pochybnosti, je (alespoň do určité míry) stabilní a je dáno jaksí objektivně. Její změnou dochází ke změně pojmu daného slova. Zbývající dvě složky nejsou natolik stabilní a mohou se měnit v závislosti na konkrétním mluvčím nebo na kontextu. Ducháček nijak důsledně nedefinuje rozdíl mezi doplňujícími pojmovými rysy a mimopojmovými hodnotami, nicméně jako příklady uvádí např. osobní zkušenosti s daným pojmem (1960: 10; 1967: 35).

2.3.1.2 Typy sémů

Sémy lze klasifikovat podle různých kritérií. V následujícím textu budou uvedeny některé z nich. Touratier (2010: 69) k tomuto tématu uvádí, že v rámci sémické analýzy si jednotlivé používané sémy nejsou rovny a některé představují pro analýzu klíčové prvky, zatímco jiné se ocitají spíše na periférii.

Jedním ze základních pojmů co do klasifikace sémů je archisémém („archisémème“) (např. Nyckees, 1998: 211, Geeraerts, 2019: 88-89, Touratier, 2010: 38). Jedná se o soubor sémů, které jsou společné všem zkoumaným semémům. Může jej tvořit jediný sém, ale také několik sémů. V případě výše zmíněného příkladu se sedacím nábytkem by archisémém odpovídal sému s1, který je jediný společný všem zkoumaným sémům. Oproti tomu kdyby se analýza omezila jen na

---

prototypického představitele daného pojmu. Viz výše 2.1 Základní pojmy – pojem a jeho jazykové označení. Lze se kupříkladu ptát, kde je hranice mezi *židli* a *křeslem*. Pokud má nějaký kus nábytku znaky *židle*, ale má navíc područky, jedná se už o *křeslo*? Nebo je zařazení do kategorie *křeslo* podmíněno dalšími rysy jako kupříkladu čalounění? Jak pak hodnotit *židli* s čalouněným podsedákem? V tomto duchu lze pokračovat dále. Velmi podobným problémem s těmito dvěma pojmy se zabýval Helmut Gipper a data experimentálně ověřoval jejich předkládáním účastníkům experimentu – výsledky byly dosti rozdílné a závislé na subjektivním vnímání konkrétního respondenta (Geeraerts, 2019: 79-81).

semémy *židle* a *křeslo*, pak by archisemém byl tvořen $s_1+s_2+s_3+s_4$. V některých jazycích může archisemém být samostatným semémem a být lexikalizován, přičemž tato lexikalizace se nazývá archilexém (např. „siège“ ve francouzštině), v jiných nikoli (např. v češtině).

Pottier (Geeraerts, 2019: 89) zavádí také další termíny. Jedná se o fonktémy („fonctème“), který se týká spíše syntaxe a zahrnuje gramatické informace o daném výrazu. Dále se lze zmínit o klasému („classème“), který označuje syntagmatické významové restriktce. Podle klasému určitý semém může vstupovat do vyšších syntaktických struktur s jinými jen v případě, že tyto semémy náležejí do určité sémantické kategorie. Příslušnost k té či oné sémantické kategorii pak napomáhá k desambiguaci víceznačných výrazů, jak uvádí Touratier (2010: 64-65). Pottierův další pojem virtuém („virtuème“) označuje takový sém, který se týká asociací, kolokací a jeho náboj se liší v závislosti na kontextové a situační zakotvenosti (Touratier, 2010: 67; Geeraerts, 2019: 89). Některé tyto Pottierovy teorie vyvolaly mezi vědeckou obcí jisté rozpaky či kritiky. Například Geeraerts (2010: 89-90) uvádí, že ačkoli uvědomění si důležitosti asociací bylo jedním z Pottierových přínosů, např. virtuémy odrážejí spíše vnější mimojazykový svět než strukturu jazyka.

Rastier (2009: 48) uvádí, že mnoho lingvistů rozlišuje jisté dva druhy sémů, nicméně jejich terminologie se liší. Kupříkladu Pottier uvádí generické sémy („sèmes génériques“) a specifické sémy („sèmes spécifiques“), Katz a Fodor rozlišují „semantic markers“ a „semantic distinguishers“, zatímco Greimas užívá rozdělení na „classèmes“ a „sèmes nucléaires“. V této práci bude používána Pottierova terminologie, tedy generické a specifické sémy.

Specifické a generické sémy se rozlišují v případě skupin semémů (u izolovaných semémů je pozorovat nelze, vždy jsou potřeba přinejmenším dva semémy). Generické sémy pak představují takové sémy, které jsou společné všem zkoumaným semémům. Specifické sémy jsou pak takové, které tyto semémy navzájem odlišují. Důvod pro toto rozdělení sémů je následující: Pokud semémy náležejí do stejné třídy („classes“), pak generické sémy nejsou dostačující pro jejich rozlišení a je nutné věnovat pozornost sémům specifickým. Rastier jako příklad uvádí generické sémy /člověk/ a /živý/, které jsou dostačující k odlišení semémů *hroch* a *biskup*, nicméně už nejsou dostatečné v případě rozlišení *hrocha* a *nosorožce*. Je to způsobeno tím, že dva posledně jmenované semémy náležejí do stejné třídy. Jednotlivé třídy nicméně podle Rastiera (2009: 30) nejsou snadno rozlišitelné, jelikož slovní zásoba je v jazyce nejméně strukturovanou oblastí.

Rastier (2009: 49-50) dále rozděluje generické sémý na sémý mikrogenerické, mezogenerické a makrogenerické („microgénériques“, „mésogénériques“, „macrogénériques“). To souvisí s klasifikací semémů do taxémů („taxème“), domén („domaine“) a dimenzí („dimension“) (viz 2.2.2 Rastierovo pojetí sémantických polí). Příslušnost určitého semému k taxému je dán mikrogenerickými sémý, příslušnost k doméně značí mezogenerické sémý a nakonec dimenzi odpovídají makrogenerické sémý. Podle jeho názoru existují implikační vztahy mezi taxémy, doménami a dimenzemi, respektive mezi sémý mikrogenerickými, mezogenerickými a makrogenerickými. Pokud určitý semém obsahuje vícero generických sémů, implikuje prostřednictvím svých mikrogenerických sémů své mezogenerické a/nebo makrogenerické sémý.

Touratier (2010: 72, 76) poukazuje na to, že je více či méně nemožné tvrdit, že při svém použití ve všech možných kontextech si pojem zachovává svou stále stejnou a neměnnou sadu sémů. Významové změny a posuny či určité fluktuace sémů vlivem kontextu je třeba mít na paměti. S touto obtíží se snaží vyrovnat Rastier (2009: 44-46), který rozlišuje sémý inherentní („inhérents“) a aferentní („afférents“). Co se týká inherentních sémů, jsou spjaty s jazykem jako systémem a jedná se o takové sémý, kterou jsou distinktivní (odlišují od sebe jednotlivé semémy), univerzální (platné bez ohledu na mluvčího), početně omezené a jsou součástí daného semému či definice, která by daný označovaný semém mohla charakterizovat. Na druhou stranu aferentní sémý souvisejí s konvencemi, sociálními zvyky a jinými typy kodifikace, případně kontextem. Aferentní sémý nejsou univerzální, početně omezené nebo stále přítomnou součástí semému (2009: 45). Příkladem může být semém *liška* – kupříkladu sém /zvíře/ či /savec/ by pro tento pojem byly sémý inherentní. Ovšem /stivost/, /chytrost/ či /vychytralost/ jsou rysy spojované s *liškou* na základě konvencí a jednalo by se tedy o sémý aferentní. Hranice mezi aferentními a inherentními sémý nicméně není pevně stanovená či nepřekonatelná. Pokud semém *liška* označuje zvíře, pak je chytrost sémem aferentním. Ovšem pokud pojmenovává (vychytralého) člověka, pak se chytrost stává sémem inherentním, který se k tomuto pojmenování nutně váže (2009: 46).

Inherentní i aferentní sémý lze dále rozlišit na generické a specifické (Rastier, 2009: 52-53). Soubor generických inherentních i aferentní sémů pak autor (2009: 52; 2016: 55) nazývá klasém („classème“)¹⁴ a specifických inherentních i aferentních sémů sémantém („sémantème“). Klasém i sémantém mohou být tvořeny jedním či více generickými, respektive specifickými sémý. Rastier (2009: 61) jako příklad tohoto jevu uvádí znak množného čísla ve francouzštině „-s“, jehož klasém tvoří jediný generický sém (/číslo/) a jehož sémantém tvoří jediný specifický sém (/množné číslo/).

¹⁴ Význam termínu „classème“ je u Rastiera odlišný od jeho významu v případě Pottiera.

Co se týká počtu sémů, podle Rastiera (2009: 30) se jejich množství neomezuje jen na několik sémů, ale není jich ani nekonečný počet. Podle tohoto autora není možné říci, že by počet sémů byl menší než počet semémů, které popisují. Touratier (2010: 55) také uvádí, že některé semémy může tvořit pouze jeden jediný sém a tím pádem takové semémy nejsou dále dělitelné.¹⁵

2.3.1.3 Sémantický atomismus

Jak uvádí Nyckees (1998: 215-216, 221), někteří lingvisté nepovažují za základní a dále nedělitelné významové jednotky sémy, ale tzv. sémantické atomy („*atomes de sens*“). Jedná se o jakési základní („*ultime*“, „*élémentaire*“ či „*primitif*“) významy, které se mezi sebou kombinují a těmito kombinacemi vznikají složitější významy. Sémy samotné jsou pak podle této teorie taktéž složené ze sémantických atomů. Zatímco sémy jsou podle Nyckees (1998: 218) vázané na konkrétní jazyk, některé sémantické atomy jsou univerzální a na jazycích nezávislé.¹⁶ Teorii o existenci univerzálních významových jednotek pak podkládá Pottier tím, že je možný mezijazykový překlad. Tím pádem musejí mít významy v jednotlivých jazycích něco společného. S tímto názorem Nyckees (1998: 219) úplně nesouhlasí, podle něj je překlad umožněn především jednak kulturní blízkostí mezi jazykovými komunitami a jednak vůlí mluvčích (překladařů) něco přeložit. Navíc k překladu lidé využívají techniky a nástroje (např. slovníky), které se zdokonalovaly po staletí, a za schopností mezijazykového překladu tudíž stojí mnoho úsilí a nejedná se o něco okamžitého. Dalšími argumenty Pottiera (Nyckees, 1998: 220) je to, že při čtení si lidská mysl uchovává význam textu, ovšem nikoli jednotlivá slova. Stejně tak podle tohoto autora v mluvené řeči mysl vnímá pojmy a významy, ale není schopna si vybavit konkrétní slova a dokonce ani to, v jaké řeči danou informaci získala. Nyckees (1998: 220, 229) ovšem nesouhlasí, že by cokoli z těchto argumentů dokazovalo, že myšlení se odehrává nezávisle na jazyku. Ačkoli někdy jazyk nestačí na vystižení všech zamýšlených nuancí a je možné si představovat relativně jednoduché situace bez užití jazykových jednotek, složitější myšlenkové operace jsou podle tohoto autora vázané na jazyk.

Příkladem detailně rozpracované teorie, která stojí na tomto principu, je teorie přirozeného sémantického metajazyka A. Wierzbické (Geeraerts, 2019: 135-144). Ta pracuje s tzv. primitivními pojmy, které jsou univerzálně lexikalizované a které jsou užívány k definici jiných pojmů, ale samy být definované nemohou (a tím se tato teorie vyhýbá problému s definicí kruhem). I tato teorie se

¹⁵ Srovnejte s teorií primitivního sémantického metajazyku podle A. Wierzbické.

¹⁶ Srovnejte rovněž se sémantickými primitivy A. Wierzbické a noémy B. Pottiera.

nicméně potýká s určitými nedostatky, mimo jiné lze zmínit pochyby o univerzální lexikalizovanosti primitivních pojmů, obtížnou srozumitelnost definic sestavených v souladu s touto teorií a užívání neprimitivních pojmů při jejich tvoření.

Nyckees (1998: 224-225) k problematice sémantických atomů podotýká, že velký nedostatkem přístupu sémantického atomismu zůstává nedostatečně propracovaná a jasná metoda, podle které by se určovalo, co je a co není sémantickým atomem, respektive co je a co není základním, dále nedělitelným významem.

2.3.1.4 Nedistinktivní významové složky

Rastier (2009: 40) se zamýšlí nad otázkou, zda existuje nějaký protiklad k sémům. Pokud jsou sémy distinktivní prvky, mohou také existovat nedistinktivní složky („composants non distinctifs“)? Autor uvádí dvě kategorie těchto nedistinktivních prvků, které nazývá (2009: 40, 42) virtuálními složkami („composants virtuels“) – povinné a fakultativní. Povinné jsou takové prvky, které se u daného semému vyskytují vždy, fakultativní se oproti tomu vyskytují jen někdy. Jako příklad uvádí definici slovesa „vider“ („(vy)kuchat“) - „ôter les entrailles pour le faire cuire“ („zbavit vnitřností za účelem vaření“). Nicméně vzhledem k tomu, že neexistuje jedno sloveso pro význam „zbavit vnitřností“ a jiné pro „zbavit vnitřností za účelem vaření“, tak část „za účelem vaření“ není pro tento semém distinktivním rysem. Nicméně vzhledem ke konvencím je tato část definice jaksí podvědomě zahrnuta v semému *(vy)kuchat*, a proto ji lze považovat za povinnou. I fakultativní složky nicméně mohou mít podle Rastiera (2019: 42) v určitých kontextech distinktivní povahu. Rastier (2009: 41-42) k tomuto dodává, že nedistinktivní významové složky jsou často záležitostí definic uvedených ve slovnících. Takové definice jsou často velice detailní, aby se co nejlépe zabezpečilo správné pochopení významu, a tím pádem mohou popisovat daný semém i pomocí nedistinktivních významových složek.

Martin (Rastier, 2009: 43) zavádí pojem virtuém („virtuème“), který se týká neuniverzálních tvrzení, tedy takových, která nejsou vždy a bez ohledu na kontext pravdivá. Určitou roli navíc hraje i subjektivní vliv mluvčích. To, co jedni mohou považovat za univerzální pravdu týkající se určitého semému, je v očích jiných pravdivé jen v určitých kontextech (Rastier, 2009: 43). Jako příklad uvádí semém *auberge* (*noclehárna, hostinec*), u něhož jen někteří dotazovaní považují za vždy pravdivý fakt, že „je možné se zde najíst za peníze“ („on peut y manger en payant“).

Touratier (2010: 46-48) rovněž uvádí, že používá-li se k popisu celého sémantického pole tatáž sada sémů, ne všechny sémy jsou zpravidla pro všechny členy sémantického pole distinktivní a relevantní. Při zohlednění této skutečnosti uvádí vlastní rozbor semému *židle*, který obsahuje šest sémů, a to:

- s1 = /opěradlo/;
- s2 = /stojí na nohách/;
- s3 = /pro jednu osobu/;
- s4 = /k sezení/;
- s5 = /s područkami/;
- s6 = /z pevného materiálu/.

První čtyři uvedené sémy jsou podle něj pro semém *židle* relevantní a distinktivní, poslední dva nikoli. Podle tohoto přístupu navrhuje také alternativní způsob znázornění sémantického pole, a to nikoli v podobě tabulky (jak jej zapisuje Pottier, viz výše tabulka 1), ale v podobě rozvětveného stromu, kde každé rozvětvení představuje určitý sém. Semémy se pak větví podle toho, zda tento sém obsahují nebo nikoli. Jako druhý alternativní způsob znázornění absence či presence sémů navrhuje jakési překrývající se obrazce, přičemž každý obrazec reprezentuje jeden sém.

2.3.1.5 Námitky k sémické analýze

Jako mnoho jiných nejen lingvistických teorií se ani teorie sémické analýzy nevyhnula jisté kritice. Zufferey a Moeschler (2012: 45-46) uvádějí následující nedostatky tohoto přístupu: Předně sémická analýza nebere v úvahu predikaci, konkrétně vztah mezi predikátem a jeho argumenty. Jako příklad uvádějí pojem *podprsenka (soutien-gorge)*, který má rys /ženský/ či /pro ženy/ (/féminin/), ovšem tento sém se vlastně nevztahuje k samotnému prádlu, ale k jeho uživateli. Jako další nedostatek tito autoři uvádějí skutečnost, že některé vlastnosti nejsou v daném sémantickém poli distinktivní a nerozlišují od sebe jednotlivé semémy (viz výše 2.3.1.4 Nedistinktivní významové složky).

Určité výhrady k sémické analýze má i Nyckees (1998: 232-237). Zaprvé uvádí, že volba sémů, které lingvista vnímá jako významné pro analýzu daného sémantického pole, závisí na jeho subjektivním uvážení a intuici. Tato metoda má tím pádem relativně nízkou reliabilitu a různí vědci by mohli dospět k různým výsledkům. Ostatně sémy nejsou uspořádané v žádné taxonomii, která by je klasifikovala a zároveň stanovovala jejich počet. Oproti např. fonologii, kdy omezený počet

fonémů čítající zhruba čtyři desítky jednotek umožňuje vytvořit nekonečné množství slov, jsou sémů tisíce, ne-li miliony, a někteří autoři (např. Rastier, 2009: 30) dokonce vyslovují názor, že za určitých předpokladů by počet sémů mohl být nekonečný. Lze tedy konstruovat strukturu významu, pokud nejsou známy všechny stavební jednotky, respektive pokud stavebních jednotek může být nekonečno? Některé sémy navíc mohou být přítomny jen v určitých kontextech. Problém představuje také rozsáhlost jazykového lexika. Ačkoli sémická analýza je relativně jednoduše proveditelná na uměle vytvořeném uzavřeném sémantickém poli o několika málo členech, ve skutečnosti může jedno sémantické pole čítat desítky, stovky či tisíce členů. Dalším problémem je metajazyk, kterým je sémická analýza popisována. Často se sklouzává do jednoho ze dvou extrémů: jedním je ambiguita popisu sémů (např. jeden Pottierův sém k analýze sémantického pole sedacího nábytku nese označení /en matériau rigide/, tedy /z pevného materiálu/ – Co je myšleno výrazem „pevný“? Kde jsou jeho hranice?) a na druhou stranu přehnaná vědeckost a neologismy utvořené pro denotaci sémů, přičemž tyto názvy jsou na hranici srozumitelnosti.

Touratier (2010: 66, 69) má také jisté výhrady, například k delimitaci Pottierova klasému nebo k tomu, zda je možné virtuém a další kontextově vyvolané sémantické rysy (jako Rastierovy aferentní sémy) vůbec považovat za sémy.

2.3.2 Americká komponentová analýza

Americká jazykovědná tradice nebyla k sémantice vždy vstřícná. Jak uvádí Geeraerts (2019: 84) svou zásluhu na tom měl i Leonard Bloomfield jakožto jedna z předních postav amerického strukturalismu. Jeho přístup se přikláněl k behaviorismu a význam byl podle něj zakotven mimo jazyk. Z toho důvodu se dle jeho názorů významu neměli věnovat jazykovědci, ale spíše odborníci z jiných oblastí vědy (např. v případě výrazů oblasti fauny by se jimi měli zabývat odborníci na přírodní vědy). Ovšem zároveň zvažoval významový aspekt v případě morfémů a věnoval se tématu významových změn, takže nelze říci, že by sémantiku zcela odsuzoval. Ostatně je také autorem výrazu *semém* („sememe“), který chápal jako celkový význam morfému. V analogii s fonologií by semém odpovídal fonému, realizaci fonému (tedy fónu) by odpovídal sém („seme“), přičemž souborem realizací fonému je alofón, kterému by odpovídal alosém (Geeraerts, 2019: 85). Podle Geeraertse (2019: 85) měla tato paralela s fonologií důležitou roli v akceptaci sémantiky. Pokud bylo možné sémantiku analyzovat stejně fonologii, pak se sémantika zdála přijatelnou vědou. Autorem terminologie pro studium významu v americkém strukturalismu je E. Nida, který přitom

vycházel z Bloomfieldových názorů (Geeraerts, 2019: 84).

Zrod tradice americké sémantiky se vázal rovněž k lingvistické antropologii, která byla v první polovině 20. století v Americe dominantním jazykovědným směrem. Při zkoumání jazyků domorodých indiánských společenství byla věnována pozornost i významové rovině jazyka (Geeraerts, 2019: 85). To vyústilo mimo jiné ve známou Sapir-Whorfovu hypotézu (viz 2.1.1 Pojem). Ve spojitosti s tímto zaměřením jazykovědy se rovněž objevily termíny jako lingvosémy („linguisesemes“) a etnosémy („ethnosemes“). První jmenované představovaly význam v jazykové rovině, druhé jmenované pak význam v kulturní rovině. Práce vědců jako Ward Goodenough nebo Floyd Lounsbury představovaly v komponentové analýze důležité milníky, neboť ve své analýze rodinných vztahů v určitém indiánském společenství analyzovali jednotlivé výrazy (které vlastně dohromady představovaly lexikální pole) podle klíčů jako bylo pohlaví nebo generace.

Zásadním rozdílem mezi evropskou a americkou komponentovou analýzou je vnímání sémů. Americká komponentová analýza je chápe jako vlastnosti objektů a vnímá je pozitivně. Oproti tomu evropská komponentová analýza aplikuje diferenční a relační přístup.

2.4 Sémantické vztahy

Mezi jazykovými jednotkami lze pozorovat nejrůznější typy vztahů, ať už se jedná o vztahy etymologické, slovo tvorné, významové, asociační, syntaktické či jiné.

Geeraerts (2019: 100) uvádí, že zkoumání vztahů mezi pojmy by mělo vždy být doprovázeno studiem lexikálních polí. Vedle tradičních významových vztahů jako je kupříkladu meronymie nebo hyponymie zmiňuje také vztahy např. kauzativní vztahy, byť jedním dechem dodává, že vztahy typu kauzativního se obvykle za významové nepokládají. Rovněž tvrdí, že studium sémantických vztahů se neobejde bez jistých obtíží. Mezi ně uvádí například to, že významové vztahy by měly být nezávislé na vnějším světě a na referenci, ovšem v praxi tomu tak často není, neboť nezanedbatelný vliv má kontext a konkrétní užití daného výrazu v konkrétní situaci. Dále zmiňuje problematiku vymezení toho, které vztahy jsou a které nejsou relevantní, případně jak obhájit zavedení nějakého vztahu, ale odmítnutí jiného.

Polguère uvádí (2016: 180-181) čtyři možné základní vztahy mezi dvěma lexikálními jednotkami a jejich významy: Zprvée, jedná se o identické významy. Zadruhé, významy se částečně překrývají, ovšem nikoli zcela. Zatřetí, jeden z významů je nadřazený druhému a subordinovaný význam je součástí nadřazeného. Začtvrté, jedná se o zcela odlišné významy, které nemají nic společného.

Sager (1990: 29-37) uvádí, že ačkoli jako základní či tradiční typy vztahů mezi pojmy lze chápat generické vztahy („pojem X je druh něčeho“) a partitivní vztahy („pojem X je součástí něčeho“), není třeba se omezovat pouze na tyto vazby. Je-li to pro konkrétní účely nutné či relevantní, lze definovat nové vztahy na základě pojmové struktury dané domény. Dále tento autor zmiňuje polyvalentní vztahy (kdy lze jeden pojem zařadit do více hierarchických struktur v téže doméně) a rovněž heterogenní skupiny vztahů, jež nazývá komplexními vztahy a kam spadají mimo jiné vazby jako příčina-následek, událost-místo, proces-metoda, objekt-materiál a další.

V této části této kapitoly bude věnována pozornost nejběžnějším významových vztahům, které jsou tradičně rozlišovány. To zahrnuje hierarchické vztahy (hyponymie, meronymie), synonymii, antonymii a polysémii.

2.4.1 Hierarchické vztahy

Ne všechny pojmy se v jazykové struktuře nacházejí na stejné úrovni. Nezřídka lze mezi nimi pozorovat hierarchické vztahy, kdy je jedna jednotka (pojem) nadřazená jednomu nebo několika dalším. Dva nejčastější typy hierarchických vztahů jsou hyponymie a meronymie. Oba tyto vztahy se týkají výhradně pojmů, přičemž formální pojmenování pojmů (např. slova, termíny) pro ně nejsou relevantní.

2.4.1.1 Hyponymie

Jako první bude detailněji rozebrána hyponymie, kterou uvádějí Zufferey a Moeschler (2012: 47-48), Nyckees (1998: 185-188), L'Homme (2020: 158-160) či Geeraerts (2010: 82-84). Jedná se o vztah mezi obecnější (nadřazenou) jednotkou zvanou hyperonymum a specifitější (podřízenou) jednotkou zvanou hyponymum. Jedno hyperonymum obvykle zastřešuje více hyponym. Hyperonyma je možné chápat jako jakési kategorie a hyponyma pak lze vnímat jako konkrétní

členy kategorií. Příkladem budiž hyperonymum *pes* a jemu podřízená hyponyma *buldok*, *puhl*, *kokršpaněl* a další. Tato jednotlivá hyponyma jsou navzájem svými ko-hyponymy (Geeraerts, 2019: 94) a jsou na totožné úrovni. V hyponymii platí poučka o tranzitivnosti vlastností, tedy že nadřazený pojem předává své vlastnosti podřízeným pojmům, a to i v případě víceúrovňové hierarchie (L'Homme, 2020: 159). Kupříkladu charakteristiky (sémy) vlastní pojmu *pes* jako /šelma/, /obratlovec/, /čtyři končetiny/, /domestikovaný živočich/ či /štěká/ platí i o jeho hyponymech *buldok*, *puhl*, *kokršpaněl* a jiných. Jak uvádí Geeraerts (2019: 94-96), vztah hyponymie hraje důležitou roli při definování významu.

Hyponymie může probíhat na více úrovních, tedy určitý pojem může mít pozici hyponyma ve vztahu k určitému hyperonymu a zároveň může působit jako hyperonymum pro jiné pojmy. Např. výše zmíněný pojem *pes* může být hyperonymem pro jednotlivé psí rasy, ale zároveň být hyponymem pro hyperonymum *šelma* (a to může být hyponymem ve vztahu ke pojmu *savec*, což může být hyponymem pro pojem *zvíře* atd.). Na základě uvedeného příkladu se může zdát, že vztah hyponymie vede k vytváření taxonomie, není tomu tak vždy. Jak uvádí Cruse (Geeraerts, 2019: 95), ačkoli lze říct, že *kokršpaněl* je druhem *psa*, tvrzení, že *kotě* je druhem *kočky*, působí poněkud nepatřičně. Geeraerts (2019: 95-96) také upozorňuje, že ne vždy lze všechny vlastnosti hyperonyma beze zbytku aplikovat na všechna hyponyma. Ačkoli *tučňák* i *vlaštovka* jsou hyponyma pro pojem *pták*, určité charakteristiky vlastní *ptáku* (např. schopnost létat) nelze vztáhnout na obě hyponyma.

V závislosti na úhlu pohledu může jeden pojem být hyponymem ve vztahu k různým hyperonymům. Kupříkladu pojem *jablko* může v závislosti na aplikované perspektivě spadat buď pod hyperonymum *flóra*, nebo pod hyperonymum *potravinu*.

V souvislosti se sémickou analýzou (viz výše 2.3 Sémická analýza) lze říci, jak uvádí Touratier (2010: 38) či Zufferey a Moeschler (2012: 45), že archilexémy, jsou-li v daném jazyce lexikalizované, mohou mít v rámci sémantického pole roli hyperonym.

2.4.1.2 Meronymie

Meronymie je partitivním vztahem a představuje vztah mezi nadřazeným pojmem (holonymum) a podřazenými pojmy (meronyma) (Zufferey a Moeschler, 2012: 48; Geeraerts: 2019: 100, L'Homme, 2020: 148-151), ovšem podstata tohoto vztahu je odlišná od hyperonymie. Meronymie

představuje vztah celku a jeho dílčích částí. Ilustračním příkladem budiž opět pojem *pes*, který si lze představit jako holonymum. Jednotlivá meronyma by byly pojmy jako *ocas*, *ucho*, *čumák*, *packa* a další. Tyto pojmy lze navzájem charakterizovat jako ko-meronyma (L'Homme, 2004: 3:53¹⁷). Podobně jako u hyponymie je tento vztah tranzitivní.

L'Homme (2004: 3:48-63) se tomuto vztahu věnuje velice podrobně a rozlišuje celkem 6 typů meronymie. Typy meronymie podle této autorky jsou:

- I. Jednotlivé části lze oddělit od celku, jsou navzájem heterogenní a jsou s velkou pravděpodobností nezbytné pro správné fungování celku. Jako příklad si lze představit holonymum *auto* a jeho meronyma *motor*, *chladicí systém*, *náprava* a podobně.
- II. Jednotlivé části jsou totožné nebo podobné povahy a lze je oddělit od celku. Jako příklad by bylo možné představit si *stádo ovcí* (holonymum) a jednotlivé *ovce* (meronyma).
- III. Jednotlivé části si zachovávají všechny vlastnosti celku. Příkladem může být *koláč*, který je rozkrájen na několik *dílků*. Všechny tyto *dílky* mají stejné vlastnosti jako celý *koláč*, např. jsou ze stejných ingrediencí.
- IV. Jednotlivé součásti jsou nezbytné pro vytvoření celku a z celku je nelze jednoduše oddělit. Příkladem může být *chléb* a jednotlivé ingredience nutné pro jeho přípravu jako *mouka*, *voda*, *kvásek* a další. Je zřejmé, že z hotového *chleba* není možné *mouku* vyčlenit a odebrat.
- V. Jednotlivé části představují jednotlivé fáze určité události či aktivity. Jako příklad může sloužit *ranní vstávání* a jednotlivé fáze jako *probuzení*, *vstání z postele*, *čištění zubů*, *oblékání se* a další.
- VI. Jednotlivé části představují dílčí místa nějakého prostoru. Příkladem může být *dům* a jeho dílčí místnosti jako *kuchyně*, *obývací pokoj*, *ložnice*, *koupelna* a další.

2.4.2 Víceznačnost v jazyce

V jazyce se lze často setkat se situací, kdy totožný výraz označuje více pojmů. Jedná se o projevy jazykové ekonomie (Čermák, 2010: 63). V této souvislosti lze rozlišit dva typy vztahů mezi jazykovými jednotkami: polysémii a homonymii. V obou případech je základem těchto vztahů určitý výraz (terminologické či neterminologické povahy, jednoslovný či víceslovný), který

¹⁷ Tato publikace je dostupná v online podobě na <https://books.openedition.org/pum/10693>. Z důvodu způsobu zpracování textu přístupného na uvedeném odkazu jsou při zmínkách této publikace v rámci této práce uvedeny nikoli stránky, ale kapitoly a odstavce ve formě X:Y, kdy první údaj značí číslo kapitoly a druhý číslo odstavce. U všech ostatních publikací konzultovaných pro potřeby této práce jsou uváděny stránky.

pojmenovává nejméně dva pojmy. Je tedy zřejmé, že tyto vztahy operují nikoli jen s pojmy (jako výše uvedené hierarchické vztahy), ale také s jejich označeními. Nejedná se tedy (čistě) o významové vztahy, byť jsou tradičně mezi sémantické vztahy zařazovány.

Pottier (1992: 42) sice chápe homonymii jako typ polysémie, ale tradičně jsou tyto dva vztahy odlišovány (např. Hladká, 2017a, 2017b; L'Homme, 2020: 105 a další). Ducháček (1967: 18) k tomu dodává, že slovo, jakožto soubor zvuků či grafických znaků, je ve vztahu k významu jakýmsi prostředníkem. Slovo a význam, který označuje, mají mezi sebou zpravidla arbitrární vztah, tedy mezi konkrétní zvukovou či grafickou formou slova a označovaným významem není žádná příčinná souvislost (výjimkou jsou zvukomalebná slova). Vzhledem k tomu, že slovo je jen prostředníkem, může podle Ducháčka bez větších obtíží zprostředkovávat více významů, a stejně tak jeden význam může být zprostředkován pomocí několika pojmenování.

Polysémie označuje situaci, kdy jedno slovo nabývá více významů. Typicky je tomu tak v důsledku metonymie a metafory. Mezi jednotlivými významy lze najít určitou souvislost (Nyckees, 1998: 194) a na základě toho mají polysémní výrazy stejný etymologický (genetický) základ (Hladká, 2017a). Příkladem budiž výraz „oko“ ve smyslu: zrakový orgán, díra na punčoše, pytlácká past, omastek na polévce (podobnost dána patrně kruhovým tvarem), volské oko jako způsob úpravy vajec (vizuální podobnost se zrakovým orgánem) a další. Podle Geeraertse (2010: 42) je polysémie přirozeným projevem jazyka a lexikální sémantika se s ní jako s takovou musí vyrovnat a neměla by se pokoušet ji nějak rušit. Touratier (2010: 114) uvádí, že do jisté míry jsou všechna slova současného jazyka¹⁸ polysémní a že polysémie je pro přirozené jazyky přirozeným jevem. Podotýká, že naproti tomu v uměle vytvořeným jazycích je možné polysémii předejít či eliminovat.

Podle Touratiera (2010: 115) je jedním z typů polysémie zúžení významu („restriction de sens“), což představuje takovou situaci, kdy lexikální jednotka získá nový význam, který je oproti původnímu významu sémanticky užší díky získání určitého sému navíc.¹⁹ Příkladem může být slovo „žena“ („femme“), které označuje buď osobu ženského pohlaví, ale také vdanou osobu ženského pohlaví. V druhém zmíněném příkladě přibyl k původnímu semému nový sém /vdaná/. Opačným procesem je rozšíření významu („extension de sens“), kdy nový význam vzniká tak, že z původního významu je určitý sém odebrán.

¹⁸ Touratier má patrně na mysli zejména či pouze francouzštinu, ale jeho domněnku lze nejspíš vztáhnout i na další jazyky.

¹⁹ Srov. s 2.1.3.1 Generalizace a specifikace výše.

V případě homonymie je pluralita významů dána tím, že se ve skutečnosti jedná o dvě (a více) odlišných lexikálních jednotek s odlišným etymologickým základem (etymonem) (Hladká, 2017b), které v důsledku jazykového vývoje nabyly stejnou grafickou (homografa) a / nebo zvykovou (homofona) podobu. Významy, které označuje homonymum, mezi sebou nemají žádný vztah (Touratier, 2010: 100-101; Pottier, 1992: 42), přinejmenším nikoli v synchronním pohledu.²⁰ Příkladem homonymie v českém jazyce může být slovo „objetí“, které může znamenat buď sevření někoho v náručí (od „obejmout“), nebo vyhnutí se překážce (od „jet“). Touratier (2010: 104) uvádí, že v jisté perspektivě lze homonymii považovat za protiklad synonymie – zatímco v synonymii se jedná o dvě slova s jedním významem, v případě homonymii se jedná o jednu grafickou podobu se dvěma odlišnými významy.

Jak uvádí dále Touratier (2010: 98-99), rozlišování polysémie a homonymie je patrné v lexikografii. Pokud pod jedno slovníkové heslo spadá několik definic, které popisují odlišné významy, jedná se o polysémní výraz. Jednotlivé významy u homonymních výrazů jsou naopak obvykle ve slovnících odděleny a vytvářejí samostatná hesla.

Pokud jedno slovo označuje pouze jeden význam, jedná se o monosémii, která je ovšem v jazyce relativně vzácná (Nyckees, 1998: 193; Touratier, 2010: 114). Monosémní jsou obvykle zejména některé odborné termíny, neboť termíny obecně se zpravidla vyznačují významovou jednoznačností. Ovšem ani odbornému jazyku se víceznačnost nevyhýbá a to včetně jazyka právního (Tomášek, 2003: 15-16; Dubuc, 2002: 22-30; Cornu, 2005: 69; Nyckees, 1998: 199).

Jsou-li víceznačné výrazy vytrženy z kontextu, může být obtížné určit, v jakém významu jsou zamýšleny. Oproti tomu pokud jsou zasazeny do textu či konkrétní komunikační situace, takto získaný kontext zpravidla²¹ napomáhá v desambiguaci. V procesu desambiguace lze využít i lingvistická pole (viz výše 2.2 Sémantická pole), jak uvádí Rastier (2009: 49-50).

²⁰ Kupříkladu francouzský výraz *grève* ve významu „pláž“ a „stávka“ je v synchronním pohledu považován za homonymní, nicméně při diachronním zkoumání lze mezi těmito významy nalézt vztah. Pařížské náměstí Place de Grève (dnes Place de l'Hotel-de-Ville) bylo pojmenováno právě po pláži, ovšem na tomto náměstí se rovněž scházeli dělníci, kteří hledali práci (tj. v ten okamžik nepracující), a odtud pramení význam „stávka“. Viz etymologický rozbor tohoto slova na CNRTL: cnrtl.fr/etymologie/grève.

²¹ Srov. níže interpretační neurčitost.

2.4.2.1 Další jazykové projevy víceznačnosti

Geeraerts (2019: 201-204) uvádí, že polysémii je třeba odlišovat od jiných projevů víceznačnosti v jazyce. Jedním z těchto projevů je neurčitost („vagueness“), kdy slovo nemá více významů (nebo na ně není brán ohled), ale jeho použití nedovoluje přesné pochopení jeho významu, aniž by mluvčí nedisponoval dalšími, tzv. encyklopedickými (ve smyslu „vztahujícími se k uspořádání světa“) znalostmi. Geeraerts (2019: 201) uvádí jako příklad anglické slovo „neighbour,“ které samo o sobě nenese znak určující jednoznačně pohlaví a skutečnost, zda toto slovo označuje např. ve větě „*My neighbour works in hospital.*“ označuje souseda-muže, nebo sousedku-ženu, není bez encyklopedických znalostí okolností patrná.

Další formou víceznačnosti je podle Geeraertse nevymezenost referenta („referential indeterminacy“), což označuje situaci, kdy je obtížné či nemožné stanovit hranice referenta. Geeraerts jako příklad uvádí pojem *koleno (knee)*, neboť určení toho, kde přesně koleno začíná a kde končí, není zcela zřejmé.

Dále lze zmínit projev víceznačnosti, který Geeraerts nazývá neostrými hranicemi („fuzzy boundaries“). Hranice kategorií v tomto případě nejsou striktně určeny a některé pojmy se mohou nacházet na hranici více kategorií. Jako příklad tohoto jevu uvádí barvy, neboť nelze jednoznačně stanovit hranici mezi tím, který odstín je např. ještě červenou barvou a který už nikoli.

Jako čtvrtý projev víceznačnosti pak tento autor zmiňuje interpretační neurčitost („interpretative indeterminacy“), kdy kontext, který má mluvčí k dispozici, nedostačuje k tomu, aby mohl spolehlivě provést desambiguaci polysémních slov. Jako příklad autor uvádí větu „*She is a plain girl.*“ Bez širšího kontextu není možné určit, zda slovo „plain“ je míněno ve významu *tuctová, obyčejná* nebo *ošklivá, nehezká*.²²

Geeraerts (2019: 202-204) dále uvádí, že pro rozlišení neurčitosti a polysémie se používá několik testů. Jako první test zmiňuje to, že polysémní výraz je v závislosti na konkrétním použití tohoto výrazu pro označení konkrétního referenta zároveň správný i nesprávný. Jedná se o situaci, kdy se oba (všechny) možné označované pojmy postaví do přímé opozice. Příkladem může být věta „*Součástí této houbové omáčky jsou lišky (houby), ale nikoli lišky (zvířata).*“ Další test představuje

²² Odpovídá českému překladu publikace (2019). Geeraerts v originálu publikace uvádí (2010: 196-197) „ugly“ a „simple“, přičemž je diskutabilní, zda Geeraerts neměl výraz „simple“ na mysli spíše ve významu *prostoduchá*.

umístění téhož výrazu ve dvou významech do jedné věty jako kdyby tyto označované pojmy spadaly do stejné kategorie. Pokud výsledná věta působí zvláště, pravděpodobně se jedná o polysémní výraz. Třetí test pak spočívá v tom, že pojmy označované polysémními výrazy nelze z důvodu plurality označovaných pojmů obsáhnout jedinou definicí.

2.4.3 Synonymie

Další vztah, kterému bude věnována pozornost, je synonymie.²³ Synonymie popisuje takovou situaci, kdy je tentýž pojem označován více odlišnými výrazy, jak uvádějí Zufferey a Moeschler (2012: 49-50), Geeraerts (2019: 96) či Nyckees (1998: 180-183). Posledně jmenovaný autor zmiňuje, že kritériem pro určení stupně synonymnosti je zastupitelnost zkoumaných výrazů v konkrétním kontextu. Podle míry zastupitelnosti lze rozlišovat několik stupňů synonymie (ovšem terminologie užívaná jednotlivými autory se liší). Pokud je zastupitelnost stoprocentní, pak se jedná o synonymii dokonalou (Hodková, 2020) či přesnou („exact synonymy“, L'Homme, 2020: 151, 161), věrnou („synonymes véritables“, Cornu, 2005: 174-175) čili absolutní („synonymie absolue“, Nyckees, 1998: 181; Geeraerts, 2019: 96). Pokud je zastupitelnost jen částečná (ať už je tato částečnost způsobena nuancemi významovými či stylistickými), pak lze hovořit o synonymii popisované jako částečná (Hodková, 2020) či neúplná (Geeraerts, 2019: 96), relativní (Nyckees, 1998: 181) či přibližná („synonymie approximative“, Cornu, 2005: 175; „near-synonymy“, L'Homme, 2020: 152, 163). Geeraerts (2019: 96) dodává, že synonymie buď může být vnímána v konkrétním kontextu, nebo mimo kontext (tj. ve všech potenciálních možných použitíh daných výrazů). Cornu (2005: 174) pak uvádí termín relativní synonymie („synonymie relative“) ve vztahu k polysémním výrazům, neboť ty jsou synonymní vždy s ohledem jen na některý z označovaných pojmů.

Dokonalá synonymie představuje situaci, kdy mají slova zcela totožný význam a zároveň jsou dokonale zastupitelná ve všech možných kontextech (Geeraerts, 2019: 96; Nyckees, 1998: 181). Dokonalá zastupitelnost při hodnocení synonym musí fungovat obousměrně (Geeraerts, 2019: 96; L'Homme, 2020: 161), tedy výraz A dokáže plně nahradit výraz B a výraz B dokáže beze zbytku zastoupit výraz A. Dokonalá synonymie je podle odborníků (Zufferey a Moeschler, 2012: 49-50; Nyckees, 1998: 181) v jazyce vzácná, neboť odporuje principu jazykové ekonomie, jelikož dvě slova pro pojmenování téhož jsou nadbytečná. Při rozhodování o míře zastupitelnosti dvou výrazů

²³ Byť je synonymie, podobně jako polysémie, tradičně zařazována mezi sémantické vztahy, lze říci, že se jedná spíše o vztah mezi pojmenováními než mezi významovými jednotkami.

co do dokonalé synonymie je nutno kromě zkoumání označovaného pojmu věnovat pozornost rovněž nedotenotačním významovým rysům, které se k danému slovu váží. Ačkoli označovaný pojem může být totožný, mezi dvěma slovy mohou být rozdíly dané geograficky (např. výraz spadající do spisovného jazyka versus nářečí), časově (zastaralý výraz), sociálně (slang), profesně (odborné termíny) či stylisticky (např. pejorativní výrazy versus neutrální versus ameliorativní). V tomto ohledu se vyjadřuje i Nyckess (1998: 181). Příkladem budiž houba, která nese latinský název „*Xerocomellus chrysenteron*“, české pojmenování „hřib žlutomasý“ a lidově se jí říká například „babka“. O dokonalé zastupitelnosti ve všech kontextech lze diskutovat. Houbaři či mykologové patrně budou znát český odborný název i lidové pojmenování (či alespoň druhé jmenované), povědomí o latinském názvu je nicméně v amatérských kruzích pravděpodobně málo rozšířené. Obdobně lidové pojmenování „babka“ by v odborných textech nejspíš působilo nepatřičně. Byť všechna tato tři pojmenování označují identický pojem, nejsou navzájem dokonale zastupitelná. Nyckees po úvaze prezentuje názor, že dokonalá synonymie neexistuje a výrazy uváděné jako synonyma jsou parasynonyma nebo přibližná synonyma („synonymes approchés“). S tím ovšem nesouhlasí jiní autoři jako kupříkladu Cornu (2005: 173) či L'Homme (2020: 161).

Částečná synonymie pak v návaznosti na dokonalou synonymii odpovídá situaci, kdy dva výrazy, byť sdílejí celou řadu sémantických rysů, nejsou zcela nahraditelné jeden druhým z důvodu sémantických či stylistických nuancí. Jak uvádí Geeraerts (2019: 96-97), i navzdory těmto sémantickým nuancím je v některých případech možné takováto částečná synonymia substituovat. Uvádí rovněž, že definovat, v čem přesně se částečná synonymia mezi sebou liší a co tedy způsobuje nemožnost jejich vzájemné zastupitelnosti ve všech představitelných kontextech, není vždy snadné.

Dubuc (2002: 105) uvádí, že v souvislosti s terminologií lze pozorovat tři druhy synonymie. První je absolutní synonymie, kdy jsou dotčené termíny dokonale zaměnitelné. Druhou představují quasi-synonyma, která se odlišují svým užitím (stylisticky, časově, geograficky, svou frekvencí...). Třetí skupinou jsou falešná synonymia, která sice náleží do stejného sémantického pole a sdílejí tak některé významové charakteristiky, ale označují odlišné pojmy. Falešnou či zdánlivou synonymii („fausse synonymie“) uvádí také Cornu (2005: 173-176), který ji chápe jako vztah dvou termínů, které se zdají být synonymní, ovšem ve skutečnosti se jimi označované koncepty²⁴ liší.

Určitý druh synonymie lze nalézt i ve slovnících. Tam je význam konkrétního výrazu (slovníkového

²⁴ Cornu se zabývá především právním jazykem, proto v souladu s argumentací uvedenou v úvodu této kapitoly užíváme výraz „koncept“ a nikoli „pojem“.

hesla) popsán či vysvětlen větnou či polovětnou konstrukcí, která by měla mít stejný smysl jako zmíněný výraz (Touratier, 2010: 27). Je možné přitom využít i antonymické vztahy, jak uvádí Touratier (2010: 31) (typu: „malý: opak velkého“).

Touratier (2010: 104) také uvádí, že v jisté perspektivě lze homonymii považovat za protiklad synonymie – zatímco v synonymii se jedná o dvě slova s jedním významem, v případě homonymii se jedná o stejnou grafickou podobu se dvěma odlišnými významy. Cornu (2005: 174-175) podobně považuje za pomyslný protipól synonymie polysémii.

2.4.3.1 Více označení jednoho referenta

V souvislosti se synonymií (byť se o synonymii nejedná) lze zmínit ještě situaci, kdy pro jednoho referenta existuje více označení, jejichž užití je nicméně odlišné. Referent je mimojazyková realita, ke které prostřednictvím jazyka mluvčí odkazuje. Příkladem, který uvádí Pottier (1992: 63), jsou fáze Měsíce. Ať už se použije výraz „nov“, „srpek“ nebo „úplněk“, vždy se odkazuje k Měsíci, tedy ke stejnému referentovi, ovšem k odlišnému pojmu. Touto problematikou se zabýval rovněž německý logik Gottlob Frege (Touratier, 2010: 19), který se věnoval také otázce informačního celku spjatého s konkrétním použitým pojmenováním. Používal výrazy „smysl“ a „význam“,²⁵ přičemž jako „význam“ označoval referenta a jako „smysl“ jakýsi informační celek, který se pojí k vybranému pojmenování referenta. Ačkoli výrazy „Jitřenka“, „Večernice“ a „Venuše“ označují též nebeské těleso, je zřejmé, že např. „Jitřenka“ oproti „Venuši“ obsahuje navíc informace o tom, že se jedná o poslední hvězdu viditelnou na ranním nebi, zatímco „Venuše“ oproti „Jitřence“ představuje odborný astronomický termín.

2.4.4 Antonymie

Antonymie představuje opoziční vztah. Někteří autoři jej vnímají jako vztah mezi opačnými pojmy (např. Cornu, 2005: 177), jiní jej pojímají z jiného úhlu pohledu a hovoří o nekompatibilitě pojmů a o faktu, že se tyto pojmy vzájemně vylučují (Zufferey a Moeschler, 2012: 49-50; Nyckees, 1998: 183-186; L'Homme, 2020: 163-164). Geeraerts (2019: 97-98) tvrdí, že v oblasti sémantických vztahů se jedná pravděpodobně o nejvíce prozkoumanou oblast. Nyckees (1998: 184) k tomu

²⁵ Navzdory stejné terminologii se jedná o jiné pojmy než v případě významu a smyslu tak, jak o nich píše např. Zufferey a Moeschler (2012: 10).

dodává, že podobně jako lze pochybovat o existenci dokonalých synonym, i dokonalá antonyma („antonymes absolus“) patrně neexistují.

Geeraerts (2019: 97-100) uvádí tři skupiny antonym: binární stupňovatelná, binární nestupňovatelná a vícečlenná. Stupňovatelná antonymie („antonymie gradable“) popisuje vztah dvou protipólů, mezi nimiž pomyslně leží řada dalších stupňů (např. *miniaturní – drobný – malý – střední – velký – obří – gigantický* a další), jak uvádí Nyckees (1998: 184) či Geeraerts (2019: 98). Opozice *malý – velký* by pak byla jen dvěma body na této stupnici. Geeraerts rozlišuje tři skupiny stupňovatelné antonymie. První z nich jsou polární antonyma („polar antonyms“), která se vyznačují symetrickým vztahem (lidově řečeno, co jeden má, to druhému chybí) a jeden z pojmů z dvojice lze použít jako neutrální, nepříznačový. Jako příklad uvádí opozici *malý – vysoký*, kdy *malý* znamená absenci dané výšky a *vysoký* lze použít jako neutrální výraz (např. otázka „Jak jsi vysoký?“ je společensky přijatelnější než „Jak jsi malý?“). Zbylé dvě skupiny stupňovatelné antonymie vycházejí z polárních antonym – jednou jsou antonyma, která jsou symetrická, ale žádné z nich není neutrální (Geeraerts je nazývá „committed antonyms“, Klégr pak v českém překladu „presuponující antonyma“), druhá skupina jsou pak asymetrická antonyma („asymmetrical antonyms“), která postrádají jasně symetrický vztah, ale jedno slovo z dvojice má neutrální nádech.

Nestupňovatelná antonyma představují takové případy, kdy mezi protipóly další mezistupně nejsou, např. opozice *živý – mrtvý* (Geeraerts, 2019: 98-99).²⁶ I v tomto případě autor dále rozlišuje tři podskupiny. Prvně uvádí komplementární antonymii, kdy jeden pojem vylučuje použití druhého a neexistuje třetí možnost. To je právě případ opozice *živý – mrtvý*, přičemž totéž uvádí Nyckees (1998: 184). Druhou skupinu představuje opozitnost perspektivy („perspectival opposition“), která se týká lidově řečeno dvou stran téže mince a odpovídá níže zmíněným kontrastivům. Poslední skupinou pak jsou vektorová či směrová antonyma („directional oppositions“), které se týkají orientace v prostoru, typu *nahore – dole* či *přijít – odejít*. Pojem prostoru může být metaforicky přenesen i na jiné dvojice jako třeba *narodit se – zemřít* nebo *zeptat se – odpovědět*.

Vícestranné antonymie („antonyms multiple“) (Geeraerts, 2019: 99) se týká skupiny pojmů, které obvykle nejsou vnímány jako vzájemné opaky, ale jsou mezi sebou nějak vymezeny. Odlišuje typy zvané škála, cyklus a multidimenzionální vícečlenná opozice. Ty se navzájem liší počtem významových os, které zahrnují. Škála odpovídá stupňovatelné antonymii a představuje jen jednu

²⁶ Diskutabilní je potenciální mezistupeň *polomrtvý*, který nicméně tento autor (ani český překlad této publikace) neuvádí.

osu. Zvláštním typem škály je to, co je nazýváno hodnotní žebříček, tedy soubor nestupňovatelných prvků (např. vojenské hodnosti). Cyklus rovněž sleduje pouze jednu osu, ale obsažené prvky nelze vnímat jako protipóly. Příkladem mohou být dny v týdnu nebo měsíce v roce. Multidimenzionální vícečlenná opozice může být směrového charakteru a může kombinovat více os orientace jako např. světové strany.

Antonymické vztahy mohou být dány morfologicky (např. *zajímavý – nezajímavý*) (Nyckees, 1998: 199; Touratier, 2010: 113; Cornu, 2005: 177-178), ale není to vždy nutné (viz výše opozice *malý – velký*).

2.4.4.1 Další typy opozice

Ne všechny opoziční vztahy jsou srovnatelné. Nyckees (1998: 183-184) kupříkladu zmiňuje, že vztah mezi pojmy *malý – velký* je odlišný od vztahu mezi pojmy *samec – samice* či *koupit – prodat*. Oba tyto vztahy nicméně tento autor vnímá jako antonyma.

Cornu (2005: 179-180) uvádí mimo antonyma ještě jeden typ opozice, který nazývá „opposants de classification“. Oproti antonymům není možná koncepty nacházející se v této opozici chápat jako opaky. Nicméně stojí proti sobě v určité perspektivě jako pomyslné protipóly. Zjednodušeně si je lze představit jako dvě strany téže mince – stojí v opozici, ovšem nejsou opaky v pravém slova smyslu a užití jednoho vylučuje užití druhého. Jejich vzájemný vztah je dán např. klasifikacemi či konvencemi. Jak uvádí Cornu, v oblasti právního jazyka a právních konceptů lze nalézt příkladů tohoto vztahu nemalé množství. Tento vztah lze pozorovat mezi dvojicemi konceptů, kupříkladu *demandeur – défendeur* (*žalující – žalovaný*), *acheteur – vendeur* (*kupující – prodávající*) či *créance – dette* (*pohledávka – dluh*), i mezi početnějšími skupinami konceptů, kupříkladu *légal – judiciaire – administratif – conventionnel* („zákonný – soudní – správní – zvykový“).

Při pohledu na příklady binární opozice, které Cornu uvádí, je patrné, by bylo možné je dále dělit. Zatímco *kupující – prodávající* označují odlišné osoby vstupující do právního vztahu, *pohledávka – dluh* jsou různé názvy pro totéž, ovšem jednou z pohledu dlužníka a jednou z pohledu věřitele. Cornu nicméně tento vztah dále nedělí podle tohoto či obdobného kritéria, uvádí pouze opozici mezi dvojicemi a početnějšími skupinami konceptů a pak rozdělení na koncepty označované morfologicky příbuznými či nepříbuznými termíny.

O více či méně témže vztahu se zmiňují i jiní autoři, nicméně užívají jinou terminologii. Polguère (2016: 188-189) nazývá tento vztah „kontrastivita“ („contrastivité“) a uvádí, že je dán konvenčně. L'Homme (2020: 164-165) uvádí několik typů opozice: stupňovatelná antonyma, komplementární antonyma, reverziva, konverziva a kontrastiva. Stupňovatelná odpovídají definici předkládané Geeraertsem, tedy jedná se o protipóly, mezi nimiž se nacházejí určité mezistupně. Komplementární antonyma fungují v těsném vztahu a vyloučení jednoho automaticky vede k užití druhého. Jako příklad uvádí *organický – anorganický*. Reverziva jsou do určité míry směrového charakteru a vyjadřují směry činností mezi dvěma koncovými stavy. Jako příklad uvádí *zalesnění a odlesnění* či *nainstalovat a odinstalovat*. Konverziva souvisí se změnou úhlu pohledu na určitou situaci a se změnou pozic argumentů v sémantické struktuře určitého výpovědi. Jako příklad uvádí pojmy *precede* a *follow* ve větách „*The mouse precedes the cat.*“ a „*The cat follows the mouse.*“ („Myš utíká před kočkou.“, „Kočka pronásleduje myš.“). Kontrastiva jsou dána klasifikací či konvenčně, jako příklad uvádí *hardware – software* či *fauna – flóra*. Kontrastiva tedy víceméně odpovídají *opposants de classification*, jak je chápe Cornu (viz výše). *Opposant de classification* nicméně mimo kontrastiva zahrnují i konverziva (viz příklad *dette – créance*). V dřívější publikaci L'Homme (2004: 3:46) uvádí pro obdobný vztah termín „*antonymes réciproques*“ a, jak název napovídá, považuje je za typ antonym.

O zmíněných konverzivech uvažuje i Polguère (2016: 189-191). Podle tohoto autora se projevují zejména u predikátů a změnou pozic jejich aktantů. Oproti tomu L'Homme uvádí i nepredikátové příklady jako *predátor – kořist*. Podle Polguèra (2016: 191) mohou nastat případy, v nichž jsou dvě lexikální jednotky zároveň antonymy i konverzivy. Jedná se například o věty „X je nad Y.“ a „Y je pod X“. Ačkoli *nad* a *pod* jsou antonyma, v tomto použití jsou zároveň i případem konverzivity, neboť ve zmíněných větách dochází ke změně perspektivy. Antonymie a konverzivita se tedy navzájem nevylučují.

2.5 Sémantika – závěr

V této kapitole byla věnována pozornost vybraným přístupům a teoriím sémantiky. Konkrétně byly rozebrány klíčové pojmy sémantiky jako je „pojem“, dále pak sémantické přístupy jako sémická analýza a tvorba sémantických polí. Blíže byla studována také pojetí sémantických vztahů různých autorů. Všechny tyto poznatky jsou zásadní pro výzkum popisovaný v této práci, neboť

metoda sémantických polí a sémické analýzy budou použity v rámci přípravné fáze dat (konkrétně identifikace relevantních konceptů pro danou doménu a modelování její pojmové struktury) a sémantické vztahy budou jedním ze zkoumaných typů vztahů.

3 ODBORNÝ JAZYK A TERMINOLOGIE

V rámci této kapitoly bude představena syntéza poznatků o odborném jazyce, čerpaných z odborných publikací věnujících se tomuto tématu. Zvláštní důraz bude kladen na jazyk právní, neboť právě do právního jazyka spadají texty, kterou budou předmětem zkoumání v dalších částech této práce. Tato kapitola se tedy bude věnovat charakteristice odborného a právního jazyka, specifik, která se k němu pojí, a samozřejmě termínům a odborným konceptům. Krátce bude přiblížena také problematika odborného překladu – mezijazykový předmět sice není přímo předmětem této studie, ovšem pomáhá ilustrovat a lépe porozumět obtížím spojeným s (ne)ekvivalencí především právních konceptů. K tomu lze zmínit, že ačkoli cíl této práce není spojen s překladem, ani se nesnaží hodnotit ekvivalenci odborných konceptů v různých jazycích (jako to děláme v Hodková, 2020), přesto je možné ji považovat za kontrastivní, neboť srovnává podobu určité domény ve dvou právních systémech, počet jejích členů a vztahy, které se v ní objevují.

3.1 Odborný jazyk a právní jazyk

Odborný jazyk je spisovným jazykem, který vychází z jazyka obecného (Hodková et al., 2021: 5). Nedílnou součástí odborného jazyka jsou termíny, v případě některých podtypů odborného jazyka jako je kupříkladu jazyk právní se lze setkat rovněž s frazeologismy, jazykovými šablonami či komplexnějšími syntaktickými spojeními až na úrovni vět (Hodková et al. 2021: 5; Tomášek, 2003: 25). Součástí odborného jazyka jsou pak i slova náležící do běžné slovní zásoby (Tomášek, 2003: 47).

Baldinger (1987: 28) zmiňuje názor E. Coseriu, který tvrdí, že odborný jazyk na rozdíl od přirozeného jazyka není arbitrární, ale objektivně motivovaný, a dokáže reprezentovat jevy spadající do mimojazykové reality, včetně jejich hranic a limitů. Baldinger ovšem zcela nesouhlasí, neboť odborný jazyk vždy vychází z obecného jazyka, a tudíž se nikdy nedokáže zcela vyvarovat jeho nedostatkům (např. polysémii). Souhlasí však, že odborný jazyk vnímá realitu jinak než obecný jazyk. Zatímco odborný jazyk díky své přesné terminologii pojmenuje určité zvíře jako "plejtvák obrovský", obecný jazyk ve své nedokonalosti a neexaktnosti popíše téhož živočicha jako „rybu“. Podle Baldingera (1987: 33) představuje nejlepší příklad odborného jazyka právní jazyk, který se podle jeho názoru nachází na pomezí obecného jazyka a nomenklatury. Nedílnou součástí

právního jazyka jsou právní termíny, které se naopak vyznačují významovou jasností a jsou přesně vymezeny. Na druhé straně právní jazyk vychází, ostatně jako všechny odborné jazyky, z obecného jazyka, jehož součástí jsou mentální objekty („objets mentaux“), které nejsou nijak explicitně ohraničeny a vymezeny (byť je možné je vymežit opozicí vůči jiným mentálním objektům). To ovšem může pro odborníky, např. právníky či soudce, představovat v konkrétních případech problém, a proto se pokoušejí (ať už při tvorbě zákonů nebo při stanovování precedentů) po vzoru právních termínů vymežit i výrazy, které jinak náleží do obecného jazyka. Baldinger uvádí příklad nutnosti vymezení pojmů *světlo (clair)* a *tma (obscur)*, které náleží do obecného jazyka, v případě řidiče, který na sklonku dne zavinil nehodu a jeho auto v té době nemělo zapnutá světla.

Právní jazyk je jedním ze subtypů odborného jazyka (Hodková et al., 2021: 5). Tomášek (2003: 24-25) uvádí, že někdy jsou směřovány výrazy „právnícký jazyk“ a „právní jazyk“, nicméně podle tohoto autora je vhodnější tyto dva pojmy odlišovat. Právnícký jazyk může mít znaky profesní mluvy, neboť je užíván mluvčími s příslušným právním vzděláním, a může tudíž vykazovat známky nespisovnosti. Oproti tomu právní jazyk je jazykem práva a právních projevů a spadá pod spisovný jazyk. Mimoto lze rozlišit ještě právní metajazyk (2003: 38), který nějakým způsobem popisuje prvky náležící do právního jazyka, kupříkladu se může jednat o definování právních konceptů. Právní jazyk vzniká na základě historických a společenských jevů daného státu, jehož právo zprostředkovává. Je mu vlastní určitý styl (Tomášek, 2003: 27), který je dán záměrným výběrem konkrétních jazykových prostředků. Tomášek (2003: 28) rovněž uvádí, právní jazyk by měl vyhovovat následujícím požadavkům: „významová přesnost, jednoznačnost, stručnost, srozumitelnost, ustálenost, ústrojnost, úkonnost, neexpresivnost.“ Chromá (2016: 58) zmiňuje, že správně interpretovatelný může být pouze takový právní jazyk, který je „jasný, jednoznačný, formálně přehledný a soudržný a sémanticky předvídatelný.“ Právní jazyk má deskriptivní (popisnou) a preskriptivní (normativní) funkci (Tomášek, 2003: 36) (více viz 9.2 Teorie právních norem).

3.2 Terminologie

Výraz „terminologie“ lze chápat dvěma způsoby. Zaprvé se může jednat o označení pro vědu, která se zabývá problematikou termínů (Rey, 1979: 6; L'Homme, 2020: 5). Zadruhé se může jednat o soubor odborných termínů, které náleží ke konkrétní oblasti lidského vědění (Rey, 1979: 15, 26-27; L'Homme, 2020: 5). Podle Dubuca (2002: 3) terminologie, ačkoli v původním významu toho

slova se jednalo o odbornou slovní zásobu určité vědní oblasti, odpovídá na otázky jako „Jak pojmenovat předmět, který..?“ nebo „Jak nazvat činnost, která..?“. Tento autor rovněž uvádí, že terminologie je způsobem, jak zakódovat sdělení pomocí odborných výrazů, zatímco lexikografie je způsobem, jak daný kód odstranit a učinit informaci přístupnou i neodborníkům. Níže bude věnována pozornost terminologii coby vědě.

Jednou z klíčových oblastí, které se terminologie coby věda věnuje, je vztah termínu a konceptu, který je termínem označován (Rey, 1979: 17). Podle Sagera (1990: 2) se terminologie zabývá koncepty, jejich definicemi a výrazy, které je pojmenovávají. L'Homme (2020: 5-6) uvádí, že terminologie zkoumá lexikální jednotky v perspektivě určité domény čili odborné oblasti. Tyto domény jsou nicméně v rámci terminologie vymezeny spíše volně a obvykle je lze ztotožnit s vědními oblastmi (např. fyzika) nebo jejich dílčími částmi (např. kinetika). Pouze takové jednotky, které mají spojitost s nějakou doménou, jsou pak předmětem zkoumání terminologie.

Zakladatelem moderní terminologie je Eugen Wüster (L'Homme, 2020: 5-11, 79-80). Jeho následovníci na základě jeho prací dali vzniknout tomu, co je dnes známo jako *General Theory of Terminology*. Tato teorie představuje tradiční terminologické přístupy. Ty se vyznačují mimo jiné zásadami jako je přijímání existence vnitřní struktury domény, onomasiologický přístup (koncept představuje výchozí bod zkoumání a následně se pro něj hledají pojmenování) či odmítání víceznačnosti a synonymie termínů. L'Homme (2020: 11) k tomu dodává, že některé z těchto zásad nicméně neodpovídají skutečnému stavu věcí v praxi. Z tohoto důvodu i z důvodu objevení se nových lingvistických teorií má tradiční terminologie své kritiky (2020: 16-17). Kupříkladu synonymie je v terminologii poměrně běžná (2020: 11). K podobným závěrům jsme došli v Hodková et al. (2021: 11-12), kde uvádíme synonyma z oblastní právních termínů, která označují identický koncept, byť se v některých případech liší stylisticky či svou frekvencí v právních textech. Sager (1990: 58) k tomu dodává, že novodobější terminologické teorie již existenci synonym připouštějí a že v textech se mohou vyskytovat například zkratky či zkrácené formy termínů, aniž by došlo k sémantickým nuancím.

Podle L'Homme (2020: 6, 11-12) je terminologie zpravidla úzce propojená s aplikací svých teoretických poznatků na praxi prostřednictvím vytváření odborných slovníků, glosářů, databází a dalších. Zachycováním termínů v takovýchto médiích se zabývá terminografie (L'Homme, 2004: 1:1-95). Pokud je cílem terminologické práce slovník či databáze, typicky takovýto výsledek zkoumání neobsahuje jen nalezené termíny-koncepty a případně jejich překladové ekvivalenty.

Zejména v terminologických databázích, které jsou výrazně méně limitovány svým rozsahem oproti tištěným slovníkům, se lze běžně setkat i s dalšími informacemi jako jsou morfologické informace (např. mluvnický rod), kolokace, definice, poznámky k užití, příklady užití termínu v textu či označení domény, do níž dotyčný termín-koncept náleží (L'Homme, 2004: 1:60-77; Hodková et al., 2021).

Dubuc (2002: 3) uvádí, že by bylo zajímavé striktní oddělení terminologie v její teoretické a praktické stránce, nicméně toto rozlišení dodržuje jen několik málo odborníků. Častěji se oba tyto aspekty prolínají. Dubuc (2002: 4) také říká, že terminologie jakožto věda vychází z lingvistiky. Terminologie pak má podle tohoto autora čtyři základní úkoly: identifikovat v textu termíny a sestavit jejich databázi nebo jinou nomenklaturu, jejich analýzu, tvorbu neologismů a normalizaci.

Někteří autoři staví terminologii do určité opozice vůči jiným jazykovědným disciplínám. Kupříkladu Sager (1990: 3-4) uvádí, že oproti lingvistice se terminologie vyznačuje vlastní metodologií a vlastními teoriemi. Dodává ovšem, že jako interdisciplinární obor je terminologie inspirována a ovlivňována dalšími obory jako je psychologie, lexikografie, lingvistika, epistemologie či filozofie. Dubuc (2002: 22-25) zmiňuje rozdíly mezi sémantikou a terminologií. Podle něj se liší svou povahou i předmětem studia. Uvádí, že sémantika se zabývá vztahem znaku a pojmu, může se věnovat rovněž polysémii a její nedílnou součástí je také diachronní perspektiva. Na druhou stranu terminologie se k diachronnímu přístupu uchyluje jen vzácně a polysémie vážící se k určité lexikální jednotce obvykle není předmětem zájmu terminologie, která se typicky zajímá pouze o vybranou doménu lidské činnosti. Jako příklad, na němž je tato problematika patrná i v českém jazyce, lze zmínit následující (jedná se o parafrázi, nikoli o příklad uváděný Dubucem): Má-li zoolog k dispozici výraz „kachna“, zajímá se o něj pouze z hlediska zástupce ptačí říše, kterého tento výraz označuje, zatímco ve smyslu „novinářská kachna“ je pro něj tento výraz nezajímavý. Oproti tomu odborník na sémantiku bude zkoumat vztahy mezi původním konceptem kachny coby vodního ptáka a přeneseného výrazu označujícího jev v žurnalistice. Podobně lexikograf se snaží zachytit ve slovníku všechny možné významy daného slova, zatímco terminolog se orientuje podle domény, do níž daný termín spadá. Pro jednu formu tedy může být více terminologických záznamů, ale každý se bude týkat jiné domény a tím pádem budou i označované koncepty odlišné (Dubuc, 2002: 29-30).

L'Homme (2004: 1:1-95) uvádí, že existují dva přístupy k terminologii: přístup konceptuální a přístup lexikosémantický. První jmenovaný přístup je klasičtější a chápe termíny jako

pojmenování pro koncepty náležící do určité domény. Koncepty jsou pak v rámci domény určitým způsobem strukturované. Tento přístup tedy klade důraz na vztahy existující mezi koncepty. Je to přístup onomasiologický a jeho výchozím bodem je koncept, pro nějž pak hledá adekvátní pojmenování v podobě termínu. Tento přístup má rovněž tendence k normalizaci, kupříkladu k preferenci nominálních termínů či binárních vztahů jeden koncept-jeden termín, přičemž v přístupech některých autorů pak může docházet až k extrémně striktnímu uplatňování takových pouček (např. naprosté odmítání nenominálních termínů). Určitá rigidnost až v některých případech zkosnatělost pak představuje nedostatky této metody, což je patrné mj. při konfrontaci reálných dat (termíny v kontextu odborného textu) s teoretickými závěry. Termíny se například často vyznačují víceznačností a lze se setkat rovněž se synonymními výrazy. L'Homme uvádí, že terminograf vychází spíše z termínů nalezených v textu a k nim pak přiřazuje koncepty (tj. sémansiologický přístup), nicméně tyto postřehy je třeba srovnat např. s prací Hodkové et al. (2021), kde je popisováno vytváření terminologické překladové databáze na základě onomasiologie.

Lexikosémantický přístup se oproti konceptuálnímu přístupu vyznačuje volnějším pojetím termínu a chápe jej jako lexikální jednotku. Připouští jako termíny i jiné slovní druhy než substantiva (případně jiná syntagmata než nominální). Lexikální jednotky terminologického charakteru (tj. termíny) od neterminologického lexika lze odlišit tak, že termíny označují nějaký odborný koncept. Pro zjištění odborných konceptů terminolog vychází z termínů a také případně jejich (vzájemných) interakcí v konkrétním užití v textu. Obě terminologické teorie se nicméně v praxi mohou kombinovat a je obtížné mezi nimi vytyčit jasnou hranici (L'Homme, 2004: 1:55-56).

Dubuc (2002: 27) k dichotomii onomasiologie-sémasiologie uvádí, že terminologie je onomasiologická disciplína, neboť postupuje od konceptu k formě. Díky tomu např. eliminuje homonyma, jelikož identifikuje jedinečné koncepty a přiřazuje je do jednotlivých domén (Sager, 1990: 56, 59). Naproti tomu lexikografie je sémasiologická disciplína, neboť k určité formě hledá a analyzuje všechny její významy. Stejně tak je odlišný cíl uživatele: Zatímco v případě terminologie uživatel hledá termín k pojmenování určité skutečnosti, v případě lexikografie naopak hledá uživatel vysvětlení a snaží se o porozumění určitému výrazu. Sager (1990: 55-56) k tomu dodává, že lexikograf se typicky zajímá o jazyk jako celek, zatímco terminolog se věnuje jen odborným oblastem. Zatímco lexikografická definice se snaží vysvětlit a definovat všechna možná použití dané lexikální jednotky, terminologická definice se pokouší o přesné vymezení konceptu označovaného daným termínem, jak uvádí Dubuc (2002: 95). Terminologická definice by měla být (2002: 95-97) jasná, adekvátní, pozitivní (pokud je to možné) a stručná.

3.2.1 Termíny

Ačkoli o termínech, konceptech a terminologii obecně existuje mnoho publikací, neexistuje žádná univerzálně platná a přijímaná definice toho, co to vlastně je termín (L'Homme, 2020: 55). I z toho důvodu je identifikace termínů v textu často obtížná. Navíc různí odborníci chápou termíny jiným způsobem a co například někdo vnímá jako neoddiskutovatelný termín, by jiný vůbec nezvažoval (L'Homme, 2020: 66). Tomuto tématu, na něž bude navazovat vymezení termínů pro potřeby této práce, je věnována pozornost v kapitole 5 Identifikace konceptů a termínů v textu.

Termíny, jakožto grafická (či méně typicky zvuková) podoba určitého konceptu, jsou jazykové znaky (Rey, 1979: 18-19). Termín, neboli také terminologická jednotka nebo terminologismus (Dubuc, 2002: 33), označuje realitu vlastní určité vědní oblasti (doméně). Velice podobně se vyjadřuje L'Homme (2004: 2:1): Termín je lexikální jednotka²⁷ a termínem označovaný koncept náleží do odborné oblasti (domény). Jejich zdrojem jsou odborné texty (Sager, 1990: 55). Rey (1979: 83-84) uvádí, že vytvoření terminologie pro určitou oblast („domaine“) je čistě empirickým projevem, k němuž lze přistupovat dvěma způsoby. Může se jednat o soubor konceptů a termínů získaný z korpusu (např. z právního předpisu), nebo se může také jednat o koncepty a termíny týkající se provádění nějaké činnosti. Texty rovněž přinášejí svědectví o tom, jak se termíny projevují v kontextu (např. z pohledu morfolgie, kolokací atd.). Mimo odborné texty se lze s termíny setkat zejména v odborných slovnících, glosářích či databázích (L'Homme, 2020: 92). Termíny jsou součástí přirozeného jazyka, ale od většiny lexikálních jednotek v obecném jazyce se odlišují tím, že jejich význam (tj. koncept, který označují) je přesně definovaný. Termíny jsou nejvýraznější a nejtypičtější součástí odborného jazyka (Hodková et al., 2021: 5; Tomášek, 2003: 28). Chromá (2016: 46) uvádí, že v právních textech odpovídajících primárním pramenům práva představují termíny přibližně 30 % celého textu, v jiných typech právních textů je pak toto procento statisticky nižší.

Co se týká definice²⁸ termínů, Sager (1990: 22, 57) je definuje jako symboly, které reprezentují

²⁷ Lexikální jednotky jsou chápány následovně: Mohou být jednoslovné i víceslovné. Označují určitý jedinečný význam (koncept). Ve větné struktuře mají určitou míru autonomie a mohou tedy zaujímat např. různé syntaktické funkce. Pokud se jedná o víceslovné jednotky, pořadí jednotlivých slov není zaměnitelné, stejně jako nelze volně nahrazovat dílčí slova synonymními výrazy. Toto vymezení odpovídá tomu, jak lexikální jednotky chápe L'Homme (2020: 69-71).

²⁸ Rey (1979: 40) uvádí, že definice je zároveň logická operace i uskupení slov přirozeného jazyka. Definice může mít různé podoby. Rey uvádí (1979: 41) několik druhů definic: ontologickou, která vychází z metafyziky, formální a funkční, které se opírají o logiku, či lexikografickou, která se týká popisu významu a užití slov v jazyce. Podle tohoto autora (1979: 41-42) je třeba neplést si definici a popis. Rozdíl mezi nimi je ten, že definice uvádí pouze relevantní („pertinent“) rysy, zatímco popis zahrnuje relevantní i nerelevantní rysy. Definice termínů se podle Reye

koncepty („*the terms [...] are perceived as symbols which represent concepts.*“; „*Terms are the linguistic representation of concept.*“). L'Homme (2020: 5) je chápe jako jazyková pojmenování pro jednotky vědění spadající do určité domény („*terms [...] can be defined as linguistic expressions that designate items of knowledge within special subject fields.*“). Dále zmiňuje (2020: 16), že termíny jsou nezávislé na textu a jsou definovány ve vztahu k označovaným konceptům. Podle Reye (1979: 81) mohou být termíny kromě slov reprezentované také čísly, symboly či jinými znaky. Popis termínů a jejich definice jsou nicméně možné díky jazyku. L'Homme (2020: 66-67) nabízí také přehled různých lingvistických teorií, které se tématem termínů zabývají: některé přístupy je chápou jako konstrukty, některé jako jednotky odborného vědění a podle některých přístupů jsou termíny ovlivňovány sociolingvistickými či kulturními faktory. Chromá uvádí (2016: 47), že „*termín je [...] slovní podoba pojmu, čili lexikální jednotka označující pojem.*“

Tomášek (2003: 49) definuje termíny (přesněji právní termíny) následovně: „*Právní termíny jsou pojmenování právní skutečnosti a jejich význam lze přesně definovat.*“ Termín lze podle něj jasně odlišit od neterminologického lexika na základě úzké vazby mezi termínem a právním konceptem. Termíny mohou být jednoslovné i víceslovné. Tomášek (2003: 49) rovněž uvádí, že přístupy k chápání termínu a jeho vymezování se mezi různými odborníky liší – zatímco někteří (včetně Tomáška) vnímají termíny poměrně striktně na základě výše uvedené definice, jiní je chápou širěji a zahrnují do nich i například verbonominální konstrukce s kategoriálními slovesy či polovětné vazby. Na základě toho Tomášek rozlišuje termíny a jejich definice v užším smyslu a v širším smyslu. V užším smyslu jsou termíny a jejich obsah vymezeny právním metajazykem v podobě definic (zejména pak definice aristotelovského typu „*X je...*“). Širší pohled pak vymezuje terminologické a neterminologické lexikum na základě znaků, které by podle Tomáška (2003: 50) měly být termíny splněny. Mezi ně patří: „*významová přesnost, jednoznačnost, stručnost, srozumitelnost, ustálenost, ústrojnost, úkonnost, neexpresivnost,*“ což se shoduje s požadavky, které Tomášek klade na právní jazyk obecně (2003: 28). Sager uvádí, že termíny se snaží o transparentnost a konzistentnost (1990: 57). V praxi nicméně nejsou některé z těchto teoretických pouček platné bez výhrad. Kupříkladu L'Homme (2020: 57, 66; 2004: 2:85-90) uvádí, že termíny mohou vykazovat jisté změny formy, aniž by došlo ke změně konceptu. To nazývá variantami („*variants*“, „*variantes*“). Ty mohou být různého typu, např. flektivní (způsobené deklinací/konjugací) či terminologické, kdy jsou např. zaměňovány či vypouštěny jistá slova tvořící termín či dochází ke změně jejich pořadí. Existence variant ztěžuje identifikaci terminologické a konceptuální struktury zkoumané domény, neboť terminolog musí zvážit a ověřit, zda se jedná

(1979: 42-43) nacházejí někde na pomezí definic a popisů.

o varianty označující tentýž koncept, nebo o různé koncepty.

Zatímco v rovině obecného jazyka je vztah lexikálních jednotek a jejich významů často arbitrární (s výjimkou onomatopoických slov), termíny jsou často motivované. Dubuc (2002: 36) uvádí, že motivovanost se projevuje, pokud jednotlivé části termínu evokují označovaný koncept. Určitou motivovanost v sobě nesou nejen celá slova, ale také sufixy či prefixy (např. prefixy jako „anti-“ nebo „proti-“, sufixy jako „-tel“, „-smus“, „-log“). Motivovanost napomáhá porozumění, ovšem nikoli všechny existující termíny jsou motivované (je ovšem možné, že z diachronního pohledu původně motivované byly, ale jejich motivovanost postupně vymizela a z čistě synchronního hlediska působí v současné době arbitrárně). Sager (1990: 57, 61) k tomuto tématu uvádí, že motivovanost termínů může souviset s určitým systémem, který existuje v dané doméně.

Termíny mohou být jednoslovné i víceslovné (Rey, 1979: 93-94). L'Homme (2020: 63-64) k tomu uvádí, že víceslovné lexikální jednotky jsou jako termíny vnímány spíše než jednotky jednoslovné. To podkládá analýzou některých existujících odborných slovníků. Jedná-li se o termíny víceslovné, nastává mnohdy potíž, jak určit hranice termínu (L'Homme, 2004: 2:91-101). Termín, jedná-li se o termín víceslovný, má zpravidla podobu syntagmatu (nejčastěji nominálního, viz níže). V textu nicméně může být obtížné určit, kde přesně termíny končí či co je náhodný neterminologický souvýskyt slov. Kompaktnost struktury termínů rovněž může být z různých důvodů v textu narušena a „dovnitř“ termínů mohou být vkládány další prvky jako kupříkladu přivlastňovací determinanty či zájmena, adjektiva či dokonce celé věty (L'Homme, 2004: 2:98). Pomoci mohou syntaktické jevy jako koordinace či juxtapozice s jinými prvky, které již byly jako termíny identifikovány. Struktura termínů může být narušena také vlivem textových jevů, například anafory, kdy při opětovném zmínění konceptu není uveden celý termín, ale pouze jeho část (L'Homme, 2004: 2:102-108).

V odborných kruzích nepanuje zcela shoda ohledně otázky, jaké slovní druhy mohou být termíny. Kupříkladu Sager (1990: 58) zmiňuje, že nejobvyklejší je nominální povaha termínů (tedy substantiva či nominální syntagmata) a že někteří autoři odmítají adjektiva a verba jako termíny. Podobně se vyjadřuje i L'Homme (2020: 16; 56, 61-63). Dále zmiňuje, že obecně jsou termíny-substantiva preferovány i pro pojmenovávání činností a vlastností, ačkoli tyto rysy jsou v obecném jazyce často vyjadřovány pomocí sloves, respektive adjektiv. Rovněž uvádí (2020: 28, 61), že v jistém ohledu jsou substantiva nejvhodnějším slovním druhem pro pojmenování konceptu, protože označují entity („entities“), což slovesa, přídavná jména či příslovce nedokáží. Jednou z překážek, kterou tyto slovní druhy coby termíny vytvářejí (byť se týká i některých substantiv), je

jejich predikativní charakter (2020: 28) a obligatornost argumentů (což je nejmarkantnější u sloves). Pro jejich analýzu je pak podle této autorky vhodnější sémasiologický přístup (viz výše). Preference termínů-substantiv se odráží rovněž při lexikografické práci, což dokládají data z existujících odborných slovníků či databází (L'Homme, 2020: 61-62), kde je zastoupení jiných slovních druhů než substantiv minimální. To lze nicméně podle názoru této autorky obtížně odůvodnit, když existuje sémantická (a často i etymologická) vazba mezi např. termínem-substantivem a „netermínem“-verbem, jako je tomu u lexikálních jednotek „program“ (n.) a „(to) program“ (v.). L'Homme (2020: 63) se přiklání k pojetí termínů v souvislosti s teorií Mel'čuka a Miličevićové, kteří rozdělují slovní druhy na tzv. „open class units“ a „closed class units“. První jmenované zahrnují substantiva, adjektiva, verba a adverbia a lze je charakterizovat jako mající lexikální význam. Lze také vytvářet nové lexikální jednotky spadající do těchto kategorií. Oproti tomu closed class units zahrnují pomocná slovesa, determinanty, předložky, spojky, zájmena a částice²⁹, jejichž význam je spíše gramatický a zpravidla nevznikají nové jednotky patřící do těchto slovních druhů.

Vyjma termínů lze v právním jazyce nalézt také slovní spojení ustálenějšího, ovšem neterminologického charakteru, a dále jazykové šablony, což jsou komplexní konstrukce až větné struktury (Tomášek, 2003: 29, 51-54). Slovní spojení na rozdíl od termínů nelze definovat pomocí definičních znaků. Dále lze zmínit verbonominální konstrukce (tedy kombinace desémantizovaného verba a substantiva-predikátu), kupříkladu „vynést rozsudek“, „uzavřít smlouvu“ či „vystavit směnku“, přičemž výběr sloves není volný, ale je omezený a implikovaný konkrétními substantivy-termíny. Jazykové šablony jsou ustálené rekurentní konstrukce až větného charakteru, které se objevují v právních textech. Příkladem jazykové šablony může být „*Parlament se usnesl na tomto zákoně České republiky...*“, což je úvodní text českých zákonů. L'Homme (2020: 32-33) uvádí také kolokace, tedy jakési pevnější a častější kombinace termínu a dalších slov. Jako příklad uvádí *to browse Internet* (kde *Internet* je termínem).

Dubuc (2002: 4-5) uvádí, že terminolog by se neměl zabývat jen základními koncepty, ale jeho pole zájmu by mělo zahrnovat rovněž způsoby vyjadřování vlastní dané odborné oblasti. Rozlišuje koncepční a funkční rovinu. Koncepční rovina („niveau conceptuel“) zahrnuje studium termínů z perspektivy formy a obsahu, zatímco funkční rovina („niveau fonctionnel“) se týká prolínání odborného jazyka (termínů) s obecným jazykem, např. kombinace termínů a sloves (ve stylu „vynést rozsudek“). Koncept, který termín označuje, lze identifikovat pomocí analýzy kontextu, v němž se daný termín vyskytuje.

²⁹ V české gramatické tradici by bylo možné zahrnout rovněž číslovky.

Používání termínů vychází z potřeb společnosti (Rey, 1979: 55-56), která v průběhu svého rozvoje potřebuje nějak pojmenovat konkrétní jevy. Rey rozlišuje tři druhy potřeb. První z nich je popis či pojmenování významů, druhý představuje předávání informací v rámci společenství a třetím je normalizace života ve společenství.

Soubor termínů náležící k určité oblasti lze klasifikovat, jak uvádí Rey (1979: 82-83). Tento autor zmiňuje různé druhy klasifikace jako je lineární, statická, cyklická či tabulková, které se ovšem vyznačují jistými nevýhodami. Nejpoužívanější metodou klasifikace je podle něj struktura stromu, kdy jeden termín funguje jako uzel („noeud“) a ostatní termíny ho dále specifikují (typický příkladem je biologická taxonomie živočichů či rostlin).

Rey (1979: 90-91) v souvislosti s termíny navrhuje pojem terminologické pole („champ terminologique“). Terminologické pole představuje soubor termínů, mezi nimiž je určitá sémantická provázanost (např. patří k téže vědní oblasti). Vytvoření terminologického pole by pak mělo přispět k lepšímu poznání dotčených konceptů. Reyova terminologická pole jsou srovnatelná se sémantickými poli (viz 2.2 Sémantická pole), o nichž se zmiňují jiní autoři, ovšem s tou výjimkou, že terminologická pole obsahují, jak už název napovídá, jen lexikální jednotky terminologické povahy.

3.2.1.1 Tvorba termínů

Podle Sagera (1990: 20) by měl nový termín odpovídat nové jednotce vědění a měl by být schopný toto vědění přenášet dál. Při vytváření termínu je přitom třeba znát dosavadní strukturu dané domény. Na druhou stranu Sager zmiňuje, že v oblasti odborného jazyka je nové vědění přinejmenším zpočátku známé jen úzkému okruhu odborníků, kteří se v důsledku malého počtu uživatelů mohou mezi sebou snadněji dohodnout na podobě a znění nového termínu. Status termínu se do doby, než je termín či odpovídající koncept plně zaveden, může měnit (1990: 59, 60). Proces, kdy se se pojmenovává nový koncept, nazývá terminologizací (1990: 60).

Sager (1990: 89-90) také uvádí detailní seznam vlastností, jimiž by se měly vyznačovat nové termíny. Zkráceně lze uvést stručnost a ustálenost termínu, respektování slovtvorných pravidel daného jazyka, vyhýbání se nadbytečným informacím obsaženým v pojmenování konceptu stejně

jako synonymům, víceznačnosti a závislosti termínu na kontextu. L'Homme (2020: 11, 16) zmiňuje, že termíny se zpravidla snaží o transparentnost, tedy takové pojmenování (nových) konceptů, které je alespoň do určité míry srozumitelné i bez detailní a obšírné definice. Z toho důvodu jsou produktivními přístupy při tvorbě termínů kupříkladu derivace, kompozice či vytváření víceslovných termínů.

Existují rozličné způsoby tvorby nových termínů. Typicky se jedná o stejné slovotvorné postupy, které se projevují i mimo odborný jazyk. Uvést lze například derivaci, kompozici, neoklasickou kompozici, rozšiřování sémantické extenze stávajících slov/termínů, výpůjčky z cizích jazyků a další (Sager, 1990: 65-66; L'Homme: 2020: 92). Sager (1990: 65-66) uvádí, že některé jazyky mají tendenci k upřednostňování jednoho z těchto lexikogenerických postupů (např. v angličtině je kompozice produktivnější než derivace). Při tvorbě termínů se často projevuje určitá motivovanost (viz výše 3.2.1 Termíny), jako například specifikace účelu daného konceptu.

Jak uvádí Sager (1990: 71-80), obecně lze pozorovat tři hlavní metody při vytváření nových termínů. Jsou jimi využití existujícího lexika, modifikace existujícího lexika a vytváření nových lingvistických jednotek. V případě využití existujícího lexika dochází k rozšíření extenze daného termínu či přirovnání něčeho nového k něčemu již známému na základě vnější či vnitřní podobnosti. Modifikaci existujícího lexika lze srovnat s lexikogenerickými procesy jako je derivace, kompozice, konverze (či nepravá derivace) nebo zkracování a vytváření zkratk. Třetí skupinu vytváření nových lingvistických jednotek lze rozlišit na vytváření zcela nových slov (neologismy) a na výpůjčky z antických jazyků (latina, řečtina). L'Homme (2020: 64) uvádí, že mnoho víceslovných termínů označuje takové koncepty, které je možné si představit jako složení dílčích konceptů označovaných jednotlivými slovy. Jako příklad uvádí koncept *ohrožený druh* (*endangered species*), což lze chápat jako složený významů *ohrožený* a *druh*, tedy *druh*, který je *ohrožený*. K derivaci pak tato autorka uvádí (2020: 65), že existují derivační morfémy, které jsou produktivní spíše v odborných doménách než v obecném jazyce, jako např. „bio-“ (termíny jako "biosféra", "biopalivo", "biomasa" a další).

Rey (1979: 68-73) uvádí, že nejintuitivnějším řešením je vypůjčení si slova, které by mělo nový koncept označovat, z jiného jazyka. O výpůjčkách se zmiňuje rovněž Sager (1990: 87-90). Výpůjčky, ať už terminologické povahy či nikoli, se v prostředí nového jazyka adaptují (např. co do výslovnosti, pravopisu, ohýbání a dalších), byť míra adaptace bývá různá a není zcela možné ji předem odhadnout – některá slova se postupem času přizpůsobí úzu nového jazyka natolik, že na

první pohled nejsou identifikovatelné, zatímco jiná si i po delší době zachovávají cizí rysy, např. pro daný jazyk netypické hlásky či jejich kombinace (Hodková, 2020; Sager, 1990: 90). V některých případech nicméně z různých důvodů nemusí být přejímání cizích slov optimálním řešením.

Další možností je vytvoření neologismu (Rey, 1979, 68-73; Sager, 1990: 90). Neologismus může být v tomto ohledu podle Reye rozlišen na lexikální a terminologický. V případě lexikálního neologismu je do jazyka zavedena zcela nová bezprecedentní lexikální jednotka. Té může být dosaženo například pomocí slovotvorných procesů jako je derivace nebo vytváření zkratk (např. známý příklad „radar“ = Radio Detection and Ranging). V případě terminologického neologismu se jedná o situaci, kdy se jednotka, která již v jazyce v obecné rovině existuje, nově zavede do odborného jazyka jako termín, což je často doprovázeno určitým významovým posunem či zúžením. To lze nazvat specifikací či specializací. Jejím opakem je generalizace či banalizace (viz 2.1.3.1 Generalizace a specifikace). Jako zvláštní druh specializace Tomášek (2003: 46) uvádí lexikální individualizaci, kdy určitý termín ještě zužuje svůj význam na základě jeho užívání velmi úzkou skupinou mluvčích. Takové výrazy mohou spadat do oblasti profesní mluvy či argotu. Jejich tvoření nicméně nepodléhá žádným pravidelnostem. Banalizace slovní zásoby je podle Tomáška (2003: 44-46) procesem, kdy termín přejde do obecné slovní zásoby a ztratí tak status exkluzivního užití jen v odborném/právním textu. Díky tomu se rozšiřuje okruh mluvčích, kteří dané slovo/slovní spojení užívají. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že zatímco termíny jsou zpravidla poměrně ostře vymezené co do označovaných konceptů, slova běžné slovní zásoby tuto přesnou definovanost často postrádají.

Sager (1990: 80-81) uvádí, že nové termíny lze rozdělit na primární („primary terms“) a sekundární („secondary terms“). Primární termíny jsou pojmenování zcela nových konceptů. Oproti tomu sekundární termíny jsou nová pojmenování pro koncepty, které dříve byly označovány pomocí jiných termínů. Sekundární termíny vznikají z důvodu potřeby novelizace stávající terminologie nebo při vytváření cizojazyčného pojmenování pro určitý koncept. Vytváření sekundárních termínů také obvykle podléhá přísnějšími pravidlům než vytváření termínů primárních. Primární termíny vznikají typicky na základě nových vědeckých objevů (ovšem např. doména práva je v tomto směru poněkud specifická), nejsou zpravidla regulovány a do širšího podvědomí se dostávají prostřednictvím kanálů odborné komunikace jako jsou konference, odborné články a další. Sager zmiňuje (1990: 81), že nové termíny často vznikají v některém ze světových jazyků, jako je zejména angličtina. Oproti tomu může trvat delší dobu, než se vytvoří ekvivalenty v méně rozšířených jazycích (1990: 82-85).

Tvorba nových termínů ovšem není vždy volná a například v některých státech podléhá regulaci. Ve Francii jsou na základě prováděcího právního předpisu „*le décret du 3 juillet 1996 relatif à l'enrichissement de la langue française*“ ustanoveny tzv. „commission générale de terminologie et de néologie“ a „commissions spéciales de terminologie et de néologie“, které v součinnosti s Académie française vytvářejí nové francouzské termíny pro koncepty, kterou jsou shledány jako relevantní. Takové neologismy následně vycházejí v deníku „*Journal officiel*“. Vytváření francouzských neologismů (povětšinou pomocí slovtvorného procesu kompozice) je jedním z projevů snahy o uchránění francouzského jazyka před vlivem cizích jazyků (Hodková, 2020). V jiných zemích nejsou poměry v této oblasti natolik striktní – například v České republice podobné instituce nalézt nelze.

Tomášek (2003: 96) uvádí, že při mezijazykovém překladu (viz níže 3.5 Termíny a koncepty v mezijazykovém překladu) by měl překladatel vytvářet nové termíny pouze v případě, že cílový jazyk nenabízí žádný již zavedený ekvivalent. S tím souhlasí Sager (1990: 47) a podotýká, že překladatel by měl takto nově vytvořený termín definovat. Nelze přitom však mechanicky přeložit definici existující ve výchozím jazyce, jelikož pojmové struktury daných domén se v obou jazycích často liší a tyto odlišnosti je třeba při vytváření definic zohlednit.

3.3 Odborné koncepty

L'Homme (2020: 6, 24) definuje koncepty jako jednotky vědění („items of knowledge“), které náleží do určité odborné oblasti. Koncepty jsou zpravidla jazykově pojmenovány, přičemž tato pojmenování se nazývají „termíny“ (viz výše 3.2.1 Termíny). Je možná se nicméně setkat i s nejazykovými označeními (2020: 24), např. „ H_2SO_4 “ je zcela relevantní pojmenování konceptu *kyselina sirová*. L'Homme (2020: 23) rovněž uvádí alternativní označení pro koncepty, které užívají jiní autoři, např. „smysl“ („sense“) či „význam“ („meaning“). V prostředí terminologie je nicméně preferované označení „koncept“. V dřívější své práci (L'Homme, 2004: 1:12) uvádí, že koncept je mentální reprezentací mimojazykových skutečností. L'Homme konkrétně zmiňuje předměty náležící do skutečného světa („objets du monde réel“), nicméně tato definice se zdá poněkud zjednodušená a zavádějící, neboť kupříkladu některé právní koncepty žádný hmatatelný referent nemají (např. *výprosa*). Koncept pak je podle této autorky vymezen v důsledku řady klasifikací, do nichž je zařazován. Při identifikaci konceptů vychází terminolog z termínů, které určil v textu, a ze

znalostí, které o nich již má. K tomu mu mohou pomoci např. vztahy, které vyplývají z užití termínů v textu. Díky tomu může být kupříkladu určeno, že daný termín je polysémií a označuje více rozličných konceptů. Sager (1990: 22-23) pak nabízí definice konceptů (obecně pojatých, nikoli nutně jen odborných) z různých zdrojů. Syntézou těchto definic lze konstatovat, že koncept je obecně pojímán jako určitá abstraktní jednotka vyznačující se typickými charakteristikami a vytvořená na základě pozorování mimojazykových realit. Sager sám (1990: 22) pak definuje koncepty jako „*konstrukty lidských kognitivních procesů, které napomáhají v kategorizaci objektů systematickou či arbitrární abstrakcí*“ („*constructs of human cognition processes which assist in the classification of objects by way of systematic or arbitrary abstraction*“). Jinými slovy, při pozorování mimojazykových skutečností si lidé všimají určitých vlastností, které tyto individuální skutečnosti mají, a na základě těchto pozorování vytvářejí určité kategorie či koncepty vyznačující se těmito vlastnostmi. Díky tomu pak lidé dovedou klasifikovat i další skutečnosti, s nimiž se setkají, do těchto kategorií. I L'Homme (2020: 23-24, 83) uvádí, že koncepty představují určitou kategorii, a uvádí nutné a dostačující podmínky („*necessary and sufficient conditions*“) (viz 2.1.1 Koncept), které pomáhají určit příslušnost určitého objektu do dané kategorie. Skutečnosti, na něž se určitý koncept vztahuje, lze nazvat jeho extenzí (Sager, 1990: 24). Chromá (2016: 47) užívá výraz „pojmem“ (namísto „koncept“, viz 2.1 Základní pojmy – pojem a jeho jazykové označení) a chápe jej jako jednotku vědění a mentální reprezentaci. Kombinací konceptů mohou vznikat koncepty nové (Sager, 1990: 28).

Určování charakteristickým vlastností konceptu, jak je uvádí Sager (1990: 23-24), připomíná metodu sémické analýzy celkového významu na dílčí sémantické rysy (viz 2.3 Sémická analýza). Koncepty jsou v rámci domény uspořádány a zauímají přesnou pozici v její struktuře (L'Homme, 2020: 6). Koncepty a jimi tvořené struktury jsou nezávislé na jazyku (L'Homme, 2020: 16). Koncepty podle Sagera (1990: 22) předcházejí svou existencí termíny, neboť aby bylo možné je pojmenovat pomocí termínů, musejí koncepty nejprve existovat. Sager uvádí (1990: 19), že slovní zásoba odborného jazyka má tendenci odrážet strukturu dotčené domény a v důsledku toho poskytovat pojmenování (tj. termíny) pro všechny koncepty, které se v dané doméně nacházejí. Sager (1990: 15-16) uvádí, že při zkoumání konceptů lze využít znalostní model („*model of knowledge*“), který je vlastně formalizováním principů sémické analýzy, teorie sémantických polí či lexikální taxonomie. Podle jeho metodologie je třeba zvolit určité osy („*axis*“), které představuje primitivní sémantické rysy, a podle těch os jsou hodnoceny všechny zkoumané koncepty.

Jednotlivé koncepty jsou vymezeny pomocí své pozice v pojmové struktuře domény a vztahy, které

mají s dalšími koncepty (Sager, 1990: 28; L'Homme, 2020: 25-26). Objeví-li se v dané doméně nový koncept, struktura domény se mění a na základě toho může rovněž dojít k předefinování stávajících konceptů (L'Homme, 2020: 24). Podle Sagera (1990: 21-22) lze při určování pozice konceptu v pojmové struktuře postupovat třemi různými způsoby. Zaprvé, pomocí definice, což je typický (ovšem ne jediný) způsob, jak zachytit vztah mezi konceptem a termínem (Sager, 1990: 21, 39, 51). Zadruhé, v důsledku zkoumání vztahu daného konceptu s dalšími koncepty. Zatřetí pomocí samotných jazykových projevů, které daný koncept v daném jazyce pojmenovávají, tedy pomocí termínů.

V souvislosti s vnitřní strukturou domény lze zmínit multidimenzionalitu (L'Homme, 2020: 88-90). Multidimenzionalita spočívá v uplatňování odlišných perspektiv při nahlížení konceptu či struktury domény. Multidimenzionalita buď může nahlížet stejný koncept za uplatnění odlišných charakteristik (uváděným příkladem je koncept *vino*, který lze vnímat odlišně na základě charakteristik jako značka vína, ročník, barva, chuť a další), nebo z pohledu různých domén (kupříkladu *rajče* je biologicky ovoce, ale v gastronomii se k němu přistupuje jako k zelenině). V závislosti na zvolené perspektivě či klíčové charakteristice se tedy může koncept nacházet v pojmové struktuře na odlišných pozicích.

Sager (1990: 18-19) zmiňuje, že koncept lze nahlížet odlišně z pohledu společnosti a z pohledu jednotlivce. V případě společnosti existuje jakési nepsané pravidlo ohledně hranic konceptu – jeho dodržování přispívá ke srozumitelné komunikaci mezi lidmi. Oproti tomu jednotlivec může sám o sobě vnímat koncept odlišně od sociální normy. Respektování či nerespektování normy v komunikaci má nicméně následky, které musí jednotlivci zvažovat. Sager (1990: 20) uvádí i určité obtíže spojené s definováním konceptů s ohledem na sociální standardy a podle toho rozlišuje tzv. čisté standardy („pure standards“) a pseudo-standardy („pseudo-standards“). První jmenované se týkají konceptů, které lze pozorovat empiricky. Druhé zmíněné pak souvisí s takovými koncepty, které lze postihnout pouze pomocí jazyka – to totiž podle tohoto autora nutně vede k tomu, že tyto koncepty jsou popisovány za pomoci dalších konceptů-termínů, které je rovněž třeba nejprve definovat.

L'Homme (2020: 90-91) zmiňuje, že vnímání konceptů může být do jisté míry ovlivněno subjektem daného mluvčího na základě jeho zkušeností, znalostí, zájmů, postojů a dalších. Koncepty a jejich podstata se také mohou měnit v čase v závislosti na aktuálním paradigmatu daného vědního oboru. S rozvojem technologií, vědy a obecně vědění vznikají nové koncepty – což ovlivňuje stávající

strukturu domény – a ty vstupují do rozličných vztahů s dalšími koncepty.

Podle Sagera (1990: 25-26) lze pozorovat čtyři způsoby strukturování konceptů. Zaprvé, koncept je chápán jako druh určitého nadřazeného konceptu (lze srovnat s 2.4.1 Hierarchickými vztahy). Zadruhé, koncepty mohou být součástí kategorie na základě společných charakteristik. Zatřetí, koncepty mohou být strukturovány na základě porovnávání různých kategorií a vzájemných rozdílů. Začtvrté, koncepty mohou být strukturovány na základě funkčních souvislostí (např. *var* – *vypařování*). V důsledku těchto pozorování pak Sager (26-27) uvádí čtyř typy konceptů: entity, aktivity, vlastnosti a vztahy („entities, activities, qualities, relations“). Tyto typy konceptů chápe jako nejširší možné kategorie, které lze ovšem dále členit (např. entity na hmotné a abstraktní atd.).

Dubuc (2002: 6-7) přirovnává vztah konceptu a termínu k jakési mentální fotografii, díky níž má mluvčí jasnou představu o povaze konceptu a jeho užívání. To může přesahovat definice, které lze nalézt ve slovnících, neboť je třeba vzít v úvahu i kontext, v němž se daný termín a daný koncept objevují. Jasná mentální fotografie navíc napomáhá snazšímu nalezení odpovídajícího konceptu v jiném jazyce. Rey (1979: 80) uvádí dvě metody, jak zkoumat vztah konceptů a termínů. První z přístupů je onomasiologický a spočívá v tom, že výchozím bodem zkoumání je koncept a následně se hledají lexikální jednotky, které jej označují v různých jazycích. L'Homme (2020: 24-26) ho nazývá také jako „knowledge-driven“ („řízený věděním“). Druhý způsob vychází ze sémasiologie a jeho postup je opačný: vychází se od formy (tj. termínu), poté zkoumá jím označovaný koncept (a nakonec se případně hledají odpovídající termíny v jiných jazycích). L'Homme (2020: 26-27) jej nazývá jako „lexicon-driven“ („řízený slovní zásobou“) a uvádí, že jeho podstatným rysem je důraz na vztahy, které mezi sebou lexikální jednotkami mají. Sémasiologický postup je tradičnější a používají ho například odborné slovníky (Hodková et al., 2021: 3) a Rey (1979: 80) uvádí, že se používá častěji. Oproti tomu některé překladové databáze odborných termínů volí přístup onomasiologický. Databáze tohoto typu jsou např. překladová databáze právních termínů LegTerm (Hodková et al., 2021) nebo databáze odborných termínů Termium Plus. V Hodková et al. (2021) rovněž uvádíme, že onomasiologický přístup má preskriptivnější charakter oproti přístupu sémasiologickému, neboť autor databáze zpravidla hodnotí vhodnost jednotlivých nabízených překladů (2021: 8). Dodáváme rovněž, že tyto dva přístupy se navzájem nevyklučují, ale lze je při přípravě (nejen) lexikografických nástrojů kombinovat (2021: 8-9). Podobný názor zastává L'Homme (2020. 27).

Mezi koncepty pak lze pozorovat různé vztahy (viz 2.4 Sémantické vztahy a níže 3.4 Vztahy mezi

jednotkami v odborném jazyce) (Sager, 1990: 22; 25; L'Homme, 2020: 6). Ty lze rozdělit na paradigmatické a syntagmatické (L'Homme, 2020: 32). Ačkoli dříve se o významu (některých) vztahů pro povahu konceptů vedly určité diskuze, v novějších pojetí se uznávají rozličné vztahy, do nichž koncepty mohou vstupovat. Podle potřeb konkrétní domény či konkrétního vědeckého či praktického účelu lze definovat nové vztahy (Sager, 1990: 29).

Baldinger (1987: 44) zprostředkovává myšlenky K. Engische, který rozlišuje několik druhů konceptů podle různých kritérií. První dvojicí jsou nedeterminované koncepty („concepts indéterminés“; „unbestimmte Begriffe“), proti nimž stojí v opozici zcela determinované koncepty („concepts nettement déterminés“; „absolut bestimmte Begriffe“). Jak již název napovídá, zcela determinované koncepty mají svůj obsah přesně vymezen, ovšem v oblasti práva je jich jen pomálu. U nedeterminovaných konceptů obsah přesně určen není. Tato situace nastává nejen u slov náležících primárně pro běžného (tj. neodborného, neprávní) jazyka, která pak právní jazyk přejal procesem specifikace (viz 2.1.3.1 Generalizace a specifikace) a udělal z nich termíny, aniž by je nějak blíže specifikoval či upravil, ale i u výrazů (či termínů), které spadají primárně do právního jazyka, ovšem alespoň částečně zůstávají právně neupraveny. U takovýchto termínů s nedeterminovanými koncepty lze rozlišit konceptuální periferii („périphérie conceptuelle“; „Begriffshof“) a konceptuální jádro („noyau conceptuelle“, „Begriffskern“) (Baldinger, 1987: 44). Konceptuální jádro se týká té části nedeterminovaných konceptů, o které neexistují pochyby, např. která je vymezena a upravena v právních předpisech. Naopak s konceptuální periferií se lze setkat v té části konceptů, která již upravena nijak není a nezbývá než se o ní dohadovat nebo spekulovat. Jako příklad uvádí tento příklad pro koncept *tma* (*obscurité*): Jedná-li se o neosvětlenou krajinu uprostřed bezměsíčné noci, jen těžko lze namítat, že se nejedná o *tmu* (v tomto případě hovoříme o konceptuálním jádru). Pochyby a dohady nicméně nastávají v případě soumraku – jedná se o *tmu*, nebo ještě ne? Nacházíme se tedy na pomezí konceptuální periferie.

Engisch (Baldinger, 1987: 44-46) také rozlišuje koncepty dle jiného kritéria na normativní („concepts normatifs“) a deskriptivní („concepts descriptifs“), které stojí ve vzájemné opozici. Deskriptivní koncepty odkazují k reálným jevům, ať už se jedná o reálné objekty nebo skutečnosti postihnutelné zkušeností. Ohledně normativních konceptů autor nabízí dvě definice. Zaprvé, na rozdíl od deskriptivním konceptům se normativní koncepty netýkají jevů, které jsou reálné či zkušenostně postihnutelné, ovšem lze si je představit, zejména ve vztahu k nějakému systému norem, ať už by se jednalo o právní předpisy, morální citění nebo kulturní tradice. Druhá definice pak chápe normativní koncepty jako takové, které vyžadují nějaký úsudek („appréciation“;

„Wertung“). Jak však sám uvádí, není zřejmé, zda by se mělo jednat o úsudek subjektivní, nebo o jakýsi kolektivní úsudek společnosti, nebo o úsudek utvořený na základě platných právních předpisů. Je možné, že autor sám se přiklání k prvnímu chápání normativních konceptů, neboť úsudkové koncepty, případně koncepty volného úsudku („concepts de (libre) appréciation“; „freie Ermessensbegriffe“) jsou další kategorií konceptů, kterou Engisch rozlišuje (Baldinger, 1987: 46-47). Úsudek pak chápe spíše jako rozhodnutí vynesené představitelem soudní moci, které je zároveň rozhodnutím ve veřejném zájmu. V tomto případě se však nejedná o volný úsudek, neboť jeho podoba je podmíněna stavem právním předpisů. Volný úsudek se týká případů, kdy je úsudek založen spíše na osobním a subjektivním uvážení.

V souvislosti s předchozím vymezením nedeterminovaných konceptů a zcela determinovaných konceptů se Engisch o druhých jmenovaných nezmiňuje, ovšem o nedeterminovaných konceptech říká, že mohou být jako deskriptivní, tak normativní. Zejména normativní koncepty se vyznačují vyšší mírou nedeterminovanosti svých konceptů. Úsudkové koncepty podle něj řadí někteří autoři mezi nedeterminované koncepty. Normativní a zároveň nedeterminované jsou podle Engische (Baldinger, 1987: 47-48) také tzv. obecná ustanovení („clauses générales“) v právních předpisech, která oproti tzv. kazuistickým metodám („méthode casuistique“) neupravují danou problematiku detailně a do hloubky. Baldinger (1987: 48) v této souvislosti zmiňuje také Bachofa, který rozděluje právní koncepty podle jejich stupně determinovanosti na dvě skupinky s odlišnými následky; jednalo-li se o koncepty s vysokým stupněm determinovanosti, je rozhodnutí učiněné na jejich základě možno změnit (např. v odvolacím řízení). Jedná-li se o koncepty s nízkým stupněm determinovanosti, pak je rozhodnutí učiněno pomocí úsudku, který ovšem lze změnit jen ve výjimečných případech.

3.3.1 Koncepty a jejich definice

Sager (1990: 39-44) uvádí různé druhy definic, které lze využít pro definování odborných konceptů. Mimo jiné zmiňuje definici pomocí parafráze, synonymních výrazů a další. Podle L'Homme (2020: 85) je nejvhodnější definice analytická, která zmiňuje kategorii, do níž definovaný koncept náleží, a specifika, kterými se odlišuje od jiných konceptů. Sager (1990: 39-44) rovněž uvádí, že různé metody lze v praxi kombinovat. Bez ohledu na zvolenou metodu však definice musí obsahovat základní charakteristiky popisovaného konceptu a na základě toho odlišit daný koncept od ostatních konceptů. Na druhou stranu Sager uvádí (1990: 45), že definice nemusí být vyčerpávající, protože

je jen jednou složkou sémantického určení termínu a v celkovém pohledu je termín vymezen i dalšími způsoby, např. vztahy s dalšími termíny. Sager (1990: 48-49) dále zmiňuje tři druhy definic, které lze rozlišovat v případě odborných konceptů³⁰: terminologickou definici, která slouží k ujasnění pozice zkoumané jednotky v rámci pojmové struktury domény; intencionální definici, sloužící k určení přesného referenta; a encyklopedickou definici, která je určena i adresátům, kteří nejsou v dané odborné oblasti odborníky. Sager rovněž uvádí (1990: 51), že nemusí být žádoucí vytvářet definice pro všechny existující termíny-koncepty, neboť některé termíny jsou srozumitelné samy o sobě, případně jsou dostatečně vymezeny jinými způsoby. Dubuc (2002: 98-99) zmiňuje ještě další způsoby terminologického definování konceptů. Uvádí definici využívající druhovou souvislost (jedná se o slovní spojení jako „X je typ / druh / způsob...“ a další), součásti dané reality (např. vysvětlení podstaty zařízení pomocí výčtu jeho součástí), synonyma nebo parafráze a další. V této souvislosti lze zmínit rovněž fakt, že některé právní koncepty záměrně nejsou v právu přesně definovány z důvodu aplikovatelnosti souvisejících ustanovení na vyšší počet konkrétních případů z praxe (Gerloch a Knapp, 2003: 41-42).

V případě právních termínů lze hovořit o právních definicích (Tomášek, 2003: 39-41). Těch může být několik druhů. Při práci s právními předpisy se lze setkat s legální definicí, což je definice aristotelovského typu „koncept je něčím...“ (Petrů, 2015). Dalším typem je definice soudcovská, tedy definice, jejímž autorem je nějaký soud. Tyto definice lze nalézt kupříkladu v judikátech v právních větech. Dále se lze setkat s definicemi vytvořenými pro aplikaci práva, přičemž autory takových definic jsou např. orgány veřejné moci. Nakonec existují definice vědecké, které se objevují např. v učebních a výkladových materiálech.

3.4 Vztahy mezi jednotkami v odborném jazyce

Odborné koncepty a termíny vstupují podobně jako neterminologické lingvistické jednotky do rozličných vztahů. Tyto vztahy nebudou v této kapitole podrobněji rozebrány v obecné rovině, neboť takto jim již byla věnována pozornost v 2.4 Sémantické vztahy. V této podkapitole budou jednotlivé vztahy zmíněny výlučně v souvislosti s odborným jazykem.

L'Homme (2020: 145) uvádí, že identifikace vztahů mezi koncepty a mezi termíny jsou nezbytnou

³⁰ Sager definice vnímá výhradně ve vztahu k termínům. Lze se však domnívat, že spíše se jedná o definici toho, co je daným termínem označováno, tedy o definici konceptu, než o definici termínu jakožto grafického či akustického pojmenování konceptu.

a významnou součástí práce terminologa, byť se takovéto vztahy typicky ve výstupech terminologické práce neobjevují.

Základním vztahem v odborném jazyce jsou vztahy určující pozici konceptů v konceptuální struktuře dané domény (L'Homme: 2020: 146-148). Vztahy jednotlivých konceptů mezi sebou pak určují podobu této pojmové struktury. Pojmové struktury souvisí s klasifikací konceptů a jsou založeny na taxonomických vztazích. Taxonomické vztahy lze nalézt mezi koncepty, které sdílejí některé vlastnosti. Tyto taxonomické vztahy jsou hierarchické povahy a propojují koncepty obecnější a specifitější. Mezi takovéto vztahy patří meronymie či hyponymie.

General Theory of Terminology, tedy tradiční terminologický přístup, mimo jiné odmítá synonymii či polysémii (L'Homme, 2020: 5-11, 79-80), neboť zastává názor, že jednomu konceptu by měl odpovídat jeden termín a naopak. Zatímco v obecném (neodborném) jazyce je přinejmenším polysémie zcela běžná, v odborném jazyce je situace složitější. Je ovšem vcelku běžnou praxí, že termíny jsou polysémní (L'Homme, 2020: 95). L'Homme (2020: 80-81) rozlišuje polysémii u termínů v různých doménách a v téže doméně. Pokud tatáž forma označuje koncepty spadající do různých domén, pak se podle této autorky jedná o homonymii. Jako příklad uvádí termín "virus", jímž označovaný koncept může spadat buď do oblasti medicíny, nebo informačních technologií.

Cornu (2005: 68-69) rozlišuje vnitřní polysémii („polysémie interne“), kdy všechny označované koncepty náleží do domény práva, a vnější polysémii („polysémie externe“), kdy některé koncepty spadají do domény práva, ale jiné nikoli. L'Homme (2020: 93-94) používá odlišný úhel pohledu a rozlišuje tři kategorie: Zprv, termín (respektive lexikální jednotka) může označovat odborné koncepty i neodborné významy. Zadruhé, termíny mohou označovat odborné koncepty spadající do různých odborných oblastí. A nakonec zatřetí, termín může označovat různé koncepty v téže doméně. Je samozřejmě otázkou, na základě čeho je možné rozhodnout, zda je nějaký termín polysémní. L'Homme (2020: 95-101) uvádí několik vodítek jako kupříkladu nahrazení zkoumaného termínu synonymem, jeho postavení do opozice vůči jinému termínu či další paradigmatické vztahy, pravidla derivace či možnost kombinace s jinými lexikálními jednotkami. L'Homme (2020: 101-102) rovněž upozorňuje, že polysémii nelze zaměňovat za ambiguitu („ambiguity“), tedy nejednoznačnost termínu, která dovoluje jej různě interpretovat na základě konkrétního kontextu či komunikační situace.

K tématu synonymie L'Homme (2020: 153) uvádí, že s tímto vztahem souvisí terminologické

varianty (viz výše 3.2.1 Termíny). Pokud nicméně terminologické varianty jednoho termínu jsou představovány různými slovními druhy, nemůže se podle této autorky jednat o dokonalou synonymii, neboť ze syntaktického hlediska není možné různé slovní druhy používat ve větné struktuře stejným způsobem. L'Homme (2020: 162) uvádí dále o synonymii, že ačkoli obecně je dokonalá synonymie považovaná za velice vzácný úkaz, v odborném jazyce je dokonalá synonymie poměrně běžná.

3.5 Termíny a koncepty v mezijazykovém překladu

Překlady odborných textů včetně textů právních nejsou novodobou záležitostí, ale jsou doloženy už v době Antiky (Chromá, 2016: 52). Je zřejmé, že termíny a koncepty jsou podstatnou součástí mezijazykové překlady. Nemusí se jednat jen o překlady čistě odborných textů, neboť termíny se v menší míře vyskytují rovněž v publicistických textech, ba i v krásné literatuře. L'Homme (2020: 229) polemizuje, že překlad termínů na první pohled nepředstavuje natolik složitou situaci jako překlad neoborných textů co do hledání ekvivalentů.³¹ I tak nicméně termíny představují pro překladatele leckdy určitou obtíž, protože ne vždy je snadné najít vhodný ekvivalent. Rey (1979: 47) zmiňuje, že v některých oborech je překlad možný bez jakýchkoli sémantických obtíží (např. přírodní vědy), v jiných již může docházet k určitým významovým posunům (např. gastronomie) a v některých jsou rozdíly tak velké, že překlad je zdánlivě nemožný, např. pokud daný koncept v jednom jazyce existuje a v jiném nikoli (právo).

L'Homme (2020: 229-230) zmiňuje pojmy konceptuální ekvivalence („conceptual equivalence“) a terminologická ekvivalence („terminological equivalence“). Konceptuální ekvivalence se zabývá otázkou, do jaké míry jsou dva koncepty ve dvou různých jazycích identické. Oproti tomu terminologická ekvivalence je vztahem mezi termíny náležejícími do různých jazyků a označujícími tentýž koncept. Volba jednoho či druhého je závislá na zvolené terminologické perspektivě („knowledge-based“, nebo „lexicon-driven“, viz výše), nicméně v praxi překladatelé kombinují oba dva přístupy.

Jak uvádí Rey (1979: 59-60), práce mezijazykové překladaatele odborného a neoborného textu se navzájem liší. Překladatel neoborného textu se zabývá především způsobem používání jazyka takovým způsobem, aby přeložený text odpovídal výchozímu textu, přičemž na terminologické

³¹ Tato autorka se nicméně nijak nezmiňuje o doméně práva a celá její publikace se věnuje odbornému jazyku spíše v takových doménách, které spadají do exaktnějších oborů (např. biologie, technika).

problémy narazí spíše jen výjimečně. Překladatel odborného textu se naopak zabývá především otázkou terminologie. Podle Dubuca (2002: 2) nabývá terminologie zvláštního významu právě při styku různých jazyků. Je třeba věnovat pozornost ekvivalenci konceptů v různých jazycích, neboť ty vnímají realitu mimojazykového světa často odlišně.

Zatímco u některých žánrů, zejména beletrie či poezie, je kladen vysoký důraz na umělecký dojem, Tomášek (2003: 41-42; 95-96) uvádí, že u právního překladu je estetický dojem výsledného překladu druhotný. Primární je správnost překladu obsahu textu za souběžného respektování úzu cílového (právního) jazyka. S tím souhlasí Chromá (2016: 37-38). Aby mohlo být správnosti dosaženo, samotnému mezijazykovému překladu by měl předcházet pečlivý vnitrojazykový čili intrasémiotický překlad³² (Tomášek, 2003: 41-42, 55-94), kdy překladatel zkoumá podstatu dotčených termínů a konceptů. Proto je vhodné, aby překladatel disponoval kromě doplňkové odborné kompetence (kam se řadí např. úroveň a šíře obecné, běžné i odborné slovní zásoby překladatele) také odbornou znalostí práva. V přípravné fázi překladu by pak mělo docházet k právní komparatistice, při které překladatel porovnává zkoumané systémy národních práv (Tomášek, 2003: 100-109). V podobném duchu se vyjadřuje Chromá (2016: 14, 23; 30; 39-40).

Překlad odborného textu je specifický zejména v případě překladu právního textu z důvodů odlišností jednotlivých systémů národního práva, což představuje rozdíl mezi překladem právního textu a překladem textů z oblasti např. exaktních věd (Tomášek, 2003: 95). Národní právo je úzce spjato nejen s jazykem, ale i s kulturou, obyčejí a historií daného státu (Chromá, 2016: 9; 32). Jedinečnost právních konceptů a jejich úzkou vazbu k národnímu právu zmiňujeme rovněž v Hodková et al. (2021: 3). Zavádíme proto pojem „jazykostát“, neboť např. frankofonních zemí existuje celá řada a každá z těchto zemí má vlastní systém národního práva, který disponuje potenciálně odlišnými koncepty i termíny. Právní koncepty se rovněž v diachronním hledisku často vyvíjejí na základě novelizací či obecně politického klimatu v dané zemi (Hodková, 2020).

Neuniverzálnost právních konceptů vede při mezijazykovém překladu k obtížím. Kupříkladu některý koncept může existovat v jednom systému národního práva, ale nikoli v jiném. Příkladem může být koncept *kontrolní komise*, který ve francouzském právu nemá žádný odpovídající koncept (a tudíž ani termín) (Hodková, 2020). I v případě, že např. překladové slovníky nabízejí překlady pro určitý termín do cílového jazyka, zejména pak v oblasti práva je otázkou, do jaké míry se jedná

---

³² Metody a přístupy vnitrojazykového překladu nebudou v této práci blíže rozebrány, ale detailně se této problematice věnuje např. Tomášek (2003: 55-94).

skutečně o ekvivalentní termíny, respektive zda je jimi označovaný koncept identický. I v případě, kdy se na první pohled zdají termíny ekvivalentní, je potřeba věnovat pozornost podstatě konceptů. Kupříkladu termíny "invalidité" – "invalidita" jsou odvozeny od stejného etymologického základu a český výraz „invalidita“ je výpůjčkou z francouzštiny. Označované právní koncepty se však liší. Jádro obou konceptů se v českém a francouzském právu shoduje (jedná se pokles pracovní schopnosti), ale v jistých rysech se tyto koncepty odlišují (např. rozlišení stupňů invalidity podle odlišných kritérií) (Hodková, 2020: 68). Na problémy tohoto typu upozorňujeme také v Hodková et al. (2021) a uvádíme, že pro zvolení správného překladu je třeba zkoumat podstatu konceptu velice pozorně a že je rovněž důležité respektovat styl výchozího textu. I Dubuc (2002: 77) zdůrazňuje, že při hledání ekvivalentních výrazů a rovněž při určování míry ekvivalence konceptů by se překladatel měl vyvarovat spoléhání se na podobné lexikum užívané v rámci termínů.

Nutnost blíže prozkoumat koncept je zřejmá např. u polysémních termínů (viz výše 3.4 Vztahy mezi jednotkami v odborném jazyce) a to nejen v případě užívání termínů samotných, ale rovněž v rámci pevnějších a ustálenějších slovních spojení zvaných kolokace (Hodková et al. 2021: 10). K desambiguaci takovýchto víceznačných termínů může kromě detailní analýzy konceptu přispět i zařazení konceptů do tematických domén (Hodková et al., 2021: 9-10). Koncepty, které v jednom jazyce mohou být označeny jedním termínem, mohou být v jiném jazyce označovány termíny různými (L'Homme, 2020: 232-234). Stejně tak lze narazit na situace, kdy se v jazycích liší slovní druh, kterým je daný koncept označován (L'Homme, 2020: 239).

Míru ekvivalence, kterou po kontrastivní analýze vykazují dva právní koncepty, lze rozlišit na tři stupně: dokonalou ekvivalenci, částečnou ekvivalenci a nulovou ekvivalenci (Hodková, 2020). Dokonalá ekvivalence nastává v případě, že oba koncepty jsou identické a nevykazují žádné sémantické nuance. Dokonalá ekvivalence je běžná např. v právu Evropské unie, kde jsou všechny jazykové verze oficiálních dokumentů ekvivalentní. Příkladem mohou být koncepty *srovnávací reklama* a *publicité comparative*, oba založené na právu EU. Částečná ekvivalence reprezentuje situaci, kdy zkoumané koncepty vykazují určité shody, ovšem zároveň lze mezi nimi pozorovat určité rozdíly, viz výše uvedený příklad *invalidité* – *invalidita*. Nulová ekvivalence pak odpovídá situaci, kdy koncept existuje pouze v jednom ze zkoumaných systémů národních práv, jako například český koncept *kontrolní komise*, který ve francouzském právu nemá žádný protějšek.

Různí autoři užívají pro označení stupňů ekvivalence konceptů různou terminologii. Podobné rozlišení jako výše zmíněné uvádí L'Homme (2020: 230, 235-236), která zmiňuje přesnou

ekvivalenci³³ („exact equivalence“), částečnou ekvivalenci³⁴ („partial equivalence“) neboli animorfismus a neekvivalenci³⁵ („non-equivalence“). Uvádí k tomu, že neekvivalence často souvisí s technologickým pokrokem a novými objevy. Dubuc (2002: 73-75) případ, kdy si ve dvou jazycích koncepty neodpovídají dokonale, nazývá nikoli částečnou ekvivalencí, ale korespondencí („correspondance“). V otázce ekvivalence přitom nepracuje jen s významovými nuancemi mezi koncepty, ale rovněž s případným odlišným užíváním daného výrazu v praxi, např. z hlediska stylistiky nebo jazykových vrstev. Šarčević (Chromá, 2016: 47) vnímá ekvivalenci konceptů z poněkud jiného úhlu. Předně odmítá existenci dokonalé ekvivalence v právním mezijazykovém překladu. Chromá s tímto tvrzením souhlasí. Šarčević v této souvislosti hovoří o „near-equivalency“, „partial equivalency“ a „non-equivalency“. Near-equivalency představuje situaci, kdy porovnávané koncepty sdílejí všechny hlavní znaky a některé vedlejší. Partial equivalency představuje sdílení většiny hlavních znaků a jen některé či žádné vedlejší. Nakonec v případě non-equivalency je sdíleno několik málo hlavních znaků a žádné vedlejší. Je tedy patrné, že v klasifikaci Šarčevićové není non-equivalency skutečně nulovou ekvivalencí, neboť i v tomto případě zkoumané koncepty vykazují některé společné prvky.

Jelikož výše uvedená striktní rozdělení konceptů podle ekvivalence není pro některé účely žádoucí či relevantní (např. pro tvorbu terminologických překladatelských databází), Radimský (2020) rozlišuje tři typy konceptů pro potřeby mezijazykového (či spíše „meziprávního“) překladu podle jiného kritéria. Jedná se o kompatibilní koncepty, zastaralé koncepty a neexistující koncepty. Jako kompatibilní jsou vnímány koncepty, které existují v obou zkoumaných systémech národního práva, jsou stejné či obdobné, ale jejich právní úprava se může v jistých směrech lišit (při srovnání s výše uvedeným rozdělením tedy kompatibilní koncepty zahrnují dokonalou a částečnou ekvivalenci). Neexistující koncepty, jak název napovídá, se týkají konceptů, pro než v druhém systému práva neexistuje žádný protějšek, tj. daný koncept je zkoumanému právu cizí (odpovídá nulové ekvivalenci). Zastaralé koncepty jsou koncepty, které dříve v jednom z porovnávaných právních systémů existovaly, ale v současné době už nikoli.

V návaznosti na toto rozdělení konceptů Hodková et al. (2021) či Radimský (2020) rozlišují také několik typů termínů při překladu (některé z nich jsou přitom inspirované normou ISO 1087-1) podle jejich vhodnosti a přijatelnosti. Tyto stupně jsou „preferred“, „accepted“, „deprecated“,

33 Uvádí, že anglický koncept *global warming* a francouzský *réchauffement climatique* by mohly být považovány za dokonale ekvivalentní.

34 Jako příklad uvádí anglický koncept *to farm* vůči francouzskému konceptu *cultiver*.

35 Jako příklad uvádí koncept *hashtag* vůči francouzštině, která si tento koncept vypůjčila z angličtiny.

„obsolete“ a „foreign concept denomination“. Termíny typu „obsolete“ se váží zejména k zastaralým konceptům – pokud je zastaralý koncept, pak je logicky zastaralý i termín. Mohou se nicméně objevit i u existujících konceptů v případě, že došlo k evoluci právní terminologie. „Foreign concept denomination“ se týká neexistujících konceptů a jedná se tedy o pojmenování konceptu, který v daném jazykostatě neexistuje. Nakonec termíny typu „preferred“, „accepted“ a „deprecated“ souvisí s kompatibilními koncepty – termíny hodnocené jako „preferred“ a „accepted“ jsou bez obtíží použitelné (byť je jeden z termínů označený jako „preferred“, záleží na uvážení konkrétního překladatele, který z nabízených termínů zvolí), ovšem termíny hodnocené jako „deprecated“ jsou nevhodné a neměly by pro daný koncept být užívány (byť se s takovýmto chybným užitím lze setkat).

Toto rozdělení termínů implikuje další obtíž spojenou s odborným či úžeji právním překladem. Lze se setkat se situacemi, kdy jednomu konceptu odpovídá v daném jazykostatě více termínů. Může se jednat o synonyma, ale stejně tak mohou být jednotlivé termíny kontextově podmíněné (Radimský, 2004). Existují rovněž situace, kdy daný koncept existuje v obou jazykostátech, ale pouze v jednom jej označuje ustálený termín, zatímco ve druhém je kupříkladu opsán větnými strukturami (Hodková, 2020). Rozdíly mezi právními systémy spočívají také ve formálních prvcích, například jaké náležitosti musí mít smlouva, aby byla platná (Chromá, 2016: 23).

Tomášek (2003: 97-98) uvádí, že i v případě částečné ekvivalence je při překladu do cílového právního jazyka možné užít již zavedené cizojazyčné termíny. V případě, že cílový právní jazyk nedisponuje žádným odpovídajícím ekvivalentem, pak překladatel může vytvořit nový termín. Nejvhodnější je podle Tomáška (2003: 98) překládat termíny nikoli mechanicky slovo od slova, ale na základě jimi označovaných konceptů. Tomu odpovídají i naše poznatky prezentované v Hodková (2020), kde ukazujeme, že doslovné překlady termínů mohou při nerespektování již zavedené terminologie v cílovém právním jazyce vést k přinejmenším matoucím situacím. Ke zkreslení může docházet i při zvolení podobného termínu (Tomášek, 2003: 99).

Nástroje užívané při překladu jako jsou např. slovníky se liší svou kvalitou, což je třeba pečlivě uvážit. V Hodková (2020) popisujeme několik případů, kdy překladové slovníky nabízejí pro daný termín-koncept takový překlad, který není v souladu s územ terminologie cílového jazykostatě. Takový překlad by pak patrně vedl ke zkreslení předkládaných informací a špatnému porozumění. Kritické hodnocení by se nemělo vyhnout ani oficiálním překladům – kupříkladu české Ministerstvo spravedlnosti na svých webových stránkách nabízí překlady vybraných českých

právních předpisů do několika cizích jazyků. Přinejmenším ovšem francouzský překlad českého občanského zákoníku provází řada nedostatků v oblasti užití terminologie, protože při bližším zkoumání se zdá, že text byl přeložen mechanicky slovo po slově, a výsledný překlad nerespektuje existující francouzskou právní terminologii (Hodková, 2020).

Chromá (2016, zejména 11-87) se poměrně obsírně věnuje tématu překladu právních textů nejen co do překladu jednotlivých termínů/konceptů, ale také co do překladu textu jakožto celku. Uvádí, že teorie překladu právních textů je poměrně mladá disciplína, která se nicméně těší rychlému vývoji a velké pozornosti. Dodává však, že většina studií zabývající se právním jazykem se zaměřuje na lexikum či syntax (2016: 22-23) a pomíjí pragmatiku právního diskurzu, která je pro porozumění právních textů klíčový (2016: 20). Výsledný překlad právního textu může být podle Chromé (2016: 55-56) dvojího typu. Buď je překlad pouze informativního rázu, tedy jedná se o zprostředkování informací, nebo je překlad ekvivalentní originálu co do právní síly. To je případ mj. předpisů Evropské unie, kdy jednotlivé jazykové verze překladů jsou ekvivalentní a není relevantní, ke které z nich je odkazováno či která z nich je aplikovaná.

Chromá (2016) se nadále zabývá otázkou kvality překladů právních textů, s nimiž se lze běžně setkat. Uvádí, že kvalita je v mnoha případech diskutabilní, a to včetně knižně vydaných publikací (2016: 56). Již dříve byly zmíněny nedostatky oficiálního francouzského překladu českého občanského zákoníku (Hodková, 2020). Chromá se k těmto překladům rovněž vyjadřuje poměrně kriticky a zamýšlí se nad tím, co finální kvalitu překladu zapříčinilo. Uvádí, že možným faktorem může být nedostatečná finanční podpora projektu. V obecné rovině, tedy nejen v souvislosti s těmito překlady, považuje za podstatné vzdělání překladatelů působících v ČR – ti jsou ve většině případů vzdělání v lingvistice, v lepším případě v translatologii, ovšem nikoli v právu (2016: 21-22). Situaci ještě umocňují relativně neurčité požadavky na soudní tlumočníky a prakticky nulové požadavky na tlumočníky a překladatele soukromé (Chromá, 2016: 33-34). Z toho důvodu se překladatelé či tlumočníci zaměřují spíše na jazykovou stránku překladu, ale po stránce právní dochází k nepřesnostem a chybám (2016: 17; 48). Potenciální procento chybovosti výsledného překladu se zvyšuje, pokud není k dispozici překladatel ovládající kýženou jazykovou kombinaci a je potřeba překládat přes zprostředkující jazyk (2016: 36). Kromě výše zmíněných obtíží spojených s konkrétními termíny-koncepty je třeba zvažovat i prvky gramatiky či syntaxe, které odpovídají úzu standardu daného právního jazyka. Jako příklady takového jevu uvádí Chromá (2016: 68-87) anglický výraz „shall“ či způsoby vyjádření gendrové neutrálnosti.

Chromá (2016: 24-25) dále upozorňuje na fakt, že při překladu právního textu představuje určitou obtíž, s níž je třeba se vyrovnat, styl právního textu. Uvádí k tomu, že zatímco anglofonní právní předpisy v poslední době směřují ke zjednodušení a srozumitelnosti, české právní předpisy jsou zakonzervované ve stavu velice složité syntaxe a mnohdy archaického lexika i gramatických jevů (např. plusquamperfektum), což výrazně ztěžuje jejich porozumění a interpretaci ze strany adresátů bez právního vzdělání (2016: 24-25). Lze zmínit i fakt, že v zemích *common law* existuje konkrétní obor zaměřující se na psaní právních textů zvaný „legislative drafting“, což přispívá ke kvalitě i přístupnosti takových textů (nejen) pro laické adresáty. Oproti tomu v ČR nelze nalézt obdobný obor (2016: 53-54) a obecně není teorii psaní právních textů věnována příliš velká pozornost (2016: 54-55)-

3.6 Odborný jazyk – závěr

Jak je zřejmé z výše uvedených poznatků, odborný jazyk se vyznačuje mnohými specifiky, kterými se liší od jazyka obecného. Jsou na něj kladeny jiné požadavky a slouží jiným účelům. Asi nejvýraznějším znakem odborného jazyka jsou termíny, které označují odborné koncepty. Odborné koncepty se oproti pojmům náležícím do obecnému jazyka zpravidla vyznačují přesněji definovaným obsahem, ovšem, jak bylo ukázáno, ne vždy je toto přesné vymezení žádoucí, zejména pak v oblasti práva. V případě termínů se lze setkat s obtížemi spojenými s jejich identifikací v textech, které jsou jejich zdroji.

Na základě prezentované problematiky odborného jazyka si lze dobře představit úskalí, s nimiž se překladatel musí při překladu odborného či právního textu vypořádat. Jedná se především o (ne)ekvivalenci konceptů. Zatímco např. v přírodních vědách, medicíně či ekonomii jsou koncepty zpravidla nezávislé na konkrétním jazyku, v právu je situace odlišná. Vliv má přitom nejen daný jazyk, ale rovněž stát, neboť právo a jeho koncepty jsou úzce spjaty s historickým, kulturním a politickým vývojem dané země.

Poznatky nabyté v rámci této kapitoly budou dále využity v následujících kapitolách věnujících se představení prezentovaného výzkumu, jehož součástí je práce s autentickými právními texty, termíny a koncepty.

4 METODOLOGIE

V této části této práce bude popsána metodologie, podle níž se v této práci postupuje. Následující text je z povahy věci spíše stručného a shrnujícího charakteru bez zabíhání do podrobností. Detailnější informace může čtenář nalézt v jednotlivých kapitolách této práce.

Po prostudování relevantní odborné literatury, z níž jsou poznatky shrnuty v kapitolách 2 Sémantika a 3 Odborný jazyk a terminologie, je přistoupeno ke shromažďování dat a jejich analýze v souladu s cíli této práce, jež jsou nastíněné v 1 Úvod.

Prvním krokem je rozhodnout, z jakého zdroje budou data čerpána. Pro tento účel jsme sestavili dva korpusy tvořené právními texty. Konkrétně se jedná o korpusy pokrývající tutéž tematickou doménu v českém a francouzském právu (samozřejmě při zvážení dílčích rozdílů v odlišných právních úpravách daného tématu v obou systémech národního práva). Jako tato tematická oblast bylo vybráno <společné jmění manželů> v českém právu a tomu odpovídající <régime en communauté> ve francouzském právu. Důvodem pro volbu této domény byl fakt, že se jedná o oblast upravenou v obou systémech národního práva, a rovněž skutečnost, že o této doméně jsme měli již jisté podvědomí na základě dřívějších prací (viz Hodková, 2020). Jelikož existuje potenciálně velké množství textů, které se touto doménou zabývají, korpusy se omezují výlučně na český občanský zákoník a francouzský Code civil a jiné texty nejsou uvažovány. Vybrané zdroje textů pro korpusy jsou srovnatelného významu a relevance, a proto se zdají vhodné jakožto zdroje dat pro další analýzu.

Po sestavení korpusů se přistupuje k samotnému shromažďování dat na základě těchto textů. Po zvážení všech pro a proti jsme se rozhodli, že shromažďování dat z textů bude probíhat „ručně“, jinými slovy bez použití automatických nástrojů zpracování textu. Důvodem byla zejména snaha vyvarovat se nepřesností způsobených potenciální nedokonalostí takových nástrojů. Jelikož v centru zájmu této práce stojí sémantické jednotky, zejména pak koncepty a vztahy mezi nimi, obávali jsme se, že automatické nástroje by nebyly schopny spolehlivě všechny koncepty identifikovat, nemluvě pak o určování vztahů mezi nimi. I přesto byly oba korpusy nahrány do aplikace SketchEngine³⁶ a francouzský korpus rovněž do aplikace TermoStat³⁷ pro zhodnocení obdržených výsledků v rámci

---

36 <https://www.sketchengine.eu/>

37 <http://termostat.ling.umontreal.ca/>

přípravné fáze výzkumu. Potvrdila se domněnka, že nástroje tohoto typu nejsou pro tento druh výzkumu vhodné. Obrázek 4 ukazuje, které výrazy z korpusu SPFR0 TermoStat vyhodnotil jako termíny s nejvyšším skóre.

Candidat de regroupement	Fréquence (Spécificité)	Score +
époux	196	392.96
regles	22	228.31
régime matrimonial	27	216.96
apres	19	211.39
acquets	15	186.47
etre	46	184.87
meme	13	172.68
intérets	10	149.63
loi applicable	10	149.63
article	172	148.93
contrat de mariage	17	145.23
bien	117	143.6
séparation de biens	13	142.8
article précédent	9	141.12
libéralité	12	124.95
emploi	8	124.51
patrimoine final	7	122.36

Obrázek 4: Výsledky TermoStatu při aplikaci na SPFR0

Ačkoli některé výrazy vyhodnotil správně jako termíny (např. "époux", "contrat de mariage" nebo "libéralité"), vidíme také případy chybného přisouzení terminologického statusu. Například „après“, „être“ či „même“ zcela očividně nejsou terminologického charakteru (lze ověřit na příkladech z korpusu). Některé další výrazy jsou záležitosti metatextové organizace textu („article précédent“ či „article“). Mimo to se lze setkat s chybným určením hranic termínů (kupříkladu termín "prélèvement en bien commun" nástroj určil jen jako „prélèvement“). Samozřejmě potom je, že pokud některý koncept nemá ustálený termín a je opsán pomocí např. věty, vůbec se ve výsledcích neobjeví. Z výsledků také není možné určit, zda některý termín je polysémní (je třeba vrátit se k úplnému znění korpusu). Je tedy patrné, že vzhledem k určité míře chybovosti, neschopnosti vypořádat se s koncepty bez ustálených termínů a také skutečnosti, že TermoStat nepodporuje

češtinu, není tento nástroj vhodný k identifikaci textu v práci jako je ta naše, která se snaží o přesný popis struktury domény. Nástroj SketchEngine se potýká s obdobnými potížemi.

Při shromažďování relevantních konceptů jsme tedy na základě zkušeností s nástroji automatického rozpoznávání termínů v textu zvolili jiný přístup. Oba korpusy jsme postupně prošli a identifikovali jsme koncepty a jim odpovídající termíny. Identifikace termínů představuje mnohá úskalí, jimž se věnuje nemálo publikací. Žádná bezvýhradně spolehlivá metoda identifikace termínů neexistuje. Proto jsme se rozhodli stanovit si vlastní kritéria a ty při identifikaci termínů důsledně dodržovat. Kromě konceptů a termínů se v této práci operuje rovněž s jednotkami nazvanými „propoziční struktury“, které zjednodušeně řečeno představují určité právní situace. Podrobněji se tomuto tématu věnuje kapitola 5 Identifikace konceptů a termínů v textu.

Identifikace konceptů relevantních pro danou doménu je podpořena teorií sémické analýzy, zejména pak její rozpracovanou verzí v podání Rastiera. Nalezené koncepty jsme organizovali do sémantických polí. Využití sémantických polí je inspirováno pracemi Ducháčka, byť naše pojetí sémantických polí a Ducháčkovu pojetí se v jistých bodech, mj. v užití terminologii, liší (více viz 2 Sémantika a 6 Sémantická pole). Sémantická pole pomáhají nejen zobrazit pojmovou strukturu dané domény, ale rovněž soustředit se výhradně na termíny-koncepty, neboť eliminují neterminologické a nekonceptuální prvky. Souběžně s rekuperací konceptů a jejich organizování do sémantických polí identifikujeme vztahy v rámci domény. Souběžnost těchto tří kroků je dána jejich povahou, neboť identifikace konceptů, tvorba sémantických polí i určování vztahů vyžadují textový přístup a práci s texty korpusů a pokud by neprobíhaly souběžně, bylo by nutné se ke korpusům opakovaně vracet. Více viz 6 Sémantická pole.

Po této fázi shromažďování dat jsme přistoupili k jejich analýze. Pracovali jsme přitom výhradně s daty získanými v předchozích fázích výzkumu a jiná data jsme neuvažovali. Cílem této práce je především detailní zmapování dané domény a vztahů, které v ní existují. Vztahy lze rozdělit na vztahy mezi termíny (kam náleží morfologické, lexikální a syntaktické vztahy) a na vztahy významové. Významové vztahy se dále podle své povahy dělí na vztahy sémantické, vztahy vycházející z právního textu a sémantické role. Každý ze vztahů je založený na rekurentních jevech v textu a, pokud to bylo možné, podpořen poznatky z odborné literatury. Každý ze vztahů je také definován, je uvedena jeho četnost v každém z obou korpusů a doprovází ho příklady, rovněž převzaté z korpusů. Více viz 7 Vztahy mezi termíny, 8 Sémantické vztahy, 9 Vztahy vycházející z právního textu a 10 Sémantické role.

Ve finální fázi tohoto výzkumu jsme vznesli otázku, zda by bylo možné jednotlivé vztahy propojit do jednoho celku (jinak než na základě zkoumaný korpusů). Po úvaze jsme jako potenciálně vhodný nástroj vybrali lexikální funkce Igora Mel'čuka. Mel'čukovo pojetí se liší od cílů a potřeb této práce, proto byl vytvořen set lexikálních funkcí, který odpovídá vazbám studovaným během této práce. Náš set lexikálních funkcí jsme aplikovali na několik vybraných konceptů a výsledky tohoto pokusu lze hodnotit jako pozitivní. Zdá se, že pomocí lexikálních funkcí by bylo možné přehledně zaznamenat, do jakých vztahů každý jednotlivý koncept ve zkoumané doméně vstupuje. Jelikož jsou všechny lexikální funkce zapisovány identickým způsobem, takto připravená data by mohla sloužit jako podklad pro vytvoření databáze nebo jiného počítačného nástroje zpracování získaných dat. Podrobněji viz kapitola 11 Lexikální funkce.

5 IDENTIFIKACE KONCEPTŮ A TERMÍNŮ V TEXTU

V této části práce bude věnována pozornost jednotkám, s nimiž se bude pracovat v dalších částech tohoto výzkumu, a způsobu jejich identifikace a extrakce z textů. S takto získanými daty se bude následně pracovat v dalších částech této práce. Jednat se bude o tři různé jednotky: koncepty, termíny a propoziční struktury.

5.1 Termíny a koncepty

Ačkoli termíny, ať už z oblasti právního jazyka nebo jiného odborného jazyka, představují předmět zkoumání mnoha odborných publikací, neexistuje obecná shoda ohledně toho, co to vlastně termín je, což uznávají i sami autoři, kteří se této oblasti jazyka věnují (L'Homme, 2020: 55; L'Homme, 2004: 2:1-115; Tomášek, 2003: 49; Sager, 1990: 58). Definice, které nabízejí, nejsou jednotné, ale i přesto se obvykle shodují na jedné věci: termíny jsou pojmenováním pro koncepty.

Koncepty jsou zpravidla považovány za jakési mentální obrazy či abstraktní entity. Sager (1990: 17) ovšem ukazuje, že i v případě konceptů je situace komplikovaná. Zmiňuje určitý vliv subjektivity ve vnímání konceptů, neboť podle tohoto autora je nepravděpodobné, že by dva mluvčí vnímali určitý koncept zcela totožně. Komunikace pak může probíhat díky jakýmsi idealizovaným, zjednodušeným konceptům, jak je ustanovuje sociální norma v dané skupině mluvčích. Podobně i Kořenský, Cvrček a Novák uvádějí, že není snadné stanovit, co je a co není konceptem (1999: 69).

Odborným konceptům a termínům, jak je pojímají různí autoři, byla již blíže věnována pozornost v 3.2.1 Termíny a 3.3 Odborné koncepty. Pro potřeby této práce lze koncepty definovat takto: Koncepty jsou významové jednotky abstraktní povahy, které náleží do odborné oblasti lidského vědění. Termíny pak jsou chápány následovně: Termín je lexikální jednotka, která slouží jako pojmenování pro koncept.

Při identifikaci konceptů a termínů v textu je třeba vypořádat se s řadou obtíží, např. určit relevantní koncepty pro danou doménu, stanovit hranice termínů (zejména u termínů víceslovných) či odlišit termíny od jednotek neterminologické povahy. Jelikož rekuperace konceptů a jim odpovídajících termínů je nezbytným a zásadním krokem, na němž budou založeny další části této práce, je třeba tyto obtíže vyřešit. K tomu je nutná důsledně popsaná a dodržovaná metodologie. Data získaná

introspekci na základě intuitivních pocitů se nezdaří dostačující, neboť by pak nebylo možné objasnit či odůvodnit zahrnutí některé jednotky či odmítnutí jiné.

5.2 Korpusy jako zdroj konceptů a termínů

Jelikož zdrojem konceptů a termínů jsou autentické texty, je nutné sestavit korpusy, s nimiž se bude nadále pracovat. Předně je potřeba zvolit doménu, která bude předmětem zkoumání. Aby bylo možné data komparovat, daná doména by měla existovat v českém i ve francouzském právu. Na základě povědomí získaného z předchozího výzkumu (popsaného v Hodková, 2019) jsme zvolili doménu <společné jmění manželů> v českém právu a její obdobu <régime en communauté> ve francouzském právu.

Korpusy, které budou sloužit jako zdroje termínů a konceptů pro tuto doménu, budou sestaveny z těch částí českého občanského zákoníku a francouzského Code civil, které se touto doménou zabývají. Více o korpusech viz 6.1 Korpusy SPCZO a SPFR0.

5.3 Identifikace relevantních konceptů

Při předběžné práci s texty, které budou sloužit jako korpusy, tj. zdroje konceptů a termínů pro tuto studii, se objevily určité obtíže spojené s tím, které z identifikovaných právních konceptů budou zahrnovány do sémantických polí, která budou následně využita v dalších částech této práce, a které nikoli. Jinými slovy, jak je možné určit relevantní koncepty pro zkoumanou doménu?

Po úvaze bylo rozhodnuto, že při zvažování relevance konceptů pro zkoumanou doménu použijeme sémickou analýzu, zejména pak v podobě, jak ji rozpracoval Rastier (2009). Pro bližší informace o sémické analýze viz 2.3 Sémická analýza. Krátce lze shrnout, že semémy jako celky jsou sestaveny z minimálních distinktivních významových jednotek zvaných sémy. Neexistuje žádný seznam všech existujících sémů (byť se různí autoři neshodnou, zda jich existuje konečný počet, nebo nikoli). Pokud dva koncepty vykazují alespoň jeden identický generický sém, spadají do stejného sémantického pole či domény. Tento sém pak zjednodušeně řečeno určuje příslušnost k dané doméně. V rámci jedné domény tudíž všechny zahrnuté semémy sdílejí daný generický sém. V Rastierově podání přitom existují inherentní generické sémy a aferentní generické sémy.

Neexistence konečného seznamu všech sémů dovoluje zvolit si takový sém, který bude určovat příslušnost k doméně zkoumané v této práci. Jelikož zkoumaná doména je <společné jmění manželů> pro české právo a <régime en communauté> pro francouzské právo, rozhodující sém lze definovat jako /souvisí se společným jměním manželů/, respektive /est relatif au régime en communauté/. Pokud je tento sém přítomný, pak se jedná o relevantní koncept.³⁸ Zmíněný generický sém je přítomný u všech konceptů v doméně. Jelikož ovšem celá doména (jak v českém, tak ve francouzském právu) je taktéž strukturovaná a sestavená z hierarchicky uspořádaných dílčích sémantických polí (viz 6.2 Sémantická pole), je třeba zmínit, že každé takové dílčí sémantické pole se vyznačuje (spolu s výše uvedenými generickými sémy značícími příslušnost ke zkoumané doméně jako celku) vlastním generickým sémem, který určuje příslušnost konceptů k danému dílčímu poli. Sémická analýza co do zkoumaných právních konceptů je ve zjednodušené podobě ukázána v tabulce 2:

	<i>communauté légale</i>	<i>époux</i>	<i>bien propre</i>	<i>divorce</i>	<i>actif commun</i>
sème spécifique 1	/type d'administration de patrimoine commun aux époux/	/être humain/	/bien/	/fin du mariage/	/ensemble des biens/
sème spécifique 2	/suit les règles d'administration stipulée par la loi/	/personne mariée/	/appartient à l'un des époux/	/cause de dissolution de la communauté/	/fait partie de patrimoine commun/
sème spécifique 3	/a une partie active et une partie passive/	/personne physique/	/ne fait pas partie du patrimoine commun/	/époux peuvent y consentir mutuellement/	/appartient aux époux/
sème générique	/est relative au régime en communauté/	/est relatif au régime en communauté/	/est relatif au régime en communauté/	/est relatif au régime en communauté/	/est relatif au régime en communauté/

Tabulka 2: Příklad sémické analýzy s důrazem na generický sém

Zatímco generické sémy jsou klíčové pro identifikaci konceptů náležících do zkoumané domény, specifické sémy slouží k odlišení jednotlivých takto určených konceptů. Detailní analýza specifických sémů nicméně byla v rámci této práce provedena pouze v případě, kdy to bylo nezbytné pro odlišení např. konceptů označovaných polysémními termíny. Příkladem je sémická analýza u konceptů *récompense XVII* a *récompense XVIII* v tabulce 3.

Zmínit je třeba ještě fakt, že tento generický sém není u všech takto vybraných konceptů stejný

³⁸ Upozorňujeme, že Rastier, z jehož pojetí sémické analýzy vycházíme, pojmy „koncept“ a „sémém“ důsledně rozlišuje, viz 2 Sémantika. Jelikož se ovšem v této práci budeme zabývat odborným jazykem, budeme abstraktní sémantické jednotky, které jsou označeny pomocí termínů, nazývat „koncepty“ (a nikoli „sémémy“, „pojmy“ či „významy“), jak je tomu v oblasti odborného jazyka zvykem.

povahy. V některých případech se zdá být inherentní, v jiných aferentní. Inherentní je v případech, kdy jsou dané koncepty esenciálně spjaty s danou doménou. Jedná se o koncepty jako *zákonný režim*, *součást společného jmění manželů* či *vypořádání společného jmění* v české podobě domény a o koncepty jako *communauté légale*, *dissolution de la communauté* či *bien commun* pro francouzskou podobu domény. Oproti tomu koncepty jako kupříkladu *dar*, *výživné*, *héritier* či *meuble* náleží primárně do jiných domén (např. *dar* do domény <darování>, jak ji upravuje § 2055 – § 2078 NOZ, či *meuble* do domény <biens> podle úpravy art. 516 – art. 543 CC). Navzdory tomu se však zdá, že i tyto koncepty mají určitou souvislost se zkoumanou doménou. Ostatně, pokud by neměly, nebylo by nutné je v korpusech SPCZO či SPFR0 zmiňovat. Lze se tedy domnívat, že tyto koncepty také daný sém vykazují, ovšem v tomto případě aferentním způsobem. Je možné vyslovit domněnku, že pokud by se tyto koncepty nacházely mimo korpuse SPCZO či SPFR0, daný sém by se u nich neprojevil. V rámci SPCZO a SPFR0 ovšem přítomný je. Jinými slovy, jeho přítomnost je ovlivněna kontextem. To odpovídá definici aferentních sémů v Rastierově pojetí. Oproti tomu např. u konceptu *meuble* je sém /bien/ přítomný neustále, je tedy pro tento koncept inherentní.

	<i>récompense XVII</i>	<i>récompense XVIII</i>
sème générique 1	/somme due/	/somme due/
sème générique 2	/est relative au patrimoine commun aux époux/	/est relatif au patrimoine commun aux époux/
sème générique 3	/fait partie du compte de récompenses/	/fait partie du compte de récompenses/
sème générique 4	/est relative à la dissolution de la communauté/	/est relative à la dissolution de la communauté/
sème spécifique	/due à l'époux par la communauté/	/due à la communauté par l'époux/

Tabulka 3: Význam analýzy specifických sémů při odlišování konceptů

5.4 Identifikace termínů v textu

Zdrojem termínů jsou primárně odborné texty, proto může být výchozím krokem pro terminologa vytvoření reprezentativního korpusu, na jehož základě bude identifikovat termíny (a koncepty) relevantní pro zkoumanou doménu (L'Homme, 2020: 19). Takové texty kromě termínů také demonstrují, jaké mají termíny např. morfologické a syntaktické vlastnosti a jaké mají vztahy k dalším lexikálním jednotkám (např. zda jsou součástí nějakých kolokací, verbonominálních vazeb, jazykových šablon a dalších) (L'Homme, 2020: 22). Kontext, v němž jsou termíny užity, může rovněž napomáhat identifikovat a desambiguovat polysémní termíny (2020: 36-38). Faktem

nicméně zůstává, že termíny se v textu projevují stejně jako jednotky neterminologické povahy (L'Homme, 2020: 58). Spíše výjimečně se lze setkat s tím, že (některé) termíny jsou v textu určitým způsobem odlišeny, např. kurzívou nebo tučným písmem (ovšem zpravidla se to netýká všech termínů v textu a rovněž se to neprojevuje soustavně v rámci celého textu – nejčastěji jen při jejich prvním výskytu od začátku textu). To se objevuje např. v textech didaktického zaměření jako jsou učebnice či skripta. Kupříkladu L'Homme (2020) některé lexikální jednotky, které by bylo možné považovat za termíny, uvádí tučně. Tato autorka také zmiňuje, že některé termíny-koncepty mohou být identifikovány na základě jejich prezentace v nadpisech, výčtech a dalších. Nicméně jedním dechem dodává, že na tyto poučky se nelze v praxi spolehnout.

Je tedy otázkou, jak v textu odlišit termín od neterminologických jednotek. Proces identifikace termínů v textu skýtá řadu obtíží jak pro stroj (tedy různé nástroje automatického rozpoznávání termínů v textu, jako např. TermoStat³⁹ vyvíjený na UdeM, výsledky pokusu viz 4 Metodologie), ale rovněž pro terminologa-člověka (L'Homme, 2004: 1:1-95). Lexikální jednotky terminologického charakteru (tj. termíny) od neterminologického lexika lze odlišit tak, že termíny označují nějaký odborný význam (L'Homme, 2004: 1:38). Z toho důvodu může terminolog konzultovat výsledky své práce s odborníky z dané sféry lidského vědění (2004: 1:58). Dubuc (2002: 28) uvádí následující: termín na rozdíl od lexikální jednotky označuje odborný význam spadající do určité domény. L'Homme v souladu s tím uvádí (2020: 58, 72-73), že při procesu identifikace potenciálního termínu je třeba zvážit jeho relevanci s ohledem na zkoumanou doménu. Při zvažování spojitosti termínu s danou doménou je využívána mimojazyková znalost domény, kterou terminolog disponuje. Napomoci může i syntaktická struktura věty, v níž se potenciální termíny nacházejí, pokud zaujímají místo některého z argumentů predikátů.

Termíny se oproti lexikálním jednotkám také vyznačují nižší mírou lexikalizace. Může se jednat o jednoslovné, ale i víceslovné jednotky (Dubuc, 2002: 33; L'Homme, 2020: 57). Jedná-li se o víceslovné jednotky, lze hovořit o syntagmatech. Zmínit lze rovněž složená slova (Dubuc, 2002: 34), ačkoli je otázkou, nakolik je toto univerzální pro všechny jazyky.

Sager (1990: 19-20) uvádí, že v důsledku specializace⁴⁰ (viz 3.2.1.1 Tvorba termínů) se termínem stávají slova z obecného jazyka, aniž by došlo k nějaké změně jejich formy. To samozřejmě ztěžuje proces identifikace termínů oproti neterminologickému lexiku. L'Homme (2020: 59) uvádí, že

³⁹ <http://termostat.ling.umontreal.ca/>

⁴⁰ Sager tento proces spíše opisuje a nepoužívá přímo výraz „specializace“.

někteří autoři rozdělují slovní zásobu odborných textů na slovní zásobu obecného jazyka (tj. neterminologickou), termíny a nakonec mezioborovou slovní zásobu (která se objevuje v odborných textech spadajících do některých či potenciálně všech existujících domén). L'Homme poznamenává (2020: 58), že vodítkem k identifikaci termínů v textu mohou být slovní spojení jako „je definován jako“ („*is defined as*“) nebo „znamená“ („*means*“), což implikuje přítomnost definice nějakého konceptu.

Určitým vodítkem při identifikaci termínů mohou být slovní druhy. Jak již bylo uvedeno dříve (3.2.1 Termíny), obecně jsou jako termíny přijímána substantiva, ale o dalších slovních druzích panují neshody. L'Homme (2020: 74) nicméně jako jedno z možných kritérií identifikace termínů zmiňuje morfologické a sémantické vazby. Jinými slovy, výrazy derivované od jiných, které už byly dříve identifikovány jako termíny, jsou pravděpodobně také termíny. Například „termín“, „terminolog“, „terminologie“ a další. V závislosti na tom, jaké slovní druhy jsou uvažovány jako termíny, se toto může vztahovat i na adjektiva (např. „terminologický“), slovesa a další.

Dubuc (2002: 57-59) uvádí, že při identifikaci termínů v textu mohou napomoci rozvíjející členové syntagmatu (přívlastky, předměty a další). Je ovšem třeba důsledně rozlišovat tzv. náhodné rozvítky („*déterminants accidentels*“), v němž se jedná o náhodný souvšskyt, a esenciální rozvítky („*déterminants essentiels*“), kdy se jedná o termíny označující unikátní koncept. Upozorňuje ovšem, že se může stát, že v textu se termíny neobjevují v plném znění, ale jen ve zkrácené podobě. Jako další kritéria pro snazší identifikaci termínů v textu uvádí tento autormíru lexikalizace (2002: 59-60), která vyjadřuje sílu vazby mezi jednotlivými členy syntagmatu a možnost jejich oddělení či vložení dalších členů dovnitř syntagmatu. Lexikální jednotky náležící do obecného jazyka mají míru lexikalizace velmi vysokou. Podobná situace je i u termínů, ovšem existují výjimky, u nichž je míra lexikalizace slabší, ačkoli se i tak jedná o termíny (jako příklad je uveden termín „durée du travail“). Sager (1990: 61) také podotýká, že v terminologii jsou takové jevy jako vynechávání determinantů, kompozice, opozice velkého a malého počátečního písmena a další méně pravidelné než obecně v lexikologii.

Již zmíněná nižší míra lexikalizace termínů může vést k terminologickým variantám („*variantes*“) (L'Homme, 2004: 2:81-90), tedy ke změnám formy termínu, což opět komplikuje proces rozpoznávání termínů v textu. Některé varianty mohou být způsobeny přirozenými vlastnostmi daného jazyka jako jsou flektivní varianty, tedy změny podoby termínu v důsledku deklinace, případně konjugace. Další mohou spočívat ve změně slovního druhu (morfosyntaktické varianty),

alternaci předložek a dalších slov s gramatickým významem (slabé syntaktické varianty) či jiném pravopisu (grafické varianty). Možné varianty ztěžují proces identifikace termínů a rovněž vedou k dilematu, zda se jedná o odlišné termíny označující rozdílné koncepty, nebo o varianty pojmenování téhož konceptu.

Jako další kritérium identifikace termínů Dubuc uvádí (2002: 60) možnost postavit potenciální termín do opozice vůči jinému termínu z téže domény (jako příklad lze uvést termíny "plný úvazek" a jeho opozici "poloviční úvazek"). Důležitost příkládá (2002: 58, 60) také frekvenci zkoumaných syntagmat a kolokace. Pokud se v textu opakovaně vyskytují dvě (a více) lexikální jednotky vedle sebe v nezměněné podobě (samozřejmě s výjimkami jevů vlastním daným jazykům, např. projevům deklinace), zvyšuje se tím šance, že se jedná o termín. Dubuc dále uvádí (2002: 60) také faktory jako je odlišení určitého syntagmatu od zbytku textu pomocí uvozovek, kurzívy, velkých písmen a dalších. Podobně L'Homme (2020: 74-75) uvádí paradigmatické vztahy (jako je synonymie, antonymie či hierarchické vztahy) jako možné vodítko pro identifikaci termínů.

S identifikací termínů souvisí také analýza kontextu, v němž se vyskytují. Dubuc (2002: 61-62) uvádí, že v kontextu může terminolog objevit tzv. konceptuální rysy („traits notionnels“), které pomáhají u termínu určit jeho vlastnosti (nejen) co do označované skutečnosti. Kontexty rozlišuje tento autor na tři skupiny podle informace, kterou poskytují. Pokud z kontextu lze přesně určit povahu a další vlastnosti termínů včetně označovaného konceptu (může, ale nemusí se nutně jednat o tzv. aristotelskou definici), pak se jedná o tzv. definující kontext („contexte définitoire“). Druhou skupinu představují tzv. vysvětlovací kontext („contexte explicatif“), který sice osvětluje určité aspekty označovaného konceptu, ovšem jen na jeho základě nelze koncept přesně vymezit jako v případě definujícího kontextu. Posledním druhem kontextu je pak asociační kontext („contexte associatif“), jehož účelem je asociace daného termínu s konkrétní doménou či dalšími termíny. Tento typ kontextu ovšem nedostačuje k tomu, aby bylo možné vymezit označovaný koncept. Příkladem takového kontextu může být výčet.

Sager (1990: 14) k tomuto podotýká, že studiu termínů by měla předcházet analýza všech relevantních konceptů. Dále uvádí (1990: 46 a násl.), že při identifikaci termínů se vychází z textů a prvním krokem je delimitace lexikálních jednotek. Získaná data jsou následně porovnávána s pojmovou strukturou dotčené domény. Pokud se ukáže, že určitá lexikální jednotka pojmenovává unikátní koncept, jedná se o termín. Potvrzení tohoto závěru může proběhnout konfrontací s již existujícími definicemi daného termínu/konceptu.

5.4.1 Neuniverzálnost způsobů identifikace termínů

Po prostudování výše uvedených způsobů, které autoři uvádějí pro identifikace termínů v textu, a pokusu o aplikaci těchto informací na autentické texty právní povahy coby zdroje termínů se ovšem zdá, že žádnou z těchto pouček nelze aplikovat beze zbytku. V případě každé z nich je možné nalézt takové jevy, které jim odporují. Výjimkou jsou snad jen ta nejjobecnější z kritérií, například to, podle něhož termínem se pojmenovává odborný koncept. Navrhované poučky tedy nelze brát jako univerzálně platná pravidla, ale spíše jako vodítka, která mohou, ale nemusejí v identifikaci termínů pomoci.

5.5 Rekuperace termínů pro potřeby této práce

Na základě výše uvedeného bude pro potřeby této práce a pro rekuperaci termínů z textu postupováno následovně:

- 1) Bude vytvořen korpus textů, s nimiž se bude pracovat. Termíny budou převzaty z tohoto korpusu. Termíny, které se v korpusu neobjeví, nebudou uvažovány.
- 2) Budou přesně vymezena kritéria, která musí lexikální jednotka splňovat, aby byla určena jako termín. Tato kritéria budou důsledně dodržována.
- 3) Termíny budou v textu identifikovány manuálně, tj. bez použití nástrojů automatického rozpoznávání termínů. Důvodem pro tento postup je jednak snaha o dodržování kritérií, jednak snaha o zamezení chybám (tj. určení neterminologických jednotek jako termínů či naopak nezahrnutí některých termínů). V následujících etapách této práce navíc budou zkoumány vztahy existující mezi termíny a zejména vztahy mezi významovými jednotkami, které by při práci s termíny-koncepty mimo kontext bylo obtížné či dokonce nemožné určit. Případné využití počítačného nástroje by tedy muselo být následováno manuálním projitím korpusu.

Při identifikaci lexikálních jednotek jakožto termínů pro potřeby této práce se vychází z terminologických teorií autorů jako jsou L'Homme, Cornu, Tomášek, Sager, Dubuc a další (viz bibliografie na konci této práce). Žádná z těchto prezentovaných teorií však nebude následována beze zbytku, budou spíše sloužit jako inspirace.

Je třeba zmínit, že v této práci jsou termíny chápány poměrně široce. Může se tedy stát, že jiní

autoři by některé ze zde uvedených jednotek jako termíny neurčili. Stejně tak některé ze zde identifikovaných termínů nelze nalézt v žádném z konzultovaných slovníků právních termínů. Lze se domnívat, že jejich absence ve slovnících je dána jednak jejich komplexní strukturou (neboť ve slovnících se obvykle objevují jednoslovné až cca trojslovné termíny) a jednak jejich nikovostí (tj. jedná se o koncepty, které se nenacházejí takřikajíc v centru daných domén a které mají poměrně úzký okruh užití a, snad vyjma velice úzce tematicky zaměřených textů, i nízkou frekvenci).

5.5.1 Artificiální pojmenování

V případě, že by koncept neměl v dané doméně ve zkoumaných textech ustálené pojmenování, ale byl by například opsán pomocí polovětné konstrukce, věty či několika vět, pak je pro tento koncept pro potřeby této práce vytvořeno tzv. „artificiální pojmenování“, které umožňuje zachycení tohoto konceptu v sémantických polích a při analýze jednotlivých typů vztahů. Pro větší přehlednost a srozumitelnost je toto pojmenování vyjádřeno jazykově a nikoli jiným systémem znaků jako například čísla nebo symboly. Artificiální pojmenování je motivované a je typicky určitým popisem označovaného konceptu, jinými slovy povaha konceptu by měla být z artificiálního pojmenování alespoň v hrubých rysech patrná. Artificiální pojmenování svou strukturou i lexikem respektují úzus zkoumaných textů. V mapách SPCZ1 a SPFR1 zobrazujících sémantická pole jsou artificiální pojmenování odlišena použitím kurzívy, v textu této práce pak pomocí znaku *.

Je třeba uvědomit si, že artificiální pojmenování nejsou termíny a ani neaspirují na to, aby jimi byla. Nelze je (v podobě prezentované v této práci) nalézt ve zkoumaných textech, ani jinde (pokud by se takovéto lexikální jednotky v identickém znění objevily v jiných textech, jedná se pouze o shodu náhod). Artificiální pojmenování jsou uměle vytvořené lexikální jednotky kopírující strukturu termínů a sloužící k zachycení konkrétních konceptů pro potřeby této práce.

Termíny oproti tomu v textech korpusů nalézt lze a před artificiálními pojmenováními mají přednost. Jinými slovy, pokud lze daný koncept označit termínem, pak už se o artificiálních pojmenováních neuvažuje.

V případě analýzy vztahů mezi termíny (a nikoli mezi významovými jednotkami), například co se týká derivace, zkracování termínů či polysémie⁴¹, nejsou artificiální pojmenování brána v potaz.

⁴¹ Polysémie se tradičně zařazuje mezi sémantické vztahy, přičemž tuto tradici následujeme i v této práci, ovšem nemalou roli v případě polysémie mají i pojmenování jednotlivých konceptů.

Příkladem situace, kdy je třeba využít umělé pojmenování jsou typicky (ovšem nikoli výhradně) opisy konceptů realizované prostřednictvím vedlejších vět, souvětí nebo celých odstavců. Příkladem může být tento úryvek ustanovení § 722 NOZ: „*Snoubenci i manželé mohou uzavřít smlouvu o správě toho, co je součástí společného jmění [...]*.“ Podržená část citace vyjadřuje určitý koncept, ovšem způsobem, který strukturně neodpovídá termínu (viz níže NK4). Pro potřeby této práce je tudíž tento koncept jazykově pojmenován pomocí umělého pojmenování "smlouva o správě součástí společného jmění*".

5.5.2 Kritéria pro identifikaci termínů v textu

Vzhledem k výše uvedenému je třeba stanovit kritéria, podle nichž budou termíny identifikovány ve zkoumaných textech pro potřeby této práce. Je to nutné z důvodu neexistence obecně přijímaného paradigmatu ohledně povahy termínů a rovněž v souvislosti s absencí univerzálně platných metod a postupů pro rozlišení terminologického a neterminologického lexika. Termíny získané pomocí níže uvedených kritérií budou použity pro modelování sémantických polí jakožto označení konceptů relevantních pro danou doménu.

Tato kritéria byla vytvořena na základě informací nabytých z prací jazykovědců specializujících se na odborný jazyk a na základě poznatků a zkušeností získaných z předběžného studia textů, z nichž budeme v této práci vycházet (tj. korpusy SPCZO a SPFR0).

Každé kritérium bude popsáno následovně: Nejprve bude uvedeno znění daného kritéria a následně budou vysvětleny důvody pro zavedení daného kritéria a případně i příklady aplikování těchto kritérií.

Kritéria jsou rozdělena na dvě skupiny: neporušitelná a individuální. Jak název napovídá, neporušitelná kritéria jsou esenciální a každý prvek identifikovaný jako termín jim musí vyhovovat. Jedná se spíše o poučky v obecnější rovině a nejsou dostačující pro identifikaci jakékoli lexikální jednotky jako termínu. Co se týká individuálních kritérií, jeden termín je nemusí (a v praxi ani nemůže) splnit všechna. Na každý potenciální termín je aplikován jen určitý počet individuálních kritérií, dokud není rozhodnuto, že se o termín jedná, či nejedná. Lexikální jednotka musí vyhovět nejméně jednomu individuálnímu kritériu, aby mohla být termínem. Tato skupina kritérií je svou

povahou konkrétnější. Ve výsledku jsou termíny jakožto takové identifikovány na základě kombinace neporušitelných a vybraných individuálních kritérií.

Identifikační kritéria se týkají různých úrovní jazyka, od morfologie přes lexikologii a syntax až po sémantiku.

Některá z kritérií lze vztáhnout i na umělé pojmenování, ovšem primárně jsou určena pro termíny.

5.5.2.1 Neporušitelná kritéria

NK1) Termín je vyjádřen jazykově.

To, že termín je vyjádřen jazykově, znamená, že termín vychází z jazyka, je součástí jazyka a je vyjádřen pomocí jazyka. Termínem nejsou čísla, obrazce nebo jiné symboly. Například symbol „§“ není pro potřeby této práce považován za termín.

Pro termín jakožto součást jazyka různí autoři používají různá označení. Někteří preferují obecnější výrazy, např. „pojmenování“ (Tomášek, 2002: 49) či „appellation“ (Dubuc, 2002: 33), „signe linguistique“ (Radimský, 2004), „linguistic representation“ (Sager, 1990: 57) či „unité lexicale“ / „lexical unit“ (L'Homme, 2004; 2020). Po vzoru posledně jmenované autorky se bude v této práci používat označení „lexikální jednotka“, které se zdá vhodnější než například výraz „slovo“, neboť zahrnuje jednoslovné i víceslovné výrazy (viz níže). Pro potřeby této práce jsou tedy termíny považovány za lexikální jednotky.

NK2) Termínem může být jednoslovná i víceslovná lexikální jednotka.

Na skutečnosti, že termínem může být jednoslovná i víceslovná lexikální jednotka (Tomášek, 2002: 49; L'Homme, 2004: 2:21-23; Dubuc, 2002: 33-34; Cornu, 2005: 169) se shoduje většina autorů. Odpovídají tomu rovněž pozorování z předběžného studia textů.

NK3) Minimální lingvistickou jednotkou, která může být termínem, je slovo.

„Slovo“ pro potřeby této práce představuje skupinu písmen oddělenou od zbytku textu mezerami. Jedná se o lexikální jednotku, která má formu a význam a může v jazyce existovat samostatně. Příkladem jednoslovného termínu pak může být například termín "nepříčetnost".

Někteří autoři (Dubuc, 2002: 33-37; L'Homme, 2004: 2:21-23; Cornu, 2005: 61) uvádějí, že v terminologii se lze setkat s morfémy se speciálním významem (např. v češtině sufix „-logie“ značí vědní obor nebo sufix „-cida“ útok namířený proti někomu, stejně tak prefix „hetero-“ značí různost nebo „anti-“ značí opozici), ovšem tyto morfémy nejsou pro potřeby této práce považovány za termíny, neboť se nejedná o samostatné lexikální jednotky, přinejmenším ve zkoumaných jazycích.

NK4) Termínem mohou být substantiva, adjektiva, adverbia a verba a rovněž jejich kombinace v podobě syntagmat. Součástí víceslovných termínů mohou být rovněž předložky, spojky, členy či číslovky, ovšem tyto nemohou být samy o sobě považovány za termíny. Struktury s verbem finitem nejsou termíny.

Nominální povaha termínů je obecně uznávaná (L'Homme, 2020: 61), nicméně ohledně dalších slovních druhů shoda nepanuje (Sager, 1990: 58; L'Homme, 2020: 61-63; 2004: 2:20-31). Předmětem polemiky jsou zejména adjektiva, adverbia a verba (či tyto slovní druhy na pozici řídicích členů syntagmat). Odlišný postoj k těmto slovním druhům mají i lexikografové a terminologové, jak ukazuje L'Homme (2020: 62-63), neboť v některých slovnících či databázích jsou přítomná i adjektiva či verba, zatímco v jiných se například verba vůbec nevyskytují. Zbylé slovní druhy autoři vůbec nezmiňují. O skutečnosti, že substantiva coby slovní druhy v právních textech převládají, svědčí i výsledky analýzy českých právních předpisů, jak uvádějí Kořenský, Cvrček a Novák (1999: 48). Ačkoli tyto autoři pracují s plným zněním právních předpisů a nikoli pouze s termíny, lze se domnívat, že významnou část lexika právních předpisů představují právě jednotky terminologické povahy. Podle těchto autorů představují substantiva nejpočetnější slovní druh (39,5 % textu právního předpisu). Druhým nejpočetnějším slovním druhem jsou adjektiva (18,6 %).⁴²

⁴² Kořenský, Cvrček a Novák nabízejí v tomto ohledu velice podrobná data (1999: 43-68).

L'Homme dále uvádí (2020: 63), že termíny náleží mezi „open class units“⁴³, které zahrnují právě substantiva, adjektiva, adverbia a verba a mají lexikální význam. V opozici k „open class units“ stojí „closed class units“, které naopak zahrnují předložky, spojky, zájmena, částice, členy či pomocná slovesa a nemají lexikální význam. S poznatky prezentovanými L'Homme se ztotožňuje i toto neporušitelné kritérium. Samozřejmostí je, že slovní druhy spadající mezi „closed class units“ mohou být součástí nominálních a dalších syntagmat terminologické povahy.

Na základě tohoto kritéria je stanoveno, že nejkompexnější strukturou, která může být termínem, je syntagma. Hierarchicky vyšší struktury jako věty či jejich části obsahující verbum finitum za termíny nemohou být v této práci považovány (lze srovnat s NK7).

NK5) Komplexní syntagmata mají prioritu před svými jednotlivými částmi.

Někteří autoři (L'Homme, 2004: 2:100) upozorňují, že u víceslovných termínů s komplexní syntaktickou strukturou mohou nastávat problémy se stanovením jejich hranic v textu. Situace je ještě komplikovanější v případě, kdy lexikální jednotku tvoří více potenciálních termínů. Ilustrací těchto obtíží budiž termín "rizika mimo kontrolu podnikatele spojená s poskytovanou finanční službou" (NOZ § 1843 odst. 1 písm. f).⁴⁴ Některé části tohoto syntagmatu jsou (což potvrzují mj. české právní předpisy, slovníky a další zdroje) jednoznačně termíny, například "podnikatel" nebo "finanční služba". Dále je možné toto syntagma rozložit na několik potenciálních menších lexikálních jednotek (např. „rizika“, „rizika mimo kontrolu“, „rizika mimo kontrolu podnikatele“, „rizika spojená s finanční službou“ a další). Nabízí se tedy zcela přirozeně otázka, kde se nacházejí hranice termínu.

Toto kritérium se snaží předejít těmto problémům tím způsobem, že rozdělování syntagmat takového typu odmítá. Díky tomu se redukuje potíže se stanovováním hranic pro rozdělování syntagmat v každém jednotlivém případě.

⁴³ Pojem přejatý z prací Mel'čuka a Miličevićové, který tito autoři užívají spolu s výrazem „close class units“ pro rozlišení skupin slovních druhů. Více viz Mel'čuk, I., and J. Miličević. 2014. *Introduction à la linguistique*, Vol. 1. Paris: Hermann.

⁴⁴ Tento termín není součástí korpusů zkoumaných v této práci. Jeho použití jako příkladu je čistě ilustrativní.

NK6) Termíny jsou vždy uváděny v základním tvaru, tedy v nominativu (substantiva, adjektiva a odpovídající syntagmata) nebo v infinitivu (slovesa). Odlišnosti od základní formy termínu důsledkem deklinace nebo konjugace nejsou považovány za samostatné termíny, nýbrž za varianty. Totéž platí pro opozici singuláru a plurálu.

Jelikož v textu právního předpisu se termíny nevyskytují izolovaně (jako například v terminologických databázích, glosářích nebo ve slovnících), jejich forma se může v jednotlivých výskytech měnit v souladu s pravidly flexe a syntaxe daného jazyka. Tímto se zabývá L'Homme (2004: 2:81-90) pod názvem „variantes formelles flexionelles“ (dále viz 7.1.2 Flektivní varianty). Příkladem budiž termín "zákonný režim", který lze v NOZ nalézt v následujících podobách (seřazeno chronologicky): „zákonnému režimu“ (§ 708 odst. 2), „zákonný režim“ (nadpis § 709), „zákonném režimu“ (nadpis § 713) a „zákonného režimu“ (§ 716 odst. 1). Uvádět všechny tyto formy jakožto samostatné termíny se zdá nesmyslné, neboť koncept zůstává stejný a je zřejmé, že změny formy jsou dány vlivem gramatiky daného jazyka. V sémantickém poli proto budou termíny uvedeny ve svém základním tvaru, tedy v nominativu, v případě sloves v infinitivu.

Co se týká singuláru a plurálu, jediný příklad v obou zkoumaných korpusech, kde je tato distinkce relevantní je "manžel" – "manželé", tedy opozice mezi jedním manželem a oběma manželi. Jelikož v rámci studia domény ve francouzské právní úpravě se lze často setkat s opozicí "époux" – "l'un des époux", zdá se vhodné toto zachovat i v rámci české domény (byť i zde existuje termín "jeden z manželů"). V ostatních případech (jako např. "bien propre" – "biens propres") se rozlišování a zahrnování variant termínu-konceptu v singuláru a plurálu nezdá být relevantní. Koncepty *manžel* a *manželé* jsou z toho jedinou výjimkou. Snahou bude zachovávat to číslo, které je uvedeno v korpusech. Pokud budou uvedena obě, přednost má singulár.

V případě jmenného rodu by bylo otázkou, zda rozlišovat opozici feminina – maskulina jako dva různé termíny-koncepty, nicméně ani jeden ze zkoumaných korpusů nevykazuje žádný takový případ. Proto tato problematika zůstává otevřená, ačkoli lze předpokládat, že by záleželo na tom, zda by v souvislosti s opozicí docházelo ke změně konceptu, či nikoli, či zda by tato opozice byla pro danou doménu relevantní.

NK7) Termínem nejsou analytické predikáty s kategoriálním slovesem ani ustálené obraty a jazykové šablony typické pro danou tématickou oblast.

Tomášek (2002: 48, 51-54) uvádí, že kromě termínů se právní jazyk vyznačuje rovněž slovními spojeními a jazykovými šablonami. Slovní spojení autor chápe jako ustálené spojení slovesa a termínu (např. „vynést rozsudek“ nebo „sdělit obvinění“) a jedním dechem dodává, že se jedná o neterminologický celek. Spojení tohoto typu lze chápat jako analytické predikáty s kategoriálním slovesem.⁴⁵ Po vzoru tohoto autora ani pro účely této práce nebudou takováto slovní spojení považována za termíny.

Jazykové šablony (např. „*tento zákon vstupuje v účinnost dnem vyhlášení*“) pak Tomášek vnímá rovněž jako neterminologické konstrukty, byť jejich součástí mohou být i termíny, a upozorňuje, že se jedná o prostředek automatizace, který dokresluje určitý specifický styl právních textů. V souladu s těmito poznatky pro potřeby této práce jazykové šablony rovněž nebudou považovány za termíny a nebudou součástí sémantických polí.

NK8) Lexikální jednotka může být termínem, pokud se vyskytuje ve zkoumaném korpusu.

Různí odborníci (Dubuc, 2002: 4; L'Homme, 2004: 4:1-83; 2020: 33-39, Tomášek: 2002: 47-48) se shodují, že primárním zdrojem, z něhož se vychází při extrakci termínů, jsou texty příslušného odborného zaměření. Z tohoto tvrzení se bude vycházet i v této práci.

Korpusy, které budou využity pro účely této práce budou odpovídat zkoumaným doménám <společné jmění manželů> a <régime en communauté>. Data mimo tyto korpusy nebudou zvažována. Více o korpusech viz 6.1 Korpusy SPCZ0 a SPFR0.

NK9) Aby lexikální jednotka mohla být považována za termín, její minimální frekvence v korpusu je rovna 1.

Toto kritérium souvisí s NK8. Někteří autoři (L'Homme, 2004: 2-15-19; Dubuc, 2002: 58, 60) zmiňují vyšší frekvenci lexikální jednotky v korpusu jako jedno z vodítek, které může poukázat na

---

⁴⁵ Příklady uváděné Tomáškem odpovídají analytickým predikátům, byť tento autor používá poněkud obecnější označení „slovní spojení“.

terminologický charakter jednotky (či alespoň na určitou vyšší míru ustálenosti jednotky). Předběžná pozorování provedená ve stanovených korpusech nicméně ukazují, že mnohé potenciální termíny se v textech vyskytují pouze jednou. Proto je pro účely této práce stanoveno, že minimální frekvence lexikální jednotky, která je potenciálním termínem, v korpusu je rovna 1. Pro úplnost připomínáme, že umělé pojmenování (viz výše 5.5.1 Umělé pojmenování) jsou vytvořena pro potřeby této práce a v korpusu je v podobě prezentované v rámci této práce nelze nalézt.

NK10) Lexikální jednotka je termínem, pokud označuje koncept náležící do zkoumané tématické oblasti.

Již dříve bylo stanoveno, že koncept v pojetí této práce spadá do určité odborné oblasti. Pokud by tomu tak nebylo, pak by způsob jeho pojmenování nebyl termínem.

5.5.2.2 Individuální kritéria

Dále bude věnována pozornost tzv. individuálním kritériím. Jak již bylo zmíněno výše, potenciální termín nemusí (a z podstaty věci ani nemůže) splňovat všechna kritéria uvedená jako individuální, ovšem musí splňovat nejméně jedno.

IK1) Lexikální jednotka je termínem, pokud je její součástí lexikální jednotka, která již byla identifikována jako termín.

Termíny jsou často motivované a v souladu s jazykovou ekonomikou se v terminologii (nejen) právního jazyka určité lexikální jednotky opakují jakožto součásti jiných lexikálních jednotek. Často je to dáno buď určitým vztahem mezi různými termíny-koncepty (např. *manžel – souhlas druhého manžela*) nebo specifikací obecnějšího termínu-konceptu (např. *époux – époux prédécédé*). Jelikož je u takovýchto víceslovných termínů-konceptů patrný vztah k jiným termínům-konceptům (zejména po významové stránce – shoda po formální stránce je dána zejména motivovaností termínů), i ony jsou pro potřeby této práce považovány za termíny-koncepty.

IK2) Lexikální jednotka je termínem, pokud je možné ji nebo její část pomocí slootovorného procesu derivace propojit s jinou lexikální jednotkou, která již byla identifikována jako termín, a nedošlo přitom k výraznému sémantickému posunu co do označovaného konceptu.

Změna slovního druhu při procesu derivace není relevantní.

Zatímco IK1 se zabývalo problematikou motivovanosti a jazykové ekonomie z hlediska kompozit a víceslovných termínů, toto kritérium ji zkoumá z pohledu derivace. I v tomto případě se nezdá vhodné derivované termíny-koncepty vynechat z analýzy, neboť opět je zde přítomný vztah formální i významový s původním konceptem (např. *manžel – manželství*). Proto jednotky derivované od již identifikovaného termínu-konceptu budou rovněž považovány za termíny-koncepty.

Toto kritérium je aplikovatelné i na situace, které L'Homme (2004: 2- 87-90) hodnotí jako morfosyntaktické varianty („variantes morphosyntaxiques“) (viz 7.1.1 Morfosyntaktické variaty). Jedná se o případy, kdy dojde ke změně slovního druhu jedné nebo více částí termínu, aniž by došlo k významovému posunu konceptu (respektive tato změna nepřesahuje nuance dané změnou slovního druhu). Příkladem toho mohou být termíny-koncepty *libre disposition – disposer librement*.

IK3) Lexikální jednotka je termínem, pokud byla dána na roveň jiné lexikální jednotce, která již byla identifikována jako termín.

Pro potřeby této práce je stanoveno, že pokud je zkoumaná lexikální jednotka v rámci právního předpisu dána na stejnou úroveň jako jiná lexikální jednotka, která již byla identifikována jako termín-koncept, pak i tato zkoumaná lexikální jednotka je považována za termín-koncept. Důvodem pro zavedení tohoto kritéria je úvaha, že pokud jsou koncepty dané v právních textu na stejnou úroveň například ve výčtu, pak se s největší pravděpodobností jedná o signifikantní koncepty.

IK4) Je-li při zmínění již identifikovaného termínu v textu vypuštěna bez náhrady některá jeho část, zkrácená lexikální jednotka je samostatným termínem, zůstává-li označovaný koncept neměnný.

Předběžně provedená pozorování v korpusech ukazují, že v některých případech má tentýž koncept několik synonymních⁴⁶ označení (termínů), které jsou zkrácením jeden druhého. Příkladem mohou

⁴⁶ Byť jsou uvedené zkrácené termíny navzájem dokonale synonymní (viz 8.1.1 Dokonalá synonymie), lze se setkat se situacemi, kdy je výsledná podoba zkráceného termínu taková, že se tento termín stává termínem polysémním. Kupříkladu termín "společné jmění manželů" může být zkrácen na "jmění", což vede k nejednoznačnosti, zda se

být termíny "zákonny manželský majetkový režim" – "zákonny majetkový režim" – "zákonny režim". Jelikož se vždy jedná o označení téhož právního konceptu, všechny uvedené lexikální jednotky jsou chápány jako termíny.

IK5) Pokud je v důsledku syntaxe či jiného postupu část lexikální jednotky implicitně naznačena, za termín se považuje jednotka v plném znění.

Typicky tento jev nastává v případě výčtu. O tomto fenoménu se zmiňuje rovněž L'Homme (2004: 2:95-96). Ta k tomu dodává, že v případě koordinace či juxtaopozice může docházet k tomu, že řídicí člen víceslovných termínů, je-li pro všechny stejný, není nutně opakovaný a uvedeny jsou pouze podřízené součásti syntagmatu, které řídicí člen nějak specifikují. Příkladem může být ustanovení § 714 NOZ, kde se uvádí následující: „*Odmítá-li manžel dát souhlas bez vážného důvodu a v rozporu se zájmem manželů, rodiny nebo rodinné domácnosti, či není-li schopen vůli projevit, může druhý manžel navrhnout, aby souhlas manžela nahradil soud.*“ Je zřejmé, že slova „rodiny“ a „rodinné domácnosti“ jsou součástí termínů "rozpor se zájmem rodiny" a "rozpor se zájmem rodinné domácnosti" po vzoru termínu "rozpor se zájmem manželů".

IK6) Případy, kdy dochází k aktualizaci termínu v textu pomocí determinantů či zájmen, k vkládání slov s nelexikálním významem či k nahrazení části termínu pomocí zájmena, nejsou považovány za zvláštní termíny.

Ačkoli někteří autoři (např. Tomášek, 2003: 50) uvádějí, že termíny by měly být svou formou ustálené a neměnné, vlivem syntaxe může docházet k určitému narušování struktury víceslovných termínů. Zmiňuje se o tom L'Homme (2004: 2:98), která uvádí, že do vnitřní struktury termínů může být vložen další element. Podle této autorky se nemusí jednat pouze o jednoslovné elementy, ale i o vedlejší věty a podobné struktury. Ačkoli situace, kterých se týká toto kritérium, jsou ve většině případů intuitivně řešitelné, uvedení tohoto kritéria lze považovat za nutné pro vyhnutí se případným rozporům v důsledku nulové frekvence doslovného znění uvedených termínů v korpusu.

Příkladem vloženého elementu, v tomto případě zájmena, „dovnitř“ termínu budiž část ustanovení § 724 NOZ, v níž je uvedeno následující: „[...] *manželův věřitel požaduje zajištění své pohledávky [...]*“. Do termínu *zajištění pohledávky* je vloženo zájmeno „své“, je ovšem zřejmé, že tato situace

---

jedná o označení konceptu *společné jmění manželů*, nebo kupříkladu o *jmění* podle § 495 NOZ („*Jmění osoby tvoří souhrn jejího majetku a jejích dluhů.*“)

nastala pouze vlivem syntaxe a že v případě "zajištění pohledávky" a „zajištění své pohledávky“ se nejedná o dva různé termíny-koncepty.

Další situací, které se týká toto kritérium, je determinace celého termínu, jak je tomu např. v § 720 NOZ: „[...] *Týká-li se smlouva již existující věci zapsané do veřejného seznamu, lze provést do tohoto seznamu zápis změny až po uzavření manželství.*“ "Seznam", zkrácení termínu "veřejný seznam", je determinován pomocí zájmeny „tohoto“. I v tomto případě je ovšem zřejmé, že se nejedná o zvláštní termín, ale pouze o aktualizaci v rámci textu.

Třetí situace, kterou ošetřuje toto kritérium, je taková, kdy je část termínu nahrazena zájmenem. Příkladem budiž ustanovení § 719 NOZ, které uvádí „[...] *tato smlouva uzavřená bez souhlasu třetí osoby nemá vůči ní právní účinky.*“ Z kontextu je patrné, že ve vyznačené části zájmeno „ní“ zastupuje lexikální jednotku „třetí osoba“. Vyznačená část pak odpovídá termínu "právní účinky vůči třetí osobě".

IK7) Lexikální jednotka je termínem, pokud se jí označovaný koncept nachází ve vztahu (např. v hierarchickém či opozičním) k jinému již identifikovanému termínu-konceptu.

Vztahy jsou v tomto případě myšleny zejména vztahy významové, které existují mezi koncepty. Opozice je zahrnuje vztahy jako antonyma a kontrastiva (viz 2.4.4 Antonymie a 8.2 Opozice) a dále jsou v tomto kritériu zmíněny hierarchické vztahy jako je hyponymie (viz 2.4.1.1 Hyponymie a 8.3.1 Hyponymie) a meronymie (viz 2.4.1.2 Meronymie a 8.3.2 Meronymie). Principem tohoto kritéria je úvaha, že sémantické vztahy tohoto typu budou v rámci domény pravděpodobně existovat mezi jednotkami stejné povahy, tj. mezi koncepty, nikoli mezi konceptem na jedné straně a nekonceptuální jednotkou na straně druhé.

IK8) Termín může v jedné doméně sloužit jako označení pro více odlišných konceptů.

Ačkoli někteří autoři (L'Homme, 2004: 3:32) uvádějí, že polysémie v rámci jedné domény je vzácná a nežádoucí, předběžný výzkum v korpusech ukazuje, že i v takto limitovaném souboru dat se mohou objevovat různé koncepty, jež jsou označovány identickými termíny. Výmluvným příkladem tohoto je termín "récompense", který v rámci francouzského korpusu označuje 23 různých konceptů. Jejich obecná podstata je sice totožná (tj. peněžní náhrada majetku), ale vždy se týkají jiné situace, z kteréhožto důvodu byly identifikovány jako odlišné. V následujících částech

této práce budou polysémní termíny odlišeny pomocí římských číslic (např. "récompense XII"). Pokud římská číslice není uvedena, znamená to, že v rámci zkoumané domény není daný termín polysémní (polysémnost v jiných doménách či v obecné jazyce není zvažována). Více viz 2.4.2 Víceznačnost v jazyce a Polysémie.

IK9) Pro označení jednoho konceptu může v korpusu existovat více termínů.

Synonymie je v terminologii obecně považována za nežádoucí (Cornu, 2005: 174; Tomášek, 2003: 70), neboť odporuje požadavkům kladeným na termíny. Mělo by se rovněž jednat o vzácný jev (Cornu, 2005: 173-175). Lze ovšem předpokládat, že by se v korpusech mohly vyskytnout synonymní termíny (předběžná analýza tyto domněnky potvrzuje). Z toho důvodu se zdá vhodné zavést toto kritérium, aby se předešlo očekávání dichotomie jeden koncept – jeden termín a aby bylo možné pro jeden koncept zahrnout více termínů, pokud tomu data v korpusu budou odpovídat.

IK10) Lexikální jednotka je termínem, pokud má ji označovaný koncept v rámci korpusu definici.

Autoři (např. Tomášek, 2002: 49-50) uvádějí, koncept termínu je často spjatý s definicí, která osvětluje jeho podstatu. Za definici se pro potřeby této práce považuje aristotelovská definice, tedy konstrukce typu „X je...“, „X je druhem...“, „X představuje...“, „X se rozumí...“, „X je chápáno jako...“ a další. Příkladem takovéto legální definice (Petrů, 2015) může být například: „*To, co manželům náleží, má majetkovou hodnotu a není vyloučeno z právních poměrů, je součástí společného jmění manželů (dále jen „společné jmění“). [...]*“ (§ 708 odst. 1 NOZ), což je definice konceptu *součást společného jmění manželů*. Definicí se pro potřeby tohoto kritéria chápe rovněž definice *a rubrica*, tedy situace, kdy zkoumaná jednotka figuruje v nadpisu určité pasáže právního předpisu. Jako definice je pak vnímán následný text spadající pod takovýto nadpis.

IK11) Lexikální jednotka může být termínem, pokud je ji označovaný koncept definován v korpusu pomocí legální citace.

Výše (viz IK10) bylo uvedeno, že v případě existence legální definice je pojmenován pro takto definovaný koncept považováno za termín. Je ovšem třeba vzít v úvahu, že mnohé termíny, s nimiž právní předpisy pracují, nemají žádnou definici tohoto typu. Jsou ovšem definovány kontextem. O kontextových definicích se zmiňují Petrů (2015: 7) či Hodková et al. (2021) pod pojmem legální

citace. Příkladem legální citace čili kontextové definice může být ustanovení § 729 NOZ: „*V režimu oddělených jmění smí manžel nakládat se svým majetkem bez souhlasu druhého manžela.*“, kde je takto definován koncept *režim oddělených jmění*. Je-li koncept definován tímto způsobem, je pro potřeby této práce jeho označení považováno za termín.

IK12) Lexikální jednotka je termínem, pokud je jí označován koncept srozumitelný i bez definice.

Sager (1990: 51) k této problematice podotýká, že definovat tímto způsobem každý termín by bylo nadbytečné, protože mnoho termínů (konceptů) je dostatečně srozumitelných díky svým vztahům s dalšími termíny (koncepty) (jinými slovy díky kontextu, v němž se vyskytují), případně jsou srozumitelné samy o sobě a žádnou definici nepotřebují. Zmínit je třeba také záměrně vágní koncepty, které je díky jejich neurčitosti v praxi možno aplikovat na vyšší počet případů (Gerloch a Knapp, 2003: 41-42). Příkladem může být § 723 NOZ: „*Součástí společného jmění užívají, berou z nich plody a užítky, udržují je, nakládají s nimi, hospodaří s nimi a spravují je oba manželé nebo jeden z nich podle dohody.*“ Uvedené koncepty jako kupříkladu *užívat* či *spravovat* definovány nejsou ani kontextuálně, ani jinak. Nicméně obecně jsou srozumitelné samy o sobě a zároveň poskytují poměrně široký prostor k interpretaci.

IK13) Pokud se lexikální jednotka nachází v odborném výkladovém slovníku, kde je definován či jinak vysvětlen jí označován koncept, jedná se o termín.

Toto kritérium je zvoleno pro případy nejistoty při identifikaci termínů-konceptů, kdy je potřeba jiného zdroje informací k učinění konečného rozhodnutí. Pro potřeby této práce budou jako takové autoritativní zdroje zvoleny pro české právo *Právníký slovník* (2009) a pro francouzské právo *Vocabulaire juridique* (2006). V obou případech se jedná o výkladové slovníky, které vysvětlují koncepty označované právními termíny. Pokud se zkoumaná lexikální jednotka bude nacházet coby heslo v některém z těchto slovníků, je pro účely této práce považována za termín. Pravdou nicméně zůstává, že oba slovníky nabízejí definici jen obecnějších a běžnějších termínů-konceptů. Navíc pokrývají doménu práva obecně (nejsou tematicky zaměřeny na např. <manželství>), což v důsledku znamená, že koncepty spadající do domény zkoumané v této práci budou v těchto slovníkách patrně zastoupeny spíše okrajově. Je to samozřejmě dáno i omezeným rozsahem tištěných publikací. Proto je nutno zdůraznit, že nepřítomnost zkoumaného termínu-konceptu v konzultovaném slovníku neznámá, že o termín-koncept nutně nejde.

5.6 Propoziční struktury

Ačkoli již od přípravných fází tohoto výzkumu bylo stanoveno, že základními jednotkami, s nimiž se bude pracovat, budou koncepty, ukázalo se, že pro některé typy vztahů, které budou dále popisovány, nejsou koncepty dostačující. Faktem je, že některé vztahy spíše než s individuálními koncepty operují s (právními) situacemi, v nichž konceptů vystupuje několik. Jedná se zejména o některé ze vztahů vycházejících z právních textu (viz 9 Vztahy vycházející z právního textu) a pak také o sémantické role (viz 10 Sémantické role). Z toho důvodu pro potřeby této práce zavádíme jednotku zvanou „propoziční struktura“.

Propoziční struktury jsou jednotky významové. Strukturně a hierarchicky se jedná o komplexnější jednotky, než jsou koncepty. Každá propoziční struktura se skládá z nejméně jednoho konceptu (obvykle jich je však více) a *verba finita*, tedy slovesa v určitém tvaru, které koncept(y) usouvztažňuje. Lze tak říci, že propoziční struktura do určité míry připomíná, zastupuje či nahrazuje větnou strukturu. Příkladem může být struktura [l'époux| passent |contrat de mariage|], která odpovídá úseku „*S'ils ont passé un contrat de mariage [...]*“ ustanovení art. 1397-3 CC. Jak tento příklad ukazuje, propoziční struktura je ohraničena hranatými závorkami [ ]. Individuální koncepty, které jsou součástí propoziční struktury, jsou vymezeny pomocí svislých čar ||.

Je zcela případné ptát se, proč zavádět nové významové jednotky a proč nepracovat jednoduše s větami, které se nacházejí ve zkoumaných korpusech. Zejména pak pokud propoziční struktury věty nahrazují, jak bylo řečeno. Důvodem je zejména povaha textů, které jsou předmětem zkoumání. Věty ve studovaných korpusech jsou častokrát buď složeny z vysokého počtu hlavních a vedlejších vět, nemálokdy doplněné různými vloženými nevětnými elementy, nebo naopak kondenzují velké množství informací v podobě mnohonásobných větných členů. Kupříkladu ustanovení § 713 odst. 1 uvádí: „*Součástí společného jmění užívají, berou z nich plody a užitky, udržují je, nakládají s nimi, hospodaří s nimi a spravují je oba manželé nebo jeden z nich podle dohody.*“ Jak vidět, toto ustanovení má dva různé podměty, šest přísudků a tři různé předměty. Při zvážení všech možných kombinací (samozřejmě v souladu se zněním ustanovení) toto ustanovení obsahuje 14 různých situací, což by analýzu v následujících částech této práce významně ztížilo. Propoziční struktury umožňují rozdělit komplexní větné struktury na dílčí části tak, aby se s každou obsaženou situací dalo pracovat nezávisle na ostatních. Pokud trochu předběhneme k tématu sémantických rolí, můžeme říci, že s uvedeným ustanovením co do analýzy sémantických rolí v podobně, jak je uvedeno v NOZ, není možné v plném znění pracovat. Koncept *manželé* (či *jeden*

z *manželů*) je totiž v závislosti na konkrétní právní situaci buď AGENTEM (např. [|manželé| užívají |součástí společného jmění I|]), nebo RECIPIENTEM (např. [|manželé| berou |plody| ze |součástí společného jmění I|]). *Součást společného jmění I* je pak buď PATIENTEM (např. již zmíněná struktura [|manželé| užívají |součástí společného jmění I|]), nebo ZDROJEM (např. zmíněná struktura [|manželé| berou |plody| ze |součástí společného jmění I|]). Více viz 10 Sémantické role. Pro určení rolí u těchto konceptů by bylo nutné větu nějakým způsobem rozdělit. Právě to umožňují propoziční struktury a předcházejí tak takovýmto obtížím.

Propoziční struktury také usnadňují orientaci v datech, neboť koncepty jsou v jejich rámci vždy výslovně uvedeny s pomocí termínu nebo artificiálního pojmenování. Díky tomu se eliminují (či spíše poupraví) takové případy, kdy je některý koncept přítomen spíše implicitně (např. v případě nevyjádřeného podmětu) či vyjádřen jinak než termínem (např. zájmenem, viz výše uvedený příklad z art. 1397-3 CC).

Propoziční struktury mohou obsahovat i prvky mimo valenci *verba finita*. Důvodem je fakt, že některé situace jsou rozlišitelné na základě právě mimovalenčních prvků. Zároveň se propoziční struktury snaží zahrnout všechny relevantní koncepty pro danou situaci, aby bylo možné je odlišit od jiných situací. (Nicméně takové koncepty mimo valenci *verba finita* mohou být ve valenci jiného prvku v rámci propoziční struktury, např. deverbálního jména.)

Propoziční struktury se snaží co nejvěrněji kopírovat originální text (korpusy), nicméně někdy je potřeba mírných modifikací, aby vůbec bylo možné propoziční strukturu vytvořit. Stejně tak je třeba zmínit, že jelikož propoziční struktury suplují věty, koncepty-termíny v nich obsažené nejsou vždy v základním tvaru a podléhají flexi v souladu s pravidly syntaxe daného jazyka. To je případ především propozičních struktur vycházejících z NOZ. V případě francouzských propozičních struktur mohou být součástí struktur předložky či členy, vyžaduje-li to syntax, což odpovídá gramatice francouzštiny.

5.7 Koncepty, termíny a propoziční struktury – závěr

Tato kapitola se věnovala uvedení lingvistických jednotek, s nimiž se bude v dalších částech pracovat. Vedle tradičně rozlišovaných termínů a konceptů se pro účely této práce zavádí další typ jednotky zvaný propoziční struktura.

Tato kapitola se věnovala problematice identifikace relevantních konceptů a jim odpovídajících termínů v textu. Jedná se o téma, jež v praxi při práci s autentickými texty přináší řádu obtíží, ačkoli se jím zabývalo již nemálo publikací. Jelikož identifikace konceptů a termínů představuje zcela klíčovou součást této práce, bylo potřeba se se zmíněnými překážkami určitým způsobem vyrovnat.

Po definici termínu a konceptu v pojetí této práce jsme se pokusili vyřešit zásadní otázky, tedy jak určit, které koncepty jsou relevantní pro zkoumanou doménu a jak v textu identifikovat je i termíny, které je označují. Pro výběr relevantních konceptů byla zvolena sémická analýza a koncepty jsou vybírány na základě jejich souvislosti se zvolenou doménou, tj. díky přítomnosti určitého generického sému.

Ačkoli na základě definice termínu jakožto jazykového označení konceptů by se mohlo zdát, že toto téma není třeba dále rozebírat, opak je pravdou. Z toho důvodu byla vytvořena kritéria, která budou při rekuperace termínů z textu použita.

Nakonec byly definovány propoziční struktury jakožto významové jednotky přesahující hranici konceptu-termínu. Tato jednotka odpovídá potřebám některých z významových vztahů, které budou uvedeny v dalších částech této práce, a vychází ze specifických vlastností právního textu, které by jinak komplikovaly či dokonce v některých případech znemožňovaly další analýzu. Z těchto důvodů se propoziční struktury jeví jako nezbytné.

Metodologické postupy a principy uvedené v této kapitole budou sloužit jako základ pro sestavení sémantických polí mapujících zvolenou doménu a rovněž pro následné analýzy, zejména v případě významových vztahů mezi termíny-koncepty.

6 SÉMANTICKÁ POLE

V předchozí kapitole (5 Identifikace konceptů a termínů v textu) byla stanovena metodologie rekurace konceptů a termínů, jež je označují, z autentického textu. V případě konceptů bude postupováno na základě sémické analýzy, v případě termínů pak v souladu s kritérii založenými na teoretických terminologických publikacích a předběžném studiu textů.

Také bylo uvedeno, že zdrojem konceptů a termínů budou korpusy. Jelikož jedním z cílů této práce je komparovat výsledky mezi českou a francouzskou podobou zkoumané domény, texty nebudou vytvářet jeden korpus, ale dva odlišné, zvané SPCZ0 (český korpus) a SPFR0 (francouzský korpus). V dalších částech této kapitoly budou představena sémantická pole SPCZ1 a SPFR1.

6.1 Korpusy SPCZ0 a SPFR0

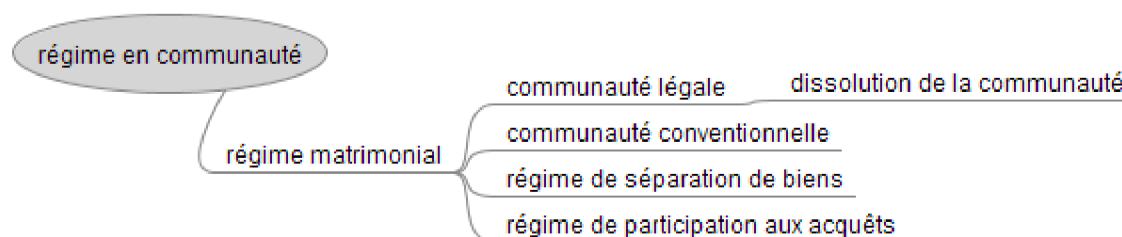
Oba korpusy tematicky pokrývají zvolenou doménu, tedy doménu <společné jmění manželů> pro české právo a doménu <régime en communauté> pro francouzské právo. Po úvaze bylo rozhodnuto, že korpusy budou sestaveny výhradně z textů z českého tzv. Nového občanského zákoníku a z francouzského Code civil, které tematicky odpovídají doméně. Jiné texty do korpusů zařazeny nebudou. Toto rozhodnutí je motivováno několika důvody. Zaprvé, oba zákony jsou snadno dostupné v elektronické podobě, což usnadňuje práci v dalších etapách tohoto výzkumu. Zadruhé, český a francouzský občanský zákoník jsou primární prameny práva, jejichž postavení a autorita v rámci daného právního systému jsou obdobné. Další texty jako kupříkladu prováděcí předpisy, judikatura či učebnice práva zahrnovány nebudou, protože se jedná o texty strukturně a/nebo kvalitativně odlišné a vlastnímu výzkumu by nutně musela předcházet dodatečná analýza jednotlivých textů. Sémantická pole sestavená na základě korpusů tedy budou odpovídat doméně v takové podobě, jak ji uvádějí občanské zákoníky obou zemí, tedy bez vlivu dalších textů či zdrojů.

Zaměření této studie je přísně synchronní. Domény jsou studovány ve stavu, který odpovídá červenci 2019, tedy období, kdy byly vytvořeny korpusy SPCZ0 a SPFR0. Případné pozdější novelizace nejsou brány v úvahu. Cílem tohoto výzkumu není komparovat podobu domény v různých časových obdobích či studovat vlivy novelizací na její podobu.

SPCZ0 je tvořen ustanoveními § 708 – § 742 NOZ. Jeho rozsah je 2 319 slov.

SPFR0 je tvořen ustanoveními art. 1387 – art. 1581 CC. Jeho rozsah je 9 846 slov.⁴⁷

Na základě dříve stanovené metodologie (viz 5 Identifikace konceptů a termínů v textu) proběhla rekuperace konceptů z korpusů. SPCZ0 obsahuje 307 jedinečných konceptů a SPFR0 jich obsahuje 854. Tyto koncepty označené termíny či případně uměleckými pojmenováními byly následně organizovány do sémantických polí. Ta budou nadále označovány jako SPCZ1 (sémantické pole založené na SPCZ0) a SPFR1 (sémantické pole založené na SPFR0). V těchto sémantických polích jsou zahrnuty veškeré koncepty, s nimiž se v rámci této práce pracuje. Vzhledem k počtu konceptů není možné výsledná pole vložit přímo do textu této práce, nicméně jsou přiložena na CD⁴⁸. Obrázek 5 přináší alespoň rámcovou představu, jak taková pole vypadají. Sémantická pole byla vytvořena v rozhraní programu FreeMind, který je sice primárně určen k tvorbě myšlenkových map, avšak jeho funkce vyhovují i potřebám této práce.

Obrázek 5: Sémantické pole <régime en communauté> a dílčí sémantická pole, která jsou v něm obsažena

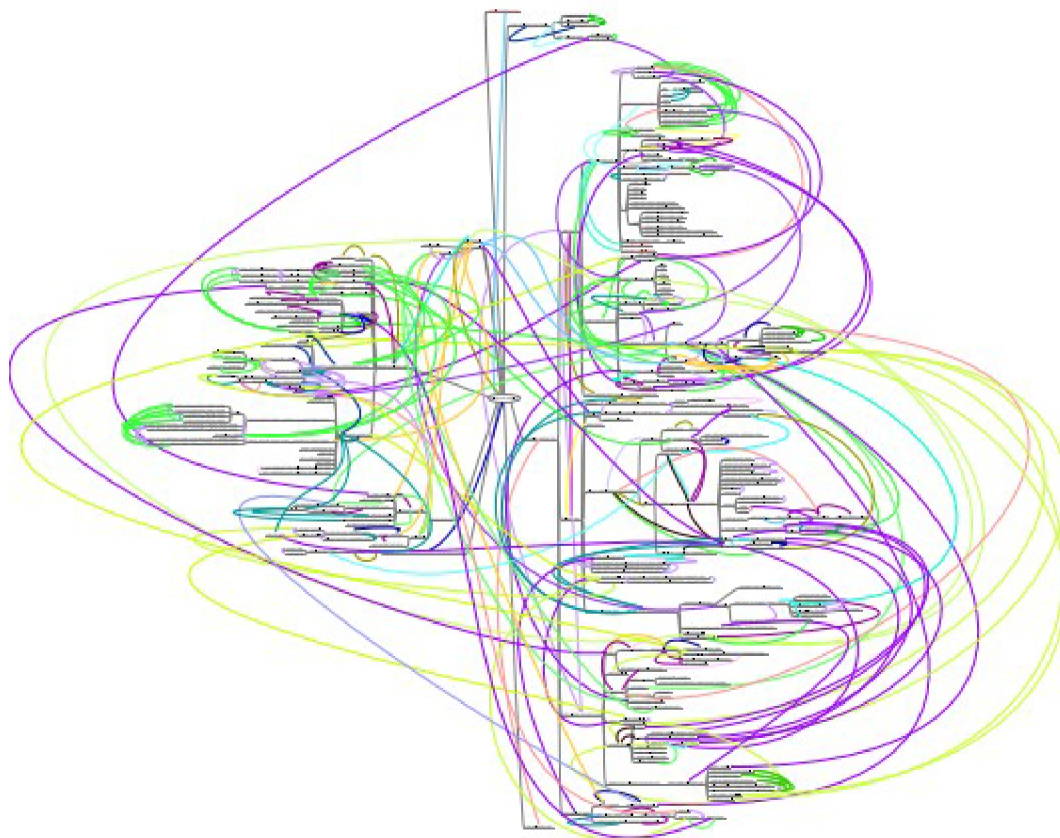
V rámci obou polí se lze kromě konceptů a termínů, které je označují (včetně termínů synonymních), setkat rovněž s uměleckými pojmenováními (snadno rozpoznatelné v rámci polí podle užití kurzívy) a s některými ze vztahů, které v této práci jsou analyzovány. Tyto vztahy jsou znázorněny pomocí šipek. Jedná se zejména o vztahy sémantické (viz 8 Sémantické vztahy), které existují výlučně mezi individuálními koncepty, a proto je lze v polích snadno zachytit. Jelikož součástí polí nejsou propoziční struktury, nejsou v rámci polí nijak zachyceny sémantické role (viz 10 Sémantické role). Vztahy vycházející z právního textu (viz 9 Vztahy vycházející z právního textu) jsou spíše naznačeny, opět z důvodu absence propozičních struktur, a proto není možné brát je v rámci polí jinak než orientačně. Pro zjištění všech typů vztahů vycházejících z právního textu, jejich frekvence (v souvislosti s formálními kritérii, viz 9.1 Vymezení vztahů) a toho, jakých

⁴⁷ Velikost obou korpusů zahrnuje i nadpisy dílčích částí a označení jednotlivých ustanovení.

⁴⁸ Upozorňujeme, že pole SPFR1 je na přiloženém CD ve formátu .pdf rozděleno na dva soubory. Je to z důvodu technických limitací používaného programu FreeMind, neboť pole SPFR1 není možné vzhledem k jeho rozsahu vyexportovat jako celek.

jednotek se týkají (koncepty/propoziční struktury), je třeba pracovat s korpusy SPCZ0 a SPFR0.

Pro ilustraci obrázek 6 zobrazuje pole SPCZ1 v jeho celistvosti, včetně některých ze vztahů, které budou v rámci této práce analyzovány.

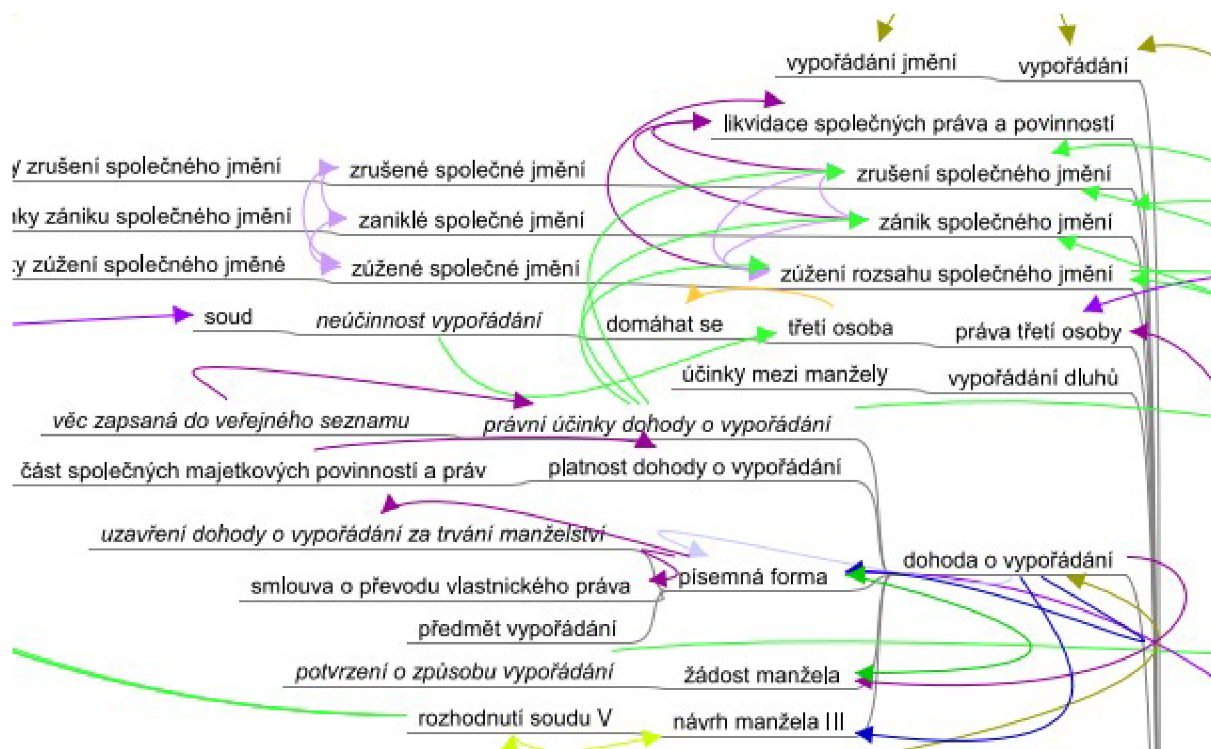

Obrázek 6: Pole SPCZ1

Dále obrázek 7 představuje detailní část pole SPCZ1. Nakonec obrázek 8 představuje barevnou legendu vztahů v rámci obou polí. Některé barvy se vztahují k několika typům vztahů (např. jedna barva pro dokonalou i kontextovou synonymii), naopak některé vztahy vůbec naznačeny nejsou (např. některé aletické vztahy) – je to dáno omezeným počtem barev dostupných v rámci FreeMind, které považujeme za spolehlivě rozlišitelné. Jelikož program FreeMind nedovoluje šipky slovně pojmenovat, museli jsme se uchýlit k barevné legendě. Obrázek 8 rovněž je součástí příloženého CD.

Vrátíme-li se k počtu konceptů, které tvoří SPCZ1 a SPFR1, na první pohled je patrný nepoměr obou korpusů jak z hlediska jejich velikosti, tak co do počtu obsažených konceptů. Korpus SPFR0 je několika násobně rozsáhlejší než SPCZ0. Příčina této skutečnosti spočívá, alespoň s ohledem na

zkoumané korpusy, ve výrazně detailnější úpravě této domény ve francouzském právu. V SPCZ0 mají jednotlivá ustanovení zpravidla podobu jedné či dvou stručných vět. Oproti tomu v SPFR0 odpovídají některá ustanovení poměrně rozsáhlým odstavcům (např. art. 1569 patří mezi obsáhlejší ustanovení).

Obrázek 7: detail pole SPCZ1

■ synonymie (dokonalá i kontextová)	■ kumulace hypotéz
■ antonymie	■ povinnost vzešlá z příkazu
■ kontrastivita	■ povinnost vzešlá ze zákazu
■ hyponymie a meronymie II. typu	■ oprávnění
■ meronymie V. typu	■ analogie konceptů rigidní
■ polysémie	■ analogie konceptů pružná
■ zkrácení	■ analogie konceptů zakládající
■ identický koncept spadající do několika dílčích sém. polí v rámci domény	■ výjimka
■ souvislost s jinou významovou jednotkou	■ absence
■ aletická nutnost - absence nutnosti	■ podmínka $A \rightarrow B$
■ aletická nutnost pozitivní	■ podmínka $\neg A \rightarrow B$
	■ podmínka $\neg A \rightarrow \neg B$
	■ podmínka $A \rightarrow \neg B$

Obrázek 8: Barevná legenda pro rozlišení typů vztahů v rámci SPCZ1 a SPFR1

Detailnější zpracování domény v SPFR0 patrně ovlivňuje i počet nalezených konceptů. Faktem nicméně zůstává, že poměr velikosti SPCZ0 k počtu konceptů při srovnání s poměrem velikosti SPFR0 a počtu konceptů neodpovídá. Pokud by se tyto poměry shodovaly, korpus SPFR0 by musel obsahovat přibližně 1300 konceptů. Při srovnání velikosti korpusů a počtu konceptů lze tedy SPCZ0 hodnotit jako mající vyšší koncentraci konceptů než SPFR0.

6.2 Sémantická pole SPCZ1 a SPFR1

Sémantická pole SPCZ1 a SPFR1 se snaží co nejpřesněji kopírovat strukturu domény tak, jak je prezentovaná v korpusech. Obě pole jsou tvořena soustavou menších tematických celků, tedy hierarchicky podřízených a rozsahem menších polí. Každé z podřízených polí (dílčích domén) je, podobně jako pole SPCZ1 a SPFR1, tvořeno souborem konceptů, jež vykazují sém generický nejen pro SPCZ1/SPFR1 jako celek, ale i další vlastní generický sém určující příslušnost k danému podřízenému poli. Např. dílčímu sémantickému poli <zákonný režim> by náležel speciální generický sém /souvisí se zákonným režimem/.

- 1 <společné jmění manželů>
- 1.1 <manželský majetkový režim>
- 1.1.1 <smluvený režim>
- 1.1.1.1 <režim oddělených jmění>
- 1.1.1.1.1 <společné podnikání manželů>
- 1.1.1.1.1.1 <rozdělení příjmů z podnikání>

Graf 1: Hierarchie sémantických polí

Hierarchii sémantických polí si lze představit jako několikastupňovou a rozvětvojící se kaskádu, přičemž nejvyšší a nejobsáhlejší stupeň představuje SPCZ1/SPFR1 a nižší stupně tvoří podřízená sémantická pole. Graf 1 ukazuje jednu pomyslnou „větev“ této kaskády v rámci SPCZ1. Pole <společné jmění manželů> odpovídá celému SPCZ1, <rozdělení příjmů z podnikání> pak v této větvi představuje nejnižší stupeň. Každé z uvedených polí obsahuje vlastní generický sém, který je tranzitivně předáván i členům případných dále podřízených polí. Generický sém /souvisí se společným jměním manželů/ existuje i u členů polí <manželský majetkový režim>, <smluvený režim> atd., zatímco generický sém /souvisí s rozdělením příjmů z podnikání> by byl vykazován pouze v rámci pole <rozdělení příjmů z podnikání>. Je třeba zdůraznit, že názvy dílčích

sémantických polí jsou vytvořeny pro potřeby této práce, byť jejich názvy vycházejí z terminologie užívané v Code civil a NOZ.

Ačkoli bylo zmíněno, že sémantické pole se snaží svou strukturou kopírovat co nejvěrněji strukturu zkoumaných domén, ne vždy je to zcela a beze zbytku možné. Některé koncepty se nacházejí na hranici více dílčích podřízených polí. Z omezení vzniklých v důsledku softwaru používaného k sestavování polí, neboť ten pracuje jen se dvěma dimenzemi, je tento problém vyřešen tak, že některé koncepty se v rámci polí vyskytují vícekrát. Jejich jednotlivé výskyty jsou však mezi sebou propojeny tak, aby bylo na první pohled patrné, že se jedná o tentýž koncept (viz výše obrázek 8). Multiplikace jednoho konceptu pak vzniká právě z toho důvodu, aby výsledná pole co nejvíce odpovídala pojmové struktuře studovaných domén. Mezi takové multiplikované koncepty patří mj. *époux*, *manžel*, *contrat de mariage* a další. Náchylnější k tomuto jevu je celkově SPFR1, což je dáno jeho větším rozsahem a v důsledku toho obtížnější orientací v jeho struktuře – lze se domnívat, že opětovná uvedení téhož konceptu v rámci několika dílčích sémantických polí usnadňuje navigaci v rámci pole jako celku. Zdůrazňujeme, že opakovaně se vyskytující identické koncepty v rámci jednoho pole se do celkového počtu konceptů v SPCZ1 či SPFR1 promítají jako jeden koncept.

6.3 Vztahy mezi jednotkami v sémantických polích

Již během procesu rekonstrukce konceptů-termínů a konstrukce struktury polí byly identifikovány některé vztahy, které existují mezi koncepty či mezi termíny, které je označují. Rekonstrukce konceptů-termínů, tvorba polí a identifikace (některých) vztahů probíhaly simultánně. Tento proces jsme několikrát opakovali, abychom našli všechny koncepty, související termíny a všechny výskyty zkoumaných vztahů.

Vztahy existující v sémantických polích SPCZ1 a SPFR1 představují heterogenní skupinu vazeb. Jejich základ spočívá (typicky) v kombinaci rekurentních jevů vyskytujících se v korpusech a poznatků prezentovaných v relevantní odborné literatuře (viz bibliografie na konci této práce). Některé vztahy nicméně v žádné z konzultovaných publikací popsány nejsou, případně námi byly do jisté míry upravené. Důvodem je charakter dat, s nimiž se v této studii pracuje. Výrazná většina publikací věnovaná (sémantickým) vztahům se totiž zabývá obecným (tj. neprávním) jazykem a podobně díla zaměřená na odborný jazyk se věnují jiným podtypům odborného jazyka, než je

jazyk právní. Samozřejmě lze nalézt výjimky jako je „*Překlad v právní praxi*“ (Tomášek, 2003), „*Logika v právním myšlení*“ (Gerloch a Knapp, 2001) nebo „*Linguistique juridique*“ (Cornu, 2005). Nízké zastoupení lingvistického studia přímo právního jazyka je zřejmě dáno tím, že právní jazyk se oproti jiným subtypům odborného jazyka vyznačuje jistými zvláštnostmi jako jsou obecně přijímané principy typu „co není zakázáno, je dovoleno“, normativní charakter některých právních textů či užívání deontického prezentu (tj. implicitně vyjádřený příkaz či zákaz).

Ani výše uvedené publikace nicméně nejsou schopny obsáhnout veškeré vztahy, které budou uvedeny v této práci. Analýza dílčích vztahů, na niž se zaměří následující kapitoly této práce, je v důsledku toho kombinací vícero přístupů s originálními poznatky založenými na fenoménech objevených v rámci studovaných korpusů. Každý ze vztahů je v následujících kapitolách podrobně popsán včetně příkladů. V této kapitole je nicméně nastíněna typologie vztahů a jejich krátká charakteristika.

Identifikované vztahy lze předně rozdělit na vztahy mezi významovými jednotkami a vztahy mezi termíny. Vztahy mezi termíny zahrnují vztahy morfologické, lexikální a syntaktické. Pracují tedy především s formou, nikoli s obsahem (i když v některých případech je významová stránka dané lexikální jednotky také zahrnuta). Morfologické vztahy se věnují například změnám pod vlivem flexe či změny slovního druhu. Lexikální vztahy se zabývají např. slovotvorbou jako je derivace či kompozice. Syntaktické vztahy zkoumají mimo jiné narušování kompaktnosti termínů v důsledku vkládání neterminologických elementů. Vztahy mezi termíny přehledně zachycuje graf 2.

1 Vztahy mezi termíny

1.1 Morfologická rovina

1.1.1 Morfosyntaktické varianty

1.1.2 Flektivní varianty

1.2 Lexikální rovina

1.2.1 Derivace

1.2.2 Kompozice

1.2.3 Zkracování termínů

1.2.4 Terminologická rozmanitost a neustálenost

1.2.5 Lexikální varianty

1.2.6 Slabé syntaktické varianty

1.3 Syntaktická rovina

1.3.1 Vkládání slov s nelexikálními významem

Graf 2: Vztahy mezi termíny

Hlavní pozornost se však upírá na vztahy významové, tedy na vztahy významovými jednotkami. Tyto vztahy lze podle jejich povahy rozdělit do tří skupin. Graf 3 přehledně zobrazuje seznam zkoumaných vztahů.

První skupinu představují tzv. tradiční sémantické vztahy. Jedná se o vztahy, které jsou běžně určovány a popisovány v mnoha publikacích. Zahrnují vztahy jako synonymii, opozici, polysémii či hierarchické vztahy.

Druhou skupinou jsou vztahy založené na (právní) logice, módech normativity a dalších principech užívaných při redakci právních textů. Jedná se o rozmanitou skupinu, která obsahuje mimo jiné povinnost, dovolení, podmínkové vztahy, aletické vztahy, kumulaci hypotéz a další. Tato skupina je nazvaná „vztahy vycházející z právního textu“.

Třetí skupinou jsou sémantické role. Jedná se o vztahy či typy interakce mezi koncepty v konkrétních situacích, které jsou v rámci korpusů popsány.

Je možné, že v rámci dat obsažených v SPCZ0 a SPFR0 by bylo možné nalézt i jiné typy vztahů. Namátkově lze zmínit třeba vztahy asociační. Lze se však domnívat, že pro vztahy takového typu by bylo jen obtížně možné stanovit a přesně vymezit metodologii bez silného subjektivního vlivu na výslednou analýzu. Proto se tato práce zaměří „pouze“ na vztahy, které byly krátce představeny výše a kterým se věnují následující kapitoly.

2 Významové vztahy

2.1 Sémantické vztahy

2.1.1 Synonymie

2.1.1.1 Dokonalá synonymie

2.1.1.2 Kontextová synonymie

2.1.1.3 Zdánlivá synonymie

2.1.2 Opozice

2.1.2.1 Antonymie

2.1.2.2 Kontrastiva

2.1.3 Hierarchické vztahy

2.1.3.1 Hyponymie

2.1.3.2 Meronymie

2.1.4 Polysémie

2.2 Vztahy vycházející z právního textu

2.2.1 Vztahy vycházející z módů normativity

2.2.1.1 Povinnost

2.2.1.1.1 Povinnost vzešlá z příkazu

2.2.1.1.2 Povinnost vzešlá ze zákazu

2.2.1.2 Dovolení

2.2.2 Podmínkové vztahy

2.2.2.1 Podmínka typu $A \rightarrow B$

2.2.2.2 Podmínka typu $\neg A \rightarrow B$

2.2.2.3 Podmínka typu $\neg A \rightarrow \neg B$

2.2.2.4 Podmínka typu $A \rightarrow \neg B$

2.2.3 Kumulace hypotéz

2.2.4 Absence

2.2.5 Výjimka

2.2.6 Analogie konceptů

2.2.6.1 Analogie rigidní

2.2.6.2 Analogie pružná

2.2.6.3 Analogie zakládající

2.2.7 Aletické vztahy

2.2.7.1 Aletická nutnost pozitivní

2.2.7.2 Aletická nutnost negativní

2.2.7.3 Absence aletické nutnosti

2.2.7.4 Aletická možnost

2.2.8 Doplnující vztahy

2.2.8.1 Spojitost s jinou významovou jednotkou

2.2.8.2 Změna pozice konceptu v sémantických polích

2.2.8.3 Souběžná aplikace více vztahů

2.3 Sémantické role

Graf 3: Vztahy mezi významovými jednotkami

7 VZTAHY MEZI TERMÍNY

Ačkoli tato studie se primárně zaměřuje na významové vztahy, v rámci SPCZ1 a SPFR1 lze pozorovat i značné množství vztahů mezi termíny. Tyto vztahy jsou popsány v této kapitole. Podle jejich povahy je možné je rozdělit na vztahy spadající do morfologické, lexikální a syntaktické roviny.

7.1 Morfologická rovina

Vztahy spadající do morfologické roviny se týkají především formy termínů či jejich slovního druhu. Pozorovat lze morfosyntaktické varianty a flektivní varianty.

7.1.1 Morfosyntaktické varianty

L'Homme (2004: 2:87-90) uvádí, že forma termínů může podléhat různým změnám a tyto modifikace nazývá „variantes“. Celkem tato autorka zmiňuje čtyři druhy takovýchto modifikací, kromě morfosyntaktických variant také flektivní varianty a slabé syntaktické varianty, které budou s ohledem na data v korpusech popsány níže (viz 7.1.2 Flektivní varianty a 7.2.6 Slabé syntaktické varianty), a dále pak ještě grafické varianty (způsobené např. alternací velkých a malých písmen či absencí či prezencí spojovníku), které se ovšem v rámci zkoumaných korpusů nevyskytují, a proto jim v této práci nebude věnováno více prostoru.

Morfosyntaktické varianty spočívají ve změně formy termínu v důsledku změny slovního druhu jedné či více částí termínu. Tento jev lze pozorovat v SPCZ0 i SPFR0. Následující příklady nepředstavují všechny případy morfosyntaktických variant, s nimiž se lze v SPCZ0 a SPFR0 setkat, jedná se pouze o několik ilustračních příkladů. Je třeba zdůraznit, že se jedná jen o varianty v případě termínů – neterminologické lexikum není zvažováno.

V SPCZ0 je morfosyntaktická varianta dobře patrná u dvojice "zrušení společného jmění" – "zrušené společné jmění" a podle stejného způsobu vytvořených dvojic "zúžení rozsahu společného jmění" – "zúžené společné jmění" a "zánik společného jmění" – "zaniklé společné jmění". Jedná se vždy v prvním případě o nominální syntagma, přičemž ve druhém případě se původní řídicí člen

přeměňuje na adjektivum a roli řídicího členu přebírá jiný člen syntagmatu. Lze k tomu připočítat ještě trpný rod příslušných sloves, což je dobře viditelné v následující citaci: „*společné jmění bylo zúženo, zrušeno nebo zaniklo*“ (§ 738 NOZ). Modifikaci z verba na adjektivum lze pozorovat u dvojice "vypořádání jmění" – "vypořádávané jmění", kde navíc dochází ke změně vidu slovesa sloužícího jako báze pro proces derivace.

V SPFR0 se morfosyntaktické varianty rovněž projevují. Příkladem může být dvojice "libre disposition" – "disposer librement", v níž lze pozorovat dokonce dva způsoby slovnědruhové modifikace (z adjektiva na adverbium, ze substantiva na verbum). Totéž je patrné u dvojice "administration conjointe" – "administrer conjointement". Další příklady morfosyntaktických variant představují dvojice "dette commune" – "dette de communauté", "époux survivant" – "survivant des époux" či "bien commun" – "bien de la communauté", kdy se adjektivum mění na substantivum uvozené předložkou a determinanem.

Za pozornost stojí skutečnost, že v rámci SPFR0 dochází v některých případech vlivem morfosyntaktické varianty ke změně pořadí částí termínů. Konkrétně se jedná kupříkladu o již zmíněnou dvojici "libre disposition" – "disposition libre". Důvodem změny pořadí částí termínů jsou pravidla gramatiky vlastní francouzštině.

Při srovnání morfosyntaktických variant v SPCZ0 a SPFR0 lze říci, že jednotlivé typy této varianty (např. přeměna ze substantiva na adjektivum, aj.) jsou vlastní oběma sémantickým polím a rovněž právním jazykům. Výjimku, která se vyskytuje pouze v SPFR0, pak tvoří případ, kdy po změně slovního druhu vyžaduje gramatika daného jazyka vložení předložky a/nebo determinantu.

7.1.2 Flektivní varianty

Další z typů variant, který uvádí L'Homme (2004: 2:87-90), jsou flektivní varianty. Tyto varianty vznikají důsledkem flexe, která je vlastní danému jazyku. Podobně jako výše v případě morfosyntaktických variant (7.1.1 Morfosyntaktické varianty) jsou i v tomto případě níže uvedené příklady pouze reprezentativním vzorkem a nikoli úplný výčet konkrétních flektivních variant, s nimiž se lze v rámci zkoumaného korpusu setkat.

Z důvodů větší přehlednosti a vyhnutí se multiplikaci téhož termínu jsou v sémantických polích

zahrnuty termíny pouze ve své základní formě, tedy v nominativu či infinitivu a pokud změnou čísla nedochází ke změně významu, pak pouze v singuláru nebo plurálu podle toho, co je pro daný termín typické (viz 5.5.2.1 Neporušitelná kritéria, NK6).

Je třeba zdůraznit dvě věci: Zaprvé, flektivní varianty vznikají v důsledku toho, že termíny jsou v korpusech ve většině případů součástí textu (výjimkou jsou termíny-koncepty v nadpisech) a jelikož se jedná o lexikální jednotky, podléhají v rámci větných struktur pravidlům gramatiky a syntaxe. Pokud by se nepracovalo s korpusem, ale například s glosáři, databázemi či slovníky, kde jsou termíny-koncepty mimo kontext v podobě hesel, pak by se flektivní varianty nijak neprojevíly. Zadruhé, povaha češtiny jakožto jazyka s bohatým systémem flexe (ve srovnání s např. takřka úplnou absencí deklinace v současné francouzštině) vede zákonitě k tomu, že v SPCZO lze pozorovat vyšší rozmanitost flektivních variant než v SPFR0.

Lze také říci, že flektivní varianty v důsledku změny čísla, mluvnického rodu, deklinace či konjugace nejsou ničím novým, zejména pak u neterminologického lexika, neboť se jedná o jevy popsané v mnoha a mnoha publikacích či gramatikách. Termíny jakožto lexikální jednotky podléhají stejným pravidlům jako neterminologické jednotky a nevyznačují se v tomto směru žádnými zvláštnostmi. V důsledku toho se domníváme, že není nutné jednotlivé typy flektivních variant rozebírat příliš detailně a že postačí jen ilustrativní příklady.

7.1.2.1 Typy a příklady flektivních variant

- **Číslo** - varianty spočívající v opozici singuláru a plurálu u substantiv (či adjektiv) se objevuje v obou korpusech. Příklad z SPCZO může být "manžel" – "manželé". V případě SPFR0 se může jednat o termíny jako "bien propre" – "biens propres" či "époux" – "époux" (kde nicméně pod vlivem gramatiky francouzštiny je podoba singuláru a plurálu identická, ovšem při pohledu do korpusu je zcela zřejmé, že se tento termín v textu objevuje jak v singuláru, tak v plurálu).
- **Mluvnický rod** – Opozice v důsledku mluvnického rodu se u termínů jako celků ani v jednom z korpusů nevyskytují. Sice by se teoreticky nabízely dvojice jako "manžel" – "manželka" či "conjoint" – "conjointe", nicméně ve zkoumané verzi obou zákonů není rozlišení pohlaví subjektů práva relevantní, a proto nelze takovéto projevy flektivních variant nalézt. Změny v důsledku mluvnického rodu je možné nalézt jen v případě některých

částí termínů jako např. slovo „společný“ v případě termínů "společné jmění" – "společný majetek" – "společné povinnosti". Totéž platí v SPFR0, např. „personnel“ u termínů "bien personnelle" – "dette personnelle".

- **Deklinace** – Změny formy termínů v důsledků deklinace se objevují jen v SPCZ0, jak už bylo naznačeno výše, neboť v moderní francouzštině se deklinace u substantiv či adjektiv nedochovala.⁴⁹ Kupříkladu termín "společné jmění" lze nalézt v rámci SPCZ0 ve formách nominativu, genitivu, akuzativu, lokativu a instrumentálu.
- **Konjugace** – I v případě konjugace jsou změny v souladu s pravidly gramatiky obou jazyků. Pokud je termín tvořen pouze slovesem (např. "hospodařit"), pak se v důsledku konjugace mění znění celého termínu (v tomto případě např. „hospodaří“). Pokud je sloveso součástí víceslovného termínu, pak se pod vlivem konjugace mění samozřejmě jen forma slovesa. Obdobně je tomu u dalších kategorií spjatých se slovesy jako je např. slovesný rod či vid.

7.2 Lexikální rovina

Lexikální rovina zahrnuje vztahy zaměřené na slovo tvorbu jako je derivace, vytváření víceslovných termínů a zkracování termínů. Do této roviny je také zahrnuta terminologická neustálenost a lexikální varianty.

7.2.1 Derivace

Derivace neboli odvozování je slovo tvorný proces, kdy je z původního slova pomocí předpon (prefixů) či přípon (sufixů) či kombinací obou vytvořeno nové slovo, jehož význam je odvozen od významu původního slova. Proces derivace může, ovšem nemusí mít za následek změnu slovního druhu.⁵⁰ Derivace může být (nejen) v právním jazyku považována za projev jazykové ekonomie. Slova, která jsou příbuzná po sémantické stránce, jsou často propojena i etymologicky a lexikálně, což usnadňuje porozumění textu.

⁴⁹ Lze se setkat jen s pozůstatky deklinace v případě zájmen.

⁵⁰ Pro potřeby této části této práce jsou participia považována za adjektiva, pokud neslouží k vyjádření času, ale k rozvíjení podstatného jména. Příkladem budiž termín *bien aliéné* v následujícím úryvku: „*Si le bien acquis, conservé ou amélioré a été aliéné avant la liquidation, le profit est évalué au jour de l'aliénation ; si un nouveau bien a été subrogé au bien aliéné, le profit est évalué sur ce nouveau bien.*“ (Art. 1469 Code civil)

V rámci obou korpusů jsou slova, která jsou spjatá s derivací, v mnohých případech součástí víceslovných termínů. V takových případech samozřejmě derivaci nepodléhá termín celý, ale jen jeho část (v tom případě je pak celý termín uveden v závorce). V případě, že by bylo možné pomocí vztahu derivace spojit takové lexikální jednotky, z nichž alespoň jedna není termínem ani jeho součástí (tj. jedná se o neterminologické lexikum daného korpusu), pak taková situace nebude v níže uvedeném výčtu příkladů uvedena.

7.2.1.1 Derivace se změnou slovního druhu

S derivací, jejíž následkem je změna slovního druhu, se lze setkat v české, tak francouzské terminologii. V rámci SPCZO jako příklad tohoto slovtvorného procesu může být sloveso „zrušit“ (např. "zrušit společné jmění") a z něj odvozené substantivum „zrušení“ ("zrušení společného jmění") a adjektivum „zrušený“ ("zrušené společné jmění"). Obdobně lze derivaci s následkem změny slovního druhu pozorovat u slov „majetek“ (např. "výhradní majetek") – „majetkový“ (např. "manželský majetkový režim"); "manžel" – „manželský“ (např. "manželský majetkový režim"); „rodina“ (např. "rozpor se zájmem rodiny") – „rodinný“ (např. "péče o rodinnou domácnost"); „společný“ (např. "společné jmění") – "společně"; „správa“ (např. "správa v zákonném režimu") – „spravovat“ (např. "spravovat společné jmění"); "soud" – „soudní“ (např. "soudní řízení"); „vypořádání“ (např. "vypořádání společného jmění") – „vypořádávaný“ (např. "vypořádávané jmění"); „zánik“ (např. "zánik společného jmění") – „zaniklý“ (např. "zaniklé společného jmění"); "právo" – „právní“ (např. "právní jednání"); „zúžit“ (např. "zúžit společné jmění") – „zúžení“ (např. "zúžení rozsahu společného jmění") – „zúžený“ (např. "zúžené společné jmění"). Nejčastěji se jedná o opozice substantiva a adjektiva, v menší míře lze narazit na slovesa a jen jednou na adverbium. Ve všech uvedených příkladech lze pozorovat modifikaci co do sufíxu (což není překvapivé, jelikož tyto derivace mají za následek změnu slovního druhu).

Odvozování se změnou slovního druhu lze pozorovat i v rámci SPFR0. Příkladem může být sloveso „acquérir“ a odvozené tvary "acquisition" či "acquêt" (substantivum) a „acquis“ (participium užívané jako adjektivum). Mezi další příklady patří mimo jiné: "s'opposer" – "opposition", "administrer" – "administration (I – III)", „séparation“ (např. "séparation de biens") – „séparément“ – „séparé“ (např. "époux séparés de biens"), "conjoint" – "conjointement" – „conjointe“ (např. "signature conjointe"), „liquider“ (např. "liquider le régime matrimonial") – „liquidation“ (např. "liquidation du régime matrimonail"), "communauté" – „commun“ (např. "actif commun"), „libre“

(např. "libre disposition") – „librement“ (např. "disposer librement") – "libéralité" či "décès" – „prédécedé“ (např. "époux prédécédé"). Je patrné, že se jedná zejména o substantiva a participia, dále adjektiva, slovesa a v několika případech rovněž o adverbia. Ve většina případů jsou nalezená slova součástí komplexních termínů. Některá nicméně lze nalézt jako jednoslovné termíny, např. "communauté" (viz 7.2.3 Zkracování termínů), "opposition", "libéralité" či "conjoint". Derivace ve výše uvedených případech probíhá opět díky sufixaci, tedy používání přípon, ovšem v jednom případě nastává zároveň přidání předpony i přípony (parasyntentická derivace) – jedná se o adjektivum „prédécedé“. V ostatních případech je přítomná pouze sufixace.

7.2.1.2 Konverze

V SPFR0 se lze setkat rovněž s konverzí neboli nepravou derivací, kdy si slovo zachovává svou formu, ale mění slovní druh. Příkladem může být výraz „immeuble“, který ve zkoumaném korpusu reprezentuje jak podstatné jméno ("immeuble"), tak adjektivum (např. "bien immeuble"). Konverzi lze pozorovat rovněž u výrazu „survivant“, který reprezentuje v korpusu buď substantivum ("survivant"), nebo přítomné přídělní (např. jako součást termínu "époux survivant") či výraz „propre“, která představuje adjektivum (např. "bien propre") či substantivum (např. "propre"). V SPCZ0 se konverze neobjevuje.

7.2.1.3 Derivace beze změny slovního druhu

V některých případech se při derivaci slovní druh nemění. S tím se lze setkat v SPCZ0 i SPFR0.

V SPCZ0 se tento jev vyskytuje ojediněle. Lze se setkat s dvojicí "manžel" – "manželství", "vlastník" – „vlastnictví“ (např. "výlučné vlastnictví"), "dar" – "dárcem", "dluh" – „dlužník“ (např. "podíl dlužníka"). Jedná se tedy o dvojice substantiv, kdy derivace proběhla pomocí sufixace. Naopak vliv prefixace je patrný u dvojice substantiv „souhlas“ (např. "souhlas druhého manžela") – "nesouhlas", „nabytí“ (např. "nabytí součástí společného jmění") – „pozbytí“ (např. "pozbytí součástí společného jmění") a u dvojice adjektiv „majetkový“ (např. "manželský majetkový režim") – „nemajetkový“ (např. "náhrada nemajetkové újm").⁵¹

⁵¹ Jedná se o jediné příklady derivace v pravém slova smyslu, ovšem je třeba zmínit i slova jako „vznik“, „zánik“ či „podnikání“. Podle *Českého etymologického slovníku* (Rejzek, 2001: 411-412) jsou všechna tato slova odvozena od téhož etymologického základu „-nikat“ a v tomto úhlu pohledu se jedná o slova vzniklá procesem derivace. Je ovšem třeba vzít v úvahu, že základ „-nikat“ není v současné češtině samostatně používaný, pouze v rámci od něj derivovaných slov.

S derivací beze změny slovního druhu se lze setkat rovněž v SPFR0. Jedná se mj. o následující výrazy: "somme (I-IV)" – „sommation“ (např. "jour de la sommation"), „vivant“ (např. "époux vivant") – "survivant", "créance" – "créancier", "dette (I-II)" – "débiteur (I-II)", „partage“ (např. "opération de partage") – „part“ (např. "part égale") – "partie", „égal“ (např. "part égale") – „inégal“ (např. "partage inégal"), „emploi“ (např. "bien acquis en emploi") – „remploi“ (např. "bien acquis en remploi"), "acquisiton" – "acquêt" – „acquéreur“ (např. "époux acquéreur") či "juge" – "jugement". Některá ze slov jsou ve zkoumaném korpusu samostatnými termíny (např. "créancier", "dette (I-II)", "juge", "jugement", "somme (I-IV)" či "survivant"), zatímco jiná lze nalézt pouze jako součásti komplexních termínů. Ve většině případů derivace probíhá pomocí sufixace, ovšem je možné pozorovat také několik případů prexiface („inégal“, „immeuble“, „survivant“).

7.2.1.4 Derivace – shrnutí

Analýza termínů ukázala, že v souvislosti s derivací lze pozorovat v SPCZ0 a SPFR0 tři rozdílné postupy: derivaci se změnou slovního druhu, derivace beze změny slovního druhu a konverzi neboli nepravou derivaci. Celkově bylo možné pozorovat jak sufixaci, tak prefixaci, v jednom případě pak parasyntezí. Je třeba zmínit, že jen zřídka se derivace týkala výhradně jednoslovných termínů. Častější byla situace, kdy derivaci podléhala jen jedna část víceslovného termínu, zatímco zbytek termínů zůstává neměnný.

Obecně lze konstatovat, že derivace je častější v SPFR0 než v SPCZ0. Je to patrně dáno či přinejmenším ovlivněno tím, že SPFR0 je co do svého rozsahu několikrát obsáhlejší než SPCZ0 a obsahuje více konceptů(-termínů), a proto vykazuje více prostoru pro takové procesy jako je derivace.

7.2.2 Víceslovné termíny

Tvoření víceslovných termínů⁵² je dalším ze slovo tvorných procesů, se kterými se v rámci

52 Jsme si vědomi, že v české jazykovědné tradici se obvykle činí rozdíl mezi víceslovnými pojmenováními, mezi něž by spadala většina uvedených víceslovných termínů, a mezi kompozity typu „vodopád“ (které není součástí korpusu). Kompozita v pravém slova smyslu se v SPCZ0 nevyskytují. Ve francouzské tradici se obvykle kompozita a víceslovná pojmenování směřují. Jediná „pravá“ kompozita (pokud bychom vycházeli z české tradice) v obou korpusech jsou termíny "nue-propriété" a "contre-lettre". Více viz např. Ivana Bozděchová (1), Roland Wagner (2) (2017): KOMPOZITUM. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický

terminologie lze setkat. Při pohledu do SPCZ0 i SPFR0 (i odpovídajících polí) je na první pohled zřejmé, že jen velice málo termínů je jednoslovných. Za slovo se pro tyto potřeby považuje soubor písmen, který je od zbytku textu oddělen mezerou.⁵³ V SPCZ0 lze nalézt 46 jednoslovných termínů označujících odlišné koncepty (včetně zkrácených termínů – viz 7.2.3 Zkracování termínů). To v poměru k celému sémantickému poli představuje 15 %. Zbývajících 85 % pak tvoří termíny komplexní, minimálně dvouslovné. V SPFR0 je podíl jednoslovných termínů oproti SPCZ0 jak v absolutních, tak relativním číslech vyšší. Je možné zde nalézt 269 jednoslovných termínů, což představuje přibližně 31,7 %. V rámci SPFR0 je tedy přes 68,3 % termínů víceslovných.

U naprosté většiny komplexních termínů jsou jak v SPCZ0, tak v SPFR0 jednotlivá slova oddělena pouze mezerou, což je jeden z důvodů, proč je obtížné stanovit hranice termínů od okolního textu. Pouze u dvou termínů v SPFR1 jsou jednotlivá slova spojena spojovníkem. Jedná se o termíny "nue-propriété" a "contre-lettre". Následující tabulka uvádí některé typy víceslovných termínů, s nimiž se lze v SPCZ1 a SPFR1 setkat, a to včetně příkladů:

struktura termínu	příklady v SPCZ1	příklady v SPFR1
N+N	rozhodnutí soudu smlouva manželů	époux demandeur époux débiteur I, II
N+Adj	věc nemovitá	bien propre parts inégales
Adj+N	zákonný režim výhradní majetek	futurs époux
N+prep+N	dohoda o vypořádání	séparation de corps opération de partage
N+prep+det+N	-	dissolution de la communauté
prep+N	-	en justice
prep+N+N	za trvání manželství	-
N+N+N	zánik manželství smrtí	-
N+Adj+N	ochrana třetích osob součást společného jmění	-
N+prep+Adj+N	správa ve smluveném režimu	-
N+prep+N+Adj	-	dissolution du régime matrimonial
N+prep+N+N	rozpor se zájmem rodiny účinky vůči třetím osobám	-
N+Adj+prep+N	-	bien acquis en emploi

Tabulka 4: Struktura víceslovných termínů

slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/KOMPOZITUM>

⁵³ Termíny "nue-propriété" a "contre-lettre" jsou považovány za víceslovné. Podobně termíny typu "l'autre" jsou považovány za víceslovné, neboť jednotlivé části jsou spojeny v důsledku elize.

Jak ukazuje tabulka 4, jen několik typů struktury víceslovných termín (typicky ty nejjednodušší či nejkratší) se objevují v obou korpusech. Důvodem je odlišná gramatika obou jazyků a odlišná pravidla pro tvorbu (nejen) víceslovných lexikálních jednotek. Například v SPCZ0 se málokdy lze setkat se strukturou N+Adj, zatímco v SPFR0 je výjimečný typ Adj+N, protože adjektivum v prepozici je typické pro češtinu a adjektivum v postpozici naopak pro francouzštinu.

V SPCZ0 i SPFR0 se však lze setkat i s mnohem komplexnějšími strukturami. Výjimkou nejsou ani termíny složené z šesti a více slov. Takovým strukturám pak typicky odpovídá značně omezený počet příkladů. Následující tabulka 5 uvádí pro ilustraci několik příkladů komplexních termínů z SPCZ0 i SPFR0.

struktura termínu	příklad
SPCZ1	
N+Adj+N+Adj+prep+Adj+N	udržení majetkových hodnot náležejících do společného jmění
Adv+Adj+N+Adj+N	neomezeně ručící společník právnické osoby
N+N+N+Adj+N+prep+Adj+N	režim rozšíření rozsahu společného jmění v zákonném režimu
N+prep+N+Adj+N+con+N+prep+N+N	dohoda o uspořádání majetkových práv a povinností pro případ rozvodu
N+N+prep+N+Adj+N+prep+Adj+N	dohoda manželů o součástech společného jmění v dosavadním režimu
SPFR1	
N+prep+det+N+prep+N+Adj	objet d'une mesure de protection juridique
N+prep+N+prep+N+prep+det+Adj+N	avantage au préjudice d'enfant d'un autre lit
N+prep+N+Adj+Adj+prep+det+N	immeuble à usage industriel dépendant de la communauté
N+prep+N+prep+N+prep+N	propriété au jour de célébration de mariage
N+prep+N+Adj+prep+det+N	instrument de travail nécessaire à la profession

Tabulka 5: Příklady víceslovných termínů s velmi komplexní strukturou

7.2.2.1 Termíny jako součásti víceslovných termínů

Je třeba zmínit, že součástí komplexních termínů jsou nezdědkakdy i lexikální jednotky, které samy o sobě jsou v rámci zkoumaných korpusů také termíny. Tento jev se projevuje jak v SPCZ0, tak v SPFR0. Pravděpodobnou příčinou je jazyková ekonomie a zároveň snaha o transparentnost

a snadnější porozumění komplexním termínům, neboť výsledné termíny jsou složené nejen po stránce lexikální, ale zpravidla rovněž na úrovni sémantické (viz níže). Takové lexikální jednotky jsou zpravidla tvořeny alespoň jedním termínem a určitými prvky neterminologického lexika.

Pro ilustraci se lze podívat na příklad z SPCZO a SPFR0, konkrétně na termíny "manžel" a "époux" (v singuláru či plurálu). V obou korpusech se tyto termíny vyskytují samy o sobě, ale lze je najít rovněž v rámci komplexních termínů, jak dokládají tabulka 6 a tabulka 7.

époux réduit	futurs époux	héritier d'époux
consentement des époux	rapport entre époux	l'un des époux
époux survivant	au nom d'époux	solde en faveur d'époux
époux mariés sous régime du droit commun	faute d'un époux	époux responsable
tribunal du domicile des époux	département du domicile des époux	patrimoine d'époux
époux bénéficiaire	époux prédécédé	survivant des époux
vivant des époux	libéralité de l'autre époux	époux séparés de biens
patrimoine originaire d'un époux	patrimoine final d'un époux	époux débiteur I, II
époux créancier	consentement des deux époux	époux attributaire
intérêts de l'autre époux	désordre des affaires d'un époux	mauvaise administration d'un époux
inconduite d'un époux	intérêt personnel d'un époux	opposition par l'autre époux
héritiers d'époux testateur	époux hors d'état de manifester sa volonté de manière durable	époux privé de ses pouvoirs
époux déssaisi	époux mandataire	opposition de l'autre époux
époux propriétaire	époux acquéreur	accord des époux

Tabulka 6: Termín "époux" jako součást víceslovných termínů

Z Tabulky 3 je patrné, že termín "époux" je součástí 42 různých víceslovných termínů v rámci SPFR0. Třetina těchto termínů má strukturu typu N+N či N+Adj (a jednou Adj+N), zejména pokud jde o určitou specifikaci či upřesnění manžela či jeho vymezení vůči druhému manželovi (např. termíny "époux survivant" a "époux prédécédé"). Další přibližně třetinu termínů představují typy N+prep+N, případně N+Adj+prep+N či N+prep+det+N (a jednou N+prep+N+prep+N). Tyto termíny vyjadřují často vlastnictví či příslušnost určité entity k manželům či jednomu z nich (např. "accord des époux" či "héritier d'un époux"). Poslední zhruba třetinu termínů pak tvoří struktury jiného typu.

manželé	dar jednoho z manželů	druhý manžel
bývalí manželé	dědictví jednoho z manželů	podnikání jednoho z manželů
žádost manžela	odkaz jednoho z manželů	míra přiměřená majetkovým poměrům manželů
součást společného jmění manželů	podíl manžela	zákonný majetkový režim manželů
náležet manželům	účast druhého manžela	smlouva manželů o manželském majetkovém režimu
jeden manžel	souhlas druhého manžela	žádost obou manželů
oba manželé	jeden z manželů	schopnost manžela zabezpečovat rodinu
dohoda manželů I, II	dohoda manželů o součástech společného jmění v dosavadním režimu	obydlí jednoho z manželů
návrh manžela I, II, III	marnotratnost jednoho z manželů	zájem obou z manželů
smlouva manželů I, II	rozpor se zájmem druhého manžela	návrh druhého manžela I, II
společné podnikání manželů	podnikání jednoho z manželů s pomocí druhého manžela	smlouva manželů o správě součásti společného jmění
dluh z protiprávního činu jen jednoho z manželů	povinnost manžela	dluh jednoho z manželů
žádost manžela	manžel	společné jmění manželů

Tabulka 7: Termín "manžel" jako součást víceslovných termínů

Tabulka 7 uvádí 39⁵⁴ termínů, jejichž součástí je termín "manžel", přičemž některé z těchto termínů jsou polysémnní (označené římskými číslicemi). Vesměs se jedná o typově pestré struktury termínů. Nejčastějším typem jsou typy N+N či N+N+N. Za zmínku stojí dva jevy patrné mezi termíny zachycenými v tabulce 7. U některých termínů lze pozorovat explicitně vyjádřené opozice ve smyslu jeden z manželů – oba manželé, což jsou ostatně také termíny. Takovou dvojici tvoří dále například termíny "rozpor se zájmem manželů" a "rozpor se zájmem druhého manžela". Druhým zajímavým jevem, se kterým se zde lze setkat, je skutečnost, že i víceslovné termíny mohou být součástí ještě komplexnějších složených termínů. Příkladem budiž následující: termín "manžel" je součástí termínu "společné jmění manželů", přičemž ten je součástí termínu "součást společného jmění manželů". Jedná se tedy o postupné vytváření víceslovných termínů v několika krocích.

Podobně jako termíny "époux" a "manžel" se i jiné termíny stávají v rámci korpusů součástí složitějších termínů. Jde mj. o termíny jako "bien", "dette" či "conjoint" pro SPFR0 a o termíny jako "společné jmění" či "podnikání" v SPCZ0. Výše uvedené termíny "époux" a "manžel" jsou nicméně v tomto ohledu v rámci zkoumaných korpusů nejproduktivnější. Z množství zaznamenaných

⁵⁴ Polysémnní termíny jako například *návrh manžela* jsou v tomto případě pro každý individuální koncept chápány jako odlišné termíny.

příkladů je každopádně zjevné, že se nejedná o náhodu, ale o systematický vztah mezi po stránce lexikální jednoduššími a složitějšími termíny.

Při pohledu do Tabulky 6 a Tabulky 7 je navíc zřejmé, že se jedná o složené jednotky nejen na úrovni lexikální, ale i sémantické. Koncepty *époux* a *manžel* se do nich promítají a zachovávají si své rysy, byť je samozřejmé, že výsledné termíny-koncepty mají celkový význam odlišný od samotných *époux* a *manžel*. Odpovídá to poznatkům, které uvádí L'Homme (2020: 64), a do jisté míry to může souviset s úvahou Sagera (1990: 51), podle níž některé termíny nevyžadují definici, jelikož jsou srozumitelné samy o sobě (zejména v daném kontextu). Alespoň v rámci zkoumaných korpusů je totiž definic konceptů skutečně poskrovnu. Na druhou stranu lze říci, že ačkoli některé termíny mohou působit co do označovaných konceptů na první pohled poněkud neprůhledně (např. "zákonný režim"), na druhou stranu se lze setkat s mnoha termíny, které by bylo možné považovat za jakési opisy (např. "smlouva snoubenců o manželském majetkovém režimu" – jedná se zkratka o smlouvu, kterou snoubenci uzavírají ohledně svého manželského majetkového režimu). Toto pozorování lze shrnout domněnkou, že se jedná o snahu tvůrců právních předpisů o větší srozumitelnost termínů-konceptů nejen z pohledu laické veřejnosti. Lze také pozorovat motivovanost komplexních termínů nejen co do jejich formy, ale i do označovaných konceptů.

7.2.3 Zkracování termínů

V SPCZ0 i v SPFR0 se lze setkat s jevem zkracování termínů, kdy je u komplexních termínů jedno nebo více slov bez jakékoli náhrady vypuštěno. Vznikají tak nové termíny s jednodušší strukturou, které ovšem označují stejný koncept jako původní termíny, a jsou tedy synonymní (viz 8.1 Synonymie).

V SPCZ0 se tento jev týká termínů "vypořádání společného jmění" => "vypořádání jmění" => "vypořádání", "zákonný majetkový režim manželů" => "zákonný majetkový režim" => "zákonný režim", "smlouva o manželském majetkovém režimu" => "smlouva", "rozvod manželství" => "rozvod", "dohoda o vypořádání" => "dohoda II", "společné jmění manželů" => "společné jmění I", "veřejný seznam" => "seznam", "právní účinky vůči třetím osobám" => "účinky vůči třetím osobám". Je možné tedy nalézt 8 skupin termínů, kterých se zkracování týká.

V SPFR0 je tento jev četnější a týká se 29 skupin termínů. Mezi ně patří mimo jiné: "époux

survivant" => "survivant", "dissolution de la communauté" => "dissolution", "régime de la communauté légale" => "communauté légale" => "communauté I", "l'autre conjoint" => "l'autre", "licitation de biens" => "licitation", "masse commune" => "masse" či "bien propre" => "propre".

Z uvedených příkladů v SPCZO a SPFR0 je zřejmé, že obvykle se zkracování týká dvojic termínů (tedy plné znění a jedna zkrácená forma), ale může dojít k několikanásobnému zkracování. To je případ například termínu "vypořádání společného jmění", který je zkrácen na "vypořádání jmění" a to následně na "vypořádání".

Ve většině případů je při zkrácení zachován řídicí člen syntagmat (např. „vypořádání“ u výše zmíněného příkladu) a vypuštěny jsou (některé) jemu podřízené části. V SPFR0 nicméně existuje několik výjimek, kdy v důsledku zkrácení mizí právě řídicí člen a v novém, zkráceném termínu se stává řídicím členem některý z původně závislých částí syntagmatu. V případě termínů "régime de participation aux acquêts" => "participation aux acquêts" a "régime de la communauté légale" => "communauté légale" se novým řídicím členem stává původní complément du nom⁵⁵ „participation“, respektive „communauté“. Dále lze nalézt příklady, kdy se novým řídicím členem stává původní épithète⁵⁶, např. u "époux testateur" => "testateur", "époux prédécédé" => "prédécédé", "enfant mineur" => "mineur", "époux créancier" => "créancier", "bien propre" => "propre" či "époux débiteur I" => "débiteur I". V některých případech lze přitom pozorovat konverzi (viz výše 7.2.1.2 Konverze), tedy změnu slovního druhu (např. „mineur“ v rámci "enfant mineur" je adjektivem, ale v "mineur" je chápán jako substantivum). Zvláštním případem je pak "l'autre conjoint" => "l'autre", kdy původně je „autre“ determinantem, ale ve zkrácené podobě termínu se stává zájmenem. Opět se tedy jedná o konverzi.

Zkracování ve většině případů v rámci SPCZO a SPFR0 vzniká anaforicky. Jinými slovy, prvně je uveden termín v plném znění a v následujícím zmíněných daného konceptu se použije zkrácená forma. To je zřejmé např. u "vypořádání společného jmění" (nadpis souboru ustanovení § 736 – § 742 NOZ, parafrázován v § 736) a "vypořádání jmění" (§ 737 NOZ a následující). Existují ovšem i opačné, kataforické situace, kdy je nejprve použita zkrácená forma a až později plné znění (například v rámci art. 1423 CC je termín "testateur" použit dříve než "époux testateur").

Co se týká frekvence jednotlivých podob termínů, v některých případech jsou zkrácené formy těmi

⁵⁵ Větný člen určovaný ve francouzštině, jehož přibližným protějškem v češtině by byl neshodný přívlastek.

⁵⁶ Větný člen určovaný ve francouzštině, jehož přibližným protějškem v češtině by byl shodný přívlastek.

nejpoužívanějšími (jindy ovšem nikoli). Je pak otázkou, jestli v takovýchto případech není vhodnější než o zkracování hovořit naopak o zpřesňování termínů či nabývání plné podoby. Takovým příkladem může být termín "zákonný režim", který pro daný koncept může být považován za základní a dominantní pojmenování. Ve zkoumaném korpusu se vyskytuje šestkrát a zároveň je tento termín použit jako nadpis daného souboru ustanovení, který se úpravou tohoto konceptu zabývá. Setkat se ale lze rovněž s termínem "zákonný majetkový režim" (dva výskyty) a "zákonný majetkový režim manželů" (jeden výskyt). Posledně jmenovaný termín je na první pohled i po vytržení z kontextu nejvíce srozumitelný a může působit jako plná forma daného pojmenování. Na druhou stranu je patrné, že se jedná o termín s nízkou frekvencí. Jako vhodnější se zdá považovat za základní formu termínu tu, která se vyznačuje nejvyšší četností, ovšem za předpokladu, že je tato forma v kontextu dostatečně srozumitelná (viz níže). Podobně termín "communauté légale" je v SPFR0 četnější (tři výskyty) než jeho nezkrácená forma "régime de la communauté légale" (dva výskyty), ovšem nejfrekventovanější je forma "communauté I" (47 výskytů).

Při pohledu na uvedené příklady je zřejmé, že některé ze zkrácených forem termínů jsou obtížně srozumitelné, a to nejen po jejich uvedení mimo kontext. Zkrácená forma je totiž v některých případech shodná s termíny, které ovšem označují odlišné koncepty. Příkladem může být termín "smlouva o manželském majetkovém režimu" a její zkrácená forma "smlouva". Zkrácený termín je identický jako pojmenování pro koncept *smlouva* v obecném slova smyslu právního závazku.⁵⁷ Při práci s korpusy je tedy potřeba věnovat nadměru pečlivou pozornost tomu, o jaký koncept přesně se jedná. Tomu napomáhá zejména kontext, který ovšem v některých případech přesahuje hranice nejen vět, ale i jednotlivých ustanovení.

Závěrem lze říci, že zkracování termínů je zajímavý fenomén vyskytující se v obou zkoumaných korpusech (byť některé z jeho vlastností se objevují jen v jednom z korpusů) a přináší řadu jevů vhodných k bližšímu zkoumání jako je způsob zkracování, frekvence jednotlivých podob termínů a další.

7.2.4 Terminologická rozmanitost a neustálenost

Terminologickou rozmanitostí a neustáleností⁵⁸ se pro potřeby této práce rozumí situace, kdy je

⁵⁷ Tento termín-koncept se nicméně v SPCZ0 nevyskytuje. Srov. s např. §3 odst. 2 písm. d NOZ.

⁵⁸ L'Homme (2020: 153) používá výraz „*terminological variants*“, který ale chápe mnohem širěji, než tato práce. L'Homme pod tímto výrazem zahrnuje kromě zcela alternativních názvu konceptů i formy termínu vzniklé vlivem

tentýž koncept označen různými termíny, které (ani jejich části) nejsou příbuzné po etymologické či lexikální stránce. Jedná se tedy v praxi o projev synonymie (viz 8.1 Synonymie). Terminologická rozmanitost odporuje požadavkům kladeným na právní jazyk jak v odborných publikacích (např. Tomášek, 2003: 28, 50) jako je mj. ustálenost a ústrojnost, tak i zásadám uváděným samotnými autory právních předpisů, neboť důvodová zpráva k NOZ uvádí (C5), že lexikum NOZ „*se snaží o terminologickou jednotnost, a užívá tedy co možná pro stejné pojmy stejná slova a pro různé pojmy slova různá.*“ Pokud by tyto poučky platily bez zbytku, neměla by v právním jazyce existovat ani synonymie, ani terminologická rozmanitost, ani lexikální varianty (viz níže). Autentická data nicméně vedou k odlišným závěrům, a proto se každému z těchto vztahů budeme věnovat v rámci analýzy SPCZ0 a SPFR0 podrobněji.

V SPCZ0 se terminologická rozmanitost projevuje u dvojice "výlučné vlastnictví" – "výhradní majetek". V rámci zkoumané pasáže NOZ jsou tyto termíny použity v kontextu jednoho ustanovení a to takřka bezprostředně po sobě, konkrétně se jedná o § 709 odst. 1 písm. d) a e). Co se týká frekvence užití těchto dvou termínů, vyšší frekvencí se vykazuje termín "výhradní majetek," který se ve zkoumané části NOZ vyskytuje šestkrát, zatímco "výlučné vlastnictví" dvakrát. V rámci SPCZ0 je možné pozorovat terminologickou rozmanitost také u termínů "změnit" – "upravit".

V rámci SPFR0 se rovněž lze s tímto jevem setkat. Asi nejvýraznějšími zástupci jsou termíny "époux" – "conjoint". Termín "époux" má ve zkoumaném korpusu frekvenci 165 a dále tvoří součást víceslovných termínů jako například "époux testateur", "époux survivant" a další (viz 7.2.2 Víceslovné termíny). Termín "conjoint" má naproti tomu v korpusu pouze 25 výskytů a rovněž je součástí víceslovných termínů, například "l'autre conjoint". Podobně lze terminologickou rozmanitost pozorovat u dvojic termínů "décès" – "mort", "modification" – "changement", "acquiter" – "payer", či "solidairement" – "séparément".

Lze se jen dohadovat, jaký je důvod používání odlišných termínů k označení téhož konceptu, navíc pak když k tomu dochází v rámci poměrně omezeného korpusu vycházejícího z téhož textu. Příčinou snad může být určitý stylistický záměr autorů právních předpisů. Lze se nicméně domnívat, že užívání zcela odlišných termínů pro pojmenování téhož v důsledku komplikuje a ztěžuje porozumění textu, zejména pak laické veřejnosti, neboť takový uživatel si nemusí uvědomit, že se jedná o synonyma. To ostatně platí i pro lexikální varianty (viz 7.2.5 Lexikální

---

deklinace, pravopisu a dalších. Z toho důvodu je zde uveden neologismus „terminologická rozmanitost a neustálenost.“

varianty), které jsou obdobou terminologické rozmanitosti a neustálenosti.

7.2.5 Lexikální varianty

Výraz „lexikální varianty“ je v této práci chápán jako dva (a více) víceslovných termínů, které označují tentýž koncept, ale dochází u nich k alternacím určité jejich části. Alternující části mají lexikální význam (tj. nejedná se např. o zájmena, předložky, determinanty a další – viz 7.2.6 Slabé syntaktické varianty) Název tohoto vztahu je vytvořen analogicky podle názvů vztahů, které uvádí L'Homme (2004), jako jsou 7.1.1 Morfosyntaktické varianty či 7.1.2 Flektivní varianty, byť tato autorka žádné lexikální varianty (či jejich obdobu, která by odpovídala tomu, jak byl tento vztah definován pro potřeby této práce) neuvádí.

Ve zkoumaném korpusu SPCZO se vyskytují tři příklady tohoto jevu: "rovný díl" – "stejně podíly II", "manželský majetkový režim" – "režim společného jmění" a "vážný důvod" – "závažný důvod". Na první pohled by se zdálo, že tento jev se týká termínů "návrh manžela" (I, II, III) – "žádost manžela" a "smlouva manželů" (I, II) – "dohoda manželů", faktem nicméně zůstává, že tyto termíny označují odlišné koncepty, a nemůže se tím pádem jednat o lexikální varianty.

V SCFR0 je tento vztah pozorovatelný např. u termínů "bien personnel" a "bien propre". Není přitom bez zajímavosti, že frekvence obou těchto variant je srovnatelná: "bien propre" lze v korpusu nalézt 11krát a "bien personnel" 10krát. Dalšími příklady lexikálních variant jsou termíny "époux propriétaire" – "conjoint propriétaire", "accord entre les parties" – "accord des époux", "mésures de publicité" – "formalités de publicité", "entretien de ménage" – "frais de ménage", "jour de liquidation du régime matrimonial" – "jour de liquidation de la communauté", "prix de bien propre" – "prix de bien personnel", "conservation de bien personnel" – "conservation de bien propre" či "amélioration de bien personnel" – "amélioration de bien propre". V SPFR0 se lze dále setkat s dvojicemi termínů, které na první pohled připomínají lexikální varianty (např. "dette commune" – "dette de la communauté"), ale jelikož v tomto případě dochází ke změně slovního druhu alternující části termínů, tak v závislosti na klasifikaci vztahů užívané v této práci spadají takové příklady mezi morfosyntaktické varianty (viz výše).

7.2.6 Slabé syntaktické varianty

Navzdory názvu lze tento typ vztahu řadit spíše do lexikální roviny než do roviny syntaktické, neboť varianty nevznikají přímo pod vlivem syntaxe, ale spíše v důsledku změn na úrovni dílčích termínů. Tento typ variant („variantes syntaxiques faibles“) popisuje L'Homme (2004: 2:88) jako varianty způsobené změnou či absencí předložky či determinantu ve víceslovném termínu, ovšem beze změny označovaného konceptu.

SPCZ1 obsahuje jeden příklad tohoto jevu: "jeden manžel" – "jeden z manželů", kde varianta vzniká absencí či přítomností předložky. V omezené míře se lze setkat se slabými syntaktickými variantami také v rámci SPFR1. Variantu předložky lze pozorovat u čtyři dvojic termínů "régime en communauté" – "régime de communauté", "opposition de l'autre époux" – "opposition par l'autre époux", "pendant le mariage" – "au cours de mariage" a "changement du régime matrimonial" – "changement au régime matrimonial". Na první pohled se jako příklad slabých syntaktických variant se změnou členu zdají i termíny "régime de communauté" – "régime de la communauté". V tomto případě ovšem tyto dva termíny neoznačují stejný koncept; první uvedený termín se zabývá *communauté* v obecném smyslu, zatímco druhý uvedený označuje konkrétní typ *communauté*, a to *communauté légale* (viz 8.1.3 Zdánlivá synonymie).

7.3 Syntaktická rovina

Do syntaktické roviny spadají vztahy a jevy ovlivněné syntaxí vět, tj. takové jevy, které přesahují rámec jednotlivých termínů. Jelikož je ovšem tato kapitola věnována termínům, je relativně obtížné nalézt vztahy odpovídající syntaktické rovině. Bylo by samozřejmě možné zkoumat, jestli se termíny mohou objevovat na pozici podmětů, předmětů, přívlastků a další větných členů (či jejich obdob ve francouzské gramatické tradici), ovšem jelikož již bylo uvedeno, že termíny jsou lexikální jednotky a chovají se v textu stejným způsobem jako neterminologické lexikum, zdá se taková analýza jako nadbytečná. Pozornost proto bude věnována výhradně jevu, který byl pojmenován jako vkládání slov s nelexikálním významem.

7.3.1 Vkládání slov s nelexikálním významem

Vkládání slov s nelexikálním významem se týká výhradně víceslovných termínů a narušuje jejich kompaktnost a hranice. Jako slova s nelexikálním významem jsou v této práci chápána např. zájmena, determinanty či předložky. Tato slova jsou předcházena nejméně jedním slovem, které je součástí termínu a zároveň jsou alespoň jedním takovým slovem následována (logicky se nejedná o tutéž část termínu). V důsledku toho se za vkládání slov s nelexikálním významem nepovažuje situace, kdy je např. celý termín předcházen předložkou či determinantem. Do sémantických polí SPCZ1 a SPFR1 se tento nijak nepropisuje a není zde nijak zachycen. Lze ho pozorovat pouze v korpusech SPCZ0 a SPFR0.

V případě SPCZ0 českých termínů je tento jev reprezentován zejména vkládáním zájmen (především zájmen ukazovacích nebo přivlastňovacích) z důvodů koreference s jiným anaforickým prvkem či pro zdůraznění určité části termínu. Nejedná se o příliš častý jev, narazit na něj lze spíše výjimečně. Za projev tohoto jevu lze považovat ustanovení § 724, v němž je uvedeno následující: „[...] *manželův věřitel požaduje zajištění své pohledávky* [...]“. V tomto případě je do termínu "zajištění pohledávky" vloženo přivlastňovací zájmeno „své“, které napomáhá orientaci v textu a určuje, o čí pohledávku se jedná.

Ve francouzském korpusu se lze setkat s tímto typem varianty například v podobě opozice různých determinantů, jako je tomu u dvojice „*prélever des biens communs*“ a „*prélever certains biens communs*“. Lze nalézt rovněž obdobu výše zmíněného příkladu z SPCZ0, tedy vložení prvku posesivní povahy do struktury termínu. Konkrétně se může jednat o termín "consentement du conjoint", který se ovšem v korpusu odpovídajícímu SPFR0 nachází pouze s vloženým přivlastňovacím determinantem v podobě „*consentement de son conjoint*“, například v části ustanovení art. 1574 Code civil: „[...] *des améliorations qui avaient été apportées pendant le mariage à des biens originaires donnés par un époux sans le consentement de son conjoint* [...]“. Podobně jako v českém korpusu je vložený element, přivlastňovací determinant *son*, použit z důvodu usnadnění porozumění textu a podobně jako v českém korpusu není možné nalézt použití tohoto termínu bez tohoto determinantu. I v SPFR0 je vkládání slov s nelexikálním významem spíše vzácné.

7.4 Vztahy mezi termíny – závěr

V této kapitole byla věnována pozornost vztahům mezi termíny. Ty lze podle jejich podstaty rozdělit na vztahy morfologické, lexikální a syntaktické.

Morfologické vztahy zahrnují morfosyntaktické varianty a flektivní varianty. Flektivní varianty úzce souvisí s gramatikou daného jazyka a jsou způsobeny primárně tím, že jako zdroj konceptů-termínů v této práci slouží korpusy a nikoli např. glosáře, kde by se koncepty-termíny nacházely výhradně ve své základní podobě (infinitiv / nominativ) a mimo kontext. V rámci autentických textů koncepty-termíny podléhají flexi pod vlivem syntaxe, což má za příčinu změny jejich formy. Oproti tomu morfosyntaktické varianty představují změnu termínu co do slovního druhu, aniž by přitom došlo ke změně konceptu (vyjma nuancí způsobených změnou slovního druhu).

V lexikální rovině je zkoumána zejména slovotvorba, ať už prostřednictvím derivace, vytváření víceslovných termínů či naopak zkracováním termínů. Specifickou kategorií představují lexikální varianty a slabé syntaktické varianty, kdy dochází k nahrazení části termínu jiným prvkem, přičemž ovšem koncept zůstává v obou případech stejný. V případě terminologické rozmanitosti a neustálenosti je pak synonymním výrazem nahrazen celý termín beze zbytku, ovšem koncept opět zůstává identický.

Nakonec syntaktická rovina se věnuje narušování kompaktnosti struktury termínů prostřednictvím vkládání slov s nelexikálním významem, zejména v podobě zájmem či determinantů.

Ačkoli vztahy mezi termíny jistě nepostrádají zajímavosti, v dalších částech této práce se pozornost zaměří výhradně na vztahy významové, tedy na vztahy mezi koncepty a/nebo propozičními strukturami.

8 SÉMANTICKÉ VZTAHY

První skupinou významových vztahů, které budou podrobeny analýze, představují sémantické vztahy. Jelikož se jedná o vztahy s dlouho tradicí, kterým se věnují četné publikace (namátkou Geeraerts: 2010, Nyckees: 1998, Zuffrey a Moeschler: 2012, Touratier: 2010, L'Homme: 2004 a 2020, Cornu: 2005 a další), lze je nazvat jako tradiční sémantické vztahy. Mezi ně náleží synonymie, opozice, hierarchické vztahy a polysémie.⁵⁹ Těmto vztahům bude věnována pozornost v této kapitole v perspektivě zkoumaných sémantických polí SPCZ1 a SPFR1. V teoretické rovině byly tyto vztahy rozebrány dříve v 2.4 Sémantické vztahy.

Je třeba zmínit, že pokud byla pro zachycení některých konceptů v rámci SPCZ1 a SPFR1 použita artificiální pojmenování (viz 5.5.1 Artificiální pojmenování), pak u těch vztahů, kde je forma označení konceptu relevantní (zejména tedy 8.1 Synonymie a 8.4 Polysémie) nejsou artificiální pojmenování brána v úvahu a jsou z analýzy automaticky vyloučena. Pokud jsou artificiální pojmenování užitá v textu této práce, jsou vždy označena pomocí hvězdičky (*), aby bylo možné je bezpečně odlišit od termínů. Lze rovněž připomenout, že pokud je nějaký termín polysémi, dílčí koncepty jsou rozlišeny pomocí římských číslic (např. *patrimoine commun I* a *patrimoine commun II*).

Sémantické vztahy v rámci SPCZ1 a SPFR1 byly zpracovány rovněž v Hodková: 2022b.

U všech vztahů bude uveden počet výskytů v obou polích v absolutních číslech a také přepočtení výskytů daného vztahu na počet konceptů v daném poli (bez ohledu na to, zda konkrétní instance daného vztahu existuje mezi dvěma koncepty nebo třemi a více).

8.1 Synonymie

Synonymie označuje vztah, kdy pro jeden koncept existuje více než jedno pojmenování, v případě právního jazyka pak více než jeden termín. Synonymii v terminologii se věnuje nemálo autorů. Například Tomášek (2003: 70) ji označuje za nežádoucí jev, který odporuje požadavkům kladeným

⁵⁹ Polysémii a synonymii lze přinejmenším do určité míry chápat jako vztahy mezi termíny, neboť je pro jejich určování a studium podstatné pojmenování konceptu. V této práci je jejich analýza zahrnuta do této kapitoly vzhledem k tradičnímu zařazování těchto vztahů mezi vztahy sémantické.

na právní jazyk. Rovněž Gerloch a Knapp (2001: 173) se k synonymii v právních textech stavějí odmítavě. Podobně se k tomuto tématu vyjadřuje důvodová zpráva k NOZ (C5), která uvádí, že lexikum NOZ „se snaží o terminologickou jednotnost, a užívá tedy co možná pro stejné pojmy stejná slova a pro různé pojmy slova různá.“ Cornu (2005: 174) se sice k synonymii v právních textech nevyjadřuje vysloveně negativně, ale uvádí, že právní jazyk je pro synonymii nepřiznivý („défavorable“). Přinejmenším v rámci SPCZ1 by tedy synonymie měla být neexistujícím či alespoň vzácným jevem. Druhy synonymie, které budou uváděny v této práci, jsou synonyma dokonalá, kontextová a zdánlivá.

V souvislosti se synonymií lze zmínit ještě několik pojmů, s nimiž pracují různí autoři. Cornu (2005: 174) hovoří o relativní synonymii, která se týká polysémních termínů. Jelikož takové termíny označují více různých konceptů, případná synonyma nejsou synonymní ke všem takto označovaným konceptům, ale zpravidla jen k jednomu z nich. Z jiného úhlu pohledu na zaměnitelnost termínů pohlíží Gerloch a Knapp (169-170). Ti rozlišují designát a význam. Designátem rozumí koncept sám o sobě, tedy izolovaný od struktury pojmového pole a dalších konceptů, zatímco význam pro tyto autory představuje tentýž koncept, ovšem v perspektivě pojmové struktury a ve vztahu s dalšími koncepty. Pokud je u dvou termínů synonymní jak designát, tak význam, jedná se podle těchto autorů o vztah totožnosti (autoři uvádějí příklady *choť – manžel*). Pokud je shodný pouze designát, ale nikoli význam, pak se podle nich jedná o rovnomocenost čili ekvipolenci (autoři uvádějí příklady *neopominutelní dědicové – potomci zůstavitelovi*). Tyto perspektivy v této práci nicméně nebudou na získaná data aplikovány a jsou uvedeny spíše pro úplnost.

8.1.1 Dokonalá synonymie

Dokonalá synonymie představuje situaci, kdy jsou dva termíny naprosto zaměnitelné v jakémkoli kontextu. Cornu (2005: 173) uvádí, že dokonalá synonyma („véritables synonymes“) je v právním jazyce velmi vzácná. L'Homme (2020: 162) uvádí totéž o obecné jazyce. Častěji se podle Cornua jedná o zdánlivou synonymii („fausse synonymie“), kdy mezi jednotlivými termíny existuje určitá nuance buď s ohledem na koncept nebo na stylistiku (viz níže 8.1.3 Zdánlivá synonymie).

Jelikož vztah synonymie kromě srovnávání míry shodnosti konceptů operuje rovněž s termíny, které je označují, lze tento vztah dát do souvislosti s některými ze vztahů, které byly analyzovány

v předchozí kapitole jakožto vztahy mezi termíny (viz 7 Vztahy mezi termíny). Jedná se o vztahy terminologické rozmanitosti (viz 7.2.4 Terminologická rozmanitost a neustálenost), lexikální varianty (viz 7.2.5 Lexikální varianty), morfosyntaktické varianty (viz 7.1.1 Morfosyntaktické varianty), slabé syntaktické varianty (viz 7.2.6 Slabé syntaktické varianty) a některé případy zkracování termínů (viz 7.2.3 Zkracování termínů) (ostatní případy zkracování termínů vedou ke kontextové synonymii, viz níže 8.1.2 Kontextová synonymie). Tyto typy vztahů již z povahy věci propojují dokonale synonymní termíny.

Oproti teoretickým východiskům lze tedy konstatovat, že dokonalých synonym bylo nalezeno poměrně vysoké množství, přičemž tato synonyma vznikla v důsledku několika rozličných vazeb mezi termíny. SPCZ1 obsahuje 15 (4,9 %) případů dokonalé synonymie. Patří mezi ně mimo jiné skupiny termínů "výhradní majetek" – "výlučné vlastnictví", "manželský majetkový režim" – "režim společného jmění", "vážný důvod" – "závažný důvod" a další. V SPFR1 se lze setkat s 37 (4,3 %) případy dokonalé synonymie. Zmínit lze jako příklady "époux" – "conjoint", "décès" – "mort", "bien propre" – "bien personnel", "libre disposition" – "disposer librement" a další.

8.1.2 Kontextová synonymie

Tzv. kontextová synonymie představuje situaci, kdy dva (či více) termíny odkazují ke stejnému konceptu, ovšem tento synonymní vztah existuje pouze v konkrétním kontextu. Pokud by došlo k vytržení daných termínů z kontextu nebo k jejich užití v jiném kontextu, pak by se vztah synonymie neprojevil.⁶⁰

V případě SPCZ1 lze nalézt šest (2 %) příkladů kontextové synonymie, přičemž čtyři z toho jsou dány víceznačností zkrácených termínů. Zbylými příklady jsou dvojice "oba manželé" – "společně" a "smlouva o manželském majetkovém režimu" – "dědická smlouva". Poslední uvedený příklad lze blíže rozebrat. Mimo kontext se jedná o zcela odlišné koncepty, ovšem v kontextu ustanovení § 718 NOZ je uvedeno, že „*jedná-li se o uspořádání pro případ zániku manželství smrtí, považuje se v této části smlouva [o manželském majetkovém režimu] za smlouvu dědickou, má-li její náležitosti.*“ V tomto kontextu jsou tedy tyto dva termíny brány jako synonyma.

V SPFR1 lze kontextovou synonymii lze pozorovat u následujících skupin termínů: "accord entre

⁶⁰ Cornu (2005: 175) užívá termín „synonymie approximative“, který je nicméně chápán jinak než kontextová synonymie v pojetí této práce.

les parties" – "accord des époux", "vente" – "notification", "faculté" – "partage des biens personnels", "futurs époux" – "parties", "tuteur" – "personne en charge de protection I", "curateur" – "personne en charge de protection II", "majeur en tutelle" – "personne protégée I", "majeur en curatelle" – "personne protégée II", "régime I" – "communauté II" – "communauté de meubles et acquêts", "montant" – "solde en faveur d'époux", "convention I" – "parts inégales", "époux" – "auteur", "époux" – "parties", "l'un des époux" – "créancier", "acquêts nets" – "accroissement II", "régime de la communauté" – "régime légal", "communauté légale" – "régime légal", "l'un des époux" – "propriétaire par indivis", "dette I" – "obligation", "débiteur I" – "l'un des époux", "effet de la communauté" – "effet légué", "ensemble" – "solidairement", "conjoint habilité par justice" – "l'autre conjoint", "conventions spéciales" – "dispositions spéciales". Mezi kontextovou synonymií se v SPFR1 dále řadí většina případů zkracování termínů jako "l'autre conjoint" – "l'autre" nebo "époux testateur" – "testateur". Celkový počet případů kontextové synonymie v SPFR1 tedy odpovídá 57 (6,7 %) skupinám termínů. Při pohledu na jednotlivé příklady je patrné, že obvykle je jeden termín z dvojice specifitější (např. "majeur en tutelle", "propriétaire par indivis", "conjoint habilité par justice") a druhý obecnější (např. "personne protégée I", "époux", "l'autre conjoint"). U těchto „obecnějších“ termínů je zpravidla nutné pracovat s konkrétním kontextem, v němž se termíny objevují, aby bylo možné přesně určit, jaký koncept označují. Právě z toho vyplývá, že se jedná o kontextovou synonymií a nikoli o synonymií dokonalou. Typicky u jednoho z termínů u dvojice není možné mimo konkrétní kontext synonymní vztah pozorovat.

8.1.3 Zdánlivá synonymie

Zdánlivá synonymia („synonymes apparents“, „faux synonymes“), jak je definuje Cornu (2005: 175), představují situaci, kdy na první pohled dva termíny označují tentýž koncept, ovšem ve skutečnosti mezi nimi existují stylistické nebo sémantické nuance. Navzdory svému názvu se tedy taková situace za synonymia považovat nedá. Vzhledem k definici zdánlivé synonymie je určení nějaké skupiny termínů jako zdánlivě synonymních do jisté míry závislé na subjektivní názoru lingvisty.

V rámci SPCZ1 se lze domnívat, že se tento jev může týkat termínů "návrh manžela" (I, II, III) – "žádost manžela" a "smlouva manželů" (I, II) – "dohoda manželů". Na první pohled se může zdát, že se jedná o alternativní vyjádření téhož, ve skutečnosti však tyto termíny označují odlišné koncepty.

V SPFR1 se zdánlivá synonymie projevuje v několika málo případech. Zdánlivou synonymií lze pozorovat u termínů "conventions matrimoniales" – "contrat de mariage". Diskrepance v označovaných konceptech v tomto případě spočívá v tom, že *conventions matrimoniales* je významově širší koncept než *contrat de mariage*. Určitá významová nuance je patrně pozorovatelná rovněž u dvojice "mandat" – "procuration". Za zmínku stojí rovněž termíny "régime de communauté" – "régime de la communauté". Ty se na první pohled zdají být pouhými variantami (viz 7.2.6 Slabé syntaktické varianty) v důsledku prezence/absence determinantu. Ovšem při bližším zkoumání konceptů se ukazuje, že v případě *régime de communauté* se jedná obecně o jakýkoli režim společného jmění, zatímco v případě *régime de la communauté* je označován konkrétní typ režimu a to *communauté légale* (a v důsledku toho je "régime de la communauté" synonymní s "communauté légale"). Podobně by za zdánlivou synonymií bylo možné považovat termíny "actif de la communauté" – "actif commun" a obdobná dvojice "passif de la communauté" – "passif commun", které se na první pohled zdají být morfosyntaktickými variantami, ale ve skutečnosti se vždy první termín z jmenovaných dvojic týká *communauté légale* a druhé jmenované pak *communauté de meubles et acquêts*. Odhadnout celkový počet případů zdánlivé synonymie je ovšem poněkud obtížné vzhledem k určitému subjektivnímu faktoru osoby, která sémantická pole analyzuje.

8.1.4 Synonymie – shrnutí

Vztah synonymie je možné pozorovat jak v SPCZ1, tak v SPFR1. Při součtu případů dokonalé a kontextové synonymie lze v SPCZ1 nalézt 21 (6,8 %) a v SPFR1 94 (11 %) příkladů (typicky dvojic) synonymních termínů. Je tedy zřejmé, že tento jev se v SPFR1 vyskytuje s vyšší frekvencí, jak v absolutních, tak v relativních číslech, což je zřejmě dáno rozsahem korpusů a také vyššími tendencemi k rozmanitosti a variantám co do užívané terminologie v rámci SPFR0 oproti SPCZ0. Obě sémantická pole obsahují příklady jak dokonalé synonymie, tak kontextové synonymie. V obou polích lze rovněž pozorovat několik příkladů tzv. zdánlivá synonymie.

8.2 Opozice

Lze uvést dva druhy vztahů, které lze klasifikovat jako opozici a které budou analyzovány v této práci. Jedním je antonymie (viz níže 8.2.1 Antonyma) a tím druhým kontrastivita (viz

8.2.2 Kontrastiva). Tyto dva typy vztahů je třeba důsledně odlišovat, byť je třeba říci, že v některých případech je hranice mezi nimi velmi tenká a v některých publikacích zaměřených na sémantické vztahy jsou směřovány. Antonymie představuje takový vztah, kdy dva termíny označují opačné koncepty, např. *vlevo – vpravo*, *horký – studený*, *známý – neznámý* a podobně. Oproti tomu kontrastiva (L'Homme, 2020) se nacházejí v opozici typicky pod vlivem konvence (např. *Slunce – Měsíc*, *pes – kočka*, *muž – žena*) nebo taxonomie (např. *ptáci – savci – ryby – plazi...*).⁶¹ Ačkoli např. koncepty *pes* a *kočka* stojí v určité opozici jakožto nejpoblíbenější domácí mazlíčci, zcela jistě nelze *psa* označit za opak *kočky*. L'Homme (2020) mimo kontrastiva uvádí ještě další typy opozic odlišných od antonym. Pro tento výzkum jsou významná zejména konverziva související se změnou perspektivy. To by zahrnovalo takové koncepty jako třeba *dluh – pohledávka*, které Cornu (2005: 179-180) chápe jako *opposants de classification*. Podrobnější rozebrání tohoto vztah viz 2.4.4.1 Další typy opozice. Jelikož tato práce se zaměřuje na právní jazyk a právní koncepty, vycházíme z definice, kterou uvádí Cornu, s níž pak souvisí definice kontrastiv od L'Homme. V následujících částech této práce je pro tento vztah z důvodu stručnosti a elegantnosti volen výraz „kontrastiva“ (namísto „opposants de classification“), přičemž kontrastiva a konverziva podle klasifikace L'Homme jsou smíšena do jedné kategorie (podobně jako je nerozlišuje Cornu), protože jejich rozlišování není pro naše potřeby relevantní.

8.2.1 Antonymie

Před uvedením konkrétních příkladů tohoto jevu je třeba zmínit, že pokud některý z uvedených konceptů je zároveň synonymní s jiným konceptem, pak se obě synonyma nacházejí v opozici vůči danému antonymu. O tomto jevu v souvislosti s právními koncepty se zmiňují např. Gerloch a Knapp (2001: 170). Následující výčet pak v takovém případě uvádí jen jedno z možných synonym.

V případě SPCZ1 lze nalézt následující příklady vztahu antonymie: *režim rozšíření rozsahu společného jmění v zákonném režim – režim zúžení rozsahu společného jmění v zákonném režimu*, *nabytí součástí společného jmění – pozbytí součástí společného jmění*, *souhlas druhého manžela – nesouhlas*, *zvýšení hodnoty společného majetku vynaloženého na výhradní majetek manžela** – *snížení hodnoty společného majetku vynaloženého na výhradní majetek manžela**, *zvýšení hodnoty výhradního majetku manžela vynaloženého na společný majetek** – *snížení hodnoty výhradního*

61 Žádný z těchto příkladů není součástí SPCZ1 či SPFR1.

majetku manžela vynaloženého na společný majetek*, *zvýšení hodnoty výhradního majetku manžela** – *snížení hodnoty výhradního majetku manžela**. Je patrné, že ve většině případů je antonymie obsažená v opozici dvou slov v rámci komplexních termínů, jako „rozšíření“ – „zúžení“ či „nabytí“ – „pozbytí“.

V rámci SPFR1 lze antonymický vztah pozorovat u následujících konceptů: *totalité de dettes – moitié de dettes*, *partage égal – partage inégal*, *part égale – parts inégales*, *déficit – accroissement II*, *ensemble – séparément*. V některých případech je antonymie na úrovni termínů tvořena lexikálně (např. "déficit" – "accroissement II"), v jiných morfologicky pomocí prefixů vyjadřujících zápor („égal“ – „inégal“).

V SPCZ1 lze tedy antonymický vztah nalézt u 7 (2,3 %) dvojic termínů, v SPFR1 u 5 (0,6 %). Vzhledem k tomu, že se počty členů obou sémantických polí pohybují v řádu stovek, je zřejmé, že antonymie je jev poměrně vzácný, zejména v poměru k celkovému počtu konceptů. Není to ovšem příliš překvapivé vzhledem k tomu, že právo je člověkem vytvořený soubor norem, a opozice právních konceptů je proto v mnoha případech dán spíše územ nebo skutečně opačným vztahem.

8.2.2 Kontrastivita

Do opozice, kterou lze klasifikovat jako kontrastiva (podle terminologie používané L'Homme 2020: 168-169) či „opposants de classification“ (podle terminologie, kterou užívá Cornu (2005: 179-181), případně protikladnost pojmů⁶² (Gerloch a Knapp, 2001: 170), lze postavit následující skupiny konceptů:

- *jeden manžel – oba manželé*
- *zákonný režim – smluvený režim – režim založený rozhodnutím soudu*
- *běžné záležitosti – ostatní záležitosti**
- *oprávněný – zavázaný*
- *práva – povinnosti*
- *jeden z manželů – druhý manžel*
- *manželé – snoubenci*
- *smlouva snoubenců o manželském majetkovém režimu – smlouva manželů o manželském majetkovém režimu*

⁶² Z textu publikace Gerlocha a Knappa (2001: 170) vyplývá, že tito autoři vnímají rozdíl mezi kontrastivy a antonymy, ale co do terminologie je směřují.

- rozsah zákonného režimu – rozsahu jiného režimu společného jmění
- obsah zákonného režimu – obsah jiného režimu společného jmění
- doba vzniku zákonného režimu – doba vzniku jiného režimu společného jmění
- jednotlivé věci – soubory věci
- existující součásti společného jmění – budoucí součásti společného jmění
- režim oddělených jmění – režim vyhradzující vznik společného jmění ke dni zániku manželství – režim rozšíření rozsahu společného jmění v zákonném režimu – režim zúžení rozsahu společného jmění v zákonném režimu
- dohoda manželů I – rozhodnutí soudu VI
- dohoda manželů o součástech společného jmění v dosavadním režimu – rozhodnutí soudu o součástech společného jmění v dosavadním režimu
- samostatné právní jednání* - právní jednání se souhlasem druhého manžela*
- obydlí s rodinnou domácností manželů* - obydlí jednoho z manželů – obydlí nezletilého dítěte
- smlouva manželů II – rozhodnutí soudu I
- smlouva manželů o správě součástí společného jmění – smlouva snoubenců o správě součástí společného jmění
- rovný díl – dohoda manželů II*
- smlouva manželů I – rozhodnutí soudu VII
- změna zákonného majetkového režimu – vyloučení zákonného majetkového režimu
- náhrada společného majetku vynaloženého na výhradní majetek manžela* – náhrada výhradního majetku manžela vynaloženého na společný majetek*
- snížení hodnoty výhradního majetku manžela* – snížení hodnoty společného jmění*
- zvýšení hodnoty výhradního majetku manžela* – zvýšení hodnoty společného jmění*
- zvýšení hodnoty společného majetku vynaloženého na výhradní majetek manžela* – zvýšení hodnoty výhradního majetku manžela vynaloženého na společný majetek*
- snížení hodnoty společného majetku vynaloženého na výhradní majetek manžela* – snížení hodnoty společného majetku vynaloženého na výhradní majetek manžela*
- pohledávky II – dluhy
- hmotné věci movité I – hmotné věci movité II – věci nemovité – ostatní majetková práva
- pohledávka I – pohledávky II
- účinky zrušení společného jmění – účinky zániku společného jmění – účinky zúžení společného jmění
- zrušené společné jmění – zaniklé společné jmění – zúžené společné jmění

- *zrušení společného jmění – zánik společného jmění – zúžení rozsahu společného jmění*
- *manželé – bývalí manželé*
- *nabývání práva – zavazování se*

V SPFR1 se opozice odpovídajícím kontrastivům projevuje u následujících skupin konceptů:

- *futurs époux – époux*
- *séparation de biens – autres mesures judiciaires de protection*
- *dispositions générales – dispositions spéciales*
- *masse commune active – masse commune passive*
- *récompense XVII – récompense XVIII*
- *solde en faveur de la communauté – solde en faveur d'époux*
- *argent comptant – meuble de la communauté – immeuble de la communauté*
- *époux responsable – l'autre conjoint*
- *dette commune – dette personnelle*
- *dette personnelle – créance personnelle*
- *testateur – époux testateur*
- *actif commun – actif de la communauté*
- *actif commun – passif commun*
- *actif commun – actif I*
- *fraction d'actif – fraction de passif*
- *passif commun – passif de la communauté*
- *survivant – époux prédécédé*
- *meubles présents – meubles à venir*
- *immeuble présents – immeubles à venir*
- *meuble présents – immeubles présents*
- *meubles à venir – immeubles à venir*
- *dettes présentes – dettes futures*
- *avant le mariage – pendant le mariage*
- *l'un des époux – l'autre*
- *au jour de mariage – pendant le mariage*
- *preuve de la consistance du patrimoine originaire – preuve de la consistance du patrimoine final**
- *consistance du patrimoine originaire – consistance du patrimoine final*
- *actif II – passif II*

- *créancier – débiteur II*
- *consentement des deux époux – consentement de l'autre conjoint*
- *patrimoine originaire d'un époux – patrimoine final d'un époux*
- *époux débiteur II – époux créancier*
- *valeur fournie pendant le mariage – indemnité II*
- *communauté conventionnelle – communauté légale*
- *meuble – immeuble*
- *impossibilité morale – impossibilité matérielle*
- *père – mère – ascendant*
- *biens propres – bien commun*
- *récompense V – récompense VI*
- *biens propres – dette personnelle*
- *débiteur I – créancier d'un des époux**
- *époux débiteur I – créanciers*
- *actif de la communauté – passif de la communauté*
- *époux privé de ses pouvoirs – conjoint habilité par justice*
- *conjoint demandeur – époux déssaisi*
- *bien personnel – bien de l'autre*
- *actif II – actif III*
- *fruits perçus – fruits consommés frauduleusement – fruits non perçus par négligence*
- *mort – absence déclarée – séparation de corps – divorce – séparation de biens – changement du régime matrimonial*

V SPCZ1 je 36 (11,7 %) případů kontrastiv, v SPFR1 49 (5,7 %) případů. Zatímco v SPFR1 lze pozorovat tento typ vztahu pouze mezi dvojicemi konceptů, v SPCZ1 se objevuje i mezi trojicemi či čtveřicemi (např. *réžim rozšíření rozsahu společného jmění v zákonném režim – režim zúžení rozsahu společného jmění v zákonném režim – režim oddělených jmění – režim vyhrazující vznik společného jmění ke dni zániku manželství*). I v SPCZ1 je však kontrastivita mezi dvojicemi častější než mezi početnějšími skupinami konceptů.

Není bez zajímavosti, že v obou sémantických polí lze nalézt případy, kdy se jeden koncept nachází v opozici kontrastivního typu vůči několika jiným konceptům v různých perspektivách.⁶³ Tato

⁶³ Cornu (2005: 178-179) používá termín „opposition tournante“, ovšem pro popis poněkud odlišného jevu. Cornu takto nazývá opozici jednotlivých významů polysémních termínů vůči odlišným konceptům (v závislosti na to, který význam je aplikován), zatímco v tomto případě zůstává koncept totožný, ale mění se použitá perspektiva,

vícestranná opozice se projevuje zejména v SFPR1, zatímco v SPCZ1 lze nalézt jen jeden příklad. Příkladem v SPFR1 může být koncept *dette personnelle* (dluh jen jednoho z manželů), který stojí v opozici vůči konceptu *dette commun* (dluh společný oběma manželům) a zároveň v opozici vůči konceptu *créance personnelle* (pohledávka jen jednoho z manželů) a konceptu *bien personnel* (věc náležící jednomu z manželů). Jsou zde tedy patrně tři odlišné perspektivy: první z nich zkoumá, zda je dluh společný oběma manželům, či nikoli, zatímco druhá vnímá určitou peněžní částku z pohledu věřitele a dlužníka. Třetí pak rozlišuje, zda se jedná o jmění aktivní, nebo pasivní. Podobně lze více perspektiv vnímat u *passif de la communauté* (soubor dluhů v režimu společného jmění *communauté légale*) v opozici vůči *actif de la communauté* (soubor majetku v režimu společného jmění *communauté légale*) a zároveň v opozici vůči *passif commun* (soubor dluhů v režimu společného jmění *communauté des meubles et acquêts*). V první zmíněné perspektivě tedy vůči sobě stojí v opozici dvě složky režimu *communauté légale*, zatímco ve druhé se jedná o soubor dluhů, ovšem ve dvou různých režimech správy společného jmění. Příkladem tohoto jevu v SPCZ1 je koncept *hmotná věc movitá II*, který stojí v opozici vůči *hmotná věc movitá I* (jedná se o perspektivu založenou na výlučném užívání v případě vypořádání společného jmění) a zároveň v opozici vůči *věc nemovitá* (perspektiva podle rozdělení různých druhů věcí).

V SPCZ1 se pak v návaznosti na výše uvedené lze setkat se situací, kdy stojí v opozici nikoli jednotlivé koncepty, ale celé skupiny konceptů. Jedná se o následující skupiny: *hmotná věc movitá I* – (*hmotná věc movitá II* + *věc nemovitá*) – (*majetková práva* + *dluhy* + *pohledávky*). Vztah opozice mezi těmito třemi skupinami konceptů je založený na ustanovení § 741 NOZ s ohledem na vypořádání společného jmění ze splnění zákonem daných podmínek.

V některých případech se kontrastivní vztah projevuje v SPCZ1 a v SPFR1 u tematicky obdobných skupin konceptů. Příkladem mohou být jednotlivé typy režimů (*zákonný režim* – *smluvený režim* – *režim založený rozhodnutím soudu* v SPCZ1 a *communauté légale* – *communauté conventionnelle* v SPFR1) nebo náhrady vynaloženého společného majetku na výhradní majetek a naopak (koncepty *výhradní majetek jednoho z manželů vynaložený na společný majetek** – *společný majetek jednoho z manželů vynaložený na výhradní majetek** v rámci SPCZ1 a koncepty *récompense XVII* – *récompense XVIII* v rámci SPFR1).

Co do struktury SPCZ1 a SPFR1 lze říci, že kontrastiva v některých případech spadají do stejného dílčího sémantického pole (viz 6 Sémantická pole), například *récompense XVII* – *récompense XVIII*

---

proto termín „opposition tournante“ není v této práci užíván.

(<compte de récompenses>), *zákonný režim* – *smluvený režim* – *režim založený rozhodnutím soudu* (<manželský majetkový režim>) či *mort* – *absence déclarée* – *séparation de corps* – *divorce* – *séparation de biens* – *changement du régime matrimonial* (<cause de dissolution>). V SPFR1 pak můžeme pozorovat také situace, kdy jednotlivá kontrastiva spadají do odlišných dílčích polí, např. *actif commun* (<communauté de meubles et acquêts>) – *actif de la communauté* (<communauté légale>). V SPCZ1 se tato situace nevyskytuje.

8.2.3 Opozice – shrnutí

Dva typy opozice – antonyma a kontrastiva – jsou přítomné jak v SPCZ1, tak v SPFR1. Získaná data potvrdila očekávání, že antonyma budou méně zastoupena než kontrastiva, což je pravděpodobně dáno tím, že právo je soubor norem vytvořený člověkem. V SPCZ1 lze nalézt 7 příkladů antonymie a 36 kontrastiv, v SPFR1 pak 5 příkladů antonymie a 49 kontrastiv. Je tedy zřejmé, že počet kontrastiva se v obou zkoumaných sémantických polích objevují několikanásobně častěji než antonyma.

8.3 Hierarchické vztahy

Dalším typem vztahů, které budou zkoumány, jsou vztahy hierarchické, konkrétně hyponymie a meronymie.

8.3.1 Hyponymie

Hyponymie představuje vztah mezi koncepty, z nichž jeden je obecnější a nadřazený (hyperonymum) a nejméně jeden je specifitější a podřízený (hyponymum). Hyponymie se typicky objevuje v klasifikacích (např. obecný výraz *pták* a podřízená hyponyma *červenka*, *vrabec*, *špaček* a další).

Případné projevy tohoto hierarchického vztahu v rámci zkoumaných sémantických polí budou zapsány následujícím způsobem:

hyperonymum : hyponymum₁ + hyponymum₂ + ... + hyponymum_n.

Hierarchické vztahy představující hyponymii lze pozorovat v SPCZ1 i v SPFR1. Vzhledem k tomu, jakým způsobem se hyperonymie v obou dotčených sémantických polích projevuje, budou následně popsány dvě situace: případ, kdy jsou hyperonyma v rámci sémantických polí vyjádřena pomocí určitého konceptu-termínu, který je uveden v rámci SPCZ0 či SPFR0, a případ, kdy tomu tak není.

8.3.1.1 Explicitně vyjádřená hyperonyma

V rámci SPCZ1 lze pozorovat 15 (4,9 %) příkladů tohoto vztahu v podobě, kdy nadřazené i podřazené koncepty jsou ve zkoumaném korpusu explicitně vyjádřeny pomocí termínů. Jedná se o následující příklady:

- *manželský majetkový režim : zákonný režim + smluvený režim + režim založený rozhodnutím soudu*
- *manželé : bývalí manželé + snoubenci*
- *manželé : jeden z manželů + druhý manžel*
- *součást společného jmění I : zisk + podíl manžela + dluhy převzaté za trvání manželství + pohledávky z výhradního majetku + #částky + plody + užitky*
- *součást společného jmění I : užívat + udržovat + nakládat + hospodařit + spravovat*
- *zisk : zisk z výhradního majetku*
- *zánik manželství : zánik manželství smrtí*
- *smluvený režim : režim oddělených jmění + režim vyhrazující vznik společného jmění ke dni zániku manželství + režim rozšíření rozsahu společného jmění v zákonném režimu + režim zúžení rozsahu společného jmění v zákonném režimu*
- *závažný důvod : marnotratnosti jednoho z manželů + zajištění pohledávky + nepřiměřená rizika + podnikání jednoho z manželů + neomezeně ručící společník právnické osoby*
- *vypořádání společného jmění : zrušení společného jmění + zánik společného jmění + zúžení rozsahu společného jmění*
- *dluh : dluh jednoho z manželů : dluh z protiprávního činu jednoho z manželů*
- *povinnost : povinnost manžela*
- *pohledávka : pohledávka z výhradního majetku*
- *veřejná listina : smlouva o manželském majetkovém režimu*
- *smlouva o manželském majetkovém režimu : smlouva snoubenců o manželském majetkovém režimu + smlouva manželů o manželském majetkovém režimu*

Typicky je možné pozorovat tento vztah jen na dvou úrovních (hyperonymum a jedno nebo více hyponym). Poslední dva uvedené příklady nicméně představují třístupňovou hierarchii (*veřejná listina* : *smlouva o manželském majetkovém režimu* : *smlouva snoubenců o manželském majetkovém režimu* + *smlouva manželů o manželském majetkovém režimu*). V tomto případě je koncept *smlouva o manželském majetkovém režimu* hyperonymum pro koncepty *smlouva snoubenců o manželském majetkovém režimu* a *smlouva manželů o manželském majetkovém režimu*, ale zároveň se jedná o hyponymum podřízené konceptu *veřejná listina*. V tomto případě lze také pozorovat plnou tranzitivnost vlastností hyperonyma na všechna podřízená hyponyma, i když ta mu nejsou podřízená přímo, ale nachází se mezi nimi jeden stupeň. Charakteristiky, kterými se vyznačuje *veřejná listina* jsou aplikovatelné i na oba typy smluv o manželském majetkovém režimu (což ostatně vyplývá i z příslušných ustanovení NOZ).

Ve většině případů je jednomu hyperonymu podřízeno několik hyponym (která jsou navzájem ko-hyponyma). V několika případech (např. *veřejná listina* : *smlouva o manželském majetkovém režimu*) je hyponymum pouze jedno. Je ovšem třeba zmínit, že to s vysokou pravděpodobností souvisí s omezeními danými zvoleným korpusem. Při letmém pohledu do NOZ je patrné, že existují i další druhy veřejné listiny jako například *dohoda spoluvlastníků o správě nemovité věci*, *ujednání o odkladu zrušení spoluvlastnictví*, *stanovy společenství vlastníků*, *zástavní smlouva*, *statut svěřenského fondu* a další. Tyto koncepty už však nejsou součástí SPCZ1, a proto nejsou pro potřeby této práce brány v potaz.

V SPFR1 je k nalezení 36 (4,2 %) případů hyponymie, a to příklady následující:

- *époux* : *l'un des époux* + *l'autre conjoint*
- *époux* : *futurs époux*
- *époux* : *époux responsable* + *l'autre conjoint*
- *époux* : *époux survivant* + *époux prédécédé*
- *époux* : *époux créancier* + *époux débiteur II*
- *époux* : *conjoint habilité par justice* + *époux privé de ses pouvoirs*
- *époux* : *conjoint demandeur* + *époux déssaisi*
- *meubles* : *meuble de la communauté*
- *meuble de la communauté* : *meubles présents* + *meubles à venir*
- *immeubles* : *immeuble de la communauté*
- *immeuble de la communauté* : *immeubles présents* + *immeubles à venir*
- *régime matrimonial* : *communauté légale* + *communauté conventionnelle*

- *dette I : dette commune + dette personnelle*
- *bien II : bien personnelle + bien commun*
- *contrat de mariage : minute*
- *créanciers : créanciers non opposants*
- *contrat de mariage : contrat de mariage modifié*
- *cause de dissolution : mort + séparation de biens + séparation de corps + absence déclarée + divorce + changement de régime matrimonial*
- *tribunal : tribunal de grande instance*
- *prélèvement I : prélèvement en biens communs*
- *prélèvement I : prélèvement proportionnelle*
- *opération de partage : prélèvement en biens communs + prélèvement II + règlement en nature*
- *modifier communauté légale : communauté de meubles et acquêts + prélèvement moyennant indemnité + préciput + parts inégales + communauté universelle*
- *régime de participation aux acquêts : patrimoine final + patrimoine originaire*
- *patrimoine originaire : patrimoine originaire d'un époux*
- *dissolution du régime matrimonial : dissolution de la communauté*
- *patrimoine final : patrimoine final d'un époux*
- *preuve I : preuve par témoignage + pruve par présomption + preuve préconstitué*
- *écrit : titre de famille + registre + papier domestique + document de banque + facture*
- *bien I : meuble + immeuble*
- *fruits I : fruits consommés fradeuleusement*
- *propre pas nature : vêtements à l'usage personnel + lignes à l'usage personnel + action en réparation de dommage corporel + action en réparation de dommage moral + créance inaccessible + pension inaccessible + bien de caractère personnel* + droits exclusivement attachés à une personne + instrument de travail nécessaire à la profession*
- *biens propres : propre par nature*
- *dette I : entretien de ménage + éducation des enfants*
- *donner à bail : fonds rural dépendant de la communauté + immeuble à l'usage artisanal dépendant de la communauté + immeuble à l'usage commercial dépendant de la communauté + immeuble à l'usage industriel dépendant de la communauté*
- *mandat : mandat tacite*

la communauté : meubles présents + meubles à venir a *immeubles : immeuble de la communauté : immeubles présents + immeubles à venir*. Dále SPFR1 podobně jako SPCZ1 vykazuje případy hyponymie, kdy se objevuje pouze jedno hyponymum.

Zatímco v SPCZ1 je hyponymický vztah mezi koncepty typicky dán pomocí výčtu (např. § 717 odst. 1: „*Smluvený režim může spočívat v režimu oddělených jmění, v režimu vyhrazujícím vznik společného jmění ke dni zániku manželství, jakož i v režimu rozšíření nebo zúžení rozsahu společného jmění v zákonném režimu.*“), v SPFR1 se častěji lze setkat s tím, že jednotlivá hyponyma vztahující se k jednomu hyperonymu jsou roztroušena v rámci delšího úseku textu. Ojediněle se lze setkat i s výčtem, například art. 1441 Code civil uvádí: „*La communauté se dissout : 1° par la mort de l'un des époux ; 2° par l'absence déclarée ; 3° par le divorce ; 4° par la séparation de corps ; 5° par la séparation de biens ; 6° par le changement du régime matrimonial.*“ Oproti tomu kupříkladu hyponymie *opération de partage : prélèvement moyennant indemnité + règlement en nature + prélèvement en biens communs*, zejména pak ko-hyponymický vztah mezi jednotlivými hyponymy, je patrná až po prostudování značné části korpusu SPFR0. Zatímco vztah mezi hyperonymem *opération de partage* a hyponymem *prélèvement en biens communs* je uveden v art. 1474, u *prélèvement moyennant indemnité* je to v art. 1514 a u *règlement en nature* v art. 1576. Je tedy třeba projít více než 100 ustanovení, než může být stanoveno, že tyto tři koncepty jsou ko-hyponyma v souvislosti s *opération de partage*. Tento postup při vyhledávání a identifikaci hyponym v rámci SPFR1 převažuje nad výčtem (který je dominantní v SPCZ1).

V SPFR1 se lze setkat rovněž s jevem, kdy jeden koncept figuruje jako hyperonymum pro různé skupiny hyponym. Asi nejvýraznější je tento fenomén u konceptu *époux*, který představuje hyperonymum pro sedm odlišných skupin hyponym, jak ukazuje výše uvedený seznam. Na první pohled se může zdát zbytečné rozlišovat dotčená hyponyma do zvláštních skupin, ovšem pravdou je, že tyto skupiny hyponym jsou pokaždé chápány v jiné perspektivě. Nezdá se vhodné směřovat dohromady kupříkladu koncepty *époux survivant* + *époux prédécédé* a koncepty *époux créancier* + *époux débiteur II*, protože ačkoli se ve všech případech jedná o blíže specifikované druhy manžela, jedná se o odlišné úhly pohledu. V prvním případě jde o rozdělení manželů v případě smrti jednoho z nich na zemřelého (*époux prédécédé*) a žijícího (*époux survivant*), ve druhém případě se pak jedná o rozlišení manželů v souvislosti s jejich vzájemných dluhem na věřitele (*époux créancier*) a dlužníka (*époux débiteur II*).

V souvislosti s hyponymii lze zmínit hierarchii dílčích sémantických polí, která již byla zmíněna

v 6 Sémantická pole. Pravdou je, že jen výjimečně lze zastřešující koncept dílčího pole a členy pole chápat v hyponymickém vztahu beze zbytku. Je to možné jen v rámci nejmenších polí, např. <bien I> a jeho hyponyma / členy tohoto pole *meuble* a *immeuble*. Obvykle buď hyponymický vztah není vůbec přítomný (členové pole jsou spíše související koncepty, nikoli ovšem koncepty podřízené ve smyslu slova hyponymie), nebo se v rámci pole vyskytují i nehyponymické koncepty, např. <manželský majetkový režim> má hyponyma / členy pole *zákonný režim – smluvený režim – režim založený rozhodnutím soudu*, nicméně tyto koncepty jsou zároveň zastřešují koncepty stejnojmenných dílčích polí, v nichž se nacházejí i další koncepty, které už nemají hyponymický vztah s konceptem *manželský majetkový režim*.

8.3.1.2 Absence hyperonyma

V obou zkoumaných sémantických polích se lze setkat s jevem, kdy je možné pozorovat nejméně dvě ko-hyponyma, ale zkoumaný korpus neobsahuje koncept, natož pak termín, který by mohl v daném případě sloužit jako hyperonymum.

Příkladem takové situace v SPFR1 je art. 1443 CC, který uvádí: „*Si, par le désordre des affaires d'un époux, sa mauvaise administration ou son inconduite, il apparaît que le maintien de la communauté met en péril les intérêts de l'autre conjoint, celui-ci peut poursuivre la séparation de biens en justice.*“ V tomto ustanovení jsou tři koncepty (*désordre des affaires d'un époux, mauvaise administration d'un époux, inconduite d'un époux*), které lze chápat jako pomyslná ko-hyponyma, ale korpus neobsahuje, ani nenaznačuje koncept, ať už s terminologickým označením nebo nikoli, který by mohl pro tyto koncepty představovat hyperonymum. Pro zachycení hyponymického vztahu by bylo možností uměle vytvořit jakési zastřešující hyperonymum. Zmíněné ustanovení by co do hyponymie mohlo být pak zapsáno následovně, přičemž nepůvodní hyperonymum je označeno symbolem #, jak uvádí následující příklad:

- *#cause de mise en péril d'intérêts de l'autre conjoint : désordre des affaires d'un époux + inconduite d'un époux + mauvaise administration d'un époux*

Obdobná situace nastává i v SPCZ1. Příkladem může být ustanovení § 711 odst. 2 NOZ, jehož znění je následující: „*Částky výdělku, platu, mzdy, zisku a jiných hodnot z pracovní a jiné výdělečné činnosti se stávají součástí společného jmění v okamžiku, kdy manžel, který se o jejich získání přičinil, nabyl možnost s nimi nakládat.*“ Je zde uveden výčet částek různé povahy, které jsou pro

danou doménu upraveny identickým způsobem. V korpusu však zcela chybí jim odpovídající hyperonymum. Bylo by sice možné zkrátka říci, že se jedná o součást společného jmění v zákonném režimu, nicméně v tom případě by zcela byl pominut zvláštní vzájemný vztah těchto konceptů, který je odlišný od vztahů s ostatními koncepty spadajícími do dílčího sémantického pole <součást společného jmění I>. Pro alespoň částečné zachycení takovýchto nuancí v rámci sémantického pole si lze opět představit hypotetické hyperonymum, např. *částky*⁶⁴. Zápis by pak mohl vypadat kupříkladu následovně:

- *#částky : částka platu + částka mzdy + částky výdělku + částka mzdy + částka jiných hodnot z pracovní činnosti + částka jiných hodnot z jiné výdělečné činnosti*

Ani v jednom sémantickém poli se nejedná o ojedinělý jev, ba spíše naopak, neboť absence hyperonym pro potenciální ko-hyponyma svou frekvencí převyšuje hyponymii s explicitně vyjádřeným hyperonymem (viz výše). V obou sémantických polích se tento jev vyskytuje v desítkách případů. Mezi příklady z SPCZ1 patří mimo jiné (kromě výše zmíněného *#částky*):

- *#výjimky ze součásti společného jmění v zákonném režimu : osobní potřeba jednoho z manželů + dar jednoho z manželů + dědictví jednoho z manželů + odkaz jednoho z manželů + náhrada nemajetkové újmy + výlučné vlastnictví + náhrada za poškození výhradního majetku + náhrada za ztrátu výhradního majetku + náhrada za zničení výhradního majetku*
- *#záležitosti : běžné záležitosti + ostatní záležitosti**
- *#obydli : obydlí s rodinnou domácností manželů* + obydlí jednoho z manželů + obydlí nezletilého dítěte*
- *#podnikání : společné podnikání manželů + podnikání jednoho z manželů + podnikání jednoho z manželů se souhlasem druhého manžela*
- *#věci : hmotné věci movité I + hmotné věci movité II + věci nemovité*
- *#pravidla vypořádání : stejné podíly II + potřeby nezaopatřených dětí + péče o rodinu* + péče o rodinnou domácnost + péče o děti + nabytí majetkových hodnot náležejících do společného jmění + udržení majetkových hodnot náležejících do společného jmění + náhrada společného majetku vynaloženého na výhradní majetek manžela* + náhrada výhradního majetku manžela vynaloženého na společný majetek**

V rámci SPFR1 lze pak nalézt mimo jiné (a mimo výše zmíněné *#cause de mise en péril des*

⁶⁴ Tento pomyslný koncept, ani žádné další, které jsou označeny symbolem „#“, není součástí polí SPCZ1 či SPFR1 a je uveden pouze textu této práce pro snazší představení si, jak je hyponymie (či níže meronymie) v konkrétních případech zamýšlena.

intérêts de l'autre conjoint) tyto příklady:

- *#personne en charge de mesures de protection : tuteur + curateur*
- *#personne protégée : majeur en tutelle + majeur en curatelle*
- *#solde : solde na faveur d'époux + solde en faveur de la communauté*
- *#communauté dissoute : communauté dissoute par divorce + communauté dissoute par séparation de biens + communauté dissoute par séparation de corps*
- *#actes : acte d'administration + acte conservatoire + acte de disposition*
- *#confusion : confusion du mobilier + confusion de dettes*
- *#aïeux : père + mère + ascendent*

Lze se zamýšlet nad tím, proč se tento jev vyskytuje v poměrně vysoké míře, a dokonce častěji než hyponymie s explicitně vyjádřenými hyperonymy. O skutečné příčině se lze jen dohadovat, nicméně jako možný důvod se jeví skutečnost, že právní termíny a koncepty zpravidla nepodléhají natolik striktní nomenklatuře, jako je tomu například v případě přírodních věd. Snadno si lze představit známé členění druhů v biologii na říše, řády, čeledi, rody a další. V prostředí práva se ale s něčím podobným v takto detailní podobě setkat nelze. Existují samozřejmě určité náznaky zejména v teorii práva, kdy lze například trestní právo rozlišit na hmotné a procesní, ale taxonomie srovnatelná se zmíněnou biologii absentuje. Lze se v této souvislosti ptát, zda by vůbec takto striktní členění v případě práva mělo smysl. Domníváme se, že pokud by do textů právních předpisů byla nějakým způsobem vpravena v současné době absentující hyperonyma, mohlo by to vést k větší nesrozumitelnosti a neprůhlednosti právní předpisů. Ostatně tato hyperonyma by mohla být nadbytečná, jelikož právní předpisy jsou ve stávající podobě do značné míry srozumitelné i laikům, aniž by tam zmíněná hyperonyma byla uvedena.

8.3.2 Meronymie

Meronymie je hierarchický vztah, který lze charakterizovat jako vztah mezi celkem (holonymum) a jeho částmi (meronyma).

Podobně jako výše u v případě vztahu hyponymie (viz 8.3.1 Hyponymie) se budou jednotlivé příklady tohoto hierarchického vztahu zapisovat v podobě:

holonymum : meronymum₁ + meronymum₂ + ... + meronymum_n.

L'Homme (2004: 3:48-63) uvádí 6 druhů meronymie. Jelikož toto rozdělení je relevantní pro analýzu meronymických vztahů v této kapitole, je namístě uvést je znovu (detailněji viz 2.4.1.2 Meronymie):

- I. jednotlivé části jsou od celku oddělitelné a navzájem heterogenní, přičemž jejich oddělení od celku s vysokou pravděpodobností ohrozí jeho fungování;
- II. jednotlivé části jsou oddělitelné od celku a navzájem stejného či podobného charakteru;
- III. jednotlivé části si zachovávají všechny vlastnosti celku;
- IV. jednotlivé součásti jsou esenciálními stavebními prvky celku a nelze je nijak jednoduše od celku oddělit;
- V. jednotlivé části představují jednotlivé fáze určité události či aktivity;
- VI. jednotlivé části představují dílčí místa většího prostoru.

Analýza jednotlivých případů meronymie v rámci SPCZ1 a SPFR1 ukázala, že přítomné jsou pouze dva typy meronymie podle klasifikace L'Homme. Konkrétně se jedná o tzv. typ II a tzv. typ V (číslování odpovídá uvedenému seznamu). Absence zbývajících typů je patrně ovlivněna obsahem korpusů SPCZ0 a SPFR0.

8.3.2.1 Meronymie typu II

V případě SPCZ1 se lze setkat pouze se šesti (2 %) projevy meronymie typu II:

- *zisk : část zisku*
- *společné jmění manželů : součást společného jmění manželů*
- *společné jmění II : součást společného jmění I*
- *společné jmění III : součást společného jmění II*
- *podílové vlastnictví obou manželů : stejné podíly I*
- *vypořádání společného jmění : stejné podíly II*
- *rozdělení příjmů z podnikání : rovný díl*

V SPFR1 se meronymie typu II dá pozorovat u následujících 16 (1,9 %) skupin konceptů:

- *communté légale : actif de la communauté + passif de la communauté*
- *communauté de meubles et acquêts : actif commun + passif commun*
- *certificat I : nom de résidence + lieu de résidence + noms + prénoms + qualité + demeures + date du contrat*

- *certificat II : noms + prénoms + date + qualités + résidence + lieu de demeure**
- *tribunal : président de tribunal*
- *masse commune : masse commune active + masse commune passive*
- *patrimoine originaire : actif originaire*
- *patrimoine final : actif III*
- *actif de la communauté : bien commun*
- *actif commun : bien commun*
- *masse commune active : bien commun*
- *patrimoine commun I : bien de la communauté*
- *patrimoine commun II : bien commun*
- *propriété personnelle : biens propres*
- *prix de bien propre : partie de prix de bien propre*
- *communauté universelle : meubles présents + meubles à venir + immeubles présents + immeubles à venir*

Z uvedených příkladů je patrné, že typicky se jedná o společné jmění a jeho části. Ačkoli v praxi se samozřejmě jedná o věci rozličného charakteru, lze domnívat, že v obecném smyslu slova je lze považovat za věci podobné povahy. Jediné výjimky jsou holonyma *certificat I* a *certificat II*, kde lze nicméně konstatovat, že všechna uvedená meronyma jsou údaje a tudíž obdobného charakteru.

Není bez zajímavosti, že v SPCZ1 tento typ meronymie nikdy nedisponuje více než jedním meronymem. Příklad jediného meronymum se objevuje i v SPFR1, kde se nicméně lze setkat i s případy, kdy je meronym přítomno více.

8.3.2.2 Meronymie typu V

Meronymii typu V lze v případě SPCZ1 pozorovat v 12 (3,9 %) případech:

- *součást společného jmění I : nabytí součásti společného jmění + pozbytí součásti společného jmění*
- *manželství : zánik manželství*
- *podíl manžela : nabytí podílu*
- *částka výdělků : nabytí možnosti nakládání s částkou výdělků*
- *částka zisku : nabytí možnosti nakládání s částkou zisku*

- *částka platu : nabytí možnosti nakládání s částkou platu*
- *částka mzdy : nabytí možnosti nakládání s částkou mzdy*
- *částka jiných hodnot z pracovní činnosti : nabytí možnosti nakládání s částkou jiných hodnot z pracovní činnosti*
- *částka jiných hodnot z jiné výdělečné činnosti : nabytí možnosti nakládání s částkou jiných hodnot z jiné výdělečné činnosti*
- *režim založený rozhodnutím soudu : zrušit společné jmění + obnovit společné jmění*
- *existující věc zapsaná do veřejného seznamu : uzavření manželství + zápis změny*
- *režim založený rozhodnutím soudu : zúžit stávající rozsah společného jmění + rozšíření společného jmění do zákonného rozsahu*

V případě SPFR1 pak lze najít 4 příklady:

- *homologation : demande d'homologation + décision d'homologation*
- *certificat I : officier de l'état civil + célébration de mariage*
- *prélèvement I : argent comptant + meuble de la communauté + immeuble de la communauté*
- *recouvrement de créance : biens existants + bien aliéné par donation entre vifs* + bien aliéné en fraude des droits de conjoint**

Při pohledu na uvedené příklady lze rozlišit dvě podskupiny meronym coby fází události. V některých případech můžeme fakt, že koncepty lze chápat jako fáze události, vyvodit z odpovídajících termínů či jejich částí, jako je tomu např. u *součást společného jmění I : nabytí součásti společného jmění + pozbytí součásti společného jmění* („nabytí“ – „pozbytí“). To je běžnější v SPCZ1. V SPFR1 lze nalézt jediný příklad, který by bylo možné k této podkategorii přiřadit: *homologation : demande d'homologation + décision d'homologation*, neboť logicky lze vyvodit, že nejprve dochází k podání žádosti o oficiální potvrzení a až následně je na základě této žádosti rozhodnuto o vydání potvrzení.

V ostatních případech odpovídajících meronymii typu V vyplývají dílčí fáze z právních ustanovení (tj. bez jejich znalosti nelze koncepty jako fáze procesu určit, jelikož znění termínů či jejich částí žádný takový vztah nenaznačují). Kupříkladu § 720 odst. 1 NOZ uvádí „[...] Týká-li se smlouva již existující věci zapsané do veřejného seznamu, lze provést do tohoto seznamu zápis změny až po uzavření manželství.“ V tomto ustanovení je tedy jasně uvedeno, že *zápisu změny* předchází *uzavření manželství*. Jedná se o jediný příklad tohoto podtypu v SPCZ1. Naopak v SPFR1 je tento

podtyp meronymie běžnější a řadí se k němu všechny nalezené případy meronymie typu V vyjma jednoho (viz příklad uvedený v předchozím odstavci). Jako příklad lze uvést *prélèvement I : argent comptant + meuble de la communauté + immeuble de la communauté*, což odpovídá znění art. 1471 CC: „*Les prélèvements s'exercent d'abord sur l'argent comptant, ensuite sur les meubles, et subsidiairement sur les immeubles de la communauté.*“

V některých případech je pořadí fází jasně stanoveno (např. viz výše uvedený § 720 odst. 1 NOZ), zatímco v jiných případech tomu tak není a jednotlivé fáze se teoreticky mohou i opakovat, případně naopak vůbec nenastat. Takovým příkladem z SPCZ1 může být *#nakládání s výhradním majetkem manžela : zvýšení hodnoty výhradního majetku manžela* + snížení hodnoty výhradního majetku manžela**. SPFR1 žádný takový příklad nenabízí.

Zmínit lze rovněž to, že meronyma (typicky ta dána povahou konceptů a nikoli kontextem) nepostihují události celé, ale pouze některé vybrané fáze. Kupříkladu *součást společného jmění I : nabytí součásti společného jmění + pozbytí součásti společného jmění* uvádí pouze dvě fáze, tedy získání a ztrátu dané součásti. Chybí ovšem pomyslná mezifáze držení součásti společného jmění. Lze se domnívat, že je to dáno tím, že fáze držení není pro právní situace upravované v právním předpisu relevantní a z toho důvodu ani není takový koncept v korpusu uveden či naznačen.

Vyjma uvedených příkladů meronymie V SPCZ1 a SPFR1 se lze setkat se situacemi, kdy pomyslné holonymum v korpusech neexistuje, což je popsáno níže.

8.3.2.3 Absence holonyma

Podobně jako výše u hyponym se lze setkat se situacemi, kdy součástí SPCZ1 či SPFR1 jsou koncepty, které by bylo možné chápat jako ko-meronyma (ať už typu II nebo typu V), ovšem potenciální zastřešující holonymum absentuje. Lze uvést kupříkladu následující (znak # podobně jako u hyponymie značí potenciální, leč v korpusu / sémantickém poli neexistující holonyma):

- *#majetek : hmotné věci movité I + hmotné věci movité II + věci nemovité + pohledávky II + dluhy + ostatní majetková práva*
- *#příjmy: částka platu + částka mzdy + částky výdělků + částka mzdy + částka jiných hodnot z pracovní činnosti + částka jiných hodnot z jiné výdělečné činnosti*
- *#hodnota výhradního majetku manžela vynaloženého na společný majetek : zvýšení hodnoty*

výhradního majetku manžela vynaloženého na společný majetek + snížení hodnoty výhradního majetku manžela vynaloženého na společný majetek

- *#rédaction de conventions matrimoniales : conventions matrimoniales + célébration de mariage*

Jedná se samozřejmě jen o demonstrativní příklady (první dva odpovídají meronymii typu II, poslední dva meronymii typu V), nikoli o úplný výčet (což vzhledem k absenci holonyma ani není možné). V souvislosti s příčinou tohoto jevu lze zopakovat to, co již bylo zmíněno výše v souvislosti s hyperonymy – potenciální holonyma nejspíše nejsou pro danou doménu dostatečně relevantní, a proto nebyla při tvorbě právní předpisu do textu zahrnuta.

8.3.3 Hyponymie a meronymie – shrnutí

V SPCZ1 i v SPFR1 lze pozorovat hierarchické vztahy mezi koncepty, konkrétně byla věnována pozornost hyponymii a meronymii.

U obou vztahů se lze setkat se situacemi, kdy nejméně dva koncepty vykazují známky toho, že se jedná o ko-hyponyma nebo ko-meronyma, nicméně ve zkoumaném korpusu nelze nalézt odpovídající hyperonymum, respektive holonymum. Příčina tohoto jevu není zcela jasná, ale lze se domnívat, že je to způsobeno tím, že právo a koncepty, s nimiž tato vědní disciplína operuje, nepodléhají přísné a striktní taxonomii, jaká je známá například z přírodních věd (a ani pro své fungování její existenci nevyžadují), takže zahrnování takovýchto nikoli nezbytných hyperonyma a holonym v textu právního předpisu by mohlo vést k jeho přesycenosti nebo nadměrné komplikovanosti.

8.4 Polysémie

Polysémie představuje jev, kdy jsou různé koncepty pojmenovány stejným termínem.⁶⁵ Jednotlivé polysémní koncepty-termíny jsou v rámci této práce odlišeny pomocí římských číslic (např. *récompense I, récompense II*, atd.).

⁶⁵ Výrazem „stejný termín“ je míněn skutečně identická forma, samozřejmě s odhlédnutím od morfologických modifikací pod vlivem flexe. Kupříkladu termíny "společné jmění I" a "společné jmění manželů" nelze považovat za polysémní, neboť jejich znění je odlišné. Abreviace (viz 7.2.3 Zkracování termínů) není projevem polysémie, byť jejím vlivem mohou polysémní termíny vzniknout.

Polysémie je v SPCZ1 i v SPFR1 poměrně frekventovaným jevem. Není bez zajímavosti, že tento fakt ve skutečnosti odporuje informacím uvedeným v důvodové zprávě NOZ (C5), podle níž autoři NOZ záměrně nepoužívají polysémní termíny (byť zároveň připouštějí určité výjimky z tohoto pravidla tam, kde podle nich nelze pochybovat o označovaném konceptu). Doslova uvádějí, že užívají „*pro stejné pojmy stejná slova a pro různé pojmy slova různá*“. Podobně Gerloch a Knapp (2001: 172-173) uvádějí, že právní pojmy by měly být „ostré“ a měla by být zachována dichotomie jedno označení-jeden koncept, a proto by se právní jazyk měl vyvarovat polysémních a homonymních výrazů. Data z SPCZ1 (ani z SPFR1) tomu nicméně neodpovídají. Relativně vyšší frekvence polysémních jednotek terminologické povahy ve zkoumaných korpusech odpovídá spíše poznatkům, které uvádějí Tomášek (2003: 15-16), Dubuc (2002: 22-30) a Cornu (2005: 69). Posledně jmenovaný autor rozlišuje mezi vnější („polysémie externe“) a vnitřní polysémií („polysémie interne“). Termín podléhající vnější polysémii chápe jako takový, který má alespoň jeden význam právní a alespoň jeden neprávní. Vnitřní polysémie pak představuje pluralitu konceptů v jedné doméně (tedy v právu). V případě SPCZ1 a SPFR1 se samozřejmě jedná výhradně o vnitřní polysémii, neboť se pracuje výhradně s právním jazykem a navíc s úzce vymezenou doménou v rámci domény práva.

Lze se domnívat, že se jedná o polysémii, nikoli o homonymii, neboť v případě homonymie mezi sebou označované koncepty nemají žádnou spojitost (kromě totožné formy, která je označuje) a jako jedno z kritérií pro její určení se typicky uvádí odlišný etymon. V rámci SPCZ1 a SPFR1 však ve zkoumaných případech lze vždy nalézt společné rysy, a proto odlišnost etymonu považujeme za nepravděpodobnou.

V rámci SPCZ1 lze nalézt 11 (3,6 %) polysémních termínů:

- *součást společného jmění I – součást společného jmění II*
- *společné jmění I – společné jmění II – společné jmění III*
- *dohoda I – dohoda II*
- *návrh druhého manžela I – návrh druhého manžela II*
- *rozhodnutí soudu I – rozhodnutí soudu II – rozhodnutí soudu III* – rozhodnutí soudu IV – rozhodnutí soudu V – rozhodnutí soudu VI – rozhodnutí soudu VII*
- *dohoda manželů I – dohoda manželů II* – dohoda manželů III*
- *návrh manžela I – návrh manžela II – návrh manžela III*
- *smlouva manželů I – smlouva manželů II*

- *pohledávky I – pohledávky II*
- *stejně podíly I – stejné podíly II*
- *hmotné věci movité I – hmotné věci movité II*

V SPFR1 je počet polysémnních termínů vyšší, celkem jich lze nalézt 36 (4,2 %):

- *bien I – bien II – bien III*
- *convention I – convention II*
- *délai I – délai II*
- *gestion I – gestion II*
- *valeur I – valeur II*
- *mandataire I – mandataire II*
- *certificat I – certificat II*
- *acte I – acte II*
- *demande I – demande II* – demande III – demande IV* – demande V – demande VI*
- *personne protégée I – personne protégée II*
- *personne en charge de mesure de protection I – personne en charge de mesure de protection II*
- *intérêts de personne protégée I – intérêts de personne protégée II*
- *représentant I – représentant II*
- *effet I – effet II*
- *récompense I – récompense II – récompense III – récompense IV – récompense V – récompense VI – récompense VII – récompense VIII – récompense IX – récompense X – récompense XI – récompense XII – récompense XIII – récompense XIV – récompense XV – récompense XVI – récompense XVII – récompense XVIII – récompense XIX – récompense XX – récompense XXI – récompense XXII – récompense XXIII*
- *profit I – profit II*
- *jour de liquidation I – jour de liquidation II*
- *créanciers de la communauté I – créanciers de la communauté II*
- *passif I – passif II*
- *excédent I – excédent II – excédent III – excédent IV – excédent V*
- *régime I – régime II*
- *communauté I – communauté II*
- *patrimoine commun I – patrimoine commun II*
- *prélèvement I – prélèvement II – prélèvement III*

- *prorogation I – prorogation II*
- *administration I – administration II – administration III*
- *indemnité I – indemnité II*
- *somme I – somme II – somme III – somme IV*
- *forme I – forme II*
- *actif I – actif II – actif III*
- *dette I – dette II*
- *accroissement I – accroissement II*
- *débiteur I – débiteur II*
- *époux débiteur I – époux débiteur II*
- *déclaration I – déclaration II*
- *fruits I – fruits II – fruit III*
- *preuve I – preuve II*
- *jugement I – jugement II*

Je samozřejmě otázkou, jakým způsobem určit, zda se skutečně jedná o dva odlišné koncepty. Je třeba pečlivě srovnávat dotčené koncepty a zvažovat jejich podobnosti a případné rozdíly. Nedílnou součástí tohoto procesu je kontext, v němž se koncepty nacházejí, a také další související koncepty (zejména ty v rámci konkrétního dílčího sémantického pole, viz 6.2 Sémantická pole SPCZ1 a SPFR1). Kupříkladu slovní spojení „společné jmění“ by v obecné rovině patrně označovalo jmění, které je společné manželů či více osobám. V SPCZ1 se lze nicméně setkat se třemi odlišnými koncepty *společné jmění I*, *společné jmění II* a *společné jmění III*, které jsou pojmenovány identickými termíny. Zatímco *společné jmění I* označuje jmění společné oběma manželům bez návaznosti na konkrétní typ režimu, *společné jmění II* označuje jmění v zákonném režimu a *společné jmění III* ve smluveném režimu. Při takovémto bližším pohledu je patrné, že obsah společného jmění je v případě každého termínu-konceptu odlišný.

Polysémní termíny jsou dokladem jazykové ekonomie v právním jazyce, neboť jeden termín označuje více odlišných konceptů. Užitečnost tohoto projevu v právním jazyce je nicméně diskutabilní, neboť v některých případech je na první pohled obtížné identifikovat všechny významové nuance a určit, zda se jedná o totožný koncept, nebo o koncepty odlišné. Z pohledu laického uživatele právních předpisů by patrně byla srozumitelnější odlišná pojmenování pro jednotlivé koncepty či vytváření delších víceslovných termínů (v návaznosti na uvedený příklad třeba „společné jmění v zákonném režimu“). Na druhou stranu je třeba přiznat, že pro autory

právních předpisů by mohlo být obtížné vytvářet takové unikátní termíny či že by to mohlo vést k velice dlouhým, komplikovaným a obtížně srozumitelným termínům.

Koncepty označované polysémními termíny se typicky nacházejí na různých místech domény, ovšem výjimečně je lze pozorovat v rámci téhož dílčího sémantického pole a na téže úrovni. Příkladem mohou být *récompense XVII* a *récompense XVIII* v SPFR1, která jsou součástí dílčího pole <compte de récompenses>. Termín pro ně je identický (tj. "récompense"), ovšem koncepty se liší (*récompense XVII* označuje částku, kterou instituce „communauté“ dluží manželovi, *récompense XVIII* pak částku, kterou manžel dluží instituci „communauté“, viz art. 1468 CC). Navíc se jedná o koncepty, které mezi sebou mají kontrastivní vztah.

8.5 Sémantické vztahy - závěr

V této kapitola byla zkoumána první skupina významových vztahů, kterým bude věnována pozornost v této práci. Jednalo se o tzv. tradiční sémantické vztahy, kterýžto název odkazuje k všeobecné povědomosti o jejich existenci a zároveň je má odlišit od obecnějšího výrazu „významové vztahy“. Tuto skupinu vztahů představují synonymie, opozice, polysémie a hierarchické vztahy. S výjimkou polysémie lze pak na základě dat SPCZ1 a SPFR1 jednotlivé vztahy rozdělit do několika podkategorií.

Všechny vztahy byly krátce charakterizovány a porovnány s teoretickými poznatky čerpanými z odborných publikací. Následně byl kvantifikován a srovnán počet jejich výskytů v obou zkoumaných sémantických polích. Popsány také byly zvláštnosti a dílčí zajímavé jevy, pokud se daného vztahu týkaly. Vše bylo doplněno příklady, někdy v taxativním výčtu, jindy pouze ilustrativně.

Celkově lze říci, že analýza sémantických vztahů v rámci SPCZ1 a SPFR1 vedla k řadě zajímavých poznatků, které mnohdy neodpovídaly teoretickým poučkám (či přinejmenším některým z nich). Namátkou lze zmínit vysoký počet dokonalých synonym, kontrastiva převažující nad antonymy či absentující nadřazené koncepty u některých (potenciálních) případů hierarchických vztahů.

Analýza významových vztahů v sémantických polích SPCZ1 a SPFR1 bude pokračovat deskripcí vztahů vycházejících z právního textu.

9 VZTAHY VYCHÁZEJÍCÍ Z PRÁVNÍHO TEXTU

Po tzv. tradičních sémantických vztazích (viz 8 Sémantické vztahy) je možné v SPCZ1 a SPFR1 nalézt další početnou skupinu významových vztahů. Tyto vztahy by bylo možné označit jako vztahy vycházející z právního textu a podložené jsou rovněž základy výrokové logiky, aletické logiky a zejména právní logiky. V této kapitole budou tyto vztahy popsány. Jelikož přinejmenším některé z těchto vztahů jsou úzce spjaté s doménou práva, může být obtížné představit si jiné domény, kde by mohly existovat. Tato problematika bude také v této kapitole rozebrána (viz 9.4.3 Vztahy vycházející z právního textu v jiných typech textů). Vzhledem k povaze těchto vztahů bude rovněž krátce věnována pozornost úvodu do právních norem, viz 9.2 Teorie právních norem. Jak již název napovídá, zdrojem těchto vztahů je právní text a tyto vztahy vyplývají z jazykové struktury textu. Vztahy vycházející z právního textu byly také zpracovány v Hodková: 2022a.

Podobně jako u sémantických vztahů bude u jednotlivých vztahů v této kapitole uváděna jak jejich absolutní četnost, tak relativní frekvence, přepočtená v poměru k počtu konceptů, které tvoří příslušnou doménu (SPCZ1 nebo SPFR1).

9.1 Vymezení vztahů

Předně je třeba uvést, že vztahy vycházející z právního textu se nepokoušejí být nebo přiblížit se tomu, jak na právní text nahlíží osoby s právním vzděláním. Stejně tak se nesnaží popisovat principy práva a principy redakce právních textů co do teorie či praxe. Jedná se o rozbor spíše lingvistický, který se snaží zachytit konkrétní vazby mezi významovými jednotkami v rámci zkoumaných korpusů a sémantických polích a podat tak úplnou zprávu o struktuře vybrané domény nejen co do kvantity konceptů, ale i s ohledem na vztahy, do nichž vstupují. Je tedy možné, že kdyby autorem podobné analýzy byly osoby s právním vzděláním, jejich výsledky by se lišily, neboť jejich pohled by byl ovlivněn jejich profesním zaměřením a zkušenostmi.

Dříve uvedené sémantické vztahy se zabývaly výhradně koncepty. Vztahy vycházející z právního textu však kromě konceptů budou operovat rovněž s propozičními strukturami (viz 5.6 Propoziční struktury). Vztahy vycházející z právního textu totiž často (ne však vždy) spíše než s individuálními koncepty pracují s právními situacemi, které upravuje právní předpis. V takovýchto situacích často nestačí jeden jediný koncept, aby je dokázal beze zbytku obsáhnout. Z toho důvodu mohou vztahy

vycházející z právního textu existovat mezi třemi kombinacemi významových jednotek: mezi dvěma koncepty, mezi dvěma propozičními strukturami a mezi jedním konceptem a jednou propoziční strukturou. Výjimkou jsou pak vztahy, které se už ze své podstaty týkají výhradně jen jednoho typu jednotek (např. 9.3.6 Analogie konceptů se nutně může týkat jen konceptů).

Vztahy popsané v této kapitole jsou vymezeny a identifikovány na základě opakujících se jevů ve zkoumaných korpusech. Rekurence instancí daných jevů je zásadní, neboť napomáhá lépe pochopit a určit povahu daných jevů a odlišit je od ostatních. Práce s jevy, které by měly v korpusech frekvenci rovnou 1, by byla nejen velmi obtížná, ale vykazovala by rovněž nízkou výpovědní hodnotu, neboť takových jevů by potenciálně mohly být tisíce. Vyšší frekvence naopak poskytuje možnost poznatky určitým způsobem generalizovat a na jejich základě formulovat hypotézy a závěry. Faktem totiž zůstává, že vztahy popisované v této kapitole nejsou založené na žádné odborné publikaci, která by je vymezovala takovým způsobem, jak to činíme my. Nejblíže jsou tomu různé teorie práva a pak zejména publikace „*Logika v právním myšlení*“ (Gerloch a Knapp: 2001), kterou využíváme jako jakési vodítko a inspiraci. Výsledky získané v rámci této studie se se zmíněnou publikací leckdy významně prolínají (byť vztahy zkoumané v rámci SPCZ1 a SPFR1 byly identifikovány dříve, než byly tyto výsledky konfrontovány s teorií práva), nicméně i přesto lze pozorovat výrazné odlišnosti co do počtu, povahy a pojetí jednotlivých vztahů.

V této souvislosti je třeba mít na paměti jednu podstatnou skutečnost: ačkoli by se pro pojmenování skupiny vztahů, které budou popsány v této kapitole, nabízel kratší a zdánlivě výstižnější název „právní vztahy“ či „právní poměry“, není možné je takto nazývat. Důvodem je fakt, že pojem „právní poměry“ (či v dřívější terminologii „právní vztahy“⁶⁶) patří do oblasti teorie práva. Právní vztahy jsou v této oblasti chápány jako společenské vztahy, do nichž vstupují subjekty práva (tj. osoby), které mají subjektivní práva a povinnosti, a tyto vztahy podléhají právním normám, a tím pádem jsou vynutitelné či postižitelné. Právními vztahy jsou například manželství, koupě, prodej a další (Gerloch a Knapp, 2001: 97-98; Moravec, 2020: 94; Horáková, 2015: 27; Janků, 2016: 18-19). V rámci právních vztahů pak lze odlišit subjekty právních vztahů (účastníky právních vztahů), objekt právních vztahů (k čemu směřují práva a povinnost účastníků) a obsah právních vztahů (povinnosti a práva účastníků) (Moravec, 2020: 94; Horáková, 2015: 27-30; Janků, 2016: 19). Je tedy patrné, že výrazy „právní vztahy“ a „vztahy vycházející z právního textu“ nelze v žádném případě zaměňovat.

---

66 Viz Moravec (2020: 94).

Názvy jednotlivých vztahů byly vytvořeny pro potřeby této práce. Pokud to situace dovoluje, tak se tyto názvy opírají o poznatky nabyté ze studia teorie práva, neboť lze mezi závěry analýzy a touto teoretickou oblastí pozorovat řadu podobností. Z toho důvodu se nezdá vhodné zavádět zcela novou terminologii, což by mohlo být matoucí, ale, kde je to možné, spíše využít existující výrazivo z teorie práva.

Obdobně jako většina dříve uvedených sémantických vztahů je pro identifikace vztahů vycházejících z právního textu nezbytný textově-sémantický přístup, tj. zjednodušeně řečeno kontext, v němž se jednotlivé významové jednotky nacházejí. Mezi jednotkami mimo (kon)text by nebylo možné vztahy určovat.

V důsledku různých vlivů, s nimiž se lze při práci s textem právního předpisu setkat a které přímo či nepřímo souvisí s některým z níže uváděných vztahů (např. princip „co není zakázáno, je dovoleno“ úzce souvisí se vztahem oprávnění, viz níže 9.3.1.2. Oprávnění), bylo rozhodnuto, že pro identifikaci vztahů budou užita tzv. formální kritéria⁶⁷. Jedná se o soubor syntaktických či lexikálních prostředků, které nutně musí být přítomny, aby potenciální výskyt určitého vztahu byl jako takový i určen. Tato formální kritéria byla zvolena po předběžné analýze korpusů SPCZ0 a SPFR0. Lze se samozřejmě setkat se situacemi, kdy má uživatel právního předpisu dojem, že určitý vztah takzvaně vyplývá z kontextu, ovšem daný příklad neobsahuje žádný z uvedených výrazových prostředků, který je součástí formálních kritérií. Takové příklady mohou být v této kapitole pro úplnost zmíněny, nicméně nebudou počítány do celkového počtu výskytů daného vztahu v daném sémantickém poli. Formální kritéria tedy mohou být v určité perspektivě vnímána jako kontroverzní prvek, neboť eliminují některé příklady v korpusech, které by jinak mohly být považovány za instance některého konkrétního vztahu. Na druhou stranu ovšem formální kritéria vedou k vyšší reliabilitě výsledků, neboť ty díky nim nejsou založeny pouze na subjektivním vnímání konkrétního autora.

Tabulka 8⁶⁸ uvádí přehled všech formálních kritérií, která jsou uvažována pro SPCZ0 a SPFR0. Kurzívou jsou uvedené jiné než lexikální prostředky, např. syntaktické či textové postupy.

---

⁶⁷ Pro jistotu upozorňujeme, že formální kritéria nelze směřovat s neporušitelnými a individuálními kritérii, které jsme představili v 5 Identifikace konceptů a termínů v textu. Jedná se o dvě zcela odlišné sady kritérií, jejichž cíle, povaha a jednotky, na něž jsou aplikovaná, se liší.

⁶⁸ Tato tabulka je převzata a upravena z Hodková (2022a) a přeložena do českého jazyka.

	SPCZO	SPFR0
povinnost vzešlá z příkazu	-	devoir, être obligé, il sera fait, être tenu de
povinnost vzešlá ze zákazu	-	ne pouvoir, ne plus pouvoir, ne ... point
oprávnění	moci, mít právo, smět	pouvoir, avoir droit, être autorisé, avoir pouvoir, avoir la faculté, être capable de
podmínkové vztahy (všechny typy)	-li, pokud	lorsque, si, quand, tant que, à moins que, au cas où, pourvu que, ne ... que, sous la condition, en cas de
akumulace hypotéz	a, výčet	et, výčet
absence	bez	sans, à défaut de, en l'absence de
výjimka	výjimka, aniž, ledaže	sauf, à moins que, néanmoins, toutefois
analogie konceptů rigidní	<i>metatextový odkaz, výčet</i>	<i>metatextový odkaz, výčet</i>
analogie konceptů pružná	přiměřeně, obdobně, <i>metatextový odkaz</i>	<i>metatextový odkaz</i>
analogie konceptů zakládající	<i>metatextový odkaz</i>	<i>metatextový odkaz</i>
aletická nutnost – nutnost pozitivní	vyžadovat, jen	être nécessaire, devoir
aletická nutnost – nutnost negativní	nesmět	ne pouvoir
aletická nutnost – absence nutnosti	nebránit, nevyžadovat	-
aletická možnost	lze, moci	ne devoir

Tabulka 8: Formální kritéria pro identifikaci vztahů vycházejících z právních textů

9.2 Teorie právních norem

Právní normy jsou obecně závazná pravidla chování subjektů práva a základní prvky právních předpisů (Gerloch, 2017: 29, 36; Janků, 2016: 15; Moravec, 2020: 69, Horáková, 2015: 21-22). Jsou všeobecné, závazné, formálně určité, normativní a vynutitelné státní mocí. Mají preskriptivní charakter (Gerloch, 2017: 29), čímž se liší od výroků, jejichž povaha je deskriptivní. Jak ale uvádí Gerloch (2017: 29), samotné jazykové vyjádření není pro odlišení normy a výroku podstatné (a naopak může být matoucí) a je třeba zabývat se významem ustanovení.

U právní normy se tradičně rozlišují tři části: hypotéza, dispozice a sankce (Gerloch a Knapp, 2001: 130-131; Janků, 2016: 14; Moravec, 2020: 69-70, Horáková, 2015: 22). Hypotéza představuje podmínky pro vznik určité právní situace, která je upravena právní normou. Dispozice odpovídá chování, které má podle normy nastat, jsou-li splněny podmínky dané situace (tedy hypotéza).

Sankce pak odpovídá tomu, co se stane, pokud dispozice není naplněna v souladu s normou. V rámci právních předpisů se nicméně lze setkat se situací, kdy právní normy neobsahují všechny tři části (Gerloch a Knapp, 2001: 130-131) a jsou tedy imperfektní (viz tamtéž; Moravec, 2020: 75). Kupříkladu sankce mohou být upraveny v rámci jiného právního předpisu, jak uvádí Janků (2016: 15) (např. v českém právu v trestním zákoníku či ve francouzském právu v Code pénal). Tomu odpovídá i pozorování v rámci zkoumaných korpusů – sankce se v korpusech SPCZ0 a SPFR0 objevují spíše vzácně.

Právní normy lze v teorii práva dělit na několik podskupin podle různých hledisek. Prvním z nich je rozlišení mezi normami kogentními a dispozitivními (např. Gerloch, 2017: 57). Kogentní normy, neboli normy mandatorní, nedovolují jiné chování než takové, jaké je v rámci normy uvedeno. V případě dispozitivních norem mají účastníci právního vztahu možnost ujednat si mezi sebou chování určitým způsobem – pokud tak neučiní, pak platí to, co uvádějí dispozitivní normy.

Dále je možné rozdělit právní normy na normy taxativní a demonstrativní. Taxativní normy uvádějí úplný výčet podmínek, které musejí být naplněny pro použití dané normy. Oproti tomu demonstrativní normy uvádějí pouze několik příkladů podmínek, přičemž tento seznam není konečný a norma připouští použití i jiných podmínek (Horáková, 2015: 24; Moravec, 2020: 71).

Právní normy lze rozdělit rovněž podle povahy dispozice (Horáková, 2015: 23-24; Janků, 2016: 16; Moravec, 2020: 72-73). Vymezit lze normy opravňující, příkazující a zakazující.⁶⁹ Jak již napovídají názvy těchto typů norem, opravňující normy účastníka právních vztahů k něčemu opravňují či mu něco dovolují, normy příkazující pak účastníkovi nařizují určitý způsob chování a normy zakazující naopak nějaký druh chování nepovolují. Gerloch (2017: 32) a Gerloch a Knapp (2001: 115-128) toto rozvádějí podrobněji a rozlišuje vnímání norem objektivní, tzn. z pohledu normotvůrce (příkaz, zákaz, dovolení) a z pohledu subjektivního, tzn. z pohledu adresáta (povinnost, oprávnění). Upozorňují přitom, že kupříkladu příkaz a povinnost nelze slučovat a chápat jako totéž (už z hlediska různosti použitých perspektiv).

Některé publikace zabývající se teorií práva nabízejí ještě další rozdělení norem (např. Moravec, 2020: 73-75). Za zmínku stojí kupříkladu normy kolizní, které se věnují situacím, kdy dochází ke středu různých právních řádů, nebo normy odkazující, které odkazují na jinou část téhož nebo

---

⁶⁹ Moravec (2020: 72-73) směšuje normy příkazující a zakazující a naopak uvádí jako třetí typ norem normy zavazující.

jiného právní předpisu.

Následující analýza vztahů vycházejících z právního textu využívá teoretických podkladů týkajících se teorie právních norem, zejména pak se inspiruje publikací „*Logika v právním myšlení*“ (Gerloch a Knapp, 2001).

9.3 Typy vztahů vycházejících z právního textu

V následující části této práce bude uvedena analýza jednotlivých typů vztahů, které byly na základě zkoumaných korpusů identifikovány a které lze klasifikovat jako vztahy vycházející z právního textu. Rozbory jednotlivých typů vztahů budou obsahovat definici daného vztahů a případně jeho teoretické podložení, počet výskytů daného vztahu v tom kterém sémantickém poli a několik příkladů, případně popis dalších jevů a vlastností, jimiž se daný vztah vyznačuje či projevuje.

9.3.1 Vztahy vycházející z módů normativity

Vztahy vycházející z módů normativity představují podskupinu tří vztahů, které úzce souvisí se základními principy práva a právních norem. Konkrétně bude věnována pozornost vztahům povinnosti, zákazu a oprávnění, což odpovídá rozdělení právních norem na zakazující, příkazující a opravňující (viz výše 9.2 Teorie právních norem).

V souvislosti s tímto je třeba zmínit, že v právních předpisech se využívá deontického prézentu, který souvisí s preskriptivní povahou právních norem. Osoby s právním vzděláním tedy i prosté užití prézentu v právních předpisech vykládají jako preskriptivní a nikoli jako deskriptivní, a to i v případě, že není užito dalších výrazových prostředků, které explicitně vyjadřují povinnost či nutnost (viz např. výše tabulka 8). Pokud by v této práci byl beze zbytku přijat tento předpoklad, nezbývalo by než konstatovat, že povinnost je v obou korpusech takřka omniprezentní. Obdobné by bylo tvrzení ohledně oprávnění, které je spjato se známým principem práva „co není zakázáno, je dovoleno“. Tyto skutečnosti významně komplikují analýzu vztahů povinnosti a oprávnění v korpusech. Jelikož zvolené hledisko pro tuto práci je lingvistické, nikoli teoreticko-právní, mají v případě vztahů vycházejících z módů normativity nezastupitelnou roli formální kritéria (viz výše 9.1 Vymezení vztahů).

Jelikož vztahy vycházející z módů normativity zahrnují povinnost a oprávnění, je zřejmé, že jejich subjekty jsou osoby či soubory osob. Situace, kdy je něco příkazováno či dovolováno, ale není to adresováno osobám, jsou rozebrány níže v rámci aletických vztahů (viz 9.3.7 Aletické vztahy).

9.3.1.1 Povinnost

Prvním ze vztahů, které upravují možnosti chování subjektů a objektů práva, je vztah povinnosti, který určuje, že určitá jednotka je povinna něco učinit ve vztahu k jiné.

Jak uvádějí Gerloch a Knapp (2001: 127), zdroj povinnosti je v právním prostředí dvojitý: příkaz (tedy je přikázáno chovat se určitým způsobem) a zákaz (tedy je povinnost se určitým způsobem nechovat). Podobně v této práci bude povinnost rozdělena na 9.3.1.1.1 Povinnost vzešlou z příkazu a 9.3.1.1.2 Povinnost vzešlou ze zákazu. Zatímco povinnost vzešlá ze zákazu nepředstavuje co do redakce právních textů významné překážky, v případě povinnosti vzešlé z příkazu analýzu komplikuje deontický présens (viz výše). Je tedy třeba opětovně zdůraznit, že za instance tohoto vztahu jsou považovány pouze takové příklady, které odpovídají výše uvedeným formálním kritériím, která pro přehlednost znovu uvádí tabulka 9.

povinnost vzešlá z příkazu	-	devoir, être obligé, il sera fait, être tenu de
povinnost vzešlá ze zákazu	-	ne pouvoir, ne plus pouvoir, ne ... point

Tabulka 9: Formální kritéria pro vztah povinnosti

9.3.1.1.1 Povinnost vzešlá z příkazu

Požadavek na subjekt-osobu a prezenci formálních kritérií vede k tomu, že v rámci korpusu SPCZO nelze nalézt žádný příklad tohoto vztahu. Snad jediný příklad by bylo možné v této souvislosti zvážit a to je § 715 odst. 1 NOZ: „*Má-li být součástí společného jmění použita k podnikání jednoho z manželů a přesahuje-li majetková hodnota toho, co má být použito, míru přiměřenou majetkovým poměrům manželů, vyžaduje se při prvním takovém použití souhlas druhého manžela. [...]*“, neboť lze předpokládat, že ono použití je provedeno nějakou osobou. Jelikož ta ale není uvedena (a jelikož tato práce se zabývá daty z korpusů, nikoli dohady), nelze tento příklad do výsledné analýzy

zahrnout, neboť chybí bližší znalost o povaze takového konceptu-osoby. Z toho důvodu Tabulka 9 neobsahuje ani žádné formální kritérium pro tento vztah v rámci SPCZ0. Ačkoli by se nabízely výrazy jako „muset“, „být povinen“, „mít povinnost“ a podobné, takové výrazy nejsou součástí korpusu a nemají na výsledek analýzy žádný efekt, a tudíž považujeme za nadbytečné je uvádět. Korpus sice obsahuje prostředek „vyžadovat“, ovšem vyjma výše uvedeného (sporného) příkladu jej můžeme pozorovat výhradně v souvislosti s aletickými vztahy (viz níže 9.3.7 Aletické vztahy).

Co se týká SPFR0, toto sémantické pole nabízí celkem 11 (1,3 %) výskytů vztahu povinnosti vzešlé z příkazu, neboť kromě deontického prezentu (který není do výsledků zahrnut) jsou v rámci SPFR0 použity i takové výrazové prostředky, které lze chápat jako formální kritéria (viz výše). Zmínit lze například sloveso „devoir“ („muset“)⁷⁰, např. v „*L'époux qui a obtenu la séparation de biens doit contribuer, proportionnellement à ses facultés et à celles de son conjoint, tant aux frais du ménage qu'à ceux d'éducation des enfants.*“ (art. 1448 CC), kde je tento vztah patrný mezi konceptem *l'un des époux* a propoziční strukturou [[époux| contribue proportionnellement |aux |frais du ménage|] a rovněž analogicky mezi zmíněným konceptem a strukturou [[époux| contribue proportionnellement| à l'éducation des enfants|]. Dalším výrazovým prostředkem je např. „être obligé“ („být povinen“), jak uvádí např. art. 1524 CC: „*L'époux qui retient ainsi la totalité de la communauté est obligé d'en acquitter toutes les dettes.*“, kde je vztah povinnosti přítomen mezi konceptem *époux survivant*⁷¹ a propoziční strukturou [[époux| acquitte la |totalité des dettes*| de |totalité de la communauté|]. Dále lze zmínit výrazy spadající mezi formální kritéria jako „être tenu de“. Při bližším pohledu do korpusu SPFR0 je zřejmé, že např. sloveso „devoir“ je přítomné vícekrát, ovšem mnohdy není splněna podmínka subjektu-osoby.⁷² Takové příklady pak spadají mezi aletické vztahy (viz níže 9.3.7 Aletické vztahy).

Závěrem lze říci, že v korpusech SPCZ0 a SPFR0 se povinnost vzešlá z příkazu objevuje spíše řídko. To se na první pohled může zdát zvláštní, vzhledem k tomu, že právní předpisy ovlivňují chování subjektů práva určitým žádoucím způsobem. Vzhledem k uvedeným poznatkům teorie práva je nicméně důvod zřejmý – povinnost vzešlá z příkazu je v takřka naprosté většině případů dána deontickým prezentem, který nicméně není v této práci považován za formální kritérium,

70 V této souvislosti je třeba si uvědomit, že sloveso „devoir“ je polysémní a kromě významu „muset“ znamená také „dlužit“. To je případ kupříkladu art. 1437 CC, kde se uvádí: „*[...]et généralement toutes les fois que l'un des deux époux a tiré un profit personnel des biens de la communauté, il en doit la récompense.*“ Pro desambiguaci slovesa je nezbytný kontext.

71 Fakt, že se jedná o tento koncept, vyplývá z předchozího kontextu.

72 V této souvislosti lze zmínit, že SPFR0 v některých případech zachází s koncepty označujícími způsob správy společného jmění (zejména *communauté légale*), jako by se o osoby jednalo. Tento jev je blíže rozebrán v kapitole 10 Sémantické role.

a tudíž za dostačující pro identifikaci tohoto vztahu. Lexikální (syntaktické, textové...) prostředky k vyjádření povinnosti jsou užívány minimálně, neboť to vzhledem k deontickému prezentu může být považováno za redundantní. Lze se domnívat, že tyto prostředky jsou užity v případech, kdy autoři právního předpisu cítili potřebu povinnost vzešlou z příkazu zdůraznit.

9.3.1.1.2 Povinnost vzešlá ze zákazu

Druhý způsob vzniku povinnosti je prostřednictvím zákazu. Gerloch a Knapp (2001: 117, 122) v souvislosti se zákazy řeší otázku, zda je právní předpisy třeba chápat ve smyslu „co není zakázáno, je dovoleno“, nebo naopak ve smyslu „co není dovoleno, je zakázáno.“⁷³ Autoři se následně přiklánějí k první z těchto možností a stejné hledisko zaujímá i tato práce. Z toho důvodu představuje povinnost vzešlá ze zákazu zvláštní případ, srovnáme-li ji s povinností vzešlou z příkazu (viz 9.3.1.1.1 Povinnost vzešlá z příkazu) a s oprávněním (viz níže 9.3.1.2 Oprávnění), neboť zákaz je vždy vyjádřen explicitně pomocí konkrétních výrazových prostředků.

Navzdory tomu není v SPCZ0 žádný příklad ani tohoto druhu povinnosti. Ačkoli lze nalézt pět instancí použití slovesa „nesmět“, ani v jednom případě se netýká subjektu-osoby, což je zřejmé z např. § 737 NOZ uvádí: „*Vypořádáním jmění nesmí být dotčeno právo třetí osoby.*“

V SPFR0 se tento typ povinnosti objevuje ve 20 (2,6 %) případech, nejčastěji pak v kombinaci se slovesem „ne pouvoir“. Příkladem může být část ustanovení art. 1422 CC: „*Les époux ne peuvent, l'un sans l'autre, disposer entre vifs, à titre gratuit, des biens de la communauté.*“, kde je tento vztah mezi konceptem *époux* a propoziční strukturou [|*époux*| |*disposent entre vifs*| des |*biens de la communauté*| |*l'un sans l'autre*|]. I v případě SPFR0 lze nalézt případy, kdy jsou v korpusech uvedena zvolená formální kritéria (zejména „ne pouvoir“), ale nejedná se o povinnost vzešlou ze zákazu z důvodu toho, že se daný případ netýká subjektu-osoby.

Lze se dohadovat, že nízká frekvence tohoto typu povinnosti v SPFR0 a jeho absence v SPCZ0 je patrně dána záměrnou volbou autorů právních předpisů, kteří spíše určité chování příkazovali (zejména pak deontickým prezentem) namísto jeho zakazování.

---

73 Srov. legální licenci.

9.3.1.2 Oprávnění

Třetím typem vztahu vycházejícího z módů normativity je oprávnění. V souvislosti s tímto vztahem se lze opět vrátit k teorii práva a právní normy. Gerloch (2017: 33) stejně jako Gerloch a Knapp (2001: 117) upozorňuje, že podle legální licence platí v právu zásada „co není zakázáno, je dovoleno“. Gerloch a Knapp (2001: 116-123) se otázce dovolení v právních normách věnují velmi podrobně a rozlišují tři typy dovolení: implicitní dovolení (které odpovídá výše zmíněné legální licenci a z toho důvodu se k němu neváží žádné konkrétní výrazové prostředky), dovolení mlčky (o čem zákon mlčí, tj. ohledně čeho absentuje relevantní právní úprava, to je považováno za dovolené) a nakonec výslovné dovolení. Právě výslovné dovolení je pro potřeby této práce podstatné, neboť se s ním pojí konkrétní výrazové prostředky.

Oprávnění je třeba důsledně odlišovat od povinnosti (viz výše 9.3.1.1 Povinnost). Zatímco povinnost nařizuje adresátovi chovat se určitým způsobem (příkaz) nebo se určitého chování vyvarovat (zákaz), oprávnění adresátovi se chovat určitým způsobem umožňuje, ale zároveň připouští i způsob jiný. Ačkoli z logiky věci vyplývá, že pokud je nějaké chování přikázáno, je automaticky i dovoleno, tato úvaha nebude pro následující analýzu brána v potaz a výskyty povinnosti a dovolení tudíž nebudou směřovány.

Pro připomenutí uvádí tabulka 10 formální kritéria stanovená pro vztah oprávnění:

	SPCZ1	SPFR1
oprávnění	moci, mít právo, smět	pouvoir, avoir droit, être autorisé, avoir pouvoir, avoir la faculté, être capable de

Tabulka 10: Výrazové prostředky vyjadřující oprávnění

V SPCZ0 je tento vztah vyjadřován především pomocí slovesa „moci“. To ukazuje např. § 715 NOZ: „*Byl-li druhý manžel opomenut, může se dovolat neplatnosti takového jednání.*“ Vztah oprávnění pak existuje mezi konceptem *manžel* a konceptem *neplatnost právního jednání*. Predikát „mít právo“ se objevuje jedinkrát: „[...] *každý z manželů má právo žádat, aby mu bylo nahrazeno, co ze svého výhradního majetku vynaložil na společný majetek [...]*“ (§ 742 odst. 1 písm. c NOZ). Třetí predikát „smět“ se objevuje rovněž jednou a to v ustanovení § 729: „*V režimu oddělených jmění smí manžel nakládat se svým majetkem bez souhlasu druhého manžela.*“ Celkový počet výskytů tohoto vztahu v korpusu SPCZ0 je, na základě stanovených kritérií, 16 (5,2 %).

V SPFR0 je tento vztah vyjadřován zejména pomocí slovesa „pouvoir“, jak je vidět například v části ustanovení art. 1397 CC: „*Les époux peuvent convenir, dans l'intérêt de la famille, de modifier leur régime matrimonial [...]*“, kde tento vztah existuje mezi konceptem *époux* a konceptem *modifier le régime matrimonial*. Dále lze nalézt vazbu „avoir droit“, jak ukazuje mj. ustanovení art. 1569 CC: „*A la dissolution du régime, chacun des époux a le droit de participer pour moitié en valeur aux acquêts nets constatés dans le patrimoine de l'autre, et mesurés par la double estimation du patrimoine originaire et du patrimoine final.*“ či slovní spojení „être autorisé“, jak uvádí art. 1515 CC: „*[...] survivant des époux, ou l'un d'eux s'il survit, sera autorisé à prélever sur la communauté, avant tout partage, soit une certaine somme, soit certains biens en nature, soit une certaine quantité d'une espèce déterminée de biens.*“ Celkově lze v SPFR0 nalézt 80 (9,4 %) příkladů tohoto vztahu.

9.3.1.3 Vztahy vycházející z módů normativity – shrnutí

Jak bylo ukázáno výše, v sémantických polích SPCZ0 a SPFR0 je možné nalézt vztahy, které působí na chování adresátů. Tyto vztahy byly podle teorie práva rozděleny na povinnost a oprávnění. Vzhledem k podstatě těchto vztahů byly zvažovány pouze takové případy, kdy je adresátem osoba. Jelikož tyto vztahy jsou z hlediska teorie práva ovlivněny některými principy a zvyklostmi užívanými při redakci právních textů, např. deontickým prezentem či legální licenci, byly zvažovány pouze příklady obsahující předem zvolená formální kritéria. Tento postup významně ovlivnil výsledky, zejména pak v SPCZ0, kde nebylo možné zaznamenat žádný příklad vztahu povinnosti.

9.3.2 Podmínkové vztahy

Další skupinou vztahů jsou vztahy podmínkové. Tyto vazby lze poměrně snadno znázornit pomocí výrokové logiky. Jedná se o výroky typu „pokud A, tak B“, přičemž obě části výroku mohou být jak pozitivní, tak negativní (dále reprezentováno symbolem $\neg$). Na základě toho se lze setkat se čtyřmi možnými kombinacemi:

- 1) „pokud ano A, tak ano B“ – ve formálním zápisu: $A \rightarrow B$;
- 2) „pokud ne A, tak B“ – ve formálním zápisu: $\neg A \rightarrow B$;

3) „pokud ne A, tak ne B“ – ve formálním zápisu: $\neg A \rightarrow \neg B$ ⁷⁴ ;

4) „pokud ano A, tak ne B“ – ve formální zápisu: $A \rightarrow \neg B$.

Jednotlivé typy podmínek včetně jejich příkladů ve zkoumaných sémantických polích budou popsány níže. Co se týká formálních kritérií pro podmínkové vztahy, připomíná je tabulka 11:

podmínkové vztahy (všechny typy)	-li, pokud	lorsque, si, quand, tant que, à moins que, au cas où, pourvu que, ne ... que, sous la condition, en cas de

Tabulka 11: Formální kritéria pro identifikaci podmínkových vztahů

Tyto podmínkové vztahy lze identifikovat na základě syntaktické struktury dotčených ustanovení. Konkrétně se jedná o zejména spojky vyjadřující právě podmínku. V korpusu SPCZ1 se nejčastěji jedná o spojku „-li“ připojovanou za sloveso, jak je patrné z níže uvedených příkladů (např. § 721 NOZ). Alternativním vyjádřením je spojka „pokud“ (např. § 726 NOZ). V korpusu SPFR1 se za účelem vyjádření podmínky používají jak spojky jako „lorsque“ (např. art. 1536 CC), „si“ (např. art. 1537 CC)⁷⁵, „quand“ (např. art. 1417 CC)⁷⁶, „tant que“ (např. art. 1569 CC), „à moins que“ (např. art. 1429 CC), „au cas où“ (např. art. 1527 CC), „pourvu que“ (např. art. 1398 CC), tak i syntaktické prostředky jako kupříkladu adverbialní vazba „ne ... que“ (např. art. 1524 CC) či slovní spojení jako „sous la condition“ (např. art. 1435 CC). Ačkoli se některé typy podmínek v korpusech, vzhledem ke své frekvenci, objevují ve spojitosti pouze s některými spojkami, nezdá se pravděpodobné, že by některé spojky patřily výhradně k některému typu podmínek. Tyto rozdíly jsou s nejvyšší pravděpodobností ovlivněny daty obsaženými v korpusech. Obecně lze tedy konstatovat, že jednotlivé spojky uvedené v tabulce 11 lze vztáhnout na všechny typy podmínek.

9.3.2.1 $A \rightarrow B$

Podmínka typu $A \rightarrow B$ je v obou korpusech tou nejfrekventovanější. V SPCZ0 se tento vztah objevuje devatenáctkrát (6,2 %), v SPFR0 pak osmkrát (0,9 %). Příkladem v SPCZ0 může být část ustanovení § 721 NOZ, kde se uvádí: „*Smlouva o manželském majetkovém režimu se zapíše do veřejného seznamu, je-li to v ní ujednáno; jinak na žádost obou manželů.*“ Z tohoto ustanovení jasně vyplývá, že propoziční struktura [|smlouva o manželském majetkovém režimu| se zapíše do |

⁷⁴ Je zřejmé, $A \rightarrow B$ a $\neg A \rightarrow \neg B$ jsou vlastně různými zápisy téhož. V rámci této práce je nicméně rozhodující to, jakým způsobem je daná podmínka vyjádřena v korpusech, nikoli jaké má možné alternativní zápisy.

⁷⁵ Není uvažováno, pokud je „si“ součástí lokuce „s'il y a lieu“.

⁷⁶ Není uvažováno, pokud je „quand“ součástí viceslovného výrazu „quand même“.

veřejného seznamu] (B) se realizuje za podmínky, kdy je tato skutečnost součástí *obsahu smlouvy o manželském majetkovém režimu* (A_1), nebo na základě *žádosti manželů* (A_2). Jiným příkladem je ustanovení § 726 odst. 1 NOZ: „*Zaniklo-li společné jmění na základě zákona, soud jej na návrh manžela obnoví, pokud je to v zájmu obou manželů.*“ Zde je vztah podmínky mezi propoziční strukturou [[společné jmění manželů] zaniklo |na základě zákona|] (A) a propoziční strukturou [|soud| |obnoví společné jmění| na |návrh manžela II|] (B). Není bez zajímavosti, že v tomto ustanovení existuje ještě další podmínkový vztah typu $A \rightarrow B$ a to mezi propoziční strukturou [|obnovit společné jmění| je v |zájmu obou manželů|] (A) a propoziční strukturou [|soud| |obnoví společné jmění| na |návrh manžela II|] (B).

V SPFR1 může být příkladem část art. 1524 CC, kde se uvádí: „*L'attribution de la communauté entière ne peut être convenue que pour le cas de survie [...]*.“ Jak je patrné, koncept *attribution de la communauté entière* (B) lze uplatnit pouze v případě, že se jedná o *cas de survie* (A). V tomto případě se oproti dříve zmíněných příkladům pracuje pouze s koncepty, nikoli s propozičními strukturami.

V SPCZ0 a SPFR0 objevuje relativně vysoký počet případů podmínky, kdy podmínka ovšem není vyjádřena explicitně pomocí některého z výše uvedených formálních kritérií. Příkladem může být ustanovení § 723 odst. 2 písm. b NOZ, kde se uvádí: „*Manžel, který spravuje všechno společné jmění, může právně jednat jen se souhlasem druhého manžela [...] při nakládání s obydlím, v němž je rodinná domácnost manželů, je-li toto obydlí součástí společného jmění, nebo které je obydlím jednoho z nich, anebo obydlím nezletilého dítěte [...]*.“ Z tohoto ustanovení vyplývá, že s *obydlím nezletilého dítěte* může *správce veškerého společného jmění** jednat pouze se *souhlasem druhého manžela II*. Fakt, že nakládání s obydlím dítěte je podmíněné souhlasem manžela, lze logicky vyvodit ze smyslu celého ustanovení, ovšem nikoli na základě zmíněných formálních kritérií. SPCZ0 pak obsahuje dalších přinejmenším 7 obdobných případů. V SPFR0 jsou takové případy o poznání méně časté a tento korpus má vyšší tendenci k podmínkám vyjádřených pomocí spojek a podobně. Případy podmínek bez formálních kritérií každopádně nejsou do finální analýzy v této práci uvažovány.

9.3.2.2 $\neg A \rightarrow B$

Podmínka typu $\neg A \rightarrow B$ se objevuje v SPCZ0 devětkrát (2,9 %) a v SPFR0 jedenáctkrát (1,3 %).

V tomto případě je hypotéza podmínky (A) negována.

Příkladem v SPCZO je část ustanovení § 740 NOZ, kde se uvádí: „*Nedohodnou-li se manželé o vypořádání, může každý z nich navrhnout, aby rozhodl soud.*“ Jak z tohoto ustanovení jasně vyplývá, pokud není přítomen koncept *dohoda manželů o vypořádání** ($\neg A$), pak může být realizována propoziční struktura [|manžel| podává |návrh na vypořádání rozhodnutím soudu*|].

Příkladem tohoto typu podmínky v SPFR0 může být část ustanovení art. 1428 CC: „*A moins que la nomination d'un administrateur judiciaire n'apparaisse nécessaire, le jugement confère au conjoint demandeur le pouvoir d'administrer les propres de l'époux dessaisi [...]*.“ Podmínka je patrná mezi konceptem *administrateur judiciaire* ($\neg A$) a propoziční strukturou [|jugement| confère au |conjoint demandeur| le |pouvoir d'administrer les propres de son conjoint*|] (B).

9.3.2.3 $\neg A \rightarrow \neg B$

Tento typ podmínky obsahuje negaci jak hypotézy, tak jejího následku (dispozice).

V SPFR0 se tento vztah objevuje jednou (0,1 %) v art. 1569 CC: „*Le droit de participer aux acquêts est incessible tant que le régime matrimonial n'est pas dissous.*“ Jinými slovy, pokud nedojde k vypořádání jmění, tedy nerealizuje-li se koncept *dissolution de régime*, ($\neg A$), pak nelze uplatnit právo na spoluúčasti na ziscích, tedy koncept *droit de participer aux acquêts*, ($\neg B$). Nalézt lze také případy, kdy je tento vztah vyvoditelný z kontextu, ovšem formální kritérium absentuje (viz např. art. 1399 CC).

To je koneckonců i případ SPCZO, kde jediná potenciální instance tohoto typu podmínky neobsahuje žádné užití formální kritérium. Jedná se o ustanovení § 719: „*Smlouva o manželském majetkovém režimu se nesmí svým obsahem nebo účelem dotknout práv třetí osoby, ledaže by se smlouvou souhlasila; tato smlouva uzavřená bez souhlasu třetí osoby nemá vůči ní právní účinky.*“ Z vyznačené pasáže je zřejmé, pokud třetí osoba nesouhlasí ($\neg A$) (koncept *souhlas třetí osoby*), pak smlouva nemá právní účinky ($\neg B$) (propoziční struktura [|smlouva o manželském majetkovém režimu| má |právní účinky vůči třetím osobám|]). Jelikož případy bez formálních kritérií nejsou uvažovány, lze závěrem konstatovat, že v SPCZO se tento typ podmínky neobjevuje.

9.3.2.4 $A \rightarrow \neg B$

Tato podmínka se v SPCZ0 objevuje třikrát (1 %), v SPFR0 se neobjevuje. V SPCZ0 je tato podmínka vyjádřena v ustanovení § 708 NOZ: „*To, co manželům náleží, má majetkovou hodnotu a není vyloučeno z právních poměrů, je součástí společného jmění manželů (dále jen „společné jmění“). To neplatí, zanikne-li společné jmění za trvání manželství na základě zákona.*“ Podstatná je zejména druhá věta tohoto ustanovení, kde je podmínka explicitně vyjádřena pomocí formálních kritérií. Lze tedy zjednodušeně říci, pokud dojde k zániku společného jmění za trvání manželství na základě zákona (A), což vyjadřuje propoziční struktura [|zánik společného jmění| vzniká |za trvání manželství| |na základě zákona|], pak se nejedná o *součástí společného jmění manželů* ($\neg B$).

9.3.2.5 Podmínkové vztahy – shrnutí

Podmínkové vztahy se vyskytují v obou korpusech, častěji ovšem v SPCZ0. SPFR0 se na druhou stranu projevuje vyšší mírou rozmanitosti formálních kritérií souvisejících s tímto vztahem. Nejfrekventovanější je podmínka typu $A \rightarrow B$. Některé typy podmínek se objevují jen v jednom z korpusů ($\neg A \rightarrow \neg B$ pouze v SPFR0 a $A \rightarrow \neg B$ pouze v SPCZ0). Proč tomu tak je? Zaprvé, frekvence je ovlivněna velikostí zkoumaných korpusů. Zadruhé, v obou korpusech lze nalézt příklady přinejmenším některých typů podmínek, kdy lze podmínku určitého typu vyvodit z významu daného ustanovení, ovšem nelze nalézt žádné ze stanovených formálních kritérií. Podobně jako výše u vztahů vycházejících z módů normativity lze tedy konstatovat, že formální kritéria ovlivňují výsledky analýzy.

9.3.3 Kumulace hypotéz

Kumulace hypotéz představuje situaci, kdy je třeba podle znění právních ustanovení (přinejmenším) dvě významové jednotky (ať už koncepty nebo propoziční struktury) aplikovat souběžně. S ohledem na teorii právních norem lze říci, že tyto jednotky mají v rámci dané právní normy charakter hypotéz. Daná dispozice je tedy podmíněna souběžnou aplikací dvou (a více) hypotéz. Kumulaci hypotéz je možné v souvislosti s výrokovou logikou chápat jako konjunkci dvou výroků (Gerloch a Knapp, 2001: 61-62). Formální kritéria pro tento vztah připomíná tabulka 12:

akumulace hypotéz	a, výčet	et, výčet

Tabulka 12: Formální kritéria pro identifikaci kumulace hypotéz

Formální kritéria pro tento vztah jsou poněkud problematická, protože spojky „a“ a „et“ se v obou korpusech vyskytují kromě kumulace hypotéz také v situacích, kdy je jejich význam v syntaktické struktuře vět jednoduše slučovací, avšak bez nutnosti souběžné aplikace více prvků. To je patrné např. v § 716 odst. 1 NOZ: *„Snoubenci a manželé si mohou ujednat manželský majetkový režim odlišný od zákonného režimu.“* Problém je rovněž s termíny, které obsahují spojku „a“ jako kupříkladu *společně a nerozdílně*. Proto je pro bezpečné rozlišení případů kumulace hypotéz třeba dodatečných kritérií, která jsou na základě empirického pozorování v korpusech stanovená takto: O kumulaci hypotéz se jedná v případě, kdy lze potenciální hypotézy propojit pomocí logické operace konjunkce. Jinými slovy, o kumulaci hypotéz se jedná pouze tehdy, kdy je pravdivost celého výroku podmíněna realizací všech potenciálních hypotéz. Pro ilustraci lze vzít kupříkladu § 718 odst. 3 NOZ: *„Smlouvou nelze vyloučit ani změnit ustanovení o obvyklém vybavení rodinné domácnosti, ledaže jeden z manželů opustil trvale domácnost a odmítá se vrátit.“* Na základě tohoto ustanovení vzít v úvahu propoziční struktury $[[\text{jeden z manželů} \mid \text{opustil trvale domácnost}]]$ (hypotéza a) a $[[\text{jeden z manželů} \mid \text{se odmítá vrátit}]]$ (hypotéza b). Obě tyto propoziční struktury musí být pravdivé (přítomné), aby byly pravdivé i propoziční struktury $[[\text{smlouva o manželském majetkovém režimu} \mid \text{vylučuje} \mid \text{ustanovení o obvyklém vybavení domácnosti}]]$ (A) a $[[\text{smlouva o manželském majetkovém režimu} \mid \text{mění} \mid \text{ustanovení o obvyklém vybavení domácnosti}]]$ (B). Vztah hypotéz k A a B je identický, proto stačí znázornit tento vztah jen k A:

$$a \ \& \ b \rightarrow A$$

Pokud by se hypotéza a či b nerealizovaly, pak by A nemohlo být pravda:

$$\neg a \ \& \ b \rightarrow \neg A$$

$$a \ \& \ \neg b \rightarrow \neg A$$

$$\neg a \ \& \ \neg b \rightarrow \neg A$$

Jako příklad kumulace hypotéz z SPCZO může posloužit část ustanovení § 714 NOZ: *„Odmítá-li manžel dát souhlas bez vážného důvodu a v rozporu se zájmem manželů, rodiny nebo rodinné domácnosti, či není-li schopen vůli projevit, může druhý manžel navrhnout, aby souhlas manžela nahradil soud.“* V tomto ustanovení se tento vztah projevuje mezi třemi dvojicemi propozičních struktur. První část každé dvojice tvoří propoziční struktura $[[\text{manžel} \mid \text{odmítá dát souhlas}]]$ bez

[vážného důvodu]]. Druhou část představují propoziční struktury [|manžel| |odmítá dát souhlas| v |rozporu se zájmem manželů|], nebo [|manžel| |odmítá dát souhlas| v |rozporu se zájmem rodiny|], nebo [|manžel| |odmítá dát souhlas| v |rozporu se zájmem rodinné domácnosti|]. Jako formální kritérium slouží spojka „a“ v kombinaci s výčtem. Celkově lze kumulaci hypotéz nalézt v SPCZO v 10 (3,3 %) případech.

V SPFR0 se kumulace hypotéz projevuje např. v art. 1432: *„Quand l'un des époux prend en mains la gestion des biens propres de l'autre, au su de celui-ci, et néanmoins sans opposition de sa part, il est censé avoir reçu un mandat tacite [...]“*. Vztah kumulace hypotéz se týká propoziční struktury [|époux| |prend en mains la gestion des biens propres de l'autre*|] a propoziční struktury [|prise en mains de la gestion des biens propres de l'autre| est sans |opposition de l'autre époux|]. Frekvence kumulace hypotéz v SPFR0 je 15 (1,8 %).

9.3.4 Absence

Vztah absence popisuje takovou situaci, kdy v určité situaci popsané zákonem daná významová jednotka absentuje. Často se jedná o pomyslnou součást hypotézy pro právní normy. Formální kritéria pro absenci ukazuje tabulka 13:

absence	bez	sans, à défaut de, en l'absence de

Tabulka 13: Formální kritéria pro identifikaci vztahu absence

V obou zkoumaných sémantických polích se tento vztah vyjadřuje pomocí přeložek, konkrétně se jedná o předložku „bez“ v SPCZO a o předložky „sans“ a „à défaut de“, případně vazba „en l'absence de“ v SPFR0. O vztah absence se ovšem nejedná v případě, kdy jsou zmíněné předložky součástí jazykových šablon („bez zbytečného odkladu“), slovních spojení náležících do obecného jazyka („bez ohledu na“) či kdy jsou součástí termínů ("l'un sans l'autre"). Takovéto příklady nejsou v následující analýze brány v potaz.

V SPCZO se vyskytuje 7 (2,3 %) příkladů tohoto vztahu. Jedná se například o část ustanovení § 710 odst. 2 NOZ: *„Součástí společného jmění jsou dluhy převzaté za trvání manželství, ledaže [...] je převzal jen jeden z manželů bez souhlasu druhého, aniž se přitom jednalo o obstarávání každodenních nebo běžných potřeb rodiny.“* Vztah absence je patrný mezi propoziční strukturou

[|jeden z manželů| převzal |dluhy převzaté za trvání manželství|] a konceptem *souhlas druhého manžela*.

V SPFR0 se tento vztah objevuje ve 20 (2,3 %) případech. Příkladem může být část ustanovení art. 1398 CC, kde se uvádí: „*Si des conventions matrimoniales ont été passées sans cette assistance, l'annulation en pourra être demandée [...]*“. Vztah absence je pak patrný mezi koncepty *assistance* a *conventions matrimoniales*.

V obou uvedených příkladech (jak z SPCZO, tak z SPFR0) je možné si všimnout, že vztah absence je úzce spojen s dalšími vztahy, přičemž pouze v takovéto kombinaci různých vztahů je možné zachytit strukturu daného právního ustanovení jako celku. V příkladu uvedeném v SPCZO se jedná o souvislosti se vztahem výjimky (viz níže 9.3.5. Výjimka), v příkladu z SPFR0 pak o vazbu na vztah podmínky typu A → B. Takovýmto situacím je pozornost věnována níže, viz 9.4.4 Souběžná aplikace více vztahů vycházejících z právního textu.

Lze nicméně nalézt i takové případy vztahu absence, kde se vazba s dalším typem vztahu neprojevuje. Takovým příkladem může být část ustanovení art. 1570: „*Le patrimoine originaire comprend les biens qui appartenaient à l'époux au jour du mariage et ceux qu'il a acquis depuis par succession ou libéralité, ainsi que tous les biens qui, dans le régime de la communauté légale, forment des propres par nature sans donner lieu à récompense.*“ Vztah absence je mezi propoziční strukturou [|patrimoine originaire| comprend les |propres par nature|] a konceptem *récompense XXIII*.

Z uvedených příkladů je patrné, že vztah absence se projevuje nejčastěji mezi propoziční strukturou na jedné straně a konceptem na druhé straně, přičemž tento koncept představuje absentující prvek. V menší míře se tento vztah objevuje mezi dvěma koncepty. Tento vztah je nicméně možné nalézt i mezi dvěma propozičními strukturami, jak ukazuje část ustanovení art. 1438 CC: „*Si le père et la mère ont doté conjointement l'enfant commun sans exprimer la portion pour laquelle ils entendaient y contribuer, ils sont censés avoir doté chacun pour moitié [...]*“. V tomto případě je vztah absence zřejmý mezi propoziční strukturou [|père et mère| |dotent| un |enfant commun|] a propoziční strukturou [|père et mère| expriment |portion contribuée|].

9.3.5 Výjimka

Jak už naznačuje název tohoto vztahu, vztah výjimky popisuje takovou vazbu mezi koncepty, kdy zákon povoluje výjimku z běžné realizace určité normy. Formální kritéria uvádí tabulka 14:

výjimka	výjimka, aniž, ledaže	sauf, à moins que, néanmois, toutefois

Tabulka 14: Formální kritéria pro identifikaci vztahu výjimky

V SPCZ0 se tento vztah objevuje celkem v 15 (4,9 %) případech. Příkladem může být část ustanovení § 719 NOZ: „*Smlouva o manželském majetkovém režimu se nesmí svým obsahem nebo účelem dotknout práv třetí osoby, ledaže by se smlouvou souhlasila [...]*“. Vztah výjimky je zde patrný mezi propoziční strukturou [|obsah smlouvy o manželském majetkovém režimu| se dotýká |práv třetí osoby|] a konceptem *souhlas třetí osoby*.

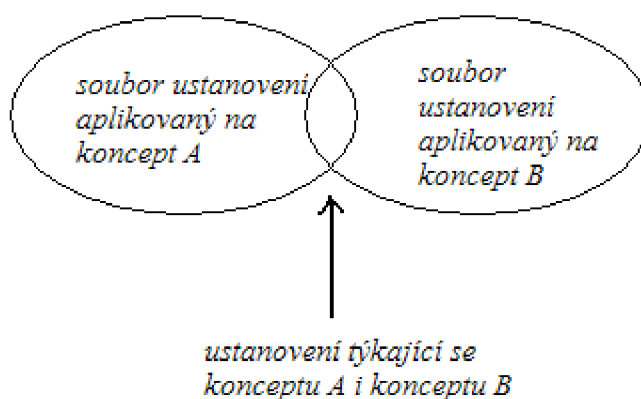
V SPFR0 má tento vztah frekvenci 28 (3,3 %). Příkladem může být ustanovení art. 1404 CC: „*Forment aussi des propres par leur nature, mais sauf récompense s'il y a lieu, les instruments de travail nécessaires à la profession de l'un des époux [...]*“, kde se vztah výjimky projevuje mezi propoziční strukturou [|instrument de travail nécessaire à la profession de l'un des époux| forme les |propres par nature|] a konceptem *récompense II*.

9.3.6 Analogie konceptů

Gerloch a Knapp uvádějí (2001: 185-186), že v právních předpisech mohou být využívány analogie mezi koncepty. Jedná se o takovou situaci, kdy je koncept v právním předpisu určitým způsobem upraven a tato úprava či její část je následně aplikovaná i na (jiný) další koncept. Důvodem je zestručnění právních předpisů, neboť díky analogiím není nutné znovu v textu opakovat totéž. Výše zmínění autoři analogii považují rovněž za prostředek směřující ke zjednodušení textu zákonů, s čímž lze souhlasit v perspektivě syntaktické, ačkoli se lze dohadovat, že v rovině porozumění textu vedou analogie, zejména v případě laického uživatele, spíše k obtížím, neboť uživatel je pro porozumění právní úpravy daného konceptu nucen obracet se na jiné části zákona. Fakt, že lze vůbec analogii v právních předpisech využívat, svědčí o vysoké míře provázanosti (nejen) českých právních předpisů, o níž se zmiňují mimo jiné Kořenský, Cvrček a Novák (1999: 40-41).

Gerloch a Knapp rovněž upozorňují, že analogii nelze považovat za projev synonymie, neboť nevede k tomu, že by dotčené koncepty byly zaměnitelné. To je velice podstatné. Synonymie (viz 2.4.3 Synonymie a 8.1 Synonymie) se zabývá zaměnitelností termínů a ekvivalencí jimi označovaných konceptů. Oproti tomu v případě analogie se jedná o odlišné koncepty, které ovšem sdílejí část právní úpravy. Velice jednoduše si tuto situaci lze přestavit pomocí Eulerových kruhů, jak ukazuje obrázek 9.

Na základě pozorování v korpusech SPCZ0 a SPFR0 lze analogii konceptů rozdělit na tři typy. První dva jsou rozlišeny v závislosti na tom, že právní předpis připouští určitá přizpůsobení či jen částečnou aplikaci právní úpravy, která je předmětem analogie. Pokud takové modifikace nejsou přípustné, jedná se o analogii rigidní. Pokud to zákon umožňuje, pak se jedná o analogii pružnou. Jako třetí typ lze uvést analogii zakládající, kdy jeden koncept vychází z jiného.

Obrázek 9: Znárodnění vztahu analogie konceptů pomocí Eulerových kruhů

Formální kritéria týkající se analogie konceptů zachycuje tabulka 15:

analogie konceptů rigidní	<i>metatextový odkaz, výčet</i>	<i>metatextový odkaz, výčet</i>
analogie konceptů pružná	<i>přiměřeně, obdobně, metatextový odkaz</i>	<i>metatextový odkaz</i>
analogie konceptů zakládající	<i>metatextový odkaz</i>	<i>metatextový odkaz</i>

Tabulka 15: Formální kritéria pro identifikaci analogie konceptů

Je třeba zmínit, že už z podstaty tohoto vztahu vyplývá, že se jedná o vazbu čistě mezi koncepty. Oproti výše zmíněným vztahům tedy propoziční struktury nejsou v tomto případě uvažovány.

Je třeba také uvést, že v rámci této práce je analogie konceptů zahrnuta do výsledků pouze

v případě, že všechny dotčené koncepty jsou součástí SPCZ0 či SPFR0. Lze se setkat se situacemi, kdy je odkazováno k ustanovením mimo tyto korpusy, např. § 712 NOZ uvádí: „*Není-li v této části zákona stanoveno jinak, použijí se pro společné jmění obdobně ustanovení tohoto zákona o společnosti, popřípadě ustanovení o spolumlastnictví.*“ Takové situace nejsou uvažovány, neboť některé z dotčených konceptů nejsou součástí SPCZ0 a SPFR0 a v důsledku toho ani SPCZ1 a SPFR1.

9.3.6.1 Analogie rigidní

Rigidní analogie nepřipouští žádnou modifikaci analogicky aplikované právní úpravy.

Prvním způsobem, jakým se tento typ vztahu v textu právního předpisu projevuje, je odkaz⁷⁷ na jiné ustanovení. Příkladem může být ustanovení § 722 odst. 1 NOZ, kde se uvádí následující: „*Snoubenci i manželé mohou uzavřít smlouvu o správě toho, co je součástí společného jmění, která se odchyluje od ustanovení § 713 a 714 ; ustanovení § 719 a 720 platí i pro tuto smlouvu.*“ Vztah analogie zde vzniká mezi koncepty *smlouva o správě součástí společného jmění* a *smlouva o manželském majetkovém režimu*.

Rigidní analogie se dále může projevovat výčtem: ustanovení obsahuje výčet několika konceptů, na které je toto ustanovení (či jeho část) aplikováno. Příkladem budiž ustanovení § 733 NOZ: „*Zavázal-li se jeden z manželů v době, od které do změny nebo vyloučení zákonného majetkového režimu, ať smlouvou manželů nebo rozhodnutím soudu, uplynulo méně než šest měsíců [...]*“ . Toto ustanovení upravuje koncepty *změna zákonného majetkového režimu* a *vyloučení zákonného majetkového režimu* – oba tyto koncepty jsou v tomto ustanovení upraveny identickým způsobem.

Obdobně se rigidní analogie projevuje v SPFR0. V art. 1426 CC lze nalézt oba tyto způsoby (tedy metatextový odkaz i výčet): „*Si l'un des époux se trouve, d'une manière durable, hors d'état de manifester sa volonté, ou si sa gestion de la communauté atteste l'inaptitude ou la fraude, l'autre conjoint peut demander en justice à lui être substitué dans l'exercice de ses pouvoirs. Les dispositions des articles 1445 à 1447 sont applicables à cette demande.*“ První citovaná věta obsahuje výčet zahrnující tři koncepty (*époux hors d'état de manifester sa volonté de manière durable, inaptitude a fraude*), které toto ustanovení upravuje. Mezi nimi existuje vztah analogie.

---

77 Srov. odkazující normy (Moravec, 2020: 74).

Druhá citovaná věta pak odkazuje na ustanovení art. 1445 – 1447 CC, která se týkají konceptu *séparation de biens*. Zkoumaný vztah by se pak v tomto případě týkal konceptů *séparation de biens* a *demande en justice de substitution dans l'exercice de pouvoirs**.

Celkově lze v SPCZ0 pozorovat 21 (6,8 %) případů rigidní analogie a v SPFR0 pak 47 (5,5 %) případů.

9.3.6.2 Analogie pružná

V případě pružné analogie není dané ustanovení aplikováno beze zbytku, ale je možné jej přizpůsobit potřebám konkrétní situace.

V rámci SPCZ0 se tento typ analogie projevuje pomocí výrazů „obdobně“ či „přiměřeně“ v kombinaci s odkazem. Příkladem pružné analogie v SPCZ0 mohou být koncepty *oddělené hospodaření* a *společné jmění manželů*, což vyplývá z ustanovení § 735 NOZ: „*Neuzavřou-li spolu manželé, kteří mají v úmyslu dosáhnout rozvodu manželství způsobem uvedeným v § 757, dohodu o uspořádání majetkových povinností a práv pro případ rozvodu, v níž pod podmínkou, že manželství bude rozvedeno, rovněž ujednají, jak budou v době odděleného hospodaření nabývat práva a zavazovat se, platí pro dobu odděleného hospodaření manželů ustanovení o společném jmění přiměřeně, ledaže tento zákon stanoví jinak.*“ Celkově lze v SPCZ0 pozorovat pružnou analogii konceptů v 10 (3,3 %) případech.

V rámci SPFR0 je situace poněkud složitější, neboť v SPFR0 nelze pozorovat užití žádných lexikálních prostředků srovnatelných s SCCZ0. Pružná analogie proto vyplývá spíše z kontextu a znalosti širšího kontextu. Příkladem tohoto vztahu potenciálně je úryvek ustanovení art. 1433 CC: „*Si une contestation est élevée, la preuve que la communauté a tiré profit de biens propres peut être administrée par tous les moyens, même par témoignages et présomptions.*“ Toto ustanovení dovoluje použít všech možných způsobů dokazování toho, že ze statků náležících jen jednomu z manželů vznikl zisk. Toto ustanovení neodkazuje na žádné jiné, ale znalost širšího kontextu dovoluje propojit jej s ustanovením art. 1402 CC, které vyjmenovává možné způsoby dokazování toho, že nějaký statek náleží jen jednomu z manželů. Jelikož art. 1433 neuvádí explicitně jednotlivé způsoby obsažené v art. 1402, ale pouze uvádí obecný výraz „tous les moyens“ („všechny způsoby“), lze se domnívat, že art. 1433 může zahrnovat i způsoby neuvedené v art. 1402. Z toho

důvodu je vztah mezi *profit du bien propre* a *contestation* chápán jako pružná analogie. Obdobná je situace s dalšími případy v rámci SPFR0. Pokud by byly považovány za pružnou analogii i navzdory diskutabilní přítomnosti či spíše nepřítomnosti formálních kritérií, pak SPFR0 obsahovalo 5 (0,6 %) příkladů pružné analogie.

9.3.6.3 Analogie zakládající

Oproti pružné analogie a rigidní analogii je analogie zakládající chápána v poněkud odlišné perspektivě. Její podstatou jsou dva (a více) povahově podobné koncepty, z nichž jeden lze vnímat jako základní a druhý jako odvozený od základního. Oproti výše popsaným druhům analogie lze tedy říct, že koncepty propojené zakládající analogií sdílejí (významně) vyšší procento ustanovení aplikovatelných na oba (všechny) dotčené koncepty.

V obou korpusech jsou nevýznamnějšími případy zakládající analogie základní druhy správy společného jmění, tedy *zákonný režim* a *smluvený režim* v SPCZ0 a *communauté légale* a *communauté conventionnelle* v SPFR0. *Zákonný režim* a *communauté légale* jsou přitom základní koncepty, přičemž *smluvený režim* a *communauté conventionnelle* jsou od nich odvozené. Toto odvození je patrné z § 716 NOZ: „*Snoubenci a manželé si mohou ujednat manželský majetkový režim odlišný od zákonného režimu. Ujednají-li si smluvený režim manželé, upraví zpravidla své povinnosti a práva týkající se již existujícího společného jmění. [...]*“ a art. 1497 CC: „*Les époux peuvent, dans leur contrat de mariage, modifier la communauté légale par toute espèce de conventions non contraires aux articles 1387, 1388 et 1389.*“ Z uvedených ustanovení je jasné patrné, že v případě *smluveného režimu* či *communauté conventionnelle* manželé vycházejí ze *zákonného režimu* či *communauté légale*, avšak různé aspekty režimů si mohou upravit (pokud to není v rozporu se zákonem). Podobné je to pak v případě třetího typu správy společného jmění v českém právu, tedy *režimu založeného rozhodnutím soudu*, který opět vychází z konceptu *zákonný režim*, případně může vycházet i z konceptu *smluvený režim*, jak je zřejmé z § 724 NOZ: „*Je-li pro to závažný důvod, soud na návrh manžela společné jmění zruší nebo zúží jeho stávající rozsah.*“

Kromě uvedených příkladů lze tento vztah pozorovat v SPCZ0 také mezi koncepty *hmotná věc movitá II* ← *hmotná věc movitá I* a *majetková práva* ← *hmotná věc movitá II* (obojí na základě § 741 NOZ), celkově pak tedy v 5 (1,6 %) případech.

V SPFR1 se tento vztah objevuje celkem dvakrát (0,2 %). Přesněji se jedná o vztahy mezi koncepty: *communauté conventionnelle* ← *communauté légale* a *actif commun* ← *actif de la communauté*.

9.3.7 Aletické vztahy

Aletická vztahy vycházejí z aletické logiky. Aletická logika představuje oblast neklasické logiky, která se zabývá otázkami nutnosti, možnosti a nemožnosti (Gerloch a Knapp, 2001: 134-141). V této práci budou rozlišovány aletická možnost a dále aletická nutnost a její varianty. Gerloch a Knapp uvádějí (2001: 135-137), že v doméně práva lze nutnost vnímat jako nezbytnost. Konkrétněji lze pozorovat v SPCZ0 a SPFR0 dvě její podoby – jednak situaci, kdy něco nutné je, a pak situaci, kdy to naopak nutné není, tedy absenci nutnosti. Nutnost lze pak rozdělit na nutnost pozitivní (obdobu povinnosti vzešlé z příkazu) a negativní (obdobu povinnosti vzešlé ze zákazu). Celkově lze aletické vztahy chápat jako obdoby výše uvedených vztahů, viz 9.3.1 Vztahy vycházející z módů normativity (povinnost vzešlá z příkazu – nutnost pozitivní, povinnost vzešlá ze zákazu – nutnost negativní, oprávnění – absence nutnosti a aletická možnost). Zatímco povinnost a oprávnění se týkaly výhradně konceptů-osob, aletické vztahy se váží ke konceptům-neosobám.

Podobně jako u jiných výše zmíněných vztahů byla v souvislosti s aletickými vztahy stanovena formální kritéria, která uvádí tabulka 16.

aletická nutnost – nutnost pozitivní	vyžadovat, jen	être nécessaire, devoir
aletická nutnost – nutnost negativní	nesmět	ne pouvoir
aletická nutnost – absence nutnosti	nebránit, nevyžadovat	-
aletická možnost	lze, moci	ne devoir

Tabulka 16: Formální kritéria pro identifikaci aletické nutnosti

9.3.7.1 Aletická nutnost – nutnost pozitivní

V SPCZ0 se tento vztah vyskytuje šestkrát (2 %), např. v § 716 NOZ: „*Smlouva o manželském majetkovém režimu vyžaduje formu veřejné listiny.*“ mezi koncepty *smlouva o manželském majetkovém režimu* a *veřejná listina*. V dalším příkladu je nutnost vyjádřena pomocí adverbia „jen“: „*Manžel, který spravuje všechno společné jmění, může právně jednat jen se souhlasem druhého*“.

manžela [...]“ (§ 723 NOZ), kde je tento vztah mezi propoziční strukturou [|správce společného jmění*| |právně jedná|] a konceptem *souhlas druhého manžela*.

V SPFR0 se tento vztah objevuje ve 14 (1,6 %) případech. Příkladem může být art. 1395: „*Les conventions matrimoniales doivent être rédigées avant la célébration du mariage* [...]“, kde je tento vztah mezi konceptem *conventions matrimoniales* a propoziční strukturou [|conventions matrimoniales| sont rédigées avant la |célébration du mariage|].

9.3.7.2 Aletická nutnost – nutnost negativní

Negativní aletická nutnost se v SPCZ0 objevuje celkem v 7 (2,3 %) případech, např. v § 737 NOZ: „*Vypořádáním jmění nesmí být dotčeno právo třetí osoby*.“, kde je tento vztah mezi koncepty *vypořádání jmění* a *právo třetí osoby*.

V SPFR0 lze nalézt 21 (2,5 %) příkladů, například v art. 1396 CC: „*Le mariage célébré, il ne peut être apporté de changement au régime matrimonial* [...]“, kde je tento vztah mezi konceptem *mariage célébré* a propoziční strukturou [|changement| est apporté au |régime matrimonial|].

9.3.7.3 Aletická nutnost – absence nutnosti

V SPCZ0 se tento vztah objevuje celkem dvakrát (0,7 %). Příkladem je ustanovení § 738 NOZ, které uvádí: „*Platnosti dohody o vypořádání nebrání, týká-li se jen části společných majetkových povinností a práv*.“ Tento vztah se tedy týká konceptu *platnost dohody o vypořádání* a propoziční struktury [|dohoda o vypořádání| se týká |části společných majetkových povinností a práv|]. V rámci SPFR0 se tento vztah objevuje neobjevuje.

9.3.7.4 Aletická možnost

V SPCZ0 se objevuje ve 24 (7,8 %) případech. Jako příklad může posloužit začátek ustanovení § 717 NOZ, kde se uvádí: „*Smluvený režim může spočívat v režimu oddělených jmění* [...]“. Tento vztah je pak patrný mezi koncepty *smluvený režim* a *režim oddělených jmění*.

V SPFR0 lze pozorovat 17 (2 %) případů, například v části art. 1391 CC: „*Le contrat de mariage doit déterminer les biens sur lesquels portera la faculté stipulée au profit du survivant. Il peut fixer des bases d'évaluation et des modalités de paiement [...]*“, kde je tento vztah mezi konceptem *contrat de mariage* na jedné straně a propozičními struktury [|bases d'évaluation| sont fixées] a rovněž [|modalité de paiement| est fixé] na druhé straně.

9.4 Doplnující komentáře ke vztahům vycházejícím z právního textu

Ve spojitosti se vztahy vycházejícími z právního textu lze kromě výše popsaných vztahů pozorovat ještě několik dalších jevů, které se nicméně už obtížněji dají klasifikovat jako vztahy srovnatelné se vztahy uvedenými výše.

9.4.1 Spojitost s jinou významovou jednotkou

Tento poněkud neprůhledný název představuje takovou skutečnost, kdy je v rámci určité právní normy propojeno několik významových jednotek (častěji konceptů než propozičních struktur). Tato propojení jsou na jednu stranu poměrně vágní na to, aby je bylo možné uspokojivě charakterizovat a vymezit jako vztah (přinejmenším ve srovnání se vztahy výše uvedenými), na druhou stranu jsou tyto vazby natolik rozmanité a specifické, že by u každé bylo možné nalézt jen jeden či dva výskyty v korpusech. Přesná povaha dané souvislosti je v mnohých případech patrná jen při nahlédnutí do příslušné pasáže právního předpisu. K této vazbě také nelze uvést žádné formální kritérium, protože se projevuje obvykle jen pouhou zmínkou daného konceptu v rámci zkoumaného ustanovení. To vše znemožňuje přesně kvantifikovat frekvenci těchto propojení v SPCZ0 a SPFR0. V sémantických polích SPCZ1 a SPFR1 jsou některé⁷⁸ z těchto vazeb zobrazeny.⁷⁹ Důvodem je zejména to, aby SPCZ1 a SPFR1 co nejvěrněji odrážela skutečnou pojmovou strukturu domény.

Příkladem může být část ustanovení § 724 NOZ „*Závažným důvodem je vždy skutečnost, [...] že manželka lze považovat za marnotratného [...]*“. V rámci tohoto ustanovení lze pozorovat určitou spojitost mezi koncepty *marnotratnost* a *jeden z manželů*.⁸⁰ V tomto případě se jedná o vztah, kdy je někomu přisuzována určitá vlastnost. Podobně je určitý vztah (ovšem jiného typu než v předchozím

⁷⁸ Je možné, že jiný autor by vazby tohoto typu nacházel či naopak nenacházel jinde, než je nacházíme my. Vzhledem k absenci formálních kritérií je zde významný prvek subjektivního pocitu autora.

⁷⁹ Světle zelená barva, viz obrázek 8.

⁸⁰ Srov. se sémantickou rolí NOSITEL VLASTNOSTI, viz 10 Sémantické role.

případě) mezi koncepty *správa v zákonném režimu* a *dohoda I*, což vyplývá z ustanovení § 713 NOZ „*Součásti společného jmění užívají, berou z nich plody a užitky, udržují je, nakládají s nimi, hospodaří s nimi a spravují je oba manželé nebo jeden z nich podle dohody.*“

Vazeb podobného typu, jakkoli vágních a rozmanitých, lze v obou korpusech nalézt celou řadu, ovšem definovat je či klasifikovat je jako plnohodnotné vztahy (ve srovnání se vztahy uvedenými výše) je přinejmenším obtížné. Zdá se nicméně, už vzhledem k četnosti takových vazeb, jako vhodné je alespoň takto krátce zmínit, neboť je lze vnímat jako doklad vysoké míry provázanosti jednotlivých (sou)částí zkoumané domény.

9.4.2 Změna pozice konceptu v sémantických polích

V ojedinělých případech se lze setkat při studiu právních ustanovení tvořících korpus SPFR0 s jevem, kdy v důsledku stanovených podmínek může dojít ke změně pomyslné pozice nějakého konceptu v rámci pojmové struktury domény. V korpusu SPCZ0 se tento fenomén neobjevuje.

Změna pozice se projevuje u konceptů *valeur d'améliorations* a *excédent II*. Tyto koncepty spadají za obvyklých okolností pod koncept *patrimoine originaire* a do stejnojmenného dílčího sémantického pole <patrimoine originaire> (viz 6.2 Sémantická pole SPCZ1 a SPFR1). Za určitých okolností ovšem tyto koncepty mohou změnit svou pozici a nově spadat pod koncept *patrimoine final* (a do stejnojmenného sémantického pole <patrimoine final>). Tyto okolnosti jsou popsány v art. 1571 a art. 1574 CC. Art. 1571 CC uvádí: „*De l'actif originaire sont déduites les dettes dont il se trouvait grevé, réévaluées, s'il y a lieu, selon les règles de l'article 1469, troisième alinéa. Si le passif excède l'actif, cet excédent est fictivement réuni au patrimoine final.*“ Je tedy zřejmé, že za splnění určitých podmínek (tedy pokud souhrn dluhů převyší majetek) mění koncept *excédent II* svou pozici ve struktuře domény a nově spadá pod koncept *patrimoine final*.

Art. 1574 CC pak určuje, že „*La valeur, au jour de l'aliénation, des améliorations qui avaient été apportées pendant le mariage à des biens originaires donnés par un époux sans le consentement de son conjoint avant la dissolution du régime matrimonial doit être ajoutée au patrimoine final.*“

V tomto případě koncept *valeur d'améliorations* získává, opět za splnění určitých podmínek, nový nadřazený koncept a tím je opět *patrimoine final*.

V souvislosti s tímto jevem je třeba si uvědomit, že v případě diachronního studia domény by byla její struktura pravděpodobně výrazně dynamičtější a v důsledku novelizací by docházelo k objevování se nových konceptů, mizení jiných či k různým dalším změnám. V rámci této práce je nicméně uplatňováno přísně synchronní hledisko odpovídající stavu domény v určitém časovém okamžiku, a proto je pojmová struktura domény chápána jako neměnná. Změny pozice konceptu v jejím rámci jsou proto nanejvýš neobvyklé a zaslouží si zmínku.

9.4.3 Vztahy vycházející z právního textu v jiných typech textů

Dříve popsané 8 Sémantické vztahy a rovněž 10 Sémantické role, které budou analyzovány v následující kapitole, jsou vztahy, které se běžně vyskytují i v neprávních textech. Ostatně většina publikací, které se jimi zabývají, pracuje právě s neprávním (případně i neodborným) textem. V úvodu této kapitoly bylo nicméně řečeno, že vztahy vycházející z právního textu jsou s právním textem úzce spjaté. Mohou tedy existovat i v jiných typech textů?

Předně, pokud by se jinými typy textů myslely texty právních předpisů mimo korpusy SPCZO a SPFR0, odpověď by byla takřka s jistotou kladná, neboť se nezdá pravděpodobné, že by se zrovna pole <společné jmění manželů> či <régime en communauté> vyznačovala nějakými unikátními rysy, které by se jinak v doméně práva vůbec nevyskytovaly. Podobně se patrně budou vyskytovat v jiných právních textech než jsou právní předpisy, např. v judikatuře, byť se lze domnívat, že by výskyt těchto vztahů mohl být např. právě v judikatuře odlišný od výsledků prezentovaných v této práci. Zatímco právní předpis se zabývá rozličnými možnými situacemi, které mohou nastat, judikát se zabývá konkrétním případem, který už se stal. Přesnější data o tom by nicméně bylo třeba podložit podrobnějším výzkumem. Tak jako tak je třeba zmínit, že při práci s jinými korpusy by bylo nutné přizpůsobit jim formální kritéria, neboť jiné korpusy mohou obsahovat jiné výrazy pro vyjádření konkrétních vztahů.

V případě, že by se zcela odhlédlo od domény práva směrem k jiným typům odborného textu i k neodbornému textu, lze se domnívat, že většina vztahů by se v určité podobě mohla projevat i v takových textech. Nejlépe si to lze představit u vztahů podmínkových, u nichž není důvod, proč by měly být vázány výhradně na doménu práva. Snad jen u analogie konceptů je určitá limitace, neboť ty by se nejspíš týkaly jen odborného jazyka a nikoli obecného. Je však třeba mít na paměti skutečnost, že právo je závazné, má preskriptivní charakter a je vymahatelné. Proto dopady těchto

vztahů v rámci domény práva jsou odlišné od důsledků, které by měly např. v obecném jazyce.

9.4.4 Souběžná aplikace několika vztahů vycházejících z právního textu

V obou zkoumaných korpusech a jim odpovídajících sémantických polích lze nalézt situace, kdy některý z popsaných vztahů není realizován sám o sobě, ale souběžně s nějakým dalším vztahem. To svědčí o komplexnosti právních situací, které jsou v rámci korpusů upravovány, jak dokládají následující příklady.

Příklad budiž § 739 NOZ: „*Dohoda o vypořádání vyžaduje písemnou formu, pokud byla uzavřena za trvání manželství nebo pokud je předmětem vypořádání věc, u které vyžaduje písemnou formu i smlouva o převodu vlastnického práva.*“ V rámci tohoto ustanovení lze pozorovat několik vztahů, které jsou navzájem různým způsobem provázané a doplňují se. V tomto ustanovení lze pozorovat vztahy následující:

- 1 Aletická nutnost pozitivní mezi *dohoda o vypořádání* a *písemná forma*;
  - 1.1 podmínka typu $A \rightarrow B$ mezi: [|dohoda o vypořádání| je uzavřena |za trvání manželství|] a [|dohoda o vypořádání| vyžaduje |písemnou formu|];
  - 1.2 podmínka typu $A \rightarrow B$ mezi: [|smlouva o převodu vlastnického práva| vyžaduje |písemnou formu| u |předmětu vypořádání|] a [|dohoda o vypořádání| vyžaduje |písemnou formu|];
    - 1.2.1 aletická nutnost pozitivní mezi *smlouva o převodu vlastnického práva* a *písemná forma*.

Jinými slovy, 1 představuje aletickou nutnost pozitivní. Zároveň je dispozicí (B) pro podmínky 1.1 nebo 1.2, které jsou jejími hypotézami, ovšem navzájem jsou nezávislé, tj. nejedná se o kumulaci hypotéz. 1.2 pak sama o sobě představuje opět pozitivní aletickou nutnost.

Jiným příkladem je § 709 NOZ: „*Součástí společného jmění je to, čeho nabyl jeden z manželů nebo čeho nabyli oba manželé společně za trvání manželství, s výjimkou toho, co [...] nabyl darem, děděním nebo odkazem jen jeden z manželů, ledaže dárce při darování nebo zůstavitel v pořízení pro případ smrti projevil jiný úmysl.* [...]“ Lze se zde setkat s tzv. výjimkou z výjimky, neboť první příklad vztahu výjimky je [|manželé| nabyli |součást společného jmění II| |společně| |za trvání manželství|] – *dar* a z této situace existuje další výjimka. Tu by bylo možno znázornit takto: { [|manželé| nabyli |součást společného jmění II| |společně| |za trvání manželství|] – *dar* } – [|dárce| při |darování| projevil |jiný úmysl|].

Podobně lze takovéto komplexní právní situace nalézt i v SPFR0, např. v art. 1399 CC: „*Le majeur en tutelle ou en curatelle ne peut passer de conventions matrimoniales sans être assisté, dans le contrat, par son tuteur ou son curateur.* Vztahy v ní lze rozložit následovně:

- 1 povinnost vzešlá ze zákazu mezi: *majeur en tutelle* a *conventions matrimoniales*
  - 1.1 absence mezi [|*majeur en tutelle*| ne peut passer de |*conventions matrimoniales*| a *assistance*
- 2 povinnost vzešlá ze zákazu mezi: *majeur en curatelle* a *conventions matrimoniales*
  - 2.1 absence mezi [|*majeur en curatelle*| ne peut passer de |*conventions matrimoniales*| a *assistance*

Jedná se o dvě analogické situace, kdy rozdíl je v subjektu práva (*majeur en tutelle* nebo *majeur en curatelle*). Tento subjekt je předmětem povinnosti vzešlé ze zákazu (1 a 2) v případě⁸¹ absence *assistance* (1.1 a 1.2).⁸²

Nejedná se samozřejmě o jediné příklady. V SPCZO lze dále zmínit mj. část § 714 odst. 1 NOZ⁸³ či § 718 odst. 3 NOZ⁸⁴. Podobně v SPFR0 lze najít další případy tohoto jevu např. v art. 1475 CC⁸⁵ nebo v art. 1402 CC⁸⁶.

9.5 Vztahy vycházející z právního textu – závěr

V této kapitole byla věnována pozornost tzv. vztahům vycházejícím z právního textu. Jelikož se jedná o skupinu vztahů, které nelze v takovéto podobě a s takovýmto účelem nalézt v žádné konzultované publikaci, bylo třeba je nejprve teoreticky vymezit. Jedná se o vztahy založené na právní, výrokové a aletické logice a na rekurentních jevech v textu. Oporou při jejich definici byly

81 Toto podmínění není v rámci daného ustanovení vyjádřeno pomocí formálních kritérií, proto není chápáno jako některý z podmínkových vztahů (viz výše). Pokud by tak byl chápáno, jednalo by se o podmínku $\neg A \rightarrow \neg B$.

82 Pro kompletní analýzu této právní situace by bylo třeba zahrnout ještě koncepty *tuteur* a *curateur*, které by figurovaly jako ZDROJ *assistance*. Jelikož se ale jedná o sémantickou roli a nikoli o vztah vycházející z právního textu, není to v analýze uvedeno.

83 „Odmítá-li manžel dát souhlas bez vážného důvodu a v rozporu se zájmem manželů, rodiny nebo rodinné domácnosti, či není-li schopen vůli projevit, může druhý manžel navrhnout, aby souhlas manžela nahradil soud.“

84 „Smlouvou nelze vyloučit ani změnit ustanovení o obvyklém vybavení rodinné domácnosti, ledaže jeden z manželů opustil trvale domácnost a odmítá se vrátit.“

85 „Si un immeuble de la communauté est l'annexe d'un autre immeuble appartenant en propre à l'un des conjoints, ou s'il est contigu à cet immeuble, le conjoint propriétaire a la faculté de se le faire attribuer par imputation sur sa part ou moyennant soulte, d'après la valeur du bien au jour où l'attribution est demandée.“

86 „Si le bien est de ceux qui ne portent pas en eux-mêmes preuve ou marque de leur origine, la propriété personnelle de l'époux, si elle est contestée, devra être établie par écrit.“

publikace z teorie práva a pak zejména publikace „*Logika v právním myšlení*“ (Gerloch a Knapp, 2001). Jelikož jsou při redakci právního textu uplatňovány zásady, které se v jiných textech neobjevují, například legální licence či deontický prézens, byla pro identifikaci vztahů zvolena formální kritéria. Jedná se o lexikální, syntaktické či textové prostředky, které se pojí s jednotlivými vztahy, a jejich prezence podmiňuje pozitivní identifikaci jednotlivých vztahů. Ačkoli v důsledku toho jsou některé potenciální příklady daných vztahů eliminovány (týká se zejména 9.3.1 Vztahy vycházející z módů normativity a 9.3.2 Podmínkové vztahy), v konečném důsledku napomáhají formální kritéria k vyšší reliabilitě prezentovaných dat a omezení subjektivního vlivu autora.

Vztahy vycházející z právního textu představují heterogenní skupinu vztahů. Lze mezi nimi nalézt vztahy vycházející z módů normativity, podmínkové vztahy, aletické vztahy, analogii konceptů, absenci, výjimku a kumulaci hypotéz. Předmětem těchto vztahů jsou kromě konceptů i propoziční struktury (s výjimkou těch vztahů, u nichž to jejich povaha vylučuje).

V závěru kapitoly bylo krátce zmíněno také několik souvisejících fenoménů, např. změna pozice konceptu v pojmové struktuře domény navzdory synchronnímu přístupu studie či otázka existence vztahů vycházejících z právního textu v jiných typech textů, ať už odborných nebo neoborných.

Analýza vztahů v SPCZ0 a SPFR0 a jim odpovídajících sémantických polí SPCZ1 a SPFR1 bude pokračovat studiem sémantických rolí.

10 SÉMANTICKÉ ROLE

Sémantické role jsou dalším z významových vztahů mezi koncepty, které budou v této práci analyzovány.

Za zakladatele teorie sémantických rolí je považován Charles Fillmore (Grepl, Karlík, 1998: 38) a následně tato teorie ovlivnila práci dalších odborníků jako jsou např. Noam Chomsky nebo Lilian Haegeman.

Sémantické role si lze představit jako zobecněné pozice zastoupené subjekty a objekty (dále budou tyto dvě skupiny označovány dohromady jako „účastníci“) vzhledem k situaci, která je popisována větou (či propozicí). Tato zobrazovaná situace může být vnímána jako „mikrosituace“ (termín užívaný Greplem a Karlíkem, 1998: 26). Je třeba si uvědomit, že mikrosituace je pouze jakýsi zjednodušený konstrukt a neodpovídá bez výhrad reálným situacím, neboť nezahrnuje a není schopná zahrnout další faktory ovlivňující reálné situace jako například sociohistorické či kulturní prostředí, minulost účastníků, jejich vlastnosti a jejich vztahy k dalším entitám mimo hranice věty a podobně. Rastier (2016: 73) role charakterizuje jako „*druh interakce mezi účastníky [...], který je pomáhá charakterizovat*“⁸⁷ a uvádí, že účastníci (které nazývá „acteurs“) mohou být životní i neživotní, osoby i entity jiné povahy.

Grepl a Karlík (1998: 27) uvádějí, že jádrem mikrosituací jsou predikátory, které na sebe váží aktanty a tím vytvářejí základní vztahy tvořící mikrosituaci. Jedná se tedy o syntaktickou perspektivu stavící do popředí valenci. Sémantické role jsou pak přisuzovány výhradně aktantům (1998: 30), cirkumstanty (tedy prvky mimo valenci predikátoru) tyto autoři neuvažují. Význam predikátu zmiňuje i Sowa⁸⁸ (2000: 506). Sémantické role lze vnímat na pomezí mezi sémantikou a syntaxí, neboť autoři zdůrazňují nezastupitelnou roli přísudku či predikátu (Grepl, Karlík: 1998; Sowa: 2000).

Sémantické role byly zvoleny jako další druh vztahů, který bude v této práci podroben analýze. Domníváme se, že studium sémantických rolí v prostředí právního textu může přinést zajímavé výsledky s možností jejich srovnání s rolemi, které jsou obvykle určovány spíše v kontextu ne odborného jazyka. Práce s dvěma korpusy navíc umožňuje kontrastivní komparaci dvou právních

⁸⁷ „Un rôle est un type d'interaction entre acteurs [...] qu'il contribue ainsi à caractériser.“

⁸⁸ Sowa nicméně neuzívá výraz „predikát“, ale poněkud vágní „verb“.

korpusů reprezentujících doménu ve dvou státech co do charakteru a kvantity jednotlivých rolí. Jsme rovněž toho názoru, že analýza rolí může přispět k observaci případných zvláštností či tendencí, které se projevují v jednom z korpusů/státech.

10.1 Rozdělení sémantických rolí

Různí autoři rozlišují různé počty a typy sémantických rolí a jejich počet se pohybuje v závislosti na konkrétním autorovi od několika málo rolí až po několik desítek. Kupříkladu Grepl a Karlík (1998: 38-41) jich rozlišují 19 a dále je rozdělují podle dalších kritérií.⁸⁹ Uvádějí, že různé typy sémantických rolí jsou zpravidla zastupované konkrétními slovními druhy (či syntagmaty určitého charakteru). Dále zmiňují (1998: 41-42), že některé predikáty samy o sobě implikují určité typy sémantických rolí. Jako příklad uvádějí mj. sloveso „vhodit“, které podle nich implikuje sémantické role AGENTA, PATIENTA a DIREKTIVU. To lze postihnout v následující obecné struktuře „*Někdo (AGENS) vhadzuje (PREDIKÁTOR) něco (PATIENS) někam (DIREKTIV).*“ Autoři ovšem sami uznávají, že v některých mikrosituacích, které mohou nastat, je prakticky nemožné určit, o jakou sémantickou roli se u konkrétních aktantů jedná. Příkladem může být mikrosituace, kterou nazývají IDENTITA, tj. „*něco je něčím*“ (např. „*Petr je voják.*“) (1998: 58).

Jako příklad odlišného pojetí rolí lze vzít Sowa (2000: 506-512), který v nejobecnější rovině rozděluje situace (neboť termín „mikrosituace“ neužívá) a jejich účastníky na čtyři kategorie: „determinant“, „immanent“, „source“ a „product“. Defínuje je následovně: determinant řídí probíhající děj, nicméně nemusí být nutně jeho iniciátorem; immanent je přítomný ději, ale neovlivňuje ho; source je přítomný na začátku děje, nemusí se ho však aktivně účastnit (ale může); product je přítomný na konci děje, nemusí se ho však aktivně účastnit (ale může). Na základě tohoto pak vymezuje 19 rolí (nazývá je nikoli „sémantické role“, ale „tematické role“ – „thematic roles“), nicméně jedná se o čistě náhodnou kvantitativní shodu s Greplem a Karlíkem. Sowa uvádí převážně odlišné typy rolí (shoduje se pouze AGENS, PATIENT, BENECIENT, EXPERIENCER, INSTRUMENT, RECIPIENT – tedy obecně nejčastěji uváděné role – a uvažovat lze o některých rolích spojených s prostorem, nicméně Sowa v tomto ohledu uvádí více rolí než Grepl a Karlík). Situace vyjadřované větami a s nimi související role Sowa znázorňuje pomocí grafických zápisů, jak ukazuje graf 4, převzatý z jeho práce:

⁸⁹ Pro detailní analýzu jednotlivých sémantických rolí a jevů s nimi spojenými viz *Skladba češtiny* (Grepl, Karlík, 1998).

Eve bit an apple.

[Person: Eve] ← (Agnt) ← [Bite] → (Ptnt) → [Apple]

Graf 4: Příklad grafického zápisu tematických rolí podle J. Sowy (2000: 508)

Odlišný přístup k sémantickým rolím volí Rastier (2016: 72-75), který je nazývá jednoduše rolemi („rôles“) bez dalšího upřesnění. Rastier je vnímá v perspektivě ovlivněné sémickou analýzou (viz 2.3.1 Evropská sémická analýza). Účastníci („acteurs“) jsou podle něj tvořeni dvěma skupinami sémů. Prvním typem je tzv. sémická molekula („molécule sémique“), kterou charakterizuje jako „*Cette molécule est constituée par analyse des dénominations, descriptions définies, syntagmes définitionnels constituant une chaîne anaphorique, sans conditions de coréférence*“ (2016: 72).“ Ačkoli tato sémická molekula může podléhat změnám, tedy přidáním či odebráním některého sému, vyznačuje se relativní stabilitou. Druhá skupina sémů jsou pádové sémy („sèmes casuels“). Role pak v Rastierově pojetí odpovídají jakýmsi abstraktním pádům. Ačkoli to Rastier přímo neuvádí, tyto sèmes casuels jsou, jak vyplývá z jím uváděných příkladů, vázány na konkrétní predikát a víceméně odpovídají přinejmenším některým ze sémantických rolí. Rastier (2016: 75) situace, v nichž se acteurs nacházejí, vyjadřuje pomocí sémantického grafu („graphe sémantique“), ne nepodobného grafu užívaného Sowou (viz výše), v němž kromě acteurs figurují rovněž funkce („fonctions“), jichž Rastier vyděluje celkem sedm (2016: 74-75). Příklad sémantického grafu převzatý z Rastierovy práce ukazuje graf 5.

[DON JUAN] ← (ERG) ← [OUTRAGE] → (OBJ) → [THISBÉ]

Graf 5: Příklad sémantického grafu (Rastier, 2016: 73)

O něco podrobněji Rastierovo pojetí rozvádí Hébert (2007: 181). Podle něj je takovýchto sémantických pádů („cas sémantiques“) celkem 14. Ačkoli nikde výslovně neuvádí pojem „role“, z jeho popisu je patrné, že tyto sémantické pády (přinejmenším některé z nich) odpovídají více či méně sémantickým rolím. Např. sémantický pád akuzativu odpovídá PATIENTOVI, ergativu AGENTOVI, instrumentál INSTRUMENTU a dativ RECIPIENTOVI. Mezi další uváděné sémantické pády „bénéfactif“ (odpovídající BENEFICIENTOVI), „classitif“ (určuje příslušnost ke kategorii), „final“ (vyjadřuje účel či cíl) či „résultatif“ (vyjadřuje následek či výsledek).

10.2 Určované sémantické role

Jakkoli jsou rozličné přístupy k sémantickým rolím či jejich obdobám zajímavé, pro další postup v této studii je potřeba zvolit jeden z nich. Po úvaze jsme zvolili sémantické role v pojetí Grepla a Karlíka (1998). Jejich poznatky nicméně nebudou aplikovány beze zbytku.

Zaprvé, po předběžné konfrontaci dat, která budou podléhat analýze sémantických rolí v této práci, se nezdá vhodné následovat bezvýhradně syntakticky orientované přístupy a zabývat se pouze účastníky nacházejícími se ve valenci daného predikátoru, pokud by tento predikátor byl chápán výhradně jako sloveso v určitém tvaru. Mikrosituace popisované v korpusech SPCZ0 a SPFR0 jsou mnohdy natolik komplikované, že vynechání prvků mimo valenci by mohlo vést k výraznému zkreslení a neúplnosti mikrosituací v návaznosti na to, jak je popisují právní předpisy. Jelikož v právních předpisech nezřídka mají zásadní roli okolnosti popisovaných situací, i v následující analýze sémantických rolí budou zvažovány i účastníci mikrosituací mimo valenční strukturu predikátoru.⁹⁰ Výše zmíněná práce Grepla a Karlíka (1998) je tedy chápána spíše jako inspirace co do rozdělení a definování jednotlivých sémantických rolí. Sémantické role tudíž budou určovány i u účastníků mimo valenční strukturu predikátoru-slovesa ve finitním tvaru, pokud budou pro danou mikrosituaci relevantní a pomohou ji odlišit od jiných mikrosituací.

Dále bylo rozhodnuto, že určováno bude jen několik sémantických rolí. Důvodem pro tento postup byla snaha o jednoduchost a přehlednost a zároveň o zohlednění relevance daných rolí pro zkoumanou doménu (nikoli pouze doménu <právo>, ale konkrétně pro <společné jmění manželů> a <régime en communauté>). Kupříkladu sémantická role *VEHIKL*, kterou uvádějí Grepl a Karlík (1998: 39) a která je chápána jako „prostředek přemístění“, není uvažována, neboť pro korpusy SPCZ0 a SPFR0 není relevantní a ve výsledcích analýzy by se vůbec nevyskytovala. Postrádalo by tedy smysl ji vůbec zavádět.

Následující seznam sémantických rolí byl vytvořen pro potřeby této práce na základě zkoumaných korpusů a v nich uvedených mikrosituací:

- *AGENS (AGE)* – původce děje, který je osobou (např. *manžel*) či přeneseně představuje osoby (např. *soud*);
- *KAUZÁTOR (CAU)* – původce děje, který není osobou⁹¹;

⁹⁰ Nicméně mohou být ve valenci např. dějového jména, které je součástí mikrosituace.

⁹¹ Je třeba zmínit, že v některých pojetích sémantických rolích může *KAUZÁTOR* být osobou, zejména ve faktitivních vazbách typu „Petr (CAU) způsobil, že Marie upadla.“ či „Pierre (CAU) a fait tomber Marie.“

- RECIPIENT (REC) – účastník, který na základě mikrosituace něco získává či dostává;
- POSESOR (POS) – účastník, který je vlastníkem něčeho;
- PATIENS (PAT) – účastník (osoba i neosoba), na kterého mikrosituace působí a on ji musí strpět;⁹²
- EXPERIENCER (EXP) – proživatel mikrosituace (osoba⁹³), aktivně nic nevykonává, nic nezískává, ani ničím netrpí;
- NOSITEL VLASTNOSTI (CHAR) – osoba i neosoba, která vykazuje nějakou vlastnost;
- IDENTITA (IDE) – pro koreferentní osoby či předměty (viz výše pozn. o mikrosituaci IDENTITA, např. *manžel* a *věřitel* by byly identity v případě mikrosituace „manžel je věřitelem“);
- INSTRUMENT (INS) – nástroj;
- ZDROJ (SRC) – zdroj, z něhož něco pochází;
- OKOLNOST (CRC) – okolnosti děje – místní či časové určení děje a další možné okolnosti (podmínka, účel, způsob...).

Některé z uvedených sémantických rolí lze chápat jako kondenzaci více rolí v pojetí Grepla a Karlíka (či jiných) – např. RECIPIENT v sobě zahrnuje i BENEFICIENTA, OKOLNOST zahrnuje LOCUS, ZPŮSOB⁹⁴ a další. Sémantickou roli ZDROJ Grepl a Karlík neuvádějí, ale lze se s ní setkat v jiných pojetích sémantických rolí.⁹⁵ Sémantická role IDENTITA byla vytvořena na základě stejnojmenné mikrosituace, kterou tito autoři uvádějí.

10.3 Analyzovaná data

Výše bylo zmíněno, že sémantické role se tradičně určují na úrovni vět či propozic, které představují mikrosituace. Tato práce se nicméně nezabývá větami či propozicemi. Základní jednotkou pro tuto studii je koncept. Nabízí se ovšem otázka, zda je možné analyzovat sémantické role na úrovni konceptů. Bylo by vůbec možné přiřadit nějakou roli například konceptu *manželé*, pokud bude stát takto samostatně? Oproti tomu koncept *režim založený rozhodnutím soudu* už nabízí jisté možnosti jak v souvislosti se sémantickými rolemi postupovat díky prvkům, které jsou

92 Ne nutně v negativním či doslovném smyslu slova. Např. v ustanovení „Věc se zapíše do veřejného seznamu.“ by věc byla chápána jako PATIENS, ačkoli jí daný úkon nezpůsobuje žádnou škodu či újmu.

93 Vzhledem k sémantice pojmu „experience“ či „zkušenost“ bylo stanoveno, že EXPERIENTEM může být pouze osoba, neboť je diskutabilní, zda věci (neosoby) mohou mít či prožívat zkušenosti.

94 Tuto roli uvádí kupříkladu Mel'čuk (1996, 2015) pod výrazem MODE a MEANS.

95 Např. glosář <https://glossary.sil.org>. Sowa (2000) zmiňuje roli ORIGIN, která se ovšem zdá být šířeji pojatá než ZDROJ.

součástí termínu "režim založený rozhodnutím soudu" a vykazují valenci („založený“ a „rozhodnutí“), byť se nejedná o slovesa v určitém tvaru.

Ne všechny termíny nicméně obsahují prvky mající valenci. Z toho důvodu se zdá, že koncepty-termíny samy o sobě nejsou vhodnými jednotkami k analýze sémantických rolí. Ty se ostatně tradičně zkoumají na úrovni vět. Jak již však bylo ukázáno v 5.6 Propoziční struktury, věty obsažené v korpusech SPCZ0 a SPFR0 často popisují několik různých (mikro)situací, což by určování sémantických rolí značně ztížilo či dokonce znemožnilo. Z toho důvodu se ovšem právě propoziční struktury jeví jako vhodné jednotky, na jejichž úrovni by bylo možné sémantické role určovat. Byly již ostatně využity při studiu vztahů vycházejících z právního textu (viz 9 Vztahy vycházející z právního textu). Lze jen zopakovat, že propoziční struktury nejsou rovné větám v korpusech SPCZ0 a SPFR0 – každá propoziční struktura popisuje určitou právní situaci, obsahuje (zpravidla) jen několik málo konceptů a nekonceptuální jednotky jsou v ní obvykle zahrnuty minimálně.

Sémantické role budou tedy určovány u konceptů v rámci propozičních struktur. Předtím se ovšem pokusíme o identifikaci sémantických rolí na úrovni individuálních termínů-konceptů, abychom ověřili, zda je náš příklon k propozičním strukturám v rámci analýzy sémantických rolí oprávněný.

10.3.1 Analýza sémantických rolí na úrovni termínů

Předně je třeba zdůraznit, že v této podkapitole je třeba důsledně chápat uvedené jednotky jako termíny (nikoli jako koncepty), neboť významná je v tomto případě jejich forma.

Výše byl zmíněn význam prvků s valencí pro určování sémantických rolí. V případě termínů je na první pohled zřejmé, že sloveso v určitém tvaru tyto jednotky obsahovat nebudou (viz 5.5.2 Kritéria pro identifikace termínů v textu). Lze nicméně nalézt jiné prvky vyznačující se valencí, například dějová jména, přičestí, infinitivy a další. Tyto prvky budou označovány v této podkapitole dolním indexem PRE. Význam prvků s valencí je zřejmý – u termínů jako "manželé", "bytové družstvo" či "veřejný seznam" (pro SPFR1 lze jako příklady zmínit kupříkladu koncepty "bien I", "frais" či "communauté légale") mimo kontext věty či propoziční struktury nelze role identifikovat.

Pro tuto část analýzy nebudeme uvažovat nic, co se nachází za hranicí termínu. Z toho důvodu lze

předpokládat, že sémantické role bude možné analyzovat jen u víceslovných termínů-konceptů (viz 7.2.2.1 Termíny jako součást víceslovných termínů) obsahujících alespoň jeden prvek s valencí. I tak je pravděpodobné, že pozice některých potenciálních účastníků zůstanou neobsazené. U neobsazených pozic nebudou sémantické role určovány. Kupříkladu termín "spravovat", který lze nalézt v SPCZ0, sice obsahuje prvek s valencí (tedy v tomto případě infinitiv), ovšem pozice potenciálních účastníků (např. „někdo nějak spravuje něco“) zůstávají neobsazeny, a tudíž jim nejsou přisouzeny žádné sémantické role.

Pro zkušební analýzu sémantických rolí u českých termínů jsou vybrány následující termíny:

- (1) "zisk z výhradního majetku"
- (2) "smlouva manželů o manželském majetkovém režimu"
- (3) "potřeba rodiny"
- (4) "zánik společného jmění"
- (5) "režim založený rozhodnutím soudu"
- (6) "režim vyhrazující vznik společného jmění ke dni zániku manželství"
- (7) "rozdělení příjmů z podnikání"

Analýza sémantických rolí by pak vypadala následovně:

- (1) "zisk_{PRE} z výhradního majetku_{SRC}"
- (2) "smlouva_{PRE} manželů_{AGE} o manželském majetkovém režimu_{PAT}"
- (3) "potřeba_{PRE} rodiny_{EXP}"
- (4) "zánik_{PRE} společného jmění_{PAT}"
- (5) "režim_{PAT} založený_{PRE1} [rozhodnutím_{PRE2} soudu_{AGE}]_{INS}"
- (6) "režim_{CAU} vyhrazující_{PRE1} [vznik_{PRE2} společného jmění_{PAT1}]_{PAT2} ke [dni zániku_{PRE3} manželství_{PAT3}]_{CRC}"
- (7) rozdělení_{PRE1} {[příjmů_{PRE2}] [z podnikání_{PRE3}]_{SRC}}_{PAT}"

Při pohledu na analyzované příklady je patrné, že i takto malý vzorek nabízí relativně pestré rozložení sémantických rolí. Příklady (1)-(4) představují příklady termínů, které obsahují jeden prvek s valencí. Oproti tomu příklady (5)-(7) ukazují komplexnější situace, kdy v rámci jednoho termínu lze nalézt vícero prvků vykazujících valenci. Ty přitom nejsou (přínejmenším ne všechny) na stejné úrovni, ale existuje mezi nimi určitá hierarchická vazba. Některé jsou tak „zapouzdřené“ v jiných.

Na příkladech se potvrzuje výše vyslovená domněnka, že ne všechny potenciální pozice účastníků jsou v takovýchto případech obsazené. Např. (1) "zisk z výhradního majetku" implikuje přinejmenším jednoho absentujícího účastníka, a to *RECIPIENTA* zisku.

Pro analýzu sémantických rolí na úrovni termínů v rámci SPFR0 byly zvoleny tyto příklady:

- (9) "dissolution de la communauté"
- (10) "communauté dissoute par divorce"
- (11) "droits exclusivement attachés à une personne"
- (12) "preuve par témoignage"
- (13) "support habilité à recevoir des annonces légales"
- (14) "immeuble à usage personnelle dépendant de la communauté"

Jejich analýza by vypadala následovně:

- (9) "dissolution_{PRE} de la communauté_{PAT}"
- (10) "communauté_{PAT} dissoute_{PRE} par divorce_{INS}"
- (11) "droits_{PAT} exclusivement attachés_{PRE} à une personne_{POS}"
- (12) "preuve_{PRE1} [par témoignage_{PRE2}]_{CRC}"
- (13) "[support_{PRE1} habilité_{PRE2}]_{REC} à recevoir_{PRE3} des [annonces_{PRE4} légales]_{PAT}"
- (14) "[immeuble à usage_{PRE1} personnelle]_{PAT} dépendant_{PRE2} de la communauté_{CHAR}"

Obdobně jako u příkladů z SPCZ0 lze pozorovat případy, kde je situace usouvztažněna jedním prvkem s valencí (9)-(11). (9) a (10) jsou přitom velice podobné termíny-koncepty (vyjma argumentu „par divorce“, který v (9) chybí) a dokazují, že sémantické role jsou zachovány i v případě některých změn formální stránky termínu (v tomto případě se jedná o morfosyntaktické varianty, viz 7.1.1 Morfosyntaktické varianty) a že např. změna pořadí částí termínu nemá na sémantické role vliv. Zbývající tři příklady pak vykazují pluralitu prvků s valencí, které jsou uspořádány v určité hierarchii. I zde je patrné, že ne všechny pozice potenciálních účastníků mikrosituace jsou obsazeny.

Příklady (1)-(14) ukazují, že je možné identifikovat sémantické role na úrovni termínů jakožto jednotek, které nejsou větami či propozičními strukturami. Má to nicméně své limity. Zprv, nutně se musí jednat o syntagmata. U jednoslovných termínů určit role nelze. Dále ne všechny termíny v SPCZ0 a SPFR0 obsahují prvky s valencí, které by byly schopny usouvztažnit dané mikrosituace, a tudíž není možné takové termíny mimo kontext vět či propozičních struktur studovat co do

sémantických rolí. Lze tím potvrdit dříve vyřčenou domněnku, že vhodnější bude určovat sémantické role u konceptů na úrovni propozičních struktur. Tomu se bude věnovat zbytek této kapitoly.

10.3.2 Analýza sémantických rolí na úrovni propozičních struktur

Vzhledem k tomu, že pole SPCZ1 i SPFR1 obsahují několik stovek konceptů, a k tomu, kolik potenciálních propozičních struktur by korpusy SPCZ0 a SPFR0 obsahovaly, bude následující analýza zaměřena jen na několik konceptů, respektive jejich skupin.

Tyto skupiny konceptů byly zvoleny s ohledem na zkoumané korpusy a měly by zahrnovat tematicky seskupené klíčové koncepty pro tuto doménu. Tyto skupiny jsou tři, nazvané K1, K2 a K3. Každá skupina je povahově odlišná – K1 představuje manžele, kterých se společné jmění týká, K2 způsoby zprávy společného jmění a K3 pak součásti společného jmění. K1 tedy nutně označuje osoby, K2 právní instituty a K3 věci (přínejmenším v právním slova smyslu). Obsahují koncepty jako:

- K1 – *manžel, époux* (včetně synonymních konceptu-termínu *conjoint*), *jeden z manželů, jeden manžel, druhý manžel, l'un des époux, l'autre époux, un des conjoints* či *l'autre conjoint*. Součástí K1 nejsou koncepty jako *souhlas manžela, dohoda manželů I, consentement des époux* a další. Po úvaze byly vyřazeny rovněž koncepty specifikující manžele či jednoho z nich v určitých situacích jako *époux survivant, époux débiteur I* a jim podobné.
- K2 – *zákonný režim, smluvený režim, režim založený rozhodnutím soudu, režim oddělených jmění, manželský majetkový režim, režim vyhrazující vznik společného jmění ke dni zániku manželství, režim rozšíření rozsahu společného jmění v zákonném režimu, režim zúžení rozsahu společného jmění v zákonném režimu, communauté légale, communauté conventionnelle, communauté universelle, régime de participation aux acquêts a régime de séparation de biens, régime en communauté a régime matrimonial*.
- K3 – *společné jmění manželů, společné jmění I, společné jmění II, součást společného jmění manželů, existující společné jmění, součást společného jmění I, existující součást společného jmění, budoucí součást společného jmění, biens communs, actif de la communauté, actif commun, passif de la communauté a passif commun*. Koncepty označující majetek či jmění jen jednoho z manželů (např. *bien propre*) nejsou součástí této skupiny.

Sdružení konceptů do skupin má několik důvodů. Těmi hlavními jsou frekvence a ekvivalence konceptů. Aby měly výsledky analýzy vypovídající hodnotu, je třeba mít dostatečné množství dat. Pravdou ovšem je, že pokud by se namísto skupin konceptů pracovalo s individuálními koncepty, pak by se jejich frekvence (tj. počet propozičních struktur, které by daný koncept obsahovaly) ve většině případů (s výjimkami konceptů *époux* a *manžel*) pohybovala v jednotkách případů, což za dostatečné považovat nelze. Aby bylo možné data z SPCZ0 a SPFR0 komparovat, je navíc potřeba, aby zkoumané koncepty byly do jisté míry ekvivalentní. To by ještě více omezilo množství výchozích dat, neboť většina konceptů v rámci zkoumané domény má nanejvýše částečný ekvivalent (včetně zmíněného *époux* a *manžel*) či dokonce žádný. Sdružení několika tematicky podobných konceptů do skupin tyto problémy eliminuje.

Podobně jako u termínů a konceptů i zdrojem propozičních struktur jsou korpusy SPCZ0 a SPFR0. Relevantní propoziční struktury jsou na základě korpusů sestaveny manuálně bez použití nástrojů automatického zpracování textů. Každý koncept je brán v rámci propozičních struktur jako nedělitelný celek a nebude dále analyzován. Podobně pokud propoziční struktura obsahuje více prvků mající valenci, nebude to dále nijak naznačeno či rozebráno (na rozdíl od „zapouzdřených“ vztahů zachycených výše v 10.3.1 Analýze sémantických rolí na úrovni termínů). Pokud některý z prvků s valencí implikuje nějakou sémantickou roli, která ovšem není v daném případě obsazena, není určována. Sémantické role jsou určovány pouze u konceptů spadajících do K1, K2 a K3. Seznam propozičních struktur pro potřeby analýzy sémantických rolí lze nalézt na příloženém CD.

10.3.2.1 Analýza sémantických rolí – K1

SPCZ0 obsahuje 115 propozičních struktur, které obsahují K1. Jelikož dvě z nich (66 a 93)⁹⁶ obsahují K1 dvakrát, je celkový počet analyzovaných K1 rovný 117. V SPFR0 se nachází 352 relevantních propozičních struktur, z nichž 41 (15, 16, 71, 90, 126, 140, 141, 145, 149, 164, 200, 201, 211, 214, 215, 223, 224, 226, 229, 256, 279, 291, 296, 305, 306, 308, 328, 329, 330, 336, 337, 338, 339, 341, 348, 349) obsahuje K1 vícekrát. Celkový počet K1 v rámci SPFR0 je tedy 388.

Vzhledem k celkovému počtu propozičních struktur není možné uvést je všechny, proto je zde uvedeno jen několik ilustračních příkladů. Tyto příklady byly vybrány záměrně tak, aby obsáhly

⁹⁶ Číslování propozičních struktur odpovídá jejich chronologickému pořadí od začátku zkoumaných korpusů.

všechny typy sémantických rolí, které byly u K1 zaznamenány.⁹⁷

- (15) [|oba manželé|_{AGE} |spravují| |součástí společného jmění I| podle |dohody I|]
- (16) [|zisk| z |výhradního majetku| |jednoho z manželů|_{POS} je |součástí společného jmění I|]
- (17) [|manžel|_{IDE} se stane |za trvání manželství| |členem družstva|_{IDE}]
- (18) [|součást společného jmění I| nabyt |jeden z manželů|_{REC} |za trvání manželství|]
- (19) [|manžel|_{CHAR} není |schopen projevit vůli|]
- (20) [|druhý manžel|_{PAT} byl |opomenut|]
- (21) [|druhý manžel|_{EXP} se dozvěděl o |dluhu jednoho z manželů|]
- (22) [|époux|_{AGE} passent |contrat de mariage|]
- (23) [|communauté légale| |acquitte| la |dette I| d'un |époux|_{POS}]
- (24) [|époux|_{IDE} est |propriétaire par indivis|_{IDE} de |biens I|]
- (25) [|époux|_{REC} acquièrent |biens I| par |donation| |pendant le mariage|]
- (26) [|époux|_{CHAR} sont réputés mariés sous |régime du droit commun|]
- (27) [|créanciers| peuvent |sommer| les |époux|_{PAT} par |acte d'avocat à avocat|]
- (28) [|époux| peut |prouver par tous les moyen| la |propriété exclusive de biens| à l'égard du |conjoint|_{EXP}]

U K1 bylo napříč SPCZ0 i SPFR0 zaznamenáno celkem 7 sémantických rolí. Těmi jsou AGENS, POSESOR, IDENTITA, RECIPIENT, EXPERIENCER, NOSITEL VLASTNOSTI a PATIENT. Zbylé sémantické role nejsou u K1 zastoupeny. Rozložení jednotlivých sémantických rolí ukazuje následující tabulka 17. Rozdíly v celkovém počtu K1 je dán zejména rozdílnou velikostí obou korpusů, byť poměr velikostí korpusů neodpovídá poměru absolutní frekvence K1, ani četnosti jednotlivých rolí. Tyto rozdíly (např. nepoměrně vyšší frekvence role PATIENTA v SPFR0 oproti SPCZ0) jsou s největší pravděpodobností způsobeny územ psaní legislativních textů v obou právních systémech.

Všech 7 těchto rolí se objevuje v obou korpusech, nicméně jejich frekvence se liší. Nejfrekventovanější rolí je v obou korpusech role AGENS, jak v absolutní, tak v relativní frekvenci (přepočteno na velikost korpusů), a tvoří necelou polovinu všech výskytů K1. Lze spekulovat, že by tento výsledek mohl být ovlivněn preskriptivní a normativním charakterem právních textů, které přikazují určitý způsob chování. Tato hypotéza nicméně není ověřená a porovnaná např. s daty

⁹⁷ Domníváme se, že určování sémantických rolí u K1, K2 i K3 je do jisté míry ovlivněno naším subjektivním názorem a vnímáním jednotlivých rolí. Je možné se domnívat, že určování rolí dotčených konceptů by se v některých případech mohlo lišit, pokud by je prováděl jiný autor.

z neprávniho jazyka. V SPFR0 lze pak pozorovat srovnatelnou frekvenci u POSESORA a recipienta a dále pak mezi PATIENTEM a NOSITELEM VLASTNOSTI. IDENTITA a EXPERIENCER mají vzájemně srovnatelnou frekvenci, ovšem skokově nižší než zmíněné čtyři role. V SPCZ0 má RECIPIENT jakožto druhá nejfrekventovanější role procentuálně vyšší zastoupení než druhá nejfrekventovanější role v SPFR0 a to o více než 10 %. Je to patrně dáno obsahem korpusu, neboť v SPCZ0 se věnuje poměrně velká pozornost tomu, jak lze získat společné jmění manželů či jeho součásti. POSESOR a NOSITEL VLASTNOSTI jsou srovnatelné. Následující ojedinělé případy IDENTITY, přičemž PATIENT a EXPERIENCER mají mají frekvenci rovnou 1.

K2 SPFR0			K1 SPCZ0		
sémantická role	počet	RF	sémantická role	počet	RF
AGE	177	45,6 %	AGE	56	47,9 %
POS	57	14,7 %	REC	32	27,4 %
REC	52	13,4 %	POS	14	12,0 %
PAT	40	10,3 %	CHAR	10	8,5 %
CHAR	35	9,0 %	IDE	3	2,6 %
EXP	14	3,6 %	PAT	1	0,9 %
IDE	13	3,4 %	EXP	1	0,9 %
celkem	388		celkem	117	

Tabulka 17: K1 a jeho sémantické role v SPCZ0 a SPFR0

Absolutní četnost jednotlivých sémantických rolí je ovlivněna mimo jiné také analogickými propozičními strukturami, které se v korpusech vyskytují. Jedná se o propoziční struktury, které mají totožnou stavbu a rozložení sémantických rolí a obvykle mezi nimi dochází k alternaci určitého prvku (ale ne jeho sémantické role). Tyto analogické propoziční struktury mají tendenci vyskytovat se v případě, že zkoumané ustanovení obsahuje výčet. Příkladem může být část ustanovení § 709 odst. 1 písm. b NOZ, který uvádí: „[to, co] nabyt darem, děděním nebo odkazem jen jeden z manželů [...]“. Tento krátký úryvek pak obsahuje tři analogické propoziční struktury:

- [[jeden z manželů]_{REC} nabyt |podíl manžela| |darem|]
- [[jeden z manželů]_{REC} nabyt |podíl manžela| |dědictvím|]
- [[jeden z manželů]_{REC} nabyt |podíl manžela| |odkazem|]

Jak je zřejmé z toho příkladu, všechny tři propoziční struktury mají tutéž stavbu a totéž rozložení sémantických rolí, liší pouze jeden z prvků (tedy v tomto případě způsob nabytí). Takové situace se

objevují poměrně často v obou korpusech a počet analogických propozičních struktur se obvykle pohybuje v rozmezí mezi třemi až pěti.

V obou korpusech lze pozorovat určité korelace v souvislosti s konkrétními slovesy tvořícími jádra propozičních struktur a rolemi přiřazenými K1. Příkladem může být sloveso „acquérir“ či „nabýt“ u RECIPIENTA či „être“ a „být“ u IDENTITY a NOSITELE VLASTNOSTI. Slova v propozičních strukturách nicméně vykazují vysokou míru rozmanitosti (zejména u role AGENTA) a nelze je charakterizovat či zobecnit jedním či dvěma příklady. V některých případech pak role vzniká nikoli nutně v důsledku daného slovesa, ale (také) pomocí předložek, např. [|gestion de la communauté| atteste |fraude| par |époux|_{AGE}] či [|communauté universelle| est entre |époux|_{CHAR}]. Stejně tak nízká frekvence některých rolích znemožňuje získat dostatek dat pro utvoření nějakého závěru. Proto detailnější analýza jednotlivých predikátů pro konkrétní role v SPCZ0 a SPFR0 nebude provedena. Pokud mají čtenáři zájem o bližší informace o tomto tématu, necht' si prostudují seznam propozičních struktur na přiloženém CD.

10.3.2.2 Analýza sémantických rolí – K2

Jak již bylo výše zmíněno, K2 představuje skupinu konceptů, která značí různé typy správy společného jmění existující v českém a francouzském právu.

Communauté FR			Režim CZ		
sémantická role	počet	RF	sémantická role	počet	RF
CHAR	27	27,0 %	CHAR	8	28,6 %
PAT	25	25,0%	IDE	8	28,6 %
CRC	21	21,0 %	PAT	7	25,0 %
REC	16	16,0 %	CRC	5	17,9 %
CAU	8	8,0 %			
SRC	2	2,0 %			
POS	1	1,0 %			
celkem	100		celkem	28	

Tabulka 18: K2 a jeho sémantické role v SPCZ0 a SPFR0

Oproti K1 je K2 (ostatně jako K3, viz níže) v obou zkoumaných korpusech méně frekventovaný:

v SPCZ0 se vyskytuje v 21 propozičních strukturách, ovšem 7 z nich obsahuje K2 dvakrát (4, 5, 8, 9, 10, 11, 14) a v SPFR0 v 99 strukturách (8 obsahuje K2 dvakrát). Celková frekvence K2 v SPCZ0 je tedy 28 a v SPFR0 100.

Oproti skupině K1, u níž bylo možné v obou korpusech pozorovat tytéž sémantické role (byť s jinou distribucí), lze u K2 observovat jisté diskrepance, jak je vidět v tabulce 18. V SPCZ0 se tato skupina konceptů objevuje ve 4 různých sémantických rolích, zatímco v SPFR1 je jich 7. V obou korpusech se objevují sémantické role NOSITELE VLASTNOSTI, PATIENTA a OKOLNOSTI. Oproti tomu IDENTITA je exkluzivní pro SPCZ0, zatímco POSESOR, RECIPIENT, KAUZÁTOR a ZDROJ se vyskytují jen v SPFR0.

Lze se domnívat, že přítomnost některých rolí jen v jednom z korpusů je způsobena odlišným přístupem ke K2 v obou právních systémech. SPCZ0 přistupuje ke K2 jako k něčemu neživému, dalo by se říci jako k věci či objektu. Na druhou stranu v SPFR0 jsou u K2 uplatňovány dvě odlišné perspektivy – první je shodná s přístupem v SPCZ0, druhá nicméně vnímá K2 takřka jako osobu.⁹⁸ Z toho důvodu se u něj objevuje ve vyšší míře role RECIPIENTA a dále také role KAUZÁTORA a POSESORA. Tento fakt je dobře zřetelný v propozičních strukturách jako:

- [|communauté légale|_{CAU} acquitte |dette personnelle|]
- [|communauté légale|_{REC} a tiré |profit de biens propres|]
- [|communauté légale|_{CHAR} a droit à |récompense XI|]
- [|communauté légale|_{PAT} doit |récompense XVII| à l'|époux|],

u poslední zmíněné pak zejména v opozici s analogickou strukturou [|époux| doit |récompense XVI| à la |communauté légale|]. V jiných případech je nicméně možné pozorovat vnímání K2 jako právního institutu-neosoby, podobně jako je tomu v SPCZ0, jak je patrné na následujících příkladech převzatých z obou korpusů:

- [|époux| peuvent modifier |régime matrimonial|_{PAT}]
- [|époux| se marient sous |régime matrimonial|_{CRC}]
- [|époux| sont tenu de |paiement de dette| pendant la |communauté I|_{CRC}]
- [|somme IV| est prise de la |communauté légale|_{SRC}]
- [|communauté universelle|_{CHAR} est entre |époux|]
- [|manželé| si ujednájí |smluvený režim|_{PAT}]
- [|manžel| smí |nakládat s majetkem| bez |souhlasu druhého manžela| v |režim oddělených jmění|_{CRC}]

⁹⁸ Ačkoli by se nabízel termín „personifikace“, záměrně není použit z toho důvodu, že by mohl až příliš evokovat básnické figury a v důsledku toho umělecký či literární jazyk, což není předmětem tohoto výzkumu.

- [[společné jmění I] podléhá |zákonnému režimu|_{CHAR}]

Zacházení s K2 takřka jako s konceptem označujícím osobu je při porovnání obdržených výsledků asi nejvýraznějším rozdílem mezi výskyty této skupiny konceptů v SPCZ0 a SPFR0. Tento fakt také významně ovlivňuje rozložení sémantických rolí. Při zběžném pohledu na tabulku 18 nicméně může zarazit také skutečnost, že ačkoli české právo zná více způsobů zprávy společného jmění než právo francouzské, v celém korpusu SPCZ0 má poměrně nízkou absolutní frekvenci. Je to dáno tím, že v SPCZ0 se K2 objevuje zejména v nadpisech jednotlivých sekcí či v případě, že jsou různé režimy správy postaveny do opozice nebo jsou definovány jejich vzájemné vztahy (z toho vyplývá nejvyšší procentuální zastoupení rolí NOSITELE VLASTNOSTI a IDENTITY v SPCZ0). Na druhou stranu v SPFR0 se K2 objevuje velmi často, což může být způsobeno právě i tím, že je s ním v některých případech zacházeno jako s konceptem označujícím osobu.

10.3.2.3 Analýza sémantických rolí - K3

Skupina konceptů K3 představuje jmění společné oběma manželům. Rozložení sémantických rolí u této skupiny konceptů ukazuje tabulka 19. Jak je vidět, v SPFR0 se lze setkat s více druhy sémantických rolí navzdory tomu, že v SPCZ0 má K3 vyšší absolutní frekvenci. Role OKOLNOSTI a RECIPIENTA jsou přítomné pouze v SPFR0. Zbývající role (PATIENT, ZDROJ, IDENTITA a NOSITEL VLASTNOSTI) lze nalézt v obou korpusech.

Bien FR			Společné jmění CZ		
sémantická role	počet	RF	sémantická role	počet	RF
PAT	13	38,2 %	CHAR	22	37,3 %
CRC	9	26,5 %	PAT	17	28,8 %
CHAR	6	17,6 %	IDE	14	23,7 %
SRC	3	8,8 %	SRC	6	10,2 %
IDE	2	5,9 %			
REC	1	2,9 %			
celkem	34		celkem	59	

Tabulka 19: K3 a jeho sémantické role v SPCZ0 a SPFR0

Poněkud překvapivá při srovnání tabulky 19 s tabulkou 18 a tabulkou 17 je skutečnost, že K3 se

objevuje ve vyšší míře v SPCZ0 než v SPFR0, ačkoli SPFR0 je přibližně čtyřikrát rozsáhlejší korpus než SPCZ0 (K2 a K1 jsou v absolutní frekvenci čtenější právě v SPFR0). Důvodem je přinejmenším z části odlišný přístup k úpravě společného jmění v obou právních systémech: V SPFR0 se pozornost věnuje spíše jmění, které náleží jen jednomu z manželů (viz např. *bien personnel*, *bien propre*, *propre par nature*, *dette personnelle* a další). Oproti tomu SPCZ0 se o výjimkách ze společného jmění zmiňuje jen krátce (§ 709 NOZ) a dále už pracuje se společným jměním jako takovým.

Příklady K3 z korpusů jsou následující:

- [[součást společného jmění manželů]_{CHAR} má |majetkovou hodnotu|]
- [[oba manželé| |spravují| |součásti společného jmění I|_{PAT} podle |dohody I|]
- [[actif commun]_{CHAR} comprend |biens meubles| en |possession| des |époux| |au jour du mariage|]
- [[survivant| peut |prélever| |biens communs|_{PAT}]
- [[součástí společného jmění I|_{IDE} je |podíl manžela|_{IDE} v |obchodní společnosti|]
- [[oba manželé| berou |užitky| z |součástí společného jmění I|_{SRC} podle |dohody I|]
- [[bien meuble|_{IDE} est réputé |acquêt de communauté|_{IDE}]
- [[un des époux| tire |profit| de |biens de la communauté|_{SRC}]
- [[époux| reporte |montant| à la |masse commune|_{REC}]
- [[succession chargée de dette*| entre en |passif commun|_{CRC}]

10.4 Sémantické role – závěr

V této kapitole byla věnována pozornost sémantickým rolím u vybraných konceptů v SPCZ0 a SPFR0. Na základě konzultace děl jiných autorů bylo vybráno několik rolí, které jsou relevantní pro zkoumanou doménu.

Jelikož v centru celé této studie stojí koncepty, prvotní úvaha směřovala k možnosti určování sémantických rolích na úrovni termínů. Ukázalo se nicméně, že nutnost přítomnosti prvku s valencí značně omezuje počet termínů, které lze co do sémantických rolí analyzovat.

Z toho důvodu bylo přistoupeno k analýze sémantických rolí u konceptů na úrovni propozičních struktur, které se ukázaly být vhodnější. Vzhledem k vysokému počtu konceptů v SPCZ0 i SPFR0 se

analýza soustředila jen na několik konceptů. V důsledku obtíží spojených s nízkou mírou ekvivalence konceptů napříč oběma poli v kombinaci s jejich mnohdy omezenou frekvencí bylo nakonec přistoupeno k seskupení několika tematicky podobných konceptů do skupin. Každá skupina vykazuje koncepty jiného typu. Analýze byly podrobeny následující skupiny: K1 představuje fyzické osoby (např. *manžel*, *époux* atd.), K2 právní instituty (např. *zákonný režim*, *communauté légale* atd.) a K3 věci (např. *společné jmění manželů*, *bien commun* atd.).

Rozdíly v povaze konceptů se projeví i ve výsledcích analýzy sémantických rolí. Zatímco některé sémantické role byly přítomny u všech skupin konceptů (PATIENT, NOSITEL VLASTNOSTI), jiné se objevovaly exkluzivně jen u některých skupin (např. AGENS pouze u K1, KAUZÁTOR u K2, ZDROJ a OKOLNOST u K2 a K3 atd.). Nejvyšší počet různých identifikovaných sémantických rolí (7) se objevil u K1 v obou korpusech a shodným počtem se vyznačoval také K2 v SPFR0. Naopak nejnižší počet rolí (4) lze pozorovat u K2 a K3 v SPCZ0. Většina sémantických rolí se u zkoumaných konceptů vyskytuje v obou korpusech. Výjimkou je sémantická role KAUZÁTOR, která je přítomna pouze v SPFR0.

Kromě počtu sémantických rolí lze samozřejmě kvantifikovat jejich četnost jak v absolutní frekvenci, tak ve frekvenci relativní. Distribuce jednotlivých rolí se u jednotlivých skupin i rolí v korpusech liší. Je to ovlivněno několika faktory. Předně lze zmínit velikost korpusů, byť poměr mezi ní a rolemi není přímo úměrný. Významný dopad mají také (nejen stylistické) tendence vlastní zkoumaným právním textům. Ukázali jsme, že zejména K2 a K3 jsou tímto ovlivněny co do četnosti či identifikovaných rolí. V neposlední řadě lze uvést také normativní charakter textů, který ovlivňuje mj. vysokou četnost u role AGENTA.

Výše uvedená tvrzení a závěry se opírají pouze o analyzovaná data a bez dalšího výzkumu je nelze vztáhnout na české či francouzské právo jako celek.

Oba zkoumané korpusy nabízejí samozřejmě mnohem vyšší počet konceptů a propozičních struktur, u nichž by bylo možné věnovat se sémantickým rolím. Vzhledem k zaměření této práce se však lze domnívat, že prezentovaná data postačují pro utvoření představy o možnostech, obtížích a limitech analýzy sémantických rolí v prostředí právních textů.

11 LEXIKÁLNÍ FUNKCE

V předchozích částech této práce byla věnována pozornost různým typům vztahů v sémantických polích SPCZ1 a SPFR1. Nejprve byly krátce popsány vztahy mezi termíny, ovšem důraz byl kladen zejména na vztahy významové, ať už se jednalo o tzv. tradiční sémantické vztahy, vztahy vycházející z právního textu či o analýzu sémantických rolí. Všechny zkoumané vztahy byly založeny na datech v korpusech SPCZ0 a SPFR0, podloženy teoretickými poznatky nabytými z odborných publikací a předcházela jim rekuperace konceptů a termínů relevantních pro vybranou doménu. Faktem ovšem je, že jednotlivé skupiny vztahů mohou působit poněkud kuse a navzájem nesouvisle a nepropojeně, neboť každá skupina aplikuje na data jinou perspektivu.

Sémantická pole, která byla detailněji představena v 6 Sémantická pole, významně přispívají k porozumění zkoumané domény co do její struktury, konceptů, které ji tvoří, či vztahů, které mezi nimi existují. Pravdou nicméně je, že vzhledem k rozsahu těchto polí a rovněž k absenci nástroje, který by byl vytvořen přímo za účelem sestavování polí tak, jak jsme to učinili my (užívaný nástroj např. neumožňuje prohledávání pole, vytváření přehledů vztahů k jednomu konceptu či vkládání dodatečných informací, poznámek, úryvků korpusu atd.), je navigace v rámci polí poněkud obtížná. Nehledě na skutečnost, že některé typy vztahů zde není možné zachytit buď vůbec (sémantické role) nebo jen částečně (vztahy vycházející z právního textu, které se týkají nejméně jedné propoziční struktury).

Je tedy otázkou, zda existuje nějaký způsob či nástroj, který by umožnil propojení jednotlivých druhů významových vztahů do jednoho celku. Po úvaze se nám jako vhodný nástroj zdají lexikální funkce („lexical functions“, „fonctions lexicales“) Igora Mel'čuka, vytvořené podle jeho teorie „*Meaning-Text Theory*“.

11.1 Lexikální funkce Igora Mel'čuka

Mel'čuk sám (2006: 5) uvádí, že jeho teorie je ve srovnání s většinou lingvistických teorií neobvyklá v tom, že do centra své pozornosti klade lexikon neboli slovní zásobu jazyka. Studiu lexikonu se Mel'čuk věnuje dlouhodobě a výsledkem je „*Explanatory Combinatorial Dictionary*“ (ECD).⁹⁹ Jedná se o výkladový slovník vytvořený v souladu s „*Meaning-Text Theory*“. Vznikl pod

⁹⁹ Pro více informací o ECD viz Mel'čuk (2006), kde jsou jednotlivé aspekty ECD velice podrobně popsány

vedením Mel'čuka a Žolkovského již v 60. let 20. století (Mel'čuk, 2006: 4; Mel'čuk, 2015: 157; Wanner, 1996: 3). Původně se ECD týkal ruštiny, později se zaměřil na francouzštinu a angličtinu (což odpovídá životním osudům Mel'čuka). Nezbytnou součástí ECD je propracovaný metajazyk, neboť ECD klade důraz na výslovné uvádění informací („explicitness“) a konsistentnost („consistency“) (Mel'čuk, 2006: 6) a záměrně se vyhýbá encyklopedickým znalostem, dohadům apod. Kromě jednoslovných lexikálních jednotek obsahuje ECD rovněž syntagmata či dokonce celé věty, nicméně převážně idiomatičtějšího či kolokačního rázu (2006: 16-17). Lexikální funkce jsou podle Mel'čuka univerzální a nezávislé na konkrétním jazyku (Mel'čuk, 1996: 89; 2015: 262).

Mikrostruktura každého hesla v ECD je rozdělena do tří částí (Mel'čuk, 2006: 20). První část obsahuje definici lexikální jednotky a její konotaci (významy s ní spojené, které však nejsou součástí definice). Definice užívané v ECD podléhají velice striktním pravidlům (Mel'čuk, 2006: 22-51) a Mel'čuk je vnímá jako nejsložitější součást tvorby ECD. Druhá část poskytuje informaci o výslovnosti a prozodických datech. Třetí pak Mel'čuk nazývá „zónou kookurence“ („cooccurrence zone“), která obsahuje informace o flexi, řídicích syntaktických vzorcích, lexikálních funkcích, pragmatice a útvaru jazyka, do něhož daná lexikální jednotka náleží. Mel'čuk nadále zmiňuje „ilustrativní zónu“ („illustrative zone“) obsahující příklady užití lexikálních jednotek, kteroužto část sám chápe jako užitečnou pro uživatele ECD, byť z vědeckého hlediska žádný užitek nepřináší.

Mel'čuk (1996: 38) definuje lexikální funkce (LF) jako „*a set of formal tools designed to describe, in a fully systematic and compact way, all types of genuine lexical relations that obtain between [lexical units] of any language.*“¹⁰⁰ Takřka totožnou definici uvádí v publikaci z roku 2015 (157): „*Lexical functions [...] are formal tools designed to describe, in a systematic and compact way, all types of lexical relations that hold between LUs [=lexical units] of any language.*“¹⁰¹ Rovněž o nich uvádí (2006: 54), že „*[lexical functions] describe the semantic derivations and lexical collocations [of a lexical unit]*“¹⁰². Sémantické derivace jsou lexikální jednotky odvozené jedna od druhé po významové stránce, ale nikoli nutně po stránce morfologické. Kupříkladu „zub“ a „zubař“ jsou odvozeny sémanticky i morfologicky, ale „plech“ a „klempíř“ jsou spojeny jen po stránce sémantické.¹⁰³ Pro kolokace, obecně pevnější vazby mezi lexikálními jednotkami, vnímá Mel'čuk

---

a vysvětleny z metodologického i praktického hlediska.

100 Volný překlad: „soubor formálních nástrojů určený k systematickému a soudržnému popisu všech typů lexikálních vztahů, které existují mezi lexikálními jednotkami jakéhokoli jazyka.“

101 Volný překlad: „lexikální funkce [...] jsou formální nástroje určené k systematickému a soudržnému popisu všech typů lexikální vztahů, které existují mezi lexikálními jednotkami jakéhokoli jazyka.“

102 Volný překlad: „lexikální funkce popisují sémantické derivace a lexikální kolokace lexikální jednotky.“

103 Mel'čuk (2006) uvádí jako příklady „(to) smoke“ – „smoker“ a „(to) forge“ – „blacksmith“.

lexikální funkce jako prostředek jejich systematické taxonomie. Sémantické derivace a lexikální kolokace nazývá souhrnně jako lexikální koreláty („lexical correlates“) (Mel'čuk, 2015: 155). Lexikální funkce pak v podání Mel'čuka zachycují „conventionalized lexical relations“ (2015: 166), nikoli tedy jakékoli náhodné vztahy, ale vztahy pevnějšího rázu, které se relativně běžně opakují.

LF přesahují hranice tradičních sémantických vztahů (např. synonymie, antonymie, hyponymie). Mel'čuk (2015: 169) se přímo zmiňuje o sémantice a syntaxi (případně sémanticko-syntaktických vazbách), nicméně vztahy lexikální (např. derivace) či morfologické zmíněny nejsou. Podobně seznam standardních jednoduchých LF, které Mel'čuk uvádí (1996; 2015) (viz níže) odpovídá tomuto tvrzení – žádný z uvedených vztahů nelze klasifikovat jako čistě morfologický či čistě lexikální. Jedná se spíše o vztahy významové, asociační a/nebo kolokačně podložené, do jisté míry pak v některých případech syntaktické. Odporuje to tedy té části definice LF, podle níž LF zachycují všechny typy vztahů. LF jsou nicméně schopné obsáhnout jak paradigmatické, tak syntagmatické vztahy (Mel'čuk, 1996; Mel'čuk, 2015: 157). Jsou užívány i pro zachycování sémantických rolí (mj. Wanner, 1996: 12).

LF jsou založeny na rekurentních jevech, které se objevují v jazyce. Jsou zapisovány v podobě identických formálních zápisů, přičemž každá lexikální funkce má svůj jedinečný symbol či zkratku. Tyto zápisy funkcí vycházejí z matematického vzoru $f(x)=y$ (Mel'čuk, 1996: 39). Příkladem¹⁰⁴ může být

Magn (hluchý) = jako poleno, jako pařez

Magn představuje intenzifikátor pro proměnnou x (v tomto případě „hluchý“). Výsledky operace y „jako poleno“ a „jako pařez“ pak představují odpovídající výstup pro vstupní data. V některých případech výstupy uváděné Mel'čukem (1996: 40) obsahují i jakési proměnné, kupříkladu ART značící pozici determinantu či $\sim$ zastupující klíčové slovo (x) v syntaktické struktuře výstupu.

Mel'čuk dále dělí LF na několik podtypů. Základní rozlišení je na LF normální („normal“) a degenerované („degenerate“) (Mel'čuk, 2006: 60-61; 1996: 42; 2015: 170-176).¹⁰⁵ Normální LF se vyskytují přinejmenším u dvou odlišných lexikálních jednotek. Degenerované jen u jediné lexikální jednotky (případně u více lexikálních jednotek, které si jsou ovšem sémanticky velice blízko).

¹⁰⁴Jedná se o parafrázi Mel'čukova (2006: 62) příkladu „Magn (deaf) = as a post, stone-“ pro češtinu.

¹⁰⁵Mel'čuk uvádí přesně formulované podmínky, jejichž splněním se nějaká LF stává normální, standardní atd., nicméně zde je uvedeno spíše zjednodušené shrnutí. Pro přesné znění těchto podmínek viz Mel'čuk (1996: 41-42) či Mel'čuk (2006: 60-64).

Příkladem může být funkce, jejímž obsahem je „má 366 dní“, což je aplikovatelné jen na lexikální jednotku „rok“ a výstupem je pak „přestupný ~“ (Mel'čuk, 2015: 172). Normální LF se pak dále dělí na standardní a nestandardní. Standardní funkce se týkají potenciálně vysokého počtu proměnných (lexikálních jednotek). Takové LF jsou podle Mel'čuka (2006: 62) spíše vzácné. Jako příklad uvádí výše zmíněný intenzifikátor Magn nebo třeba antonyma (Anti). Běžnější a mnohem početnější jsou nestandardní LF, které se týkají jen relativně omezeného počtu lexikálních jednotek.¹⁰⁶ Degenerované LF jsou pak extrémní případ nestandardních LF. Ačkoli LF obecně jsou univerzální, rozlišení LF na standardní a nestandardní se liší jazyk od jazyku (2015: 176; 266-268).

Posledním způsobem rozdělení LF je rozlišení na jednoduché („simple“) a komplexní („complex“). Mel'čuk sám přiznává (1996: 45), že nedokáže jednoduché standardní LF definovat v pravém slova smyslu vyjma toho, že nejsou tvořeny z jiných LF (na rozdíl od komplexních LF). Jednoduché LF byly postupně určeny pomocí empirického výzkumu. Komplexní LF jsou pak LF složené z více jednoduchých LF a mohou být standardního (např. IncepPred) i nestandardního charakteru (2015). Zatímco jednoduchých standardních LF bylo ve všech jazycích identifikováno něco kolem 60 (Mel'čuk, 1996; 2006; 2015)¹⁰⁷, komplexních je mnohem více vzhledem k faktu, že vznikají kombinací jednoduchých. Vyjma komplexních LF existují ještě konfigurace lexikálních funkcí („configurations of lexical functions“). Rozdíl mezi komplexními LF a konfiguracemi je ten, že v případě komplexních LF jsou dílčí části funkce syntakticky propojené, zatímco v případě konfigurací nikoli (Mel'čuk, 2015: 234-239). Mel'čuk zmiňuje (2015: 166), že jednoduché standardní LF jsou pro lingvisty nejzajímavější, nicméně dále tuto myšlenku nerozvádí a nevysvětluje, proč by tomu tak mělo být. V této práci není možné uvést seznam všech LF, ale poměrně podrobný seznam standardních jednoduchých LF a rovněž některých komplexních či nestandardních LF včetně vysvětlivek a příkladů uvádí Mel'čuk (1996: 47-72). Jako několik příkladů lze uvést:

➤ Jednoduché LF:

- Syn = synonymum
- Able_i = schopnost, možnost někoho/něčeho
- Equip = soubor lidí tvořící osazenstvo něčeho či zajišťující chod něčeho

➤ Komplexní LF:

¹⁰⁶Mel'čuk (1996: 63) uvádí, že hranice mezi standardními a nestandardními LF je sice dána kvantitativně, ale zároveň záměrně neuvádí žádné konkrétní číslo. Dle jeho názoru je hranice dána cílem konkrétního vědeckého výzkumu. V jeho vlastním výzkumu se určitá LF musí týkat přinejmenším stovek lexikálních jednotek na to, aby mohla být považována za standardní.

¹⁰⁷Seznam jednoduchých standardních funkcí, které Mel'čuk uvádí v publikacích z roku 1996 a 2015, obsahuje 64 LF. Ty se však zřejmě týkají výhradně angličtiny (není explicitně uvedeno).

- AntiMagn = opak intenzifikátoru, tedy zeslabení
- IncepPredPlus = sloveso značící začátek zvyšování něčeho
- CausPredMinus = sloveso značící děj, který je něčím/někým způsobený a zeslabený

Počet existujících LF pro jednu lexikální jednotku může být velmi vysoký (záleží samozřejmě na konkrétní lexikální jednotce). Tento počet může být ještě navýšen skutečností, že lexikální jednotky lze často nahlížet z různých perspektiv. Mel'čuk (2006: 63-64) uvádí jako příklad „krev“, kterou lze chápat jako tekutinu fyziologického původu, jako předmět léčby, jako látku zanechávající skvrny a podobně. Všechny tyto odlišné perspektivy pak mohou vést k dalším LF spojeným s touto lexikální jednotkou.¹⁰⁸

11.1.1 Lexikální funkce - nedostatky

Podobně jako většina jiných lingvistických teorií se i lexikální funkce potýkají s určitými nedostatky. Geeraerts (2019: 170-171) upozorňuje na možné obtíže spojené s encyklopedickými znalostmi při vytváření databází založených na lexikálních funkcích typu ECD. Mel'čuk sám (1996: 90-91; 2015: 268) pak zmiňuje problémy spojené s identifikací jednoduchých standardních LF. Přiznává, že ty jsou založeny na čistě empirických pozorováních a nelze je nijak potvrdit či vyvrátit. Absence definice jednoduchých standardních LF působí tím zvláště, že Mel'čuk jinak vše velice precizně definuje vysoce formálním způsobem, který by bylo možné očekávat spíše v exaktních vědách než v lingvistice.

Problematické je také tvrzení, že LF jsou univerzální a nezávislé na jazyku. Po pozorování v konzultovaných publikacích lze říci, že univerzální jsou možná LF jako nástroj, ovšem jejich rozdělení na standardní a nestandardní (případně jiné) je ovlivněno konkrétním zkoumaným jazykem. To nicméně žádná z publikací výslovně neuvádí. Standardní jednoduché LF, které Mel'čuk uvádí (1998 i 2015), jsou pravděpodobně založené na datech odpovídajících lexikonu anglického jazyka. Grimes (1998: 106) uvádí, že z „60 až 70 lexikálních funkcí nalezených v jiných jazycích“ (to patrně odpovídá 64 standardním jednoduchým LF, které uvádí Mel'čuk) jich jazyk

¹⁰⁸Pro představu využití LF (v obecné jazyce) viz např. nástroj SpiderLex vytvářený kolektivem autorů, mj. Sandrine Ollinger, Alain Polguère, Yannick Chudy a Bruno Gaume : <https://spiderlex.atilf.fr/en> .

romblomanon¹⁰⁹ obsahuje jen 16. Oproti tomu jazyk huichol¹¹⁰ zná lexikálních funkcí velké množství, ale některé z nich nejsou příliš časté. I tento autor nicméně trvá na tom, že lexikální funkce jsou univerzální. Z konzultovaných publikací se zdá, že termín "lexikální funkce" je užíván ve více významech – někdy v obecném slova smyslu (tak jak je tomu i v této práci) a někdy označuje pouze standardní jednoduché funkce. Směšování či spíše důsledné neodlišování těchto významů vede k nejasnostem v jinak pečlivě (nejen) formálně definovaném přístupu.

S tím souvisí také potenciální existence dalších standardních jednoduchých LF, kteroužto otázku vznáší sám Mel'čuk (1998: 90-91). Ač je hranice mezi standardními a nestandardními LF jasně uvedena jako kvantitativní, konkrétní číslo není uvedeno a každý vědec si ho podle Mel'čuka má stanovit sám (v Mel'čukově práci je tato hranice stanovena na několik stovek, ovšem opět bez konkrétního údaje). Mel'čuk kupříkladu jako potenciální standardní jednoduchou funkci Fem, která by označovala samici či protějšek ženského pohlaví („female of“). Jedním dechem však dodává, že pro angličtinu¹¹¹ není možné tuto LF považovat za jednoduchou standardní, protože počet potenciálních lexikálních jednotek, kterých by se týkala, by byl značně limitovaný jen na několik druhů zvířat (typu „rooster“ – „hen“).¹¹² Nezmiňuje však, zda v některém jiném jazyce tato LF standardní je – pouze se domnívá, že by teoreticky mohla být (aniž uvádí příklad). Vzhledem ke kvantitativnímu rozlišení standardních a nestandardních LF to pak vede k otázce, zda se zmíněná funkce Fem týká i v angličtině o tolik nižšího počtu lexikálních jednotek než např. LF Sympt, která je chápána jako standardní jednoduchá a označuje symptom něčeho, nebo Cap, která značí hlavu (tj. osobu ve vedoucím postavení) něčeho. Obdobně se lze ptát, zda se všech 64 standardních jednoduchých LF, které Mel'čuk uvádí, týká srovnatelného počtu lexikálních jednotek.

Jako nedostatek LF lze vnímat i určitou redundantnost některých LF, které je možné vyjádřit různými způsoby. Kupříkladu jednoduchá standardní LF Degrad je podle Mel'čuk synonymní s komplexními LF IncepPredMinusBon (1996) či IncepPredPejor (2015) (není uvedeno, zda se jedná o standardní nebo nestandardní LF). Tyto příklady také ukazují, že některé komplexní LF jsou poněkud neintuitivní.

109Regionální jazyk v části Filipín.

110Autochtonní jazyk v Mexiku.

111V tomto bodě je angličtina přímo zmíněna.

112Je otázkou, zda by se to netýkalo i výrazů jako „princess“, „queen“, „empress“ atd. či zkratka „woman“. Mel'čuk je každopádně neuvádí, ani se o nich nijak nezmiňuje. Jeho funkci Fem nicméně nelze brát jako týkající se výhradně zvířat, neboť Mel'čuk uvádí, že nějaký jazyk by mohl mít speciální výrazy pro protějšky ženského pohlaví i v případě lexikálních jednotek, které označují osoby.

11.2 Aplikace lexikálních funkcí na SPCZ0 a SPFR0

Schopnost lexikálních funkcí propojit různé typy vztahů do jednoho celku a možnost uvést tak seznam všech vztahů pro určitou lexikální jednotku (v našem případě pro jeden koncept) se zdá jako potenciálně velmi užitečná pro propojení dat doposud získaných v různých fázích výzkumu prezentovaného v této práci. Podobně je vhodný i fakt, že LF jako nástroj jsou univerzální, neboť v této práci se pracuje s češtinou a francouzštinou. Po vzoru Mel'čuka budou brány v potaz pouze vztahy významové a bude odhlédnuto od vztahů lexikálních či morfologických, což odpovídá i zaměření této práce.

Je nicméně na první pohled zřejmé, že nebude možné následovat Mel'čukovy poznatky beze zbytku. Je k tomu několik důvodů. Zaprvé, zatímco Mel'čukova práce má lexikografický cíl a pracuje s jazykem jako celkem, v této studii jsou data omezena na dva korpusy SPCZ0 a SPFR0. Zadruhé, některé ze vztahů, které Mel'čuk uvádí, nejsou v této práci rozlišovány (např. zmíněné LF Cap či Magn) (a ani by v rámci zkoumaných korpusů neměly žádné odpovídající výstupy) a na druhou stranu Mel'čuk nezahrnuje některé ze vztahů, které rozlišuje tato studie (např. vztahy vycházející z právního textu). Mel'čukovy lexikální funkce budou tedy brány jako výchozí teoretický bod a inspirace, ovšem pro potřeby této práce bude nutná jejich adaptace. Je třeba nicméně zdůraznit, že snaha aplikovat lexikální funkce na data z SPCZ0 a SPFR0 je především experimentem a že jejím cílem není jakkoli znevážit či znehodnotit Mel'čukovu práci.

V kontextu celé této studie není bez zajímavosti, že aplikace lexikálních funkcí vede k pomyslnému převrácení doposud užívané perspektivy. Při analýze jednotlivých vztahů byl vždy na základě teoretických poznatků a rekurentních jevů identifikován a definován určitý druh vazby a následně se pro tuto vazbu v rámci SPCZ0 a SPFR0 hledaly odpovídající příklady (tj. jednotky, které do této vazby vstupují či kterých se týká). V případě lexikálních funkcí se tento postup obrací – je zvolen určitý koncept a vyhledávají se vztahy, v nichž tento koncept figuruje.

11.2.1 Seznam lexikálních funkcí

Tabulka 20 obsahuje seznam lexikálních funkcí, které budou zvažovány v této práci. Všechny zde uvedené lexikální funkce odpovídají významovým vztahům mezi významovými jednotkami (koncepty a/nebo propozičními strukturami), které byly analyzovány v předchozích částech této

práce. V některých případech došlo k detailnějšímu rozpracování, např. u meronymie a hyponymie je rozlišováno, zda je zkoumaný koncept nadřazeným prvkem (holonymum / hyperonymum), nebo podřazeným (meronymum / hyponymum). Podobně u analogie konceptů zakládající je rozlišováno, zda je zkoumaný koncept základním, nebo odvozeným konceptem.

Vyřazeny byly z aplikace LF všechny vztahy mezi termíny (viz 7 Vztahy mezi termíny) a rovněž vztahy synonymie (všechny typy) a polysémie. Ačkoli v této práci synonymie a polysémie jsou uvedeny v kapitole o sémantických vztazích (viz 8 Sémantické vztahy), je tomu tak spíše z důvodu respektování tradiční klasifikace vztahů mezi lexikálními jednotkami, kde jsou tyto vztahy mezi sémantické běžně zařazovány (viz např. Cornu: 2005, L'Homme: 2020; Nyckees: 1998; Zufferey a Moeschler: 2012 a další). Byť jsou synonymie a polysémie tradičně stavěny na roveň vztahům jako antonymie či hyponymie, je třeba si uvědomit, že zatímco např. opoziční vztahy jsou vztahy čistě mezi koncepty, vztahy jako synonymie a polysémie jsou spíše vztahy mezi termíny – v případě synonymie se zkoumá míra zaměnitelnosti termínů vážících se k jednomu konceptu, v případě polysémie jsou pak odlišné koncepty pojmenovány pomocí termínů majících stejnou formu. V obou případech nicméně mají termíny nezanedbatelnou roli a vliv. Z toho důvodu jsou tyto vztahy z aplikace LF vyřazeny, neboť neodpovídají dříve uvedenému rozhodnutí věnovat se při aplikaci LF pouze vztahům významovým.

vztah	zkratka lexikální funkce
Sémantické vztahy	
• opozice	
➤ antonyma	Ant
➤ kontrastiva	Cntr
• hierarchické vazby	
➤ hyponymum	Hypo
➤ hyperonymum	Hypr
➤ meronymum	Mero
➤ holonymum	Holo
vztahy vycházející z právního textu	
• vztahy vycházející z módů normativity	
➤ povinnost vzešlá z příkazu	MNOO
➤ povinnost vzešlá ze zákazu	MNOI
➤ oprávnění	MNDr

• podmínkové vztahy	
➤ $A \rightarrow B$	Con1
➤ $\neg A \rightarrow B$	Con2
➤ $\neg A \rightarrow \neg B$	Con3
➤ $A \rightarrow \neg B$	Con4
• kumulace hypotéz	KuHy
• absence	Abs
• výjimka	Excp
• analogie konceptů	
➤ rigidní analogie	AKRA
➤ pružná analogie	AKPA
➤ analogie zakládající – základní	Dfe
➤ analogie zakládající – odvozený	Dfa
• aletické vztahy	
➤ aletická nutnost pozitivní	ANNP
➤ aletická nutnost negativní	ANNN
➤ aletická nutnost – absence nutnosti	ANAB
➤ aletická možnost	APOS
sémantické role	
• AGENS	SRAg
• KAUZÁTOR	SRCa
• PATIENS	SRPa
• RECIPIENT	SRRe
• POSESOR	SRPo
• NOSITEL VLASTNOSTI	SPNu
• EXPERIENCER	SREx
• IDENTITA	SRId
• INSTRUMENT	SRIn
• ZDROJ	SRSr
• OKOLNOST	SRCr

Tabulka 20: Seznam lexikálních funkcí

Jelikož pracujeme s relativně omezeným souborem dat v rámci korpusů, lze se při aplikaci LF setkat s určitými omezeními. Obdržené výstupy pak mohou být trojího typu:

- 1) V SPCZ0 či SPFR0 je možné najít výstup odpovídající vstupním parametrům. Příkladem je

Cntr (bien personnel) = bien commun .

- 2) Korpusy neobsahují výstup odpovídající vstupním parametrům, ale takový výstup by potenciálně byl možný při práci s jinými daty (např. při rozšíření korpusů). Taková situace je označena symbolem Ω . Příkladem je Anti (manžel) = Ω .
- 3) Výstup odpovídající vstupním parametrům je nemožný a nemůže existovat, neboť např. odporuje podstatě daného vztahu (lexikální funkce). Takový případ je označen symbolem $\emptyset$. Příkladem je SRAg (zákonný režim) = $\emptyset$ (neboť bylo stanoveno, že sémantickou roli AGENTA mohou mít pouze osoby).

Pokud je odpovídajících výstupů více, budou odděleny středníkem. Bylo stanoveno, že součástí vstupních parametrů mohou být výhradně koncepty. Propoziční struktury byly jakožto vstupní data vyloučeny, neboť by se jich mohly týkat jen některé ze vztahů vycházejících z právního textu (a do jisté míry si lze představit kontrastiva), u ostatních vazeb by bylo výstupem nutně $\emptyset$.

V případě sémantických vztahů je výstupem odpovídající koncept(y) (např. antonymie) či jejich soubory (hierarchické vztahy). V případě sémantických rolí je výstupem propoziční struktura, kde je zkoumaný koncept v určené roli (např. SRAg (époux) = [|époux| passent |contrat de mariage|]). V případě vztahů vycházejících z právního textu může být odpovídajícím výstupem koncept, koncepty, propoziční struktura či struktury či jejich kombinace. Pokud je součástí výstupu alespoň jedna propoziční struktura, zkoumaný koncept musí být součástí propoziční struktury a to na jakékoli pozici.

Vzhledem k počtu konceptů v obou sémantických polích budou LF experimentálně aplikovány jen na několik vybraných konceptů. Níže je uveden ilustrativní seznam LF pro koncepty *époux* a *manžel*. Pokud je uvedeno „...“, znamená to, že výstupů pro dané vstupní parametry je v SPCZ0 či SPFR0 obsaženo více. Kompletní seznam odpovídajících výstupů je součástí příloženého CD.

11.2.2 Aplikace lexikálních funkcí na koncept *manžel*

- Cntr (*manžel*) = *snoubenci ; bývalí manželé*
- Ant (*manžel*) = Ω
- Hypo (*manžel*) = *jeden z manželů + druhý manžel ; snoubenci + bývalí manželé*
- Hypr (*manžel*) = Ω

- Mero (*manžel*) = Ω
- Holo (*manžel*) = Ω

- MNOO (*manžel*) = Ω
- MNOI (*manžel*) = Ω
- MNDr (*manžel*) = *manželé – smluvený režim ; manžel - [| manžel | | nakládá s majetkem | bez | souhlasu druhého manžela |] ; ...*
- Con1 (*manžel*) = [| manžel | se stal | společníkem obchodní společnosti | | za trvání manželství |] – [| podíl manžela | v | obchodní společnosti | je | součástí společného jmění I |] ; [| manžel | | právně jedná | bez | souhlasu druhého manžela |] – [| druhý manžel | se může | dovolat | | neplatnosti právního jednání |] ; ... ;
- Con2 (*manžel*) = [| manželé | se dohodnou na | vypořádání |] – *návrh manžela III* ; [| manželé | uzavřou | dohodu o vypořádání majetkových práv a povinností pro případ rozvodu |] – *společném jmění I* ; ... ;
- Con3 (*manžel*) = Ω
- Con4 (*manžel*) = Ω
- KuHy (*manžel*) = [manžel | | odmítá dát souhlas* | bez | vážného důvodu |] – [| manželé | | odmítá dát souhlas | v | rozporu se zájmem rodiny |] ; [| manželé | mají | společné podnikání manželů | v | režimu oddělených jmění |] – [| manželé | si | rozdělí příjmy z podnikání | podle | dohody manželů II* |] ; ... ;
- Abs (*manžel*) = [| manžel | | odmítá dát souhlas* |] – *vážný důvod* ; [| manžel | smí | nakládat s majetkem | v | režimu oddělených jmění | – *souhlas druhého manžela* ; ... ;
- Excp (*manžel*) = Ω
- AKRA (*manžel*) = Ω
- AKPA (*manžel*) = Ω
- Dfe (*manžel*) = Ω
- Dfa (*manžel*) = Ω
- ANNP (*manžel*) = Ω
- ANNN (*manžel*) = Ω
- ANAB (*manžel*) = Ω
- APOS (*manžel*) = Ω

- SRAg (*manžel*) = [| manžel |_{AGE} | vykonával | péči o rodinu |] ; [| manželé |_{AGE} | se | vypořádali |] ; [| manželé |_{AGE} | si ujednají | smluvený režim |] ; ... ;
- SRCa (*manžel*) = $\emptyset$
- SRPa (*manžel*) = [| manželé |_{PAT} | jsou | zavázáni | | společně a nerozdílně | z | právního jednání |]

ohledně |společného jmění II|] ; [|manželé|_{PAT} jsou |zavázáni| |společně a nerozdílně| z |právního jednání| ohledně |součásti společného jmění I|]

- SRRe (*manžel*) = [|manžel|_{REC} |nabyl| |možnost nakládání s částkou jiných hodnot z jiné výdělečné činnosti|] ; [|manžel|_{REC} |nabyl| |možnost nakládání s částkou výtěžku|] ; ... ;
- SRPo (*manžel*) = [|manžel|_{POS} má jako |vlastník| ve svém |vlastnictví| |hmotné věci movité I| |výlučně užívané| pro |potřeby rodiny|] ; [|manželé|_{POS} mají |stejně podíly I|] ; ... ;
- SREx (*manžel*) = [|manžel|_{EXP} je považován za |marnotratného|] ; [|manželé|_{EXP} jsou |oprávněni| |společně a nerozdílně| z |právního jednání| ohledně |součásti společného jmění I|] ; ... ;
- SRId (*manžel*) = [|manžel|_{IDE} se stane |za trvání manželství| |společníkem obchodní společnosti|_{IDE}] ; [|manžel|_{IDE} se stal |neomezeně ručícím společníkem právnické osoby|_{IDE}] ; ... ;
- SRIn (*manžel*) = Ω
- SRSr (*manžel*) = Ω
- SRMa (*manžel*) = Ω
- SRCr (*manžel*) = Ω

11.2.3 Aplikace lexikálních funkcí na koncept *époux*

- Cntr (*époux*) = *futurs époux* ;
- Anty (*époux*) = Ω ;
- Hypo (*époux*) = *époux survivant + époux prédécédé ; époux créancier + époux débiteur II* ; ... ;
- Hypr (*époux*) = Ω ;
- Mero (*époux*) = Ω ;
- Holo (*époux*) = Ω ;
- MNOO (*époux*) = [|époux| retient |totalité de la communauté|] – [|époux| acquitte |dettes de la communauté|] ; *époux – contribution proportionnelle** ; ... ;
- MNOI (*époux*) = *époux – changer l'ordre légal de succession* ; *époux – [|époux| dégorent aux droits|]* ; ... ;
- MNDr (*époux*) = *époux – [|époux| |dispose librement| des |propres|]* ; *époux – [|époux| |prouve par tous les moyens| la |propriété exclusive de biens|]* ; ... ;
- Con1 (*époux*) = [|demande V| est admise] – [|époux| sont sous |régime de séparation de biens|] ; [|époux| font la |libéralité| |conjointement|] – [|biens I| tombent en |communauté I|] ; ... ;
- Con2 (*époux*) = [|époux| font |contrat de mariage|] – [|époux| sont réputé |mariés| sous |régime de droit commun|] ; [|époux| font |contrat de mariage|] – [|époux| sont réputé |mariés| sous

- |régime de droit commun|] ;
- Con3 (*époux*) = Ω ;
  - Con4 (*époux*) = [|époux| légue |effet de la communauté|] – [|légataire| réclame |effet de la communauté| en nature|] ;
  - KuHy (*époux*) = Ω ;
  - Abs (*époux*) = [|époux| ne peuvent |changer l'ordre légal des successions|] – *préjudice des libéralités* ; [|époux| dispose des |biens I| par |donation entre vifs|] – *consentement de l'autre conjoint* ; ... ;
  - Excp (*époux*) = [|bien I| tombe en |communauté I|] – [|récompense XIII| est due aux |époux|] ;
  - AKRA (*époux*) = Ω ;
  - AKPA (*époux*) = Ω ;
  - Dfe (*époux*) = Ω ;
  - Dfa (*époux*) = Ω ;
  - ANNP (*époux*) = Ω ;
  - ANNN (*époux*) = Ω ;
  - ANAB (*époux*) = Ω ;
  - APOS (*époux*) = Ω ;
-
- SRAg (*époux*) = [|époux|_{AGE} déclarent |se marier| sous |régime de participation aux acquêts|] ; [|époux|_{AGE} contribue aux |dettes I|] ; [|époux|_{AGE} |se marient|] ; ... ;
  - SRCa (*époux*) = $\emptyset$;
  - SRPa (*époux*) = [|époux|_{PAT} peut subir |dessaisissement des droits de jouissance| à la |demande I| de son |conjoint|] ; [|époux|_{PAT} doit |récompense XVI| à la |communauté légale|] ; ... ;
  - SRRc (*époux*) = [|époux|_{REC} acquièrent |biens I| par |donation| |pendant le mariage|] ; [|époux|_{REC} a obtenu |séparation de biens|] ; [|communauté légale| doit |récompense XVII| à |époux|_{REC}] ; ... ;
  - SRPo (*époux*) = [|récompense X| de la |dette personnelle| d'|époux|_{POS} est due à la |communauté légale|] ; [|bien I| n'appartient pas à l'|époux|_{POS}] ; ... ;
  - SREx (*époux*) = [|époux|_{EXP} sont réputés mariés sous |régime du droit commun|] ; [|époux|_{EXP} est dans l'|impossibilité matérielle|] ; ... ;
  - SRId (*époux*) = [|époux|_{IDE} est |propriétaire par indivis|_{IDE} de |biens I|] ; [|époux|_{IDE} est |créancier personnel de l'autre époux|_{IDE}] ; ... ;
  - SRIn (*époux*) = Ω ;
  - SRSr (*époux*) = Ω ;
  - SRMa (*époux*) = Ω ;
  - SRCr (*époux*) = Ω .

11.2.4 Komentář k aplikaci lexikálních funkcí v SPCZ0 a SPFR0

Jakým způsobem lze zhodnotit pokus o aplikaci lexikálních funkcí, odpovídajících vazbám analyzovaným v této práci, na data z korpusů SPCZ0 a SPFR0? Co vypovídají výsledky o úspěšnosti či neúspěšnosti tohoto experimentu?

Ačkoli se jedná jen o několik málo příkladů (v kontextu celých korpusů), zdá se, že pokus byl úspěšný, neboť aplikace lexikálních funkcí na zvolené koncepty je proveditelná a přinesla pozitivní výstupy. Není důvod domnívat se, že by se jednalo o náhodu a že u jiných konceptů v rámci SPCZ1 a SPFR1 by aplikace LF narazila na nepřekonatelné překážky.

Lze se nicméně domnívat, že počet LF s pozitivním výstupem je do jisté míry závislý na frekvenci daného konceptu v korpusech SPCZ0 a SPFR0 (více viz příložené CD). Čím je frekventovanější, tím je vyšší pravděpodobnost, že vstoupí do nějakého z definovaných vztahů. Naopak, koncepty s frekvencí 1 vykazují nízký počet LF. Kupříkladu koncept *plod* má pozitivní výstup jen v LF SRPa (*plod*) = [|manželé| berou |plody| ze |součástí společného jmění II|].¹¹³

Jak již bylo předesláno dříve, ne všechny definované lexikální funkce mají (ve vztahu ke zvoleným konceptům) v rámci korpusů odpovídající výstupy. V důsledku toho lze pozorovat poměrně vysoký počet LF, jejichž výstupem je (pro konkrétní koncept) Ω . Tento výsledek bylo možné očekávat a nejedná se tedy o nic překvapivého, neboť se v této práci neoperuje s (právním) jazykem jakožto celkem, ale pouze se značně limitovanými korpusey. Naopak, skutečnost, že významná část LF má v korpusech SPCZ0 a SPFR0 pozitivní výstup, svědčí o existenci velmi rozsáhlého počtu vztahů i v takto omezené doméně.

Funkcí s výstupem odpovídajícím $\emptyset$, tedy z principu nemožnému pozitivnímu výstupu, je minimum. Zdá se, že jediné LF, které mohou vykazovat tento výstup, jsou některé sémantické role, konkrétně SRAg, SRCa a SREx. Je to dáno tím, že u nich bylo stanoveno, že mohou být určeny pouze u konceptů-osob (SRAg, SREx), či naopak u konceptů-neosob (SRCa). Ostatní sémantické role takové omezení nemají, stejně jako sémantické vztahy. U vztahů vycházejících z právního textu některé vztahy vykazují podobná omezení (vztahy vycházející z módů normativity a aletické vztahy), ovšem již bylo určeno, v takových případech postačuje, aby dotčený koncept byl součástí dané

¹¹³„Společného jmění užívají, berou z nich plody a užitky, udržují je, nakládají s nimi, hospodaří s nimi a spravují je oba manželé nebo jeden z nich podle dohody.“ (§ 713 odst. 1 NOZ)

propoziční struktury a to na jakékoli pozici (tj. ne nutně jako např. hypotetický podmět).

11.3 Návrh databáze na základě lexikálních funkcí

Na základě dat získaných v průběhu celé této práce a jejich pomyslným vyvrcholením v podobě jejich propojení a usouvztažnění s pomocí lexikálních funkcí je možné představit si tato data jako základ funkční lingvistické databáze právních termínů.

Předně je zřejmé, že vytvoření takové databáze by bylo dlouhodobým projektem – kromě samotného technického vývoje databáze v takové podobě, která by vyhovovala předkládaným datům, by nejsložitější a časově nejnáročnější součástí byl sběr dat pro databázi. V prvních fázích by pravděpodobně bylo nejvhodnější pracovat pouze s malým korpusem. Díky tomu by se mohla vypracovat přesná metodologie postupu sběru dat, aniž by bylo nutné opakovaně revidovat rozsáhlé soubory termínů-konceptů, a zároveň by se tímto způsobem mohly otestovat případné technické limity a nedostatky jak databáze, tak jejích funkcí. Soubor dat (tj. korpus) by se postupně mohl rozšiřovat a zahrnovat nové tematické oblasti.

Vyjde-li se z předpokladu, že originálním souborem dat jsou SPCZ0 a SPFR0, jak by bylo možné definovat účel takové databáze? Je zřejmé, že databázi tohoto typu (či přinejmenším data získaná na základě SPCZ0 a SPFR0) by nebylo možné pojímat primárně jako překladovou. Odlišná struktura obou sémantických polí a zároveň nízká úroveň dokonale ekvivalentních konceptů (v kontextu SPCZ0 a SPFR0 převažují koncepty částečně a nulově ekvivalentní) by něco takové činily velmi problematickým. Zdá se, že vhodnější by bylo chápat databázi spíše jako výkladovou a schopnou podat ucelené informace o určitém termínu-konceptu a o jeho vztazích s dalšími jednotkami. Je možné doufat, že takové informace by mohly být ceněné pro lingvistický výzkum. Mimo akademickou oblast si lze takovou databázi představit jako podpůrný nástroj při redakci textů či při překladu odborných textů. Data propojená lexikálními funkcemi poskytují přehled o termínech a konceptech, které lze v určitých perspektivách spojit se zkoumaným konceptem. Jako taková může databáze napomoci rychlé orientaci v doméně a související terminologii bez nutnosti dlouhého studia právního předpisu.

Otázkou zůstává, zda by bylo vhodné databázi pojímat jako vícejazyčnou, nebo se alespoň zpočátku zaměřit jen na jeden jazyk. Při práci s vícero jazyky se mohou objevit fenomény, které při studiu jen

jednoho jazyka nemusejí být patrné (viz Hodková et al., 2021). Na druhou stranu je otázka, jak přesně by propojení mezi jazyky v databázi tohoto typu fungovalo, neboť by se nejednalo o databázi překladatelskou. Možnosti by mohlo být navrhnout uživateli související koncepty ve stejném i jiných jazycích.

Vyhledávaný termín-koncept:

manžel

Nalezeno záznamů: 1

manžel

manžel
N, m.

definice
"Manželem je fyzická osoba, která uzavřela manželský svazek s jinou fyzickou osobou opačného pohlaví."

lexikální funkce

sémantické

Cntr (manžel) = snoubenci ; bývalí manželé
Hypr (manžel) = jeden z manželů + druhý manžel ; ...

vycházející z právního textu

sémantické role

související koncepty
CZ: [manželství](#) , [manželský majetkový režim](#)
FR: [époux](#) , [mariage](#) , [régime en communauté](#)

Obrázek 10: Návrh karty záznamu v databázi

Lze se domnívat, že technicky asi nejsnazší a zároveň nejvíce uživatelsky přívětivější by bylo fungování databáze na principu vyhledávání klíčových termínů-konceptů, jako je tomu kupříkladu v databázi LegTerm¹¹⁴. Po zadání tohoto klíčového pojmu by se uživateli zobrazila karta s informacemi. Je ovšem otázkou, jaké informace přesně by karta měla obsahovat. Pro její zodpovězení je třeba nejprve stanovit, zda by databáze měla fungovat sama o sobě, nebo zda by

¹¹⁴<https://legterm.cz/>

měla být součástí jiné databáze. Pokud by se jednalo o druhý případ, patrně by postačovalo, kdyby se záznamová karta pouze rozšířila o seznam lexikálních funkcí, které lze na daný termín-koncept aplikovat s pozitivním výstupem. Pokud by databáze existovala nezávisle, pak se zdá, že pouhý seznam LF by nebyl dostatečný. V takovém případě by pro použitelnost databáze bez nutnosti pracovat s mnoha dalšími nástroji bylo nutné zahrnout také další data jako přinejmenším definici daného konceptu. Vhodné by patrně byly také základní lingvistické informace (např. slovní druh, jmenný rod) a doména v rámci právního systému, do níž daný koncept-termín spadá (podobně jako je tomu v již zmíněné databázi LegTerm).

Na základě uvedených náležitostí každého hesla v databázi si lze představit, jak by karta každého termínu-konceptu mohla vypadat. Její čistě grafické znázornění (které nemá oporu v žádném existujícím softwaru – případná grafická podoba je čistě náhodná) může vypadat kupříkladu tak, jak ukazuje obrázek 10.

Kromě hledaného termínu-konceptu karta záznamu obsahuje základní gramatické informace a definici. Následuje seznam lexikálních funkcí. Ty jsou rozděleny na několik skupin, což odpovídá rozdělení, které bylo prezentováno v průběhu této práce. Zdá se vhodné LF takto rozdělit – jednak z důvodu větší přehlednosti, jednak z důvodu jejich odlišné povahy. Každá skupina LF se může rozbalit a zobrazit seznam konkrétních LF, které vykazují pozitivní výstup pro daný termín-koncept, a seznam těchto výstupů. Lze se domnívat, že LF, pro které odpovídající výstup ve zkoumaných korpusech nelze nalézt, by bylo vhodnější vůbec na kartě záznamu neuvádět, aby to pro uživatele nebylo matoucí. V případě, že by při rozšíření korpusů došlo k nálezům pozitivního výstupu pro prozatím neuvedenou LF, bylo by možné ji do seznamu přidat. Stejně tak by bylo možné rozšiřovat seznam příkladů pro stávající funkce. Jednotlivé příklady (či v případě propozičních struktur jejich části) by mohlo být možné pojmout jako odkazy na jiná hesla v databázi a tím celou databázi efektivně propojit bez nutnosti stále nového vyhledávání.

Jistým problémem mohou být v rámci databáze koncepty, pro které v korpusech neexistují ustálené termíny a pro jejich zachycení v SPCZ1 a SPFR1 byla použita uměle pojmenování. Vzhledem k absenci ustálených termínů pro ně je zřejmé, že potenciální uživatel nemůže tyto neexistující termíny použít k vyhledání informací o nich v databázi. Na první pohled by nejsnazším řešením bylo takové koncepty vůbec do databáze nezahrnovat. Tyto koncepty však vstupují do vztahů s dalšími koncepty (které mají ustálené pojmenování) a jsou součástí pojmové struktury daného sémantického pole. Samozřejmě pokud by koncepty tohoto typu tvořily výstup nějaké LF pro jiný

koncept, bylo by možné se na jejich karty dostat tímto způsobem. Je ale zřejmé, že takový postup by byl krajně neintuitivní a dostat se tímto způsobem k nějakému konceptu by pro běžné uživatele mohlo být prakticky nemožné. V tuto chvíli (tedy v čistě hypotetické rovině a aniž by se pracovalo na skutečné realizaci takové databáze) se asi jako nejvhodnější řešení jeví vytvoření zvláštní záložky v rozhraní databáze, která by obsahovala seznam všech konceptu bez ustáleného termínu a to včetně definice a odkazu na konkrétní pasáž právního předpisu, kde se koncepty vyskytují. Otázkou zůstává, zda by bylo vhodnější tyto koncepty označovat kódovými označeními typu např. „K1489324“, čímž by odpadla nutnost vytvářet uměle pojmenování, nebo zda by bylo lepší používat právě uměle pojmenování, což by pravděpodobně bylo uživatelsky přívětivější a uživatel by si dokázal utvořit představu o alespoň přibližné povaze konceptu bez nutnosti dlouhého detailního studování karty konceptu. Tato obtíž nicméně není dle našeho názoru zásadní překážkou pro tvorbu databáze a lze se domnívat, že by její vyřešení mohlo počkat na pozdější fáze procesu. Už nyní je však jisté, že pokud by se v nějaké podobě užívala uměle pojmenování nebo jejich obdoby, bylo by nutné je v databázi odlišit od termínů, ať už graficky či poznámkou na kartě konceptu. Příklad, jak by se to mohlo být zachyceno v databázi, ukazuje obrázek 11.

Pro celkovou vyšší uživatelskou přívětivost celé databáze by bylo vhodné dát k dispozici uživatelský manuál, který objasní metodologii a základní funkce spojené s daty obsaženými v databázi. V takovémto manuálu by bylo možné vysvětlit nejen nesnadnosti spjaté kupříkladu s uměle pojmenováními, ale také uživatele seznámit s podstatou a významem lexikálních funkcí, uvést jejich seznam včetně vysvětlivek a příkladů a podobně.

K1489324

***smlouva o správě součástí
společného jmění***

*koncept nemá ustálené terminologické označení

definice

*Snoubenci i manželé mohou uzavřít smlouvu o správě toho, co je součástí společného jmění, která se odchyluje od ustanovení § 713 a 714 ; ustanovení § 719 a 720 platí i pro tuto smlouvu.
(NOZ, § 722 odst. 1)*

lexikální funkce

- + **sémantické**
- + **vycházející z právního textu**
- + **sémantické role**

Obrázek 11: Koncepty bez ustálených termínů a jejich zobrazení v databázi

Lze se domnívat, že základní otázky ohledně potenciální databáze byly zodpovězeny. Je zřejmé, že pokud by se databáze tohoto typu skutečně vytvářela, vyvstaly by s velkou pravděpodobností další záležitosti, které by bylo nutno vyřešit. V tuto chvíli ale lze stávající nastínění databáze považovat za dostatečné. Závěrem je možné zopakovat, jaké kroky by při tvorbě databáze byly zásadní:

- 1) určení účelu databáze;
- 2) vypracování metodologie;
- 3) stanovení základního souboru dat;
- 4) aplikace metodologie a vytěžení dat;
- 5) vytvoření funkční databáze;
- 6) naplnění databáze daty;
- 7) rozšiřování souboru dat a dat v databázi;

a krok, který by opakovaně probíhal napříč všemi fázemi:

- 8) kontrola správnosti, vhodnosti, účelnosti a funkčnosti dat i databáze.

11.4 Lexikální funkce – závěr

V této kapitole byla věnována pozornost lexikálním funkcím a jejich významu pro tuto práci. Nejprve byly představeny lexikální funkce tak, jak je chápe Igor Mel'čuk, a to včetně určitých kritických poznámek. Následně jsme zvažovali, jak by bylo možné je aplikovat na data z korpusů SPCZ0 a SPFR0. Vzhledem k rozdílům v souboru dat, s nímž se pracuje, a rovněž k identifikaci odlišných typů vztahů oproti Mel'čukově přístupu bylo zřejmé, že budou potřeba určité adaptace.

Výsledkem je vypracovaný vlastní soubor lexikálních funkcí, které odpovídají požadavkům této práce. Jejich experimentální aplikace na vybrané koncepty přinesla pozitivní a slibné výsledky, které naznačují, že podobným způsobem by bylo možné zpracovat všechny koncepty v SPCZ1 a SPFR1. Lexikální funkce byly tedy vyhodnoceny jsou vhodný nástroj pro usouvztažnění a vzájemné propojení dílčích částí této práce do jednoho celku a rovněž pro snazší orientaci v rámci zkoumaných sémantických polí a efektivnější práci se získanými daty.

Jelikož lexikální funkce vedou k uniformnímu zápisu dat, lze se domnívat, že takto zpracovaná data by mohla sloužit jako podklad pro nově vytvořenou databázi. Ačkoli realizace takové databáze by jistě byla doprovázena nemalým množstvím překážek, lze si její praktický účel představit jako

nástroj pro detailní porozumění vazbám uvnitř určité domény. Tvorba takové databáze by nicméně byla dlouhodobým projektem, a proto byly v této práci pouze nastíněny její základní rysy.

12 ZÁVĚR

V této práci byla věnována pozornost vztahům, zejména pak vztahům významovým, které existují mezi termíny, mezi koncepty a mezi propozičními strukturami v určité odborné doméně, respektive její české a francouzské podobě. Cílem práce bylo systematicky je klasifikovat, popsat a komparovat co do jejich frekvence i konkrétních projevů.

Během přípravné fáze probíhal sběr teoretických poznatků. Ty lze rozdělit na dvě tematické skupiny – sémantika a odborný jazyk. Vzhledem k množství rozličných sémantických lingvistických teorií a přístupů byl věnován prostor pouze těm, které jsou ve větší míře relevantní pro tuto práci a z nichž tato práce čerpala. Konkrétně se jednalo o sémickou analýzu, sémantické pole a sémantické vztahy. Druhá kapitola, věnující se odbornému jazyku, nabízí syntézu poznatků o povaze odborných konceptů a termínů a o jejich postavení v odborném jazyku i při mezijazykovém překladu. Ačkoli je odbornému jazyku věnována nemálo publikací, zejména pak v nedávné době, některé související obtíže nebyly doposud uspokojivě vyřešeny – tou zásadní (alespoň pro tuto práci) je neexistence spolehlivého způsobu rozlišení termínů od neterminologického lexika. Jelikož zásadním bodem počáteční fáze zde prezentovaného výzkumu bylo shromáždit koncepty tvořící sémantické pole a jim odpovídající termíny, byl stanoven seznam kritérií, podle nichž jsou termíny v této práci určovány.

Samotný výzkum pak probíhal následovně: předně byla určena doména, která představovala předmět zkoumání. Zvolena byla doména zabývající se jmění náležícím manželům, neboť se jedná o doménu zastoupenou v českém i francouzském právu, má vhodný rozsah (není ani příliš stručná, ani příliš obsáhlá) a v obou právních systémech nabízí velký počet odlišným i podobných rysů. Volbu domény následovalo vytvoření korpusů, které sloužily jako zdroje termínů, konceptů a vztahů mezi nimi. Po úvaze byly korpusy sestaveny výhradně z textů právních předpisů, konkrétně z českého občanského zákoníku a francouzského *Code civil*. Jedná se o autoritativní texty srovnatelné kvality a významu v dotčených systémech národního práva. Jiné texty uvažovány nebyly. Doména tedy byla zkoumána tak, jak ji zobrazují občanské zákoníky obou zemí. Je třeba zmínit, že tato doména byla studována výhradně ze synchronního pohledu a její modifikace v důsledku novelizací nebyly předmětem zájmu.

Korpusy sloužily jako zdroj konceptů a jim odpovídajících termínů. Obojí bylo z korpusů

extrahováno manuálně bez použití automatických nástrojů. Relevantní koncepty byly určovány s pomocí sémické analýzy a uspořádávány do struktur sémantických polí (inspirovaných pracemi O. Ducháčka) tak, aby to co nejvěrněji odpovídalo zdrojovým korpusům. Sémantické pole mapující doménu v českém právu obsahuje přes 300 konceptů, zatímco pole odpovídající podobě domény ve francouzském právu je tvořeno více jak 850 koncepty. Tato diskrepance je dána nejen rozsahem korpusu v absolutních číslech (korpus francouzské domény je přibližně čtyřikrát rozsáhlejší než korpus český), ale i územ a stylem vlastním právním předpisům obou zemí. Analýza pojmového pole domény rovněž ukazuje, že tato doména je v obou právních systémech rozčleněna odlišnými způsoby.

V rámci této práce jsou zkoumány tři druhy lingvistických jednotek. Tou klíčovou jsou koncepty. Koncepty jsou pojmenovány pomocí termínů. Třetím jednotkou, kterou tato práce zavádí, jsou tzv. propoziční struktury, které reprezentují právní situace a jsou tvořeny slovesem v určitém tvaru a přinejmenším jedním konceptem. Propoziční struktury se ukázaly jako nezbytné pro analýzu některých typů vztahů, které je nemožné postihnout pomocí jediného konceptu.

Po sestavení sémantických polí nastala další fáze výzkumu, a to studium vztahů, které v rámci dané domény existují. Vztahy jsou určeny na základě teoretických poznatků nabytých z odborných publikací a na základě rekurentních jevů v textu. Pro celou práci je proto nezbytný textově-sémantický přístup, neboť bez něj by nebylo možné ani identifikovat relevantní koncepty, ani vytvořit sémantická pole, ani nalézt lingvistické vztahy uvnitř domény. Každý určený vztah je popsán, jsou uvedeny příklady tohoto vztahu v obou sémantických polích (je-li to možné) a jejich absolutní a relativní frekvence, případně jsou rovněž zmíněny odkazy na jiné autory, kteří se zabývají stejnými či obdobnými vztahy.

Vzhledem k velké diverzitě vztahů je lze rozlišit do několika skupin. První rozdělení je podle jednotek, jichž se týkají, a to tedy na vztahy mezi termíny a vztahy významové. Vztahy mezi termíny zahrnují vztahy morfologické, lexikální a syntaktické. Důraz je nicméně kladen na vztahy významové, které lze rozlišit podle jejich povahy na vztahy sémantické, vztahy vycházející z právního textu a sémantické role. Vztahy sémantické zahrnují tradičně studované vztahy jako synonymii, opozici či hierarchické vztahy. Vztahy vycházející z právního textu jsou vztahy založené na právní logice, aletické logice a výrokové logice. Příkladem mohou být podmínkové vztahy, vztahy vycházející z módů normativity či analogie konceptů. Co se týká sémantických rolí, jelikož různí autoři určují různé sémantické role, pro potřeby této práce bylo stanoveno 11 rolí,

kteře jsou následně určovány, a to na úrovni propozičních struktur.

V další fázi práce bylo cílem pokusit se propojit získané výsledky do jednoho celku a poskytnout tak ucelený obraz všech vztahů, bez ohledu na jejich povahu, do nichž určitý koncept vstupuje v rámci zkoumané domény. Jako vhodný způsob se jevilo využití nástroje zvaného lexikální funkce (spadající do teoretického rámce „*Meaning-Text Theory*“ Igora Mel'čuka). Tento formální nástroj umožňuje zachycovat uniformovaným způsobem vazby nejrůznějšího typu. Mnoho z funkcí, které Mel'čuk uvádí, by pro zde prezentovanou práci nebylo relevantní, proto byla jeho práce brána spíše jako inspirace a pro potřeby této studie byl vytvořen seznam takových lexikálních funkcí, aby to odpovídalo zde prezentovaným datům. Výsledek pokusu o aplikaci lexikálních funkcí byl pozitivní a je možné se domnívat, že by tímto způsobem bylo možné zpracovat všechny koncepty.

Závěr práce byl věnován návrhu databáze (z čistě teoretického hlediska bez pokusů převést je do skutečně funkčního softwaru) na základě syntézy doposud získaných dat. Tvorba takové databáze se zdá proveditelná zejména díky lexikálním funkcím, které převádějí data do uniformních zápisů bez ohledu na povahu konkrétní funkce. Asi nejvhodnější podoba databáze by byla prohledávatelná databáze na základě zadání klíčových slov, přičemž výsledkem by byly karty pro jednotlivé termíny-koncepty, kde by kromě základních gramatických informací a definice byl uveden rovněž seznam lexikálních funkcí. Nezbytnou součástí databáze by tvořila precizně vypracovaná metodologie.

Závěrem lze tedy říci, že výsledky této studie ukázaly, že i v relativně úzce omezeném korpusu se lze setkat s vysokým počtem rozmanitých vztahů, do nichž lingvistické jednotky vstupují. Tyto vztahy lze kategorizovat podle jejich povahy a v případě práce s více jazyky také mezijazykově srovnávat co do jejich frekvence, projevů a dalších. Nadto se ukázalo, že odbornému textu, v tomto případě textu právních předpisů, jsou vlastní určité zvláštní jevy či vlastnosti, z nichž některé by např. v beletrii mohlo být obtížné nalézt. Bez ohledu na rozličnou povahu vztahů, které byly v této práci představeny a analyzovány, je možné je pomocí vhodných nástrojů propojit do jednoho celku a tak podat ucelený obraz o chování určité lingvistické jednotky v rámci domény a její pojmové struktury.

13 BIBLIOGRAFIE A SEZNAM ZDROJŮ

Seznam použité literatury

- BALDINGER, Kurt. *Vers une sémantique moderne*. Paris: Klincksieck, 1984. ISBN 2-252-02454-2.
- CORNU, Gérard. *Linguistique juridique*. 3e éd. Paris: Montchrestien, 2005. Domat droit privé [Montchrestien]. ISBN 2-7076-1425-4.
- CORNU, Gérard. *Vocabulaire juridique*. 8e éd. Paris: Quadrige, 2008. ISBN 978-2-13-055986-3.
- ČERMÁK, František. Lexikon a sémantika. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010, s. 60-85. ISBN 978-80-7422-020-3.
- DUBUC, Robert. *Manuel pratique de terminologie*. Vyd. 4. Montréal: Linguatex, 2002.
- DUCHÁČEK, Otto. *Le champs conceptuel de la beauté en français moderne*. Brno: Státní pedagogické nakladatelství, 1960.
- DUCHÁČEK, Otto. *Précis de sémantique française*. Brno: Universita J. E. Purkyně, 1967.
- GEERAERTS, Dirk. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford Press, 2010. Oxford linguistics. ISBN 978-0-19-870031-9.
- GEERAERTS, Dirk. *Teorie lexikální sémantiky*. Přeložil Aleš Klégr. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Carolinum, 2019. ISBN 978-80-246-4194-2.
- GERLOCH, Aleš, KNAPP, Viktor. *Logika v právním myšlení*. 3. aktualizované vyd. Praha: Eurolex Bohemia, 2001. ISBN 80-86432-02-5.
- GERLOCH, Aleš. *Teorie práva*. 7. aktualizované vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2017. Právnické učebnice. ISBN 978-80-7380-652-1.
- GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia, 1998. ISBN 80-7198-281-4.
- GRIMES, Joseph. 1996. „Lexical Functions across Languages.“ In: Leo Wanner (ed.) *Lexical Functions in Lexicography and Natural Language Processing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co. Studies in language companion series. ISBN 90-272-3034-X.
- Gutiérrez, Juan Pablo Mora. 2001. „Directed Motion in English and Spanish.“ In: *Estudios de Lingüística del Español*, Volume 11. ISSN 1139-8736. <http://elies.rediris.es/elies11/>
- HÉBERT, Louis. *Dispositifs pour l'analyse des textes et des images: introduction a la sémiotique appliquée*. Limoges: Pulim, 2007. ISBN 978-2-84287-430-8.
- HLADKÁ, Zdeňka. 2017a. „Polysémie.“ In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová

- (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné online: <https://www.czechency.org/slovník/POLYSEMIE>
- HLADKÁ, Zdeňka. 2017b „Homonymie.“ In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné online: <https://www.czechency.org/slovník/HOMONYMIE>
  - HODKOVÁ, Kateřina. 2020. „Romanismy v Novém občanském zákoníku a jejich francouzské ekvivalenty.“ In: *Acta Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni / West Bohemian Review of Social Sciences & Humanities* 12 (1): 61–82.
  - HODKOVÁ, Kateřina, PEŠKOVÁ, Jana, PETRŮ, Ivo, RADIMSKÝ, Jan. 2021. „Kontrastivní srovnání právní terminologie na příkladech z vícejazyčné databáze právních termínů LegTerm.“ In: *Jazyk a kultura* číslo 47-48/2021.
  - HODKOVÁ, Kateřina. 2022a. „Les relations fondées sur le texte juridique au sein des champs conceptuels.“ In: A. Bańczyk & A. Hajok (Eds.), *Autour du texte dans les études françaises*. Cracovie: Uniwersytet Jagielloński: Biblioteka Jagiellońska.
  - HODKOVÁ, Kateřina. 2022b. „Les relations sémantiques au carrefour des champs conceptuels du droit tchèque et français.“ In: *Studia Romanistica* Vol. 22, Num. 1/2022. Ostrava: Ostravská univerzita.
  - HORÁKOVÁ, Jana. *Základy práva pro neprávnické*. Druhé, nezměněné vydání. Praha: Informatorium, 2015. ISBN 978-80-7333-119-1.
  - CHROMÁ, Marta. *Právní překlad v teorii a praxi. Nový občanský zákoník*. Praha: Karolinum, 2016.
  - JANKŮ, Martin. *Základy práva pro posluchače neprávnických fakult*. 6., přepracované a doplněné vydání. V Praze: C.H. Beck, 2016. Beckovy mezioborové učebnice. ISBN 978-80-7400-611-1.
  - KOŘENSKÝ, J.; CVRČEK, F.; NOVÁK, F. *Juristická a lingvistická analýza právních textů. (Právněinformatický přístup.)*. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0730-X.
  - L'HOMME, Marie-Claude. *La terminologie : principes et techniques*. Montréal: Presses de l'Université de Montréal, 2004. ISBN 9782760619494. Dostupné na: <https://books.openedition.org/pum/10693?lang=en>
  - L'HOMME, Marie-Claude. *Lexical Semantics for Terminology: An Introduction*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co., 2020. ISBN 9789027204677.
  - MEL'ČUK, Igor. 1996. „Lexical Functions: A Tool for the Description of Lexical Relations in a Lexicon.“ In: Leo Wanner (ed.) *Lexical Functions in Lexicography and Natural Language Processing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co. Studies in language

- companion series. ISBN 90-272-3034-X.
- MEL'ČUK, Igor. „Explanatory Combinatorial Dictionary.“ In: Giandomenico (eds.) *Open problems in Linguistic and lexicography*. Monza: Polimetrica, 2006.
  - MEL'ČUK, Igor. *Semantics: From meaning to text. Volume 3*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co., 2015.
  - MORAVEC, Tomáš. *Základy práva pro neprávnický po rekodifikaci soukromého práva*. 5. aktualizované vydání. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2020. Vysokoškolské učebnice. ISBN 978-80-7380-826-6.
  - NYCKEES, Vincent. *La sémantique*. Paris: Belin, 1998. ISBN 2-7011-1623-6.
  - PETRŮ, Ivo. 2015. „Codification de la terminologie juridique dans les définitions légales.“ In: *Echo des études romanes*, Vol. XI / Num. 1, s. 121-131. ISSN 1801-0565
  - POLGUÈRE, Alain. *Lexicologie et sémantique lexicale. Notions fondamentales*. Montréal: Presses de l'Université de Montréal, 2016.
  - POTTIER, Bernard. *Sémantique générale*. Paris: Presses Universitaires de France, 1992. ISBN 2-13-044159-9.
  - RADIMSKÝ, Jan. 2004. „Dans quelle mesure est-il possible de traduire un terme juridique ?“ In: *Études romanes de Brno*, Sborník prací FF MU, L 25, Brno, s. 37-44. ISBN 80-210-3431-9, ISSN 0231-7532.
  - RADIMSKÝ, Jan. 2008. „La version tchèque du terme juridique européen: de quels critères disposons-nous pour juger de son adéquation?“ In: *Études romanes de Brno*, Sborník prací FF MU, L 29, Brno, s. 87-97.
  - RADIMSKÝ, Jan. 2020. *Dokumentace pro uživatele LegTerm*. Dostupné na: https://drive.google.com/file/d/1L0EuVRXLfGLe_qbXhTIcbSEI3laXzS1W/view?usp=sharing
  - RASTIER, François. *Sémantique interprétative*. 3. éd. Paris: Presses Universitaires de France, 2009. Formes sémiotiques. ISBN 978-2-13-057495-8.
  - RASTIER, François. *Sens et textualité*. 2. éd. augmentée. Limoges: Lambert-Lucas, 2016. ISBN 978-2-35935-170-5.
  - SAGER, Juan C. *A practical course in terminology processing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1990. ISBN 1-55619-113-8.
  - SOWA, John F. *Knowledge representation: logical, philosophical, and computational foundations*. Pacific Grove: Brooks/Cole, c2000. ISBN 0-534-94965-7.
  - TOMÁŠEK, Michal. *Překlad v právní praxi*. 2. dopln. vyd. Praha: Linde, 2003. ISBN 80-7201-427-7.

- TOURATIER, Christian. *La sémantique*. 2e éd. Paris: Colin, 2000. ISBN 978-2-200-25008-9.
- WANNER, Leo. 1996. „Introduction.“ In: Leo Wanner (ed.) *Lexical Functions in Lexicography and Natural Language Processing*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co. Studies in language companion series. ISBN 90-272-3034-X.
- ZOUFFEREY, Sandrine, MOESCHLER, Jacques. *Initiation à l'étude de sens : sémantique et pragmatique*. Auxerre: Sciences humaines éditions, 2012. ISBN 978-2-36106-032-9.

Seznam použitých právních textů

- Code civil
- Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník
- Důvodová zpráva k Novému občanskému zákoníku, dostupné na:
<http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/Duvodova-zprava-NOZ-konsolidovana-verze.pdf>

Seznam použitých programů a internetových zdrojů

- FreeMind
https://freemind.sourceforge.net/wiki/index.php/Main_Page
- Glossary of Linguistic Terms
<https://glossary.sil.org>
- LegTerm
<https://legterm.cz/>
- SketchEngine
<https://www.sketchengine.eu/>
- SpiderLex
<https://spiderlex.atilf.fr/en>
- TermoStat
<http://termostat.ling.umontreal.ca/>

14 SEZNAM POUŽITÝCH OBRÁZKŮ, TABULEK A GRAFŮ

Obrázky

- Obrázek 1: Ducháčkovovo pojetí polí 1960
- Obrázek 2: Ducháčkovovo pojetí polí 1967
- Obrázek 3: Ilustrace hierarchie taxémů, domén a dimenzí
- Obrázek 4: Výsledky TermoStatu při aplikaci na SPFR0
- Obrázek 5: Sémantické pole <régime en communauté> a dílčí sémantická pole, která jsou v něm obsažená
- Obrázek 6: Pole SPCZ1
- Obrázek 7: Detail pole SPCZ1
- Obrázek 8: Barevná legenda pro rozlišení typů vztahů v rámci SPCZ1 a SPFR1
- Obrázek 9: Znázornění vztahu analogie konceptů pomocí Eulerových kruhů
- Obrázek 10: Návrh karty záznamu v databázi
- Obrázek 11: Koncepty bez ustálených termínů a jejich zobrazení v databázi

Tabulky

- Tabulka 1: Slavný Pottierův příklad pro sémickou analýzu lexikálního pole <siège>
- Tabulka 2: Příklad sémické analýzy s důrazem na generický sém
- Tabulka 3: Význam analýzy specifických sémů při odlišování konceptů
- Tabulka 4: Struktura víceslovných termínů
- Tabulka 5: Příklady víceslovných termínů s velmi komplexní strukturou
- Tabulka 6: Termín "époux" jako součást víceslovných termínů
- Tabulka 7: Termín "manžel" jako součást víceslovných termínů
- Tabulka 8: Formální kritéria pro identifikaci vztahů vycházejících z právních textů
- Tabulka 9: Formální kritéria pro vztah povinnosti
- Tabulka 10: Výrazové prostředky vyjadřující oprávnění
- Tabulka 11: Formální kritéria pro identifikaci podmínkových vztahů
- Tabulka 12: Formální kritéria pro identifikaci kumulace hypotéz
- Tabulka 13: Formální kritéria pro identifikaci vztahu absence
- Tabulka 14: formální kritéria pro identifikaci vztahu výjimky
- Tabulka 15: Formální kritéria pro identifikaci analogie konceptů
- Tabulka 16: Formální kritéria pro identifikaci aletické nutnosti
- Tabulka 17: K1 a jeho sémantické role v SPCZ0 a SPFR0
- Tabulka 18: K2 a jeho sémantické role v SPCZ0 a SPFR0
- Tabulka 19: K3 a jeho sémantické role v SPCZ0 a SPFR0
- Tabulka 20: Seznam lexikálních funkcí

Grafy

- Graf 1: Hierarchie sémantických polí
- Graf 2: Vztahy mezi termíny
- Graf 3: Vztahy mezi významovými jednotkami
- Graf 4: Příklad grafického zápisu tematických rolí podle J. Sowy (2000: 508)
- Graf 5: Příklad sémantického grafu (Rastier, 2016: 73)